

***МАЛА ЛІТЕРАТУРНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ***

**СКЛАВ
ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ**

***МАЛА ЛІТЕРАТУРНА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ***

**СКЛАВ
ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ**

**Спонсором видання Малої Літературної Енциклопедії є
Фундації Українознавчих Студій в Австралії**

ISBN 0-908168-12-8

2002. Sydney, Australia.

***UKRAINIAN CONCISE
ENCYCLOPEDIA OF
LITERARY TERMS***

PAVLO BOHACKYJ

ПЕРЕДМОВА

Подана нижче Мала Літературна Енциклопедія – це скромний довідник для тих, хто в наших тяжких умовах життя цікавиться українською мовою та українською літературою і взагалі історією та формами слова.

Містить вона понад півтори тисячі гасел, пояснення до яких упорядчик зібрав із доступної йому літератури, на жаль малочисленої й досить випадкової. Але в еміграційних обставинах неможливо було йому знайти щось більше й краще. Та й вибирати було, сказати по правді, ні з чого, а тим часом конче треба було дати нашій шкільній молоді, позбавленій найкращих підручників, довідника, що став би їй у пригоді при вивченні рідної мови та літератури. Складач довідника, як викладач української літератури в Українській Гімназії та Українській Учительській Семінарії в Міттенвальдському таборі, бачив навіть усю безпомічність і безпорадність учнів, що готувалися до матури, й не мали звідки зачерпнути потрібних їм відомостей, які вияснявали б їм, або хоча б тільки орієнтували їх у різних фактах і питаннях нашого і світового літературознавства.

В процесі праці рямці його поширилися поза чисто шкільні потреби і довідник, думаємо, буде корисним кожній культурній українській людині, щоби знане відновити в пам'яті, а й де про що довідатися тут вперше. І особливо тепер, коли ми позбавлені не то книгозбірень, але й просто солідної української книжки. З тих же самих причин в довідникові подано більше прикладів (без уваги на їх розмір) і вибрано їх зі світової літератури, але при тім вважалося, щоби вони були цікавою й корисною лектурою і поширювали знайомство читача з численними явищами літератури.

Розуміється, впорядчик не вигадав нічого нового. Вже перед ним були пророблені подібні праці в далеко ширшій і досконалішій формі. Так, на підсоветській Україні розпочата була, але лишилася незакінченою, так звана "Літературна Енциклопедія". В Галичині була видана "Українська Загальна Енциклопедія (УЗЕ)" в трьох великих томах. Тепер видається "Енциклопедія Українознавства". До них не рівнятися нашому довідникові, що розміром, завданням та методом на їх не подібний. Із цих видань упорядчикові пощастило добути тільки УЗЕ, звідки взяв він все, що надавалося для його цілі. Всі гасла, зачерпнені з цього, чи якого іншого, джерела, зазначені звідки

що взято (напр., з УЗЕ – *) та впорядчик часто-густо значно поширював пояснення знайдених гасел, додавав до них приклади, яких не було в його джерелах, для кращого, чіткішого їх зрозуміння. Взагалі, на наведення прикладів покладав він чимало уваги і праці, хоч, розуміється, багато чого ще слід би було ілюструвати докладніше, вичерпливіше. Але це дуже часто було неможливе в тих умовах, в яких доводилося складати йому його довідник. Серед пояснень гасел, може, найбільш незадовільні саме пояснення літературно-мистецьких напрямків та угруповань, тощо. Для цього треба б було перевести докладніші й ширші студії, та це в емігрантських умовах, напередодні переїзду в Австралію, без потрібних джерел, без бібліотек, була річ неможлива. Упорядчик, звичайно, й сам бачить, що його спроба має, та й мусить мати, з огляду на згадані вище умови, багато хиб, пропусків і недотягнень, але він дає те, що міг дати в цих умовах... "Хоч щербатий ківш, та без його ще гірш..." (народня приповідка). Розуміється, така праця в нормальних умовах не робиться "на коліні", та й не робить її одна людина, але вимоги обставин були сильніші й довелося їм підкоритися, щоб допомогти українській молоді. І складач присвячує свою, хоча й ще недосконалу спробу, саме своїм любим учням, які піддали йому думку й додали охоти зробити те, що зроблено.

Тут складаю щиро подяку всім авторам, редакторам і власникам використаних мною праць, список яких подаю далі.

При цій же нагоді щиро-щиро дякую Вп. Володимира В. Дорошенка та покійника доцента Євгена Ю. Пеленського, що совісно переглянули мою працю з олівцем в руках і побратерськи піддержали мене в важку хвилину розмислів над долею моєї праці.

25.XII.1948 – Міттенвальд (Німеччина)

25.V.1950 – Thirroul (Австралія).

Павло Богацький.

ПІСЛЯМОВА ДО "МАЛОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ" ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

Передо мною, зліва від серця, автограф цієї праці, укладений працелюбною рукою одного з видатних діячів нашої культури, письменником, вченим, публіцистом-видавцем, дійсним членом НТШ, борцем за волю України в час її духовного відродження, рукою, що володіла однаково вправно і пером, і зброєю. Праця розпочата 1948 року в таборах політичних переселенців-емігрантів у Німеччині, куди закинула доля автора, і закінчена в Австралії 25 травня 1950 р. в надії, що вона прислужиться молодому поколінню студіюючої за кордоном української молоді краще пізнати високий світ прекрасного і свого рідного, і чужоземного.

Справа – та ж сама праця вже набрана на комп'ютері, приготовлена до друку заходами насамперед сина П. Богацького Левка, який зберігав її після смерті батька, турбувався долею його спадщини, і Фундації Українознавчих Студій в Австралії, яка взяла на себе благородну місію оживити, воскресити "Малу літературну енциклопедію", укладену Павлом Богацьким. Укладену, скажемо, зі знанням справи, з любов'ю до рідного слова, і сьогодні потрібної нам, важливої і для пізнання естетичного і громадсько-культурного функціонування художнього слова, потрібної для всіх, хто цікавиться історією і теорією літератури, насамперед української. Нарешті, після півстоліття з часу створення, енциклопедичний словник Павла Богацького виходить друком.

Безумовно, виникає питання, чи праця не втратила на своїй актуальності, чи вона не застаріла. Відразу скажемо: навіть маючи у своєму доробку "Словник літературних термінів" В. Лесина і О. Пулинця (1971), перші три томи "Української літературної енциклопедії" (1988–1995), найновіший колективний "Літературнознавчий словник-довідник" (1997), двотомний "Азбуковник" В. Романенчука, що в підзаголовку названий "Енциклопедією української літератури" (1969–1973), ми повинні віддати належне праці Павла Богацького.

Вона як науково-довідкове видання зберігає історико-культурне і навчально-педагогічне значення, містить чітко сформульовані визначення літературних гасел з історії і теорії красного письменства, понад півтори тисячі гасел, що дають ключ до розуміння тих чи інших важливих понять і термінів. Звичайно, умови, в яких творилася ця праця, не могли не позначитися на її повності, характері висвітлення певних явищ; під руками автора не було багатьох материкових видань, деякі літературні терміни окреслені надто стисло, подані без відповідного історико-літературного ілюстрування. Але те, що зробив автор, чого досяг, позначене професіоналізмом, має науково-педагогічний характер, заслуговує похвальної оцінки, зокрема, зважаючи на час і умови, в яких "Мала літературна енциклопедія" була створена.

Призначена для потреб української школи в еміграції, як довідникове видання з історії і теорії літератури для всіх, хто цікавиться красним письменством. Енциклопедичний словник-довідник має право називатися "Малою літературною енциклопедією": він охоплює широке коло термінів і понять, відкриває розмаїтий світ художнього слова, особливо цінний для читачів материкової України своїм багатим ілюстративним матеріалом. Йдеться, насамперед, про твори української діаспори, що ними ілюструються певні терміни і поняття, про широке використання художніх фрагментів, зокрема з віршів і поем тих митців, які були репресовані, заборонені на Україні і лише останнім часом почали входити в нашу духовність. Створена на чужині "Мала літературна енциклопедія", маючи прикмети універсального літературного характеру, водночас міцно стоїть на національному ґрунті, дає тлумачення термінів і явищ, що мають глибоке закорінення в рідному письменстві, ілюструє їх функціонування на українській літературній ниві, не обминаючи при цьому інтернаціонального, загально-європейського художнього контексту.

У передмові до видання Павло Богацький свою працю назвав "скромним довідником для тих, хто в наших важких умовах життя цікавиться українською мовою та українською літературою і взагалі історією і формами слова". Йому, письменникові і вченому, борцеві за незалежність України, було дороге українське письменство, він розумів його велику ідейно-художню силу, неперехідне значення в духовному житті народу.

Праця Павла Богацького над укладанням "Малої літературної енциклопедії", водночас з його громадсько-культурною діяльністю як педагога, публіциста має під собою твердий, національно-патріотичний ґрунт, є своєрідним продовженням його науково-видавничих зусиль в галузі видання і дослідження історії рідного письменства: один з редакторів і ідеологів київської "Української хати", празької "Нової України", він жив українським художнім словом, піклувався про його дальший розвиток, був одним з його невтомних працівників-ратаїв, мовлячи словами Івана Франка: "ставав на всяке жниво і жав свій скромний сніп".

Повертається до життя "Мала літературна енциклопедія" Павла Богацького - праця корисна і потрібна для українців не лише Австралії, де вона була завершена, але і для України, з думкою відродження якої вона укладалася.

Сподіваємося, що рідна земля достойно пошанує працю вірного сина, творча спадщина якого є складовою частиною нашої культури, чекає на публікацію у вільній, незалежній українській державі.

Федір Погребенник
доктор філологічних наук, професор,
лауреат Державної премії ім. Т.Шевченка.

А

Абетка – (від А і Б) азбука, алфавит (назва ужита вперше в "Українській Абетці" Миколи Гатцука (1861)); всі букви певної мови розложені в певній послідовності; грама́тка, буквар, напр.: "Буквар южноруський" – Т. Шевченка (1861). [*]

Абзац (нім.) – перший рядок кожної нової частини тексту, зазначеної відступом з лівого боку рядка; абзацом називається також цілий уступ аж до наступного абзацу. [5]

Абнормальний (лат.) – ненормальний, неправильний, потворний.

Абонемент (фр.) – передплата; право користуватися в певний час книгами, часописами, ногами бібліотеки, телефоном, місцем в театрі тощо; підписка, пренумерата.

Абонент (фр.) – передплатник часопису, місця в театрі тощо, пренумерант.

Ab ovo (лат.) – з початку, від зародку.

Абракадабра (араб.) – кабалістичне слово, яке начебто чудодійно лікувало недуги. Букви цього слова, вписані в трикутник, можна читати на всі боки:

а \АБРАКАДАБРА/ а
б \БРАКАДАБР/ р
р \РАКАДАБ/ б
а \АКАДА/ а
к \КАД/ д
а \А/

Сполучення незрозумілих слів. [*]

Абревіатура (лат.) – скорочення складів або слів на письмі, напр.: УНР – Українська Народня Республіка, або НТШ – Наукове Товариство ім Т. Шевченка, РУП – Революційна Українська Партія; церковно-слов'янська титла. [*]

Абрис (нім.) – начерк, очерк; означення предмету при допомозі самих ліній; обрис предмету.

Абсурд (лат.) – безглуздя, нісенітниця, бридня, дурниця.

Авантюра (фр.) – пригода, ризиковане підприємство; любовна інтрига.

Авантюрний роман – одна з форм роману, для неї типовим є згущення пригод героя і постійні його переходи від небезпек, що загрожують йому загибеллю, до спасіння. Зразком такого роману є "Рокамболь" Понсон дю Терайля, далі романи Дюма (батька), Густава Ємаре, Майн-Рида тощо. В українській літературі ця форма мало уживалась. Єдиним романом, що дійшов до нас від XVIII ст., є життєпис Іллі Турчиновського.

Ав(у)диторія (лат.) – слухачі; приміщення для викладів; судова зала; послухальня.

Автентичний (лат.) – достовірний; автентична інтерпретація – достовірне вияснення (письма або закону) творцем, автором або законодавцем. [*]

Автобіографія (гр.) – життєпис якоїсь особи, складений нею самою. В художній літературі автобіографією називається твір, в якому письменник описує своє життя. Автобіографічними називаються художні твори, в яких автор творчо використував як матеріал події зі свого власного життя. Автобіографічним твором старого часу є відоме "Поученіє чадам" кн. Володимира Мономаха, писане коло 1106

р.; також автобіографія Т. Шевченка, що була оформлена П. Кулішем і видрукована в журналі "Народное чтение" (13.11.1860), або автобіографія Івана Франка, написана ним р. 1910 німецькою мовою і подана М. Возняком в зб. "За сто літ". Автобіографічною є передмова І. Франка до польського видання Франкових оповідань – "Niemo v sobie samym". Ще Вол. Антоновича під заголовком "Моя сповідь"; М. Драгоманова – "Австро-руські спомини", Л.1889; М. Костомарова "Літературное наследіє", СПб, 1890; Автобіографія Н. І. Костомарова, Москва, 1922. З новітніх – автобіографія Максима Рильського ("Мандрівка в молодість"), додана до I-го тому збірки його творів.

Автограф (гр.) – власноручне письмо; власноручний рукопис. Також автографом називають власноручний підпис автора. Автографи великих людей збирають, студіюють і зберігають в наукових інститутах, музеях, державних архівах. Напр., автограф Т. Шевченка "Три літа" – поезії рр. 1843-1845; або автограф поезії "Веселе сонечко ховалось..." переданий Т. Шевченком матері М. Костомарова, якому й присвячено цього вірша. Особливий копіювальний пристрій.

Автографія (гр.) – апарат, машина до відбивання письма в більшому числі примірників; відтворення авторського письма. [*]

Автокритика (гр.) – осуд самого себе; оцінка власного твору, особливо широко практикувалось в підсоветській літературі, мистецтві, науці, звичайно з примусу.

Автологія (гр.) – вживання слів в прямому, непереносному розумінні; властиве значіння сказаного. [*]

Автоманія (гр.) – суперечність самому собі, внутрішня боротьба, незгода із самим собою. [*]

Автор (лат.) – спорудник, творець; той, що написав який-небудь твір, намалював образ, вирізьбив, напр., голівку, уложив пісню тощо; письменник. [*]

Автореферат (лат.) – реферат, звідомлення про власну наукову або літературну працю. [*]

Авторизація (фр.) – правне уповноваження другого до чогось; дозвіл, позволення; напр., дозвіл на переклад (авторизований переклад). [*]

Авторська коректа – виправлення і зміни, пророблені автором (редактором, видавництвом) у гранках, верстці або при збірці. [5]

Авторська мова – слова, якими автор характеризує своїх героїв, оцінює їх вчинки, описує події, обстанову, пейзажі. До таких авторських слів належать ліричні відступи, де автор висловлює свої думки, виявляє свої почуття, доповнюючи тим своє оповідання. Чимало таких ліричних відступів знаходимо в творах Т. Шевченка, як в поезіях, так і в "Дневнику".

Авторське право – на твір письменства музичний, малярський, різьбярський – це право твір оголосити, помножити, розпродати та перекласти. Авторське право обіймає оригінальні твори та їх переклади. [*]

Авторський аркуш – одиниця розрахунку, що дорівнюється 40.000 друкарських знаків, під якими розуміємо всі літери, цифри, пунктуаційні знаки і відступи між словами і знаками. Неповний рядок вважається за повний, так само враховується колонцифра. Але не враховується місце, яке займають кліші, порожні й неповні сторінки, передмова, якщо вона подана від редакції або від видавництва. Гонорар авторів, редакторів, коректорів вираховується за авторським аркушем. [5]

Автотипія – спосіб репродукування з готового оригіналу (фото, картини тощо), виготовляючи цинкову клішу за допомогою растра

(сітки), який дає тональність оригіналу від чорного до білого. Виготовляють автотипії і на багатокольорові і на чорні (однокольорові) роботи. [5]

Агіографія, агіологія (гр.) – опис життя, діяльності, почитання й прославлення святих; *livres hagiographos* – священнописані книги. [*]

Аграфія (гр.) – хороблива нездібність писання, хоч хорий розуміє прочитане. [*]

Аграфи (гр.) – незаписані в св. Письмі вислови Ісуса Христа. [*]

Агенда (лат.) – справа до поладження; книжка справ, які треба подлатати, біжучі справи. [*]

Агітація (лат.) – прилюдне ширення якоїсь думки; намовлювання.

Аглютинативна мова, в якій відмінки й інші граматичні відносини означаються доданням (лат. – "приклеювання") до незміненого слова певних додатків, які самі по собі можуть бути особливими словами. Аглютинація особливо переважає серед тюрко-татарських, угро-фінських та монголо-манджурських мов, які між собою генетично споріднені, але об'єднуються під назвою урало-алтайських мов на основі переваги аглютинацій.

Аглютинативний (лат.) – той, що є зв'язаний, спаяний, склеєний.

Агон (гр.) – змагання у грі на китарі, у співі; словесний турнір, двобій, завзята боротьба між двома супротивниками, де кожний всіма засобами до останнього боронить свою тезу, напр., в драматичних поемах Лесі Українки: між скульптором Ричардом та його матір'ю Едітою ("У пуші", II), диспут між майстром і Ричардом (*ibid.* III); суперечка жирондиста з монтаняром у "Трьох хвилинах"; раба-неофіта з християнським єпископом (у "Катакомбах"); Тірци і всього її народу в поемі "На руїнах". [29]

Адаптація (лат.) – засвоєння, приновлення, перерібка; узнати когось за свого сина. [*]

Адепт (лат.) – прихильник, приклонник; втаємничений в якусь науку. [*]

Аднотація (лат.) – зазначка, замітка, увага. [*]

Адонік (гр.) – грецький вірш, що складається з дактиля і спондея.

Адреса (фр.) – напис на листі, посилці; привітальний лист. [*]

Азбука = буквар – всі букви (літери) за чергою; назва від початкових букв церковно-слов'янського письма; абетка, алфавет. [*]

Айод (гр.) – співець рапсодій в передісторичних часах, на зразок наших кобзарів.

Академія (гр.) – товариство письменників, вчених або мистців; наука Платона; сад біля Атен, над Кефісом, де Платон заснував Академію-гімназію (387 р.) і викладав свою науку. "Всеукраїнська Академія Наук" повстала 14.9.1918 року у Києві, проіснувала до 1930 р., коли була перетворена в Академію Наук УРСР, тобто філію московської Академії Наук СРСР. На еміграції в Німеччині і далі в США існує "Вільна Українська Академія Наук", яка тут продовжує традиції ВУАН. Вільна А. Н. об'єднує до 150 вчених, що працюють в усіх ділянках – гуманітарних, природничих, технічних наук. Тут є дійсні члени, члени-кореспонденти і співробітники.

Академізм (гр.) – відрив науки від життя. В Росії – певний напрямок в мистецтві. Творцями академізму в Росії були українські майстри: Дм. Левицький (1735-1822), Антін Лосенко (1737-1773), Вол. Боровиковський (1757-1825).

Акантологія (гр.) – збір гострих виразів, епіграм. [*]

Акаталектичний (гр.) – вірш, в якому рівними є всі рядки.

Акафіст (гр.) – православний гимн на честь різних святих. Шевченко написав справжній "акафіст" на честь своєї чарівної кореспондентки (гр. Настасії Толстій) – "Друже мій, благородний, особисто незнайий! Сестро моя, Богу милая і ніколи не виданая, чим воздам, чим заплачу Тобі, за радість, за щастя, яким ти очарувала, захопила мою бідну, зажурену душу? Сльози, сльози безмірної вдячності приношу в Твоє високе, благородне серце. Радуйся, сестро, моя сердечна! Радуйся, як я тепер радуюсь, друже мій душевний. Радуйся, Ти з безодні ночі вивела мою малу, мою бідну душу. Ти помолилася Тому, хто окрім добра не робив нічого, Ти помолилася Йому молитвою ангелів безплотних...". (П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка, ст. 282).

Акефалічні книжки – це книжки, що їх початок затрачено. [*]

Акин – народний поет-співець у казахського народу. Акини читають свої вірші нарзспів під звуки струнного струменту – домбри. Відомим акином був Джамбул Джабаєв (1846-1945).

Акмеїзм (гр.) – "акме" – вершок. Течія в російській поезії (1912-1913), початок якій поклали поети: М. Гумільов (розстріляний 1921 р. більшовиками), С. Городецький, Анна Ахматова та інші. Вони закликали до відмовлення від безпредметної мрійності та зайвої "красивости". Акмеїзм оспівував грубу силу, ненависть та презирство до народної маси. Акмеїсти уявляли собою крайньо-індивідуалістичний напрямок в мистецтві. Після Жовтневої Революції ця акмеїстична група розпалася.

Акрібія (гр.) – докладність, пильність (в дослідях). [*]

Акростих (гр.) – крайній вірш; поезія, в якій написані рядки починаються буквами, що прочитані зверху вниз або знизу вверх, складають одне й те саме слово (звичайно ім'я особи, якій присвячений вірш). Напр., вірш Волод. Самійленка – "Україна":

У У мене є одно кохання
К Котре не зраджу я вовік;
Р Росло воно не день, не рік,
А А ізо мною виростало
І І квіткою рясною стало...
Н Не одцвіте моє кохання
А А буде в серці до сконання.

Аксесуар (фр.) – додаток, другорядні предмети, побічні справи; причандали. [*]

Акт (лат.) – це те, що сталось; дія в драмі, акт – в малярстві; урядове письмо; акт історичний; важне письмо (грамота) з минулого; урочисте зібрання в учбових закладах; дія, діло. Напр.: "Золота Грамота" – невідомо ким видана в час гайдамацького повстання 1768 р. під проводом запорожця Максима Залізняка; або: "Золота грамота до селянського народу" – українською та польською мовами писана відозва польського повстанчого уряду з 1863 р., яку поляки ширили серед українських селян на Правобережжі; а то ще – Грамота, яку передав останній маорський король Тавгіао своєму наступникові, австрійському природникові та дослідникові маорів в Новій Зеландії, вченому Андрієві Рейшекові (А. Raischek). Грамота передана дядьком короля. Вона звучить: – "Я вітаю тебе, як нашого приятеля. Король посилає Тобі це (відзнаку з пір'я тотемістичного птаха Гуїю), як вияв своєї любови. Він бачив, що ти приятель, а не ворог маорів, як він спочатку гадав. Від сьогодні ти можеш ходити по його території, куди тільки хочеш; хто тебе образить, то образить також мене, короля. Твоє

ім'я від нині буде: "Indka Reiheke Te Kiwi, Bangotiva Te Aurturia" – цебто: Ватажок Рейшек, птах Ківі, князь австралійський...". [4]

Більші частини драматичного твору називаються актами або діями. Акт є частина, яка виконується без перерви, в зв'язку промов та гри. Акти відділяються один від одного перервами у виставі – антрактами. Цей поділ є наслідком різних причин. По-перше, акт є одиниця психологічної границі невтомленої уваги глядача. Акт, що тягнеться 30-40 хвилин приблизно задовільняє цю умову. Далі технічна необхідність в перерві вистави для зміни декорацій, передягнення артистів. Поруч з цими механічними причинами діють і причини тематичного порядку. Кожний бо акт дає певну закінчену тематичну одиницю твору і має певну внутрішню тематичну цілість.

Активність (лат.) – сильне напруження волі в однім напрямку.

Актор (лат.) – лицедій, що виступає на сцені; артист. [*]

Акусми – так називаються елементи фонему, що вважаються тільки з її музично-звукової (слухової) сторони. [82]

Акустика (гр.) – наука про саме звучання. Вона є підвідділом фонетики, поруч з другою частиною, що зветься – артикуляцією.

Акцѐнт (лат.) – наголос; значок над словом у місці, де треба його вимовити з притиском; вимова, що відбиває своєрідні прикмети чужої мови; вимова, виголошування, згук, говірка. [*]

Акцентний вірш (лат.) – або тонічне (гр.) віршування – система віршування, оснований на однаковій кількості ритмічних ударів у віршових рядках незалежно від кількості складів в рядкові та кількості безударних складів між ударами. [104]

Акцентологія – частина фонетики, що займається вченням про наголоси. Напр., про наголоси текстів творів Т. Шевченка сучасна акцентологія робить висновок – "єдину об'єктивну основу для мовознавчих дослідів про Шевченків наголос, і зв'язаних з цим літературознавчих висновків про ритміку його поезій, творять Кулішевї видання з наголосом, зокрема "Кобзарь" із 1860 року. (Див. Яр. Рудницький – "Наголоси в поезії Шевченка").

Акцентуація (лат.) – виголошування, як то робив у своїх виданнях прози і поезії П. Куліш (а саме: Я. Щоголіва, Є. Гребінки, М. Вовчка, Ол. Стороженка, Ганки Барвінок і інших), або І. Франко у своєму виданні – "Твори Тараса Шевченка. "Кобзарь" I-II. Л. 1908.

Акцесорія (фр.) – обстановка; прикмета.

Акциденція (лат.) – дрібні друкарські роботи: рахунки, об'яви, реклями, преїс-куранти, що їх здебільшого складають шрифтами різних гарнітур та кеглів. Друкують їх однією або кількома фарбами. [5]

Алегата (лат.) – цитата, ссилка, вказівка; підтвердження, доказ, довід. [56]

Алегорія (гр.) – один з видів тропу. Висловлювання думки образом, порівнянням; інослів, іноріч; притча; образове представлення думки або поняття, прим., поневолоної України – в образі жінки, розп'ятої на хресті, або в Т. Шевченка: святе дерево киргизів – це недобитки Кирило-Методіївського Братства, що зберегли його ідеї (В. Шурат), або: святе дерево є символом особистої долі поета (І. Брик). Художній засіб зображення, в якому під одним образом розуміється інший – наз. алегорією.

"... І темний круг евангельських історій
Звучить як низка темних алегорій
Про наші підлі і скупі часи..."
(М. Зеров "Чистий Четвер").

Могутній образ Дніпра (в поемі О. Олеся "По-над Дніпром"), що звільняється від льодового покриву, є алегорією визволення України. У М. Драй-Хмари сонет "Лебідь" – доля "п'ятирного грона нездоланих співців" себто неоклясиків. Алегорію часто вживають в байках і баснях, де хитрощі подають в образі лиса, жадність – вовка. Так, твір Гулака-Артемовського "Пан та собака" є розгорнутою у велику картину алегорією. У Ів. Франка "Наймит" – образ безправ'я українського народу – "наш народ, що поту л'є потоки над нивою чужою...", "Каменярі" – це приковані до гранітної скелі люди... скелі обов'язків в боротьбі за кращу долю України.

Алегоріст (гр.) – той, що пояснює алегорії. [*]

Александрін (гр.) – александрійський вірш, яким була списана в XII ст. французька поема "Александрія" і від якої вірш дістав свою назву. Це є шеститактовий вірш, званий ще *сенарієм*, що складається з шести ямбів, із пересіччю після третього такту:

(- ˘ / - ˘ / - ˘ // - ˘ / - ˘ / - ˘). Ним писали у драмах діалоги грецькі

поети – Софокль, Аїсхіль. Кованим александрійським віршем користувались і французькі псевдоклясичні письменники в своїх трагедіях – Расін, Мольєр, Корнейль. Часто його уживають і наші поети. Напр.: Іван Франко:

– "Я не люблю тебе, // ненавиджу, беркуте!
За те, що в груди ти // ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш, // на низьких і слабих
Глядиш з погордою, // хоч сам живеш із них,
За те, що так тебе // боїться слабша твар –
Ненавиджу тебе // за теє, що ти цар!.."

Або: – "Ми пісні рідної // не зберегли в свій час,
На квилій серця жаль // звели її до нас,
Нікчемним окликом // вона між нами йде,
Луни вечірньої // з собою не веде..."

(М. Філянський)

З сучасних поетів – Богдан Кравців:

– "І тугу й гострий біль, тривожних днів неспокій
Розводив гоже ти в майстерності високій
Сонетів різблених, станких олександрін –
Стоявши, наче жрець – між варварів один,
При олтарі камей, сатрапами проклятих..." [75]

("Кораблі". Вибрані поезії 1922-1947. Присвячено Миколі Зерову). [11]

Микола Зеров поруч сонетів культивував і другий жанр, а саме 12-ти рядкові александріни, напр.: "Елій Лямія" ("Камена", вид. 2, 42):

– "Ще за дитинних літ бував я у Мессали,
Улюбленці Камен там зорями сіяли;
Там вабили серця, там чарували нас
Вергілій і Тибуль, жалібний Бальгій, Басс
І Галля смутна тінь. Але в мойому серці
Зосталися навик нестриманий Пропрецій,
Овідій сміливий та многомудрий Флакк;
Приязні їхньої невимушений знак
Ціню я над усі тріумфи й консуляти.
Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти?
Там, між пожовклих книг, найкращий мій клейнод,
Лежить автограф двох Горацієвих од." [75, 11]

Алексія (гр.) – "сліпота слів", хороблива недостача розуміння написаних слів; втрата розуміння написаних слів чи впізнавання окремих літер. Спричиняється ураженням кори головного мозку.

Алеф – перша буква жидівської азбуки, також число 1.

Алітерація (лат.) – чергування однакових звуків; співзвучність низки шелестівок на початку слів у вірші; риторична фігура, де кілька слів починаються в вірші з однієї фонемі. Напр.:

"Тінь там тоне, тінь там десь..."

(П. Тичина)

– "Правда, данове, долягла..."

(укр. народна дума)

– "На восьме діто у недідю,
Неначе дядя в дьоді білій,
Святеє сонечко зійшло..."

(Т. Шевченко "У Бога за дверима")

Алітерація підкреслює звучання окремих слів, виділяючи їх та надаючи їм особливе виразне значення; в народній поезії є рівнозвучність у початкових складах (початковий рим) римованих слів. Ця звукова фігура тут виступає поруч і в сполучі з повтореннями й паралелізмами:

"Воротарю, воротаречку,
Утвори ж нам вороточка..."

або: – "Там риболови рибу ловили
Три риболовці – всі три молодці..."

Алітерацію зустрічаємо в українській поезії від найдавніших часів. У "Слові о полку Ігоревім" є багато таких зразків:

– "В пятк потопташа поганья полки половецкия..."
– "Труби трублять в Новіграді..."
– "Стоять сязи..."
– "Сонце світиться..."

Українські поети алітераціями користуються залюбки:

– "Туман, туман та пустота..."
(Сон).

– "І в термах горгія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
І курять амфори..."
(Т. Шевченко "Неофіти").

або: – "Хмари хмарять хвилі..."
– "Сумно, сам я, світлий сон..."
(П. Тичина "Сонячні кларнети", 1918).

– "Ситом сіє сиві струї
Хтось химерний. Хмар хітон..."
(Р. Купчинський). [11-74]

Алкейська чотирирядкова строфа – дістала назву від Алкея – старогрецького ліричного поета з Митилени на острові Лесбосі (б. 600 р. до Хр.). Алкеєва строфа складається з 4-х віршів, з яких перші 2 вірші в строфі складаються з 11-ти довгих і коротких складів наступного чергування:

третій – з 9-ти складів: – ‘ – ‘ – ‘ – ‘ // ‘ – – ‘ – –
четвертий – з 10-ти складів: – ‘ – – ‘ – – // – ‘ – – ‘ – –

Цих строф майже не уживають тепер в європейській поезії та в українській тому, що вони не відповідають духові нашої поезії. Правда, де-хто уживав їх в перекладах латинських та грецьких авторів, а зрідка і в оригінальних творах, як, напр., І. Франко у "Зів'яле листя" (III):

– "Душа́ безсмертна!// Жить віковично їй?!
Жорсто́ка думка,// ди́ка фанта́зія,
Льо́йбо́ли гідна й То́рквема́ди!
Серце холо́не і то́миться ро́зум..."

Коли не читати ці строфи ритмічно, то вони не роблять вражіння в'язаної мови, а просто – прози. Тому наші поети в перекладах часто заступають їх своїми – народними ритмами і строфами, напр., Петро Ніщинський в перекладі "Антигони" Софокля (О. 1883), І. Франко в перекладі "Царя Ойдида". [75]

Алогізм (гр.) – нісенітниця. [57]

Алогічний (гр.) – нелогічний, незалежний від законів людського думання. [*]

Альбом (лат.) – у давніх римлян таблиці, де записувались всілякі оголошення; пам'ятникова книжка, в яку списували на спомин вірші або малюнки; збірка портретів, переписних листків, марок, гравюр, фотографій тощо; також збірка різних літературних творів. [*]

Альбомна поезія, що пишеться для когось, адресується комусь – це зовнішнє. Істотніше – внутрішнє: альбомна поезія заснована на низці традиційних символів – алегорій, що розтлумачуються конкретно, в прикладі до даної особи. В Байрона – альбомна інтимна лірика. У нас культивували її М. Вороний, Вас. Пачовський. В українській поезії звідси вийшла творчість Олени Теліги. (Див: Бачинська-Донцова, М.: Теліги (Жмут спогадів) ЛНВ. Кн. І. 1948; Н. Ливицька-Холодна, Лада Могилянська. Див. Пеленський – Сучасна любовна лірика у поетес. "Новий час". Л.1935, ст. 58. [96]

Альвар (лат.) – грамати́ка. [*]

Альдіни – книжки з друкарні венецької родини Мануціїв (1489-1597), особливо Альда Мануція старшого. Цінні з огляду на їх гарне виконання.

Алькоран, коран (араб.) – свята книга магометан, як Євангелія у християн. [*]

Альмагест (гр.) – величезна праця, де зібрано всі астрономічні знання старовинних людей. Напр, "Альмагести Птолемея".

Альманах (араб. al mana – час, міра) – на початку XIV-XV ст. це календарні таблиці з астрономічними вирахуваннями, а пізніше в XVI ст. календарі на довгий протяг часу, врешті, літературні різноманітного змісту збірники. Такими альманахами в українській літературі були: "Український Альманах (1831. Харків), що містив українські та російські твори про Україну; "Ластовка" (1841, СПб), виданий Євг. Гребінкою, містив перші твори Т. Шевченка; "Молодик" І. Бецького (Х.1843.); "Сніп" Ол. Корсуна (Х.1841); "Хата" П. Куліша (1860, СПб), що містив крім драми П. Куліша "Колії", поезії Т. Шевченка, П. Кузьменка, Як. Щоголева, оповідання Марка Вовчка, М. Номиса, Олександри Кулішевої (Ганни Барвінок). "Луна" – український альманах на 1881 рік – видав у Києві книгар Лука Ільницький; "Жіночий альманах" (1887), виданий Н. Кобринською вкупі з Оленою Пчілкою; альманахи: "Складка" (Х.1896), "Хвиля за хвилею" (1900, Чернігів), "З-над хмар та долин" (1902, Одеса), "За красою" (1904, Чернівці), виданий прихильниками Ольги Кобилянської; "Рада" – під редакцією М. Старицького (1883-1884, К.), "Дубове листя" (на пам'ять П.

Куліша 1903, Ч.); "На вічну пам'ятя Котляревському" (1904, Київ); "На спомини Ол. Кониського" (1903, Київ); "Терновий Вінок" (1908, Київ). В Галичині систематично виходили від 1898-1908 рр. літературні альманахи Віденської Січі. Теж альманахи "Дніпро" (1922-1940). Останнім був "Літературно-Артистичний Альманах" за 1918 р.,(Київ).

Альтернатива – одно з двох.

Альфа (гр.) – перша грецька буква; Альфа і Омега (α - ω) – перша й остання грецькі букви, символи початку і кінця. Іван Богослов каже: – "Я альфа й омега, Початок і Кінець, Перший і Останній..."

Альфабёт чи **Абетка** українська має 33 букви чи літери; азбука; буквар. Альфабёт – звукове письмо, що перейшло до нас від семітів, як це свідчить назва.

Алюзійний (фр.) – що лише натякає, іномовний, фігуральний.

Алюзія (лат.) – мистецька метода пояснення через пригадку з історії, мітології певного історичного або легендарного образу, як алгоричну подобу сучасності. Так, напр., робила Леся Українка в своїх драмах і драматичних поемах "Оргія", "Вавилонський полон" та інші. Микола Зеров в "Камена" ... "Хай ні разу не згадано тут сучасних імен або понять, хай панує те, що Гардинський назвав "алюзійним методом", але в сонеті "Чистий Четвер" сам поет дав нам ключ до розшифрування своїх поезій, як двоплянових: вони не тільки історичні, не тільки книжні, а й сучасні, суб'єктивні, злободенні" (Юрій Шерех – Поезія Миколи Зерова. "Хорс", І. 1946) Кость Буревій в драмі "Павло Полуботок", де в характерних для української інтелігенції 20-х років настроях ворожнечі до советської Москви шукає аналогії в історичній долі гетьмана Павла Полуботка. [19]

Alla burlesca (іт.) – у стилі бурлески, жартівливо, жартома, розпустливо. [48]

Alla cosacca (іт.) – у стилі козака. [48]

Алямбик (фр.) – ломиголовка.

Амальгама (фр.) – з'єднання, поміш, мішанина, сумішка.

Аматор (лат.) – любитель, закоханий у якісь предметі; непрофесіонал, дилетант. [*]

Амбілогія (лат., гр.) – збіг слів, в яких одне й те саме слово має два значіння. [*]

Амброзія – їжа богів.

Амброзійний – приємний, солодкий, божественний.

Американка, тигель – невелика друкарська машинка, з плоским притиском паперу різної системи. [5]

Ампір (фр.) – стиль, властивий часам наполеонівської імперії, що є наслідуванням старо-римського мистецтва доби цезарів. [*]

Ампліфікація (фр.) – докладне оповідання з подробицями, многословність; зовнішнє збагачення мови, коли одна й та ж думка декілька раз висловлюється різними словами. Напр., в Уласа Самчука ("Ost", ч. I, 95) читаємо: – "... Рано, зовсім рано старий Мороз встав, оглянув свій кобеняк – довгу, аж по коліна, широку і простору одєжину, підперезану старим, зеленої барви шерстяним поясом. На голову наложив свій звичайний, засмальцьований потом кашкет. Так пішов до стайні, до коней, до корівні, де корови, на свинюшник, де свині, до клуні, де машини і скирти проса та пшениці. Оглянув також ожереди біля клуні, великі сірі, прикриті почорнілою пшеничною соломою ожереди..." Або: "... ось ми бачимо людину, що попала у правдиву біду; ми починаємо йому співчувати, але скаржучись, він говорить про свої нещастя, що їх стільки, скільки піщинок в піску, риб в морі, ікри в рибі, квіток весною, колосків літом, овочів восени,

сніжинок зимою і т. д., що душа його в знеможі від суму, як сніг, що тане від сонця, як корабель, що руйнується деревоточиною, як залізо – ржою... І ширість чуття блідне від цієї риторичної прикраси." [*]

Амплоа (фр.) – ролі, що відповідають характерові обдарування актора (герой, трагик, комік); переносно – характер обов'язків або роботи людини.

Амфібрах (гр.) – короткий з обох боків, трьохскладовий ритм (дактилічний), запозичений в римськ. і гре. поезії, що має довгий склад, а по обидва боки короткий (в нас ненаголошені): (– ´ –), напр., переклад з Байрона:

– "Бува́й здо/ров, кра́ю,/ ро́дино/ коха́на,
Тві́й бе́рег/ у млі́ вже/ зника́є..."
(М. Старицький)

Схема амфібраха:

– ´ – / – ´ – / – ´ – / – ´ – /
– ´ – / – ´ – / – ´ – / – ´ – /

В українській поезії уживаються: а) 3-тактові амфібрахії; б) 4-тактові амфібрахії. Найчастіше 4-тактові чергуються з 3-тактовими. Дуже рідко 2-тактові, що є переполовиненими 4- та 5- тактовими амфібрахіями. Наші поети люблять уживати 2-тактові та 4-тактові, бо вони нагадують 6-складовий та 12-складовий ритм народних віршів. Буває і в амфібрахічних віршах, що він скорочується на один склад, а частіше перехрещуються повні зі скороченими амфібрахіями. [74-11]

Амфімакр (´ – ´) і бахій (´ ´ –) – трьохскладові удари поза схемою: Тёмно./ Ніч/ крильми на/ крила про/ стори...

(´ – / ´ // ´ – – / ´ – – / ´ – / – /).

Анаграма (гр.) – переставлення літер або складів; скорочений підпис; загадка, в якій читаючи слово назад або переставляючи поодинокі букви, дістаємо нове значіння. Напр.: Атанас – сатана; осел – село, брова – вобра і т. п. Початкові літери, напр., грецька назва риби – іхтіос є анаграмою слів: "Ісус Христос, Божий Син, Спаситель". (Огієнко). [*]

Анаколут(ф) (гр.) – зворот, в якому кінець речення не відповідає граматично його початкові, напр., пастушок і овечки побігли до поточка. Коли згодження слів між собою і цілих частин речення відхиляється від норми. Анаколуфами переповнена наша розмовна мова, коли посередині розмови ми забуваємо, як ми почали речення, і закінчуємо його новою конструкцією, незгодженою з початком речення. Анаколуфів вживають, щоби показати розладжену мову. [*]

Анакреон(т) (гр.) – славний грецький поет, лірик, народжений в 559 р. перед Христом.

Анакреонтик (гр.) – легка лірична поезія, любовна, а то зчаста жартовлива, анакреонтична поезія дістала свою назву від імені старогрецького поета Анакреона чи Анакреонта, автора застольних пісень, що жив в VI ст. До нас дійшли лише уривки його віршів та збірник віршів того часу, написаних в дусі Анакреона.

Анакруза (гр.) – склади, що йдуть поперед перших ритмічних ударів, які не входять до його ритмічного розміру. Передтакт = Der Austakt – неповний такт на початку композиції – форма наростлого спереду розміру (при змішаних розмірах, напр., дактиль+амфібрах – "При/боркана тугою, жа́лем прибі́та..." Л. Українка. [11]

Аналекти (гр.) – вибір із творів різних письменників, напр., Analectis Конфуція. [*]

Аналіза (гр.) – розклад, розбір; в протилежності до синтези, розклад цілоти на її складові частини. [*]

Аналіст (гр.) – мистець в аналізі.

Аналогія (гр.) – рівнобжність прикмет двох явищ, подібність; схожість, подобенство. Вчені знаходять, що найцікавіша і найефективніша наша веснянка (гагілка) "Кострубонько" має найцікавіші аналогії не тільки в західноєвропейському, але й у давньому, античному, грецькому й єгипетському фольклорі, як і в мітах про Діоніса, так і про Озіріса. [63]

Стара українська тривежна церква і знадвору і в середині являє собою повну аналогію до симфонії, з її початком, серединою та закінченням (Проф. В. Щербаківський. Дещо про церковну архітектуру. Україна і світ, No 6-7. 1952, Ганновер, стор. 35).

Анальфабет (гр.) – неписьменний, неук. [*]

Анапест (гр.) – той, що відбиває назад; трискладова стопа у віршу, що має дві короткі, одну довгу (– – ´), напр., двотактові анапестичні вірші:

– "Нехай гне́/ться лоза́/
Куди ві/тер погне́/ ... (Ст. Руданський)

Схема анапеста:

– – ´ / – – ´ / – – ´ / – – ´ /
– – ´ / – – ´ / – – ´ / – – ´ /.

В Івана Франка – "Не забудь/ юних днів,/ днів весні..." У Куліша – прекрасний зразок анапестів – "Божий суд" – (Хуторна поезія). Бувають анапести 3-тактові та 4-тактові, 5-тактові та 6-тактові. 5-тактові анапести поети часто ділять на два рядки – три і два такти. У греків анапест уживався до боєвих та маршевих пісень. В українській поезії є 2-х, 3-х, 4-х й 5-ти тактові анапести. 3-х та 4-тактові анапести часто перехрещуються. Як ямбічні так і анапестичні вірші в останньому такті заокруглюються ще одним складом. Бувають й 5-тактові і цілком рідко 6-тактові – це є своєрідні анапестичні "гексаметри". [11,75]

Анастрофа (гр.) – риторична фігура – перестановка слів для ритму, або для сильнішого вражіння; в граматиці: перестановка слів. [*]

Анафора (гр.) – стилістична фігура, повторення того самого слова або звороту на початку двох або більше речень:

– "Було колись в Україні –/

Ревіли гармати;

Було колись – Запорозці –/

Вміли панувати!" –

Тричі крига замерзала,/

Тричі розставала, –/

Тричі наймичку у Київ/

Катря проводжала.../

– "В неволі виріс між чужими,/

I, неоплаканий своїми,/

В неволі, плачучи, умру..."

(Т. Шевченко. "Мені однаково").

– "Нема в мене печалі,

Бо серце в мене – золотий дудар,

Бо серце в мене – човник на причалі..."

(Олекса Влизько "Ноктюрн").

– "Усі ми однако на волі жили!

Усі ми однако за волю лягли,

Усі ми і встанем ... "

(Т. Шевченко "Буває, в неволі іноді згадаю").

– "Забуду сумний сон діброви,
Забуду ясний час розмови,
Забуду гомін сонних віт,
Забуду час весняних літ..."

(М. Філянський).

Для дум є дуже характеристичним анафоричнене (повторне) вживання допоміжних дієслів: могли, стати, бути;

– "Стали діти до розуму доходжати,
Стали собі молоде подружжя мати,
Стали свою матір рідненьку,
Вдovu стареньку зневажати...". [11,75]

Анахронізм (гр.) – помилка в означенні часу події; пережиток старовини, що не відповідає сучасному укладу життя; застарілий погляд або звичай. Анахронізми: від народження Христа маємо не 1956 р., а 1950. Ісус Христос народився у Вифлеємі чотири роки перед початком обліку ери Христової. Справа в тому, що один духовний хронолог VI ст. по Христі помилився в обліках календарів на цілих чотири роки. Помилку відкрили вчені й христологи аж 1.200 років пізніше, коли було запізно завертати і пересувати всі історичні дати. [*]

Angelus (гр.) – молитва до Богородиці (в католиків).

Anno Domini (або A. D.) (лат.) – в такім то році з дня Різдва Христового.

Анекдот (гр.) – це коротке гумористичне оповідання, приклад й дотеп з побутового життя. Оповідання зосереджується на якомусь одному спотереженні, жарті, грі слів та зворотів мови. Між анекдотами є багато мандрівних або запозичених тем. Але все ж більшість українських анекдотів – це оригінальний витвір нашого народу. Приклад мандрівного анекдоту: – "В одній старій хроніці записано, що Генрих IV, король Франції, дуже любив свого коня. Він оголосив своїм слугам, що повісить кожного, хто перший повідомить про смерть його улюбленця. Як не доглядали слуги коня, як не ходили біля нього, але все ж прийшов час і кінь здох. Всі боялись повідомити про це короля. Один "гасконець" визвався на цю небезпечну справу. Він прийшов до короля і почав сумно, з зупинками, говорити, схиливши голову: – "Ой, кінь, королівський кінь. Перлина з усіх коней". Король, передчуваючи що трапилось, з ляком вигукнув: – "Мабуть здох?!" – "Ваша величність заслужили смерті, першим повідомивши про смерть свого коня!" – відрапортував слуга. Генрихові так сподобалась ця винахідливість, що він нагородив "гасконця" і відпустив з миром".

Анекдот, що ширився між українським студентством: "Колись запросили Т. Шевченка разом з його приятелями – Брюловим, Жуковським та іншими на обід якись імениті пани. Сюди ж прибув і один з великих князів. Вітаючись з гістьми, князь подав кожному руку. Коли ж дійшла черга до Т. Шевченка, він подав йому лише один палець, кажучи: всі панове, люди дворянського походження, тому їм я подаю цілу руку, а ви походите з селян – вам подаю один палець. – "Ви помиляєтесь, ваша світлість, я походжу з кріпаків, кріпацького стану, а тому мені належить лише пів-пальця, а пів-пальця я вам вертаю". І простяг князеві комбінацію з трьох пальців.

Найкращу збірку українських народних анекдотів зібрав і оголосив Вол. Гнатюк в "Етнографічному збірнику" НТШ. Літературно опрацьовували народні анекдоти Гр. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, Ол. Стороженко, Ст. Руданський у "Співомовках" та інші. [*]

Анекс (лат.) – додаток, примітка до книжки. [*]

Анкета (фр.) – запити, спрямовані до загалу, щоб із відповідей виробити собі погляд на дану справу; досліджування. [*]

Аннали, аналіст (лат.) – літописи, літописець. Аннали Таціта.

Анонім (гр.) – неназваний, непідписаний автором лист; лист без підпису; твір без імені автора, як, напр., відомий історичний твір "Історія Русовъ", автора якого й досі не встановлено та якого новіший дослідник зве "гаинственнымъ анонімомъ" (1878), або "Слово о плъку Игоревѣ" (1187) – якого автор є незнаний, і як анонімною є вся, т. звана, народня поетична творчість.

Анонс (фр.) – оповістка, оголошення. [*]

Анномінація (лат.) – одна з фонетичних фігур поетичної мови, коли вживаються однакові слова в різних формах, напр., "ні мислю смислити, ні думою сдумати...", "... лічу у неволі... і лік забуваю..." (Т. Шевченко). – "І стане лан, як стан золотопоясний..." (М. Рильський).

Аннотація (лат.) – замітка, відмітка; коротка рецензія; короткий опис зовнішнього вигляду і змісту книги.

Ансамбль (фр.) – згідність, зв'язність; згідна цілість, погодження; дібрана гра в театрі. [*]

Антагонізм, антагоніст (лат.) – противенство, непогодженість; боротьба на принципіальнім ґрунті; супротивник.

Антедате – заднє число.

Антецедент (лат.) – подія чи обставина, що є підставою для висновків про якусь пізнішу справу чи подію. [*]

Антиква (лат.) – загальна назва низки шрифтів (напр., *нонпарель* (6 пунктів), *петіт* (8), *гармонд* (10), *ціцero* (12), *мітель* (14), *терція* (16), яких літери мають простопадний (сторчовий) рисунок, на відміну від похилого – курсиву. Шрифт цей уживався вперше на Україні ще у львівському виданні "Граматики" 1591 року та у стрятинських виданнях 1606 року, тоді як в Росії шрифт, наближений до антикви, був запроваджений шойно з початку XVIII ст. і під назвою "гражданського" поширений у всіх кириличних друках [74-5]

Антиквар (лат.) – той, що торгує старовиною: стародавними книгами, образами, річами.

Антикваріят (лат.) = антикварня – крамниця зі старими річами, часто книгами, образами. [*]

Antiquer (фр.) – прикрашати обріз книги різнокольоровими vzорами, переплітати в стародавньому смаку.

Антиномія (гр.) – протириччя між двома протилежними тямками, якого не можна розв'язати тому, що в однаковій мірі можна доказувати як твердження, так і протитвердження. Також це слова, що мають взаємопротилежне значіння, напр., хворий – здоровий. Антиномія (історика Ключевського) – "Держава міцніє – народ бідніє".

Антипод (гр.) – протилежник, як, напр., наш нарід вірить, що нашими антиподами, тобто людьми, що живуть під нами, є Рахмани.

Антистрофа (гр.) – частина ліричної поезії стародавніх греків, що була відповіддю строфі – другий станс; хоровий танець, що її супроводив. [*]

Антитеза (гр.) – одна з емпатичних стилістичних фігур – протитвердження; зіставлення двох протилежних думок або образів для більшої виразности вислову:

– "Нема в саду соловейка, нема й щебетання,
Нема мого миленького, не буде й гуляння..."
(А. Метлинський),

– "Закувала зозуленька в зеленому гаю;
Заплакала дівчинонька – дружини немає..."
(Т. Шевченко),

а часом і протиставлення слів більш-менш контрастового значіння,
напр., в Є. Маланюка:

– "Не хліб і мед слов'янства – криця, кріс..." [18]

Антитетичний (гр.) – антитетичне (протилежне) зіставлення – уживання в народних думках допоміжного дієслова "бути" в антитетичнім зіставленні:

– "Не єсть се нас шабля турецька порубала,
Не єсть се нас куля яничарська постріляла,
А єсть се отцьова і паніматчина молитва покарала!..."
(“Олексій Попович”) [3]

Антитип – первообраз типу.

Античне віршування – система віршування в старовинній Греції, де вона повстала ще в VIII ст. до нашої ери, і в старім Римі, куди вона перейшла в III ст. до нашої ери з Греції. Античне віршування називають також метричним від латинського *metron* – міра. В основі ант. вірш. лежать короткі і довгі склади. У них немає рими, є стопи – двоскладові: ямб (– ‘); хорей або трохей (– ‘ –); спондей; (– –). Трьохскладові: дактиль (‘ – –); амфібрахій (– ‘ –); анапест (– – ‘); бакхий (‘ ‘ –); антибакхий (– ‘ ‘); амфімакр (‘ – –).

Чотирискладові: пеон I: ‘ – – –

" II: – ‘ – –

" III: – – ‘ –

" IV: – – – ‘

Античний (лат.) – стародавній; такий, що відноситься до грецького або римського світу; класичний. [*]

Антифон (гр.) – поперемінний спів двох хорів.

Антифонар (гр. + лат.) – книга з обрядовими церковними піснями, осмогласник, книга антифонів. [48]

Антологічний (гр.) – написаний в дусі старої ліричної грецької поезії.

Антологія (гр. = збірка цвітів) – збірка кращих уривків з творів різних авторів; первісно збірка поезій, від такої ж збірки грецького поета Мемагра (б. 60 р. до Христа). З багатьох грецьких антологій збереглася зладжена Кефалосом (XI); антологію латинських письменників видав Скалігер (1573). Тепер антологією називається збірка вибраних творів письменства або музики. Напр., у нас такі антології зладили: видавництво "Вік" (1902-1904, С. Єфремов та інші) збірку поезії і прози в двох томах, в-во "Ранок" (К. 1907, Ол. Коваленко) "Українська муза"; І. Франко – "Акорди", Б. Лепкий – "Струни", два томи, (Берлін, 1922) – антологію української поезії. Від найдавніших до нинішніх часів: "Антологію" римської поезії (1920) зладив М. Зеров з перекладів Вергілієвої "Енеїди" та Овідієвих "Метаморфоз". Антологія французької поезії виготовлена була неокласиками, передмову до неї написав проф. Степан Савченко. Антологія ця містила вірші найвизначніших поетів Франції і Бельгії. М. Зеров дав переважно переклади з Ередія і Леконт де Ліля, М. Рильський – з Метерлінка, П. Филипович – з Бодлера, М. Драй-Хмара – з Метерлінка, Малярме, О.

Бурггарт – з Рембо, Верляна, Вергарна, Мореаса, Самена, Валері (найвизначнішого лірика та есеїста сучасної Франції (1871-1945)), Готьє, Леконт де Ліля. Включено дещо й з таких поетів, як Аполінер і Кокто. (Ю. Клен – "Спогади...").

Антономасія (гр. = замість (власного) імені) – вживання загального імені замість власного, напр., "Спаситель" замість "Христос". Протилежною фігурою буде – аномасія. [18]

Антракт (фр.) – твір, призначений для гри між поодинокими діями.

Антропоморфізація – просякнення суто людськими почуттями та емоціями – так мертвої природи, як і тваринного царства. (В. Державин – Белетристична проза Теодосія Осьмачки. "Сучасна Україна", ч. 18 [43], ст. 9. – "Про вишню і про ворону").

Антураж (фр.) – середовище, оточення, обстановка.

Анулювати (фр.) – скреслювати, відміняти.

Аншляг (нім.) – оповістка, оголошення, вивішене на видному місці. [*]

Апасіонато (іт.) – пристрасно, жагуче, схвильовано, роздратовано. "Agià Appassionata" – твір Гната Хоткевича. [48]

Апльомб (фр.) – надмірна самовпевненість в поведінці, певність себе; у танцях – стійкість, додержання вертикальної лінії (від голови до ніг). [*]

Апогей (гр.) – найвища точка розвитку, вершок слави, дії, напр., апогей творчости Т. Шевченка є поезії циклу "Три літа" (1843-1845). "Золоті верхів'я" творчости Лесі Українки є роки 1902-1903, час написання драматичних поем, і апогей творчости І. Франка є поема "Мойсея" (1905).

Аподидактичний – доказовий, переконуючий, безумовний.

Апокриза (гр.) – реторична форма вислову, коли поет ставить питання і сам же дає на нього відповідь, напр.,

– "Чи Бог бачить із-за хмари
Наші сльози, горе,
Може й бачить та помага,
Як і оті гори
Предковічні, що політі
Кровію людською!..." (Т. Шевченко "Сон")

– "Що є життя? Коротка мить,
Яке його надбання?
Красою душу напоїть
І не вагаючись прожити
Хвилину раювання..."

(М. Вороний – "Краса")

– "Чом дуб не зелений? Лист туча прибила..." (Н. П.).

Апокрифи (гр. – тайний, підложний) – оповідання, якими пояснювали собі давні християни неясні місця Святого Письма та доповнювали те, чого в ньому не було: подробиці з життя Христа, Богоматері, святих й т. п. Апокрифами звали їх тому, що вони були "тайні", церквою заборонені; недостовірний, сумнівний твір; твір релігійного змісту, незгідний з догматами церкви, таємні або "отречення книги". Це є літературні твори, що докладно оповідають головню про ті події біблійної історії Старого і Нового Завіту, про які нема докладніших даних у канонічних книгах Святого Письма. Ясна річ, що визначну ролю в них грає людська фантазія, через що церква ці писання осудила. Вже у перших двох століттях розвитку українського письменства поширилось в нас дуже багато

апокрифічних книг: книга Еноха, завіти патріархів, завіт і вихід Мойсея, Откровеніє Варуха, Первоеквангеліє Якова, Євангеліє Томи, Євангеліє Никодима, Ходження Богородиці по муках, Откровеніє св. Павла і багато інш. В цілості апокрифи дають багату й цікаву неканонічну, поетичну історію Старого і Нового Завіту. Особливо поетичним є цікавий апокриф про відвідини Богородиці душ, що караються в пеклі, який набрав на українському ґрунті рис зовсім самостійного українського словесного твору. Апокрифи своїм багатством мотивів та поетичним змістом значно обогатили як сучасну так і пізнішу українську усну словесність, так і українське письменство не лише старе, але й нове. ("Байки світові" – С. Руданського, опис пекла в "Енеїді" І. Котляревського і баг. ін.) І. Франко видав п'ять томів "Апокрифів і легенд з українських рукописів". (Л. 1896-1910). [24]

Аполлонізм – творчість свідомо опанована, кермована розумом і цілево спрямована, напр., М. Рильського, Євг. Маланюка, Богдана Антоновича.

– "... Вакх ізробив своє діло. Черга іншому богіві. Богіві розмислу, доброго ладу, ясної свідомости, пильної праці, строгої критики. Бог опанованої стихії, здорового надхнення, мудрої інтуїції, гордої творчости, бог великого джерела світла й тепла, покровитель усього творчого, будівничого, гармонійного – він повинен стати знаком і символом, провідником і стимулом нового нашого життя і нового мистецтва – бог Аполлон". (А. Ніковський. "Vita Nova". К.1919).

Апóлог (гр.) – навчаюча байка.

Апологет (гр.) – оборонець, напр., апологетом українського клясицизму є проф. Вол. Державин.

Аполóгія (гр.) – оборона; похвала; оправдання, напр., "Апология" Мелетія Смотрицького (1628), написана ним в обороні унії польською мовою. В нових часах Я. Щоголів пише цілі віршові апології старовині... "Старовина": – "Аполон, сонценосний, мудрий владар, шафар гармонії всесвіту і мистецтва поговів..." (Ю. Косач – Посміх Діоніса); Олександр Дорошкевич "Моя апология альбо оборона" – відповідь М. Зерву на статтю "Евразійський ренесанс" (1925). Повість О. Вальда "Портрет Доріяна Грея" – апология естетизму й гедонізму.

Апостроф(а) (гр.) – грам.: знак випущеної букви: п'ять, полум'я, з'явище; гостре зауваження або слово; одна з поетичних фігур поетичної мови; звернення в промові до богів, божеських сил, до високопоставлених осіб у поетичних творах; взагалі красномовний зворот до відсутньої особи, як до присутньої або до неживої речі, як до живої. Напр., в Т. Шевченка апострофа до вітру в думці – "Вітре буйний...", в оповіданні "Варнак" – апострофа поета до могили: "Гей, могили, могили, високі могили!...", в поемі "Княжна" – апострофа до "вечірньої зорі". В "Гайдамаках" до російської критики – "Спасибі за раду! Теплий кожух, тільки шкода, не на мене шитий..." В літературі всього світу не знайдете твору, де б поет так часто звертався з апострофами до Бога, як в "Кобзарі" Т. Шевченка (О. Грицай). Відомі апострофи у Куліша та І. Франка до українського народу. В І. Франка – апострофа до землі:

"... Силу рукам дай, щоб пута ламати,
Ясність думкам, в серце кривди влучать,
Дай працювать, працювать, працювати,
В праці сконать!
("Земле моя...")

В новій поезії – в творох Євг. Маланюка, в його "Псальмах степу" (ст. 31): – "Прости, прости за богохульні вірші,/ прости тверді, зневажливі слова...". В народних думках кобзар в мент найвищого

зворушення звертається до об'єкту свого оповідання безпосередньо або через свого героя. Так повстає поетична фігура – апострофа (звернення): – "Земле турецька, віро проклята бусурманська!..." або: – "Брате рідненький, голубоньку сивенький..." або: – "Ей, ви, козаки, діти-друзі..." і т. д. В Миколи Гоголя: – "Моя радість, життя моє, пісні! Як я вас люблю! Що всі черстві літописи, в яких я тепер риюсь, перед цими дзвінками, живими літописами!". Або він марить про переїзд до Києва, щоби зайняти там катедру історії і пише в листі до проф. Мих. Максимовича: – "Туди, туди! В Київ, в старовинний, прегарний Київ!..".

Апотега (гр.) – коротенька приповідка; дотепний вираз знаної людини. [57]

Апшель (лат.) – виклик, поклик; звертання за поміччю.

Апотеоз(а) (гр.) – обожування; вихвалювання або прославлювання людини чи події. Гасло Куліша до апотеози Шевченка – "Наш еси, Поете, а ми народ твій і духом твоїм дихатимемо повіки...". Живий образ при кінці театральної вистави, для звеличення героя або автора твору. Так апотеозу народної поезії знаходимо в знаменитій апострофі Адама Міцкевича в творі "Конрад Валєнрод": – "O pьiesni gminna! Tu arko przzymierza/ Między dawnemi i mlodszemi laty!

Апофазіс – риторична фігура, замовчання.

Апробація (лат.) – ухвала, ствердження, згода. [*]

Арабески (араб.) – арабський стиль; орнаментальні прикраси; геометрично кольорові, густо поплутані прикраси. [*]

Аранжування (фр.) – уклад, опрацювання, обробка.

Арбітраж (фр.) – посередництво; третейський суд. [*]

Арго (фр.) – жаргон, вимова паризького простолюддя; мова якоїсь суцільної громади, товариства, що різниться від загальної мови певною кількістю незрозумілих неповсященим слів, напр., т. зв. "блатна мова" – мова злочинців у Росії; таємна мова; ширше – це професійний жаргон різних деклясованих елементів: старців, волоцюг, злодіїв тощо. Арго, власне, первісно й означало старцівську професію або цех.

Argomento (іт.) – літературний вступ перед оперою (XVII-XVIII ст.). [36,48]

Аргумент (лат.) – доказ, довід; підстава для якогось положення, короткий огляд. [*]

Арістарх (гр.) – освічений і суворий критик. Тим іменем назвав Микола Зеров відомого українського вченого, критика і філолога Бориса Якубського: "... і був куток... де мудрий Арістарх, філолог і естет, для нових поколінь на глум зухвалій моді заглиблювався в текст Гомерових рапсодій...".

Арієтта – пісенька.

Арія (фр.) – пісня, спів; напр., спів Яреми з "Гайдамаки", слова Т. Шевченка, музика М. Лисенка.

Аріозо (іт.) – середина між речитативом та арією. Аріозний стиль – мелодійна деклямація переплетена короткими мелодійними уривками. [48]

Арсіс (гр.) – підвищення голосу (грам.). [48]

Артикуляція (лат.) – сокупність рухів, потрібних для утворення звуку; розчленування; в мові: лучення голосівок і шелестівок у склади, а складів – у слова; в мистецтві: розложення поодиноких частин композиції з підкресленням головного мотиву; праця органів мови (губ, язика, м'якого піднебіння, голосових зв'язок), необхідна для вимовлення певного звука. [*]

Artium Baccalaureus – бакалавр словесних наук (колишня перша наукова степінь).

Архаїзм (гр.) – старовинний вираз; передавнене, застаріле слово; старосвітчина; наслідування старовини в письменстві й мистецтві. Застарілі слова звано архаїзмами, напр., цехмістер, ратман, піт, кармазин, паки, рече. Найбільш архаїчні форми слів вживають у нас на Поліссі, напр., "кунь" або "куонь" тощо. Архаїзмів найчастіше уживають, описуючи події давноминулих часів. В нас їх уживали Т. Шевченко, П. Куліш, Гр. Квітка-Основ'яненко... а з пізніших – Ю. Липа, Юрій Косач, Є. Маланюк, Стефанович, Лятуринська та інші. Як архаїзм вживають т. зв. короткі прикметники (велик, дивен, щаслив), які надають мові поважності, урочистости і вживаються як певний стилістичний засіб, напр., ... Я стар був, немощен... (Т. Шевченко), ... "І люд, пригнічен низиною ниць, Вколисаний в сумирний шум пшениць, Позбавлен моря, грузне в землю Вієм..." (Є. Маланюк "Варяги"). Або:

– "Ой, ворон коник та вороненький,
Та молод улан, молоденький,
Та повалився до сідельця..."
(Ю. Федькович)

Ще далеко сильніше стилістичне значіння архаїзмів надають такі короткі прикметники, коли вони й відмінюються, як іменники, або зовсім не відмінюються: – "На чорнім вороні – коні" (Т. Шевченко), або – "Там мій милий ходить,/ Ворон-коня водить" (н.п.). Іноді такі архаїзми бувають чисто книжні, напр., у Т. Шевченка: "... люті зла/ Не діш без вини нікому..." (Т. Шевченко, "Єретик").

Архаїстичний – архаїзований (гр.) – стародавній, підроблений під стародавній. Архаїзованої, напр., мови вживав Т. Шевченко: а) для вимог поезії (асонанси, рими); б) у творах, що їх зміст в'яжеється з Біблією чи староукраїнським письменством; в) щоб віддати вищі почування, пророчий патос, такий прикметний для біблійного стилю; г) щоб змалювати образ людей соціально вище поставлених (царів, пророків тощо, які повинні вживати і вищої мови); г) у зв'язку з настановою поета до таких людей він надає своїм архаїзмам забарвлення легкого насміху, що часами переходить у глум, а то й доходить до сарказму, напр., "Кавказ", "Царі", "Подражаніє". [75]

Архітектоніка (гр.) – плян якого-небудь художнього твору, розмірність та відповідність його частин, його композиція.

Архітип (гр.) – первісний образ, первісне письмо; перший друк; оригінал, зразок. [*]

Асиндет(он) (гр.) – одна з стилістичних фігур; оборот поетичної мови, що є в пропусках зв'язків між словами чи реченнями; без розділового знаку, протилежність – полісиндет – з розділовими знаками.

Асклепідова строфа – старогрецька строфа, якої майже не уживають українські письменники, хіба лише в перекладах старогрецьких авторів, як, напр., уживав її Василь Щурат в перекладі оди Горация:

– "Меценате, вну́ча// ца́рське від пра́дідів!

Ти за́щито моя, // ска́рбе соло́дкий мій!

Є такі, що їм всма́к // во́зом збивати пил Олімпі́йський...". [75]

Асонанс (фр.) – або **асонанца** (лат.) – повторення тих самих голосівок у вірші. Неповна, недокладна, невиразна рима, основана на згоді голосних у наголошенні складі, а не на згоді приголосних, напр.: – "Заболіло біле тіло..., Сизі орли, орли чорнокрильці..." Асонанси голосівок особливо вживаються в народній поезії, напр., – "На ясні зорі, на тихі води, у край веселі́й, у мир хрещений..."

— "Ой, що ж бо то за ворон,/ Що по морі літає?
Ой, що ж бо то за бурлака,/ Що всіх бурлак збірає?"

— "... а кругом/ Широколистїї тополї;
А там і ліс, і ліс, і поле,/ І синї гори за Дніпром...
Сам Бог вітає над селом..."

(Т. Шевченко "Княжна".)

В Т. Осмачки — "Стерга — поета", "ще — видовище", "уже — лише".

Аспанфутти — "Асоціація панфутуристів" — спілка українських футуристів в Києві 1922 року до середини 1925 року. На чолі стояв М. Семенко. Асоціація видала збірку "Семафор у майбутнє" і газету "Катафалк мистецтва".

Аспект (лат.) — точка зору, з якої предмет або тямка сприймається в певний момент; перспектива, в якій виступає певне явище; вигляд, погляд, сторона.

Аспірант (лат.) — особа, що готується до наукової діяльності.

"Аспіс" — асоціація письменників — аполітична група письменників з 1924 року на Україні.

Атепей (гр.) — вчене товариство; місце публічної науки в греків.

Атестат (лат.) — свідоцтво, посвідчення, атестація.

Атонізуватися (гр.) — стушовуватись на користь другого, напр., в анапестичному слові "да-де-ні" в ямбічному метрі є два наголоси, і перший атонізується перед другим — постійним наголосом цього слова. [11]

Атрибут (лат.) — приналежність; в граматиці: присудок; символ; причандал; клейноди, знаки. Переносно — істотна ознака, властивість чого-небудь..

Аттичний (гр.) — що походить з Аттики: аттичний твір, письменник, аттична; сіль-дотепне слово; аттицизм — тонкість смаку.

Афікс (лат.) — приставка, приставний склад в слові, що змінює його смисл, значення або роль в реченні. Інші назви - формант, форматив.

Афіша (фр.) — обява, оголошення, прилюдна оповістка. [*]

Афоризм (гр.) — загальна, коротко висловлена глибока думка, напр., — "У свободі ми народились, у свободі виховались і за свободу й умирати готові ми є..." (Юрій Немирич, канцлер України 1659 р.) — "Борітеся — поборите!" (Т. Шевченко), — "Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права..." (І. Мазепа), — "Чистее діло вимагає й чистих рук..." (М. Драгоманов), — "Лиш боротись — значить жить!" (І. Франко), — "Дві річі сповнюють мій дух вічно-новим і все більшим благоговінням: зоряне небо наді мною та моральний закон в мені..." (Е. Кант), — "Через моє серце пройшла світова розколина..." (Г. Гейне), — "Бездоганний сонет один вартий довгої поеми" (Буальо). Віктор Гюго твердив, що "література — це цивілізація". "Майстром афоризмів" називають Бернарда Шова, що недавно висловився: — "Ми ніколи не матимемо миру, поки не будемо поважати народи й країни, як рівні між собою." Для афоризму одинаково обов'язкові як заокругленість думки, так і викінченість форми.

Ахінєя — дурниця, бридня, нісенітниця, теревені, ка'зна що, галиматя.

Ашуг (тюрк.) — народний співець, поет у Закавказзі, Дагестані; народний вірменський кобзар. В Радянському Союзі відомий дагестанський ашуг Сулейман Стальський.

Б

Бабашки – прогалинний матеріал у друкарні, завдовжки 48 пунктів (= 0,375 мм), завширшки -24, -36, -48 пунктів. Вживають їх з метою заповнити порожнє місце в наборі, напр., на неповних сторінках. [5]

Багателя (нім.) – дрібничка, пустяковина; невеличка музична п'еса, переважно для фортепіано.

Багателізувати – легковажити щось, недооцінювати.

Байка – коротеньке віршоване оповідання, в яким у алегоричній формі розказана якась подія зі світу звіринного, рослинного або неживотнього з виразною дедактичною метою. Байка – одна з найстаріших літературних форм; вона походить із казок, що склались у давній старовині, ще тоді, коли людині доводилось вести постійну боротьбу з лютими звірями і головним засобом для її життя було полювання. Постійні стосунки з тваринами призвели до доброго знання їхнього побуту й характеру окремих порід звірят. З цього матеріалу та з релігійних вірувань, що деякі тварини – ті ж самі боги або взагалі істоти вищі, ніж люди, склались міти про тварин. У цих мітах тваринам надавались ознаки людей: вони розмовляли, думали й діяли, ніби справжні люди. Цими оповіданнями стали користуватися, щоб повчити кого-небудь. Так повсталала найстаріша форма байки – прозаїчне оповідання про тварин, що мало на меті сатиричне освітлення людських звичаїв і науку.

Ця форма байки дійшла до нас у збірниках індійського тваринного епосу. Найстаріший із збірників таких оповідань на санскритській мові називається Панчатантрою (цебто п'ятокнижжє). Історію переробок Панчатантри склав Бенфей. Скорочений переказ Панчатантри під назвою Птопадеса (цебто корисна наука) перекладено майже на всі європейські мови.

Новий крок у розробленні байки зробив Езоп (по народним переказам, Езоп жив у Малій Азії коло середини VI в. до Хр., а Панчатантра, як гадає Бенфей, складена між II в. до Р.Х. і кінцем V ст. після Р.Х.), що хронологічно перший дав літературну обробку народним оповіданням про тварин. Байка у нього це теж прозаїчне оповідання, в якому, хоч і є змагання дати дотепні характеристики тварин, а з їхніх розмов утворити драматичні сценки, але художня вартість їх невисока і найголовніше значіння має дидактичний елемент. Байки його були повні натяків та алегорій.

Римський байкар Федр (жив в I в. по Р.Х.) езоповські байки ("Fabulae Aesopiae") переказав латинськими ямбами і вніс у байку елемент громадсько-політичної сатири, але з художнього боку, порівнюючи з Езопом, він нічого нового не дав, як нічого не внесли в байку й середньовічні байкарі.

В світовій літературі безсмертну славу придбали собі так звані "байки Езопа". Це є, як відомо, збір повчально-моральних оповідань, в яких звірі виконують людські функції. На ділі ж автором цих байок був грецький поет Бабрій, який замешкував у південній Італії і жив кілька сторіч після смерті правдивого Езопа. Отож ці безсмертні байки повинні б властиво називатися: Байки Бабрія. Деякі хроністи й історики літератури приходять до переконання, що сам Езоп взагалі ніколи й не існував... ("У.С.", ч. 27, 1953, 5.VII).

Рішуче зреформував байки тільки в XVII ст. французький байкар Жан Ляфонтен (1621-1695). Жан Ляфонтен для своїх байок ("Fables") сюжетів сам не видумував, а брав їх у Езопа, Федра, з книги "Livre des

lumières" і в інших старих і нових авторів, але традиційні оповідання у нього набули корінної зміни. Його тварини змальовані з великою точністю: це живі істоти, в яких немає нічого неясного або абстрактного. Він відтворює зовнішній вигляд тварини, і, як люди про людей, він по зовнішніх рисах гадає про їхній характер, з'ясовуючи мотиви їхніх вчинків, він керується людською психологією і цим надає тваринам людського характеру. Кожне оповідання збудовано, як драму, з інтригою, викладом і розв'язкою. Мораль Жан Ляфонтен додавав тільки з традиції. Крім того у Ляфонтена дійовими особами можуть бути неживі речі, або люди, і, таким чином, байка у нього губить традиційний зв'язок з тваринним епосом і перетворюється просто в алегоричне оповідання або побутову сценку. Ляфонтен дав досконалу форму байки; після нього в розвиток цієї літературної форми нічого нового не внесено і він став учителем усіх наступних байкарів.

В нас байки писали: Гр. Сковорода, П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, Є. Гребінка, Л. Глібов та багато інші. З чужинних байкарів видатніші: німецький – Лесінг, польський – Ігнат Красіцький ("Bajki", 1780 р. та "Bajki nowe"), російський – Іван Крилов (1768-1844). (Іван Шаля – Нарис історії розвитку байки... К. 1922).

Байронічний – у дусі Байрона (1788-1824). Основним жанром Байрона були ліро-епічні поеми, в яких він оспівував "світову тугу" (Weltschmerz), які стають основним жанром і у Шевченка в його зрілій порі, в час розцвіту таланту (1843-1850), в його мотивах "національної туги та жалю за минулим". В 30-х роках, в час розцвіту байронізму, українська поезія взяла у нього тільки яскраві своїм біблійним кольором східні мелодії. А пізніше Байронів "Каїн" піддав І. Франкові ідею його "Смерти Каїна"; похмурий, демонічний, злобний.

Бакхій (— — —) і **амфімакр** (— — —) – троскладові удари поза нормою. Обидва можуть бути на кожній стопі вірша, крім останньої. Правилком при бакхіїві є, щоб перед ним був якийсь змістовий перерив думки, напр., закінчення речення. Напр.:

"Море вогню// Дім злітав аж до неба..." [*]

Баллада (пров.) – поетичний твір, невеликий розміром, зложений віршем (з правильною строфічною будовою), в яким поет оповідає про якусь вигадану, повну фантастики й таємничості подію з сильною домішкою ліризму. Зміст баляд часто запозичено з народнього переказу. Первісно так звалась пісня до танцю (ballare – танцювати). Баллада – твір, збудований на основі фантастичної, несамотивої, грізної події, овіяний імлюю загадковости. Збірку англійських баляд ("Reliques of Ancient Poetry") в 1765 р. дав Персі, німецьких – Г. Бюргер, Й. Гете, Ф. Шіллер, Й. Уянд "Der blinde König" (1804).

Народна баллада є двох основних типів: 1. Надприродна баллада – це баллада з надприродним розвитком дії. Нею найчастіше є переміна (метаморфоза) дівчини або парубка в дерево, рослину (квітку), в пташку. Зразком такої баляди є баллада про невістку і злу свекруху, що переминою невістку в тополь. Є баллада про дівчину, що змерла надприродною смертю і на могилі її виросла квітка (троянда, лілея). Баллада про дочку-пташку. Баллада про Івана та Марію (сестру і брата), що побралися. 2. Баляди з надзвичайною подією, напр., про Бондарівну і пана Кановського, та популярна баллада про Гриця, що любив двох дівчат, і одна з них його отруїла. У нас писали баляди: Л. Боровиковський, Т. Шевченко, А. Метлинський, М. Костомаров, Ю. Фелькович, Як. Щоголів, М. Воронний, Б. Грінченко ("Гайдамака Лесь"), Вол. Свідзінський.

Банальний (фр.) – занадто звичайний, усім відомий, утертий, публічний. Банальні фрази – утерті, всім відомі. [*]

Барбаризм (гр.) = варваризм – чужомовне слово, вираз; несправний також вираз. [*]

Бард – кельтський поет і співак. У галлів барди були одночасно і музикантами, що, співаючи, підігравали на арфі; кобзар, бандурист. [*]

Бардизм – поезія бардів.

Баріглосія (гр.) – хороблива, невиразна, утруднена мова.

Баркарóля = гондолієра (іт.) – пісня італійських веслярів, човникова пісня у Венеції. [48]

Барок(к)о (іт. baroque) – стиль у мистецтві від 1580-1750 років, що розвинувся з розцвіту ренесансу. Назву "барокко" прийняло будівництво Італії XVII ст., яке розвинуло ренесансові форми в напрямі сили виразу, мальовничості, а подекуди й театральності (італ. barocco – примхливо, вередливо, чудно).

Розвіт українського барокка припадає на час гетьманства Івана Мазепи і називається "козацьке барокко". Виявляючи велике замилювання в усьому пишному, вигадливому, поет доби барокка охоче владався до накопичення фігур і тропів, переобтяжуючи свій твір силою метафор, що нагромаджувались часом одна на одну і тим створювали вражіння грандіозності. Стиль барокка є стилем з виразним ухилом в бік декоративності, в бік "поетичних прикрас", при чому прикраси ці мали часто (особливо в поетів – ремісників) графаретний, штампований характер. Характерним бароковим поетом у нас був Іван Величковський (Див.: Дмитро Чижевський – Український літературний барок. Нариси. Частина перша. Прага, 1941. Про І. Величковського розділ 3. Майстер малих форм, ст. 31-50; Др. Є. Ю. Пеленський – Іван Величковський. Писання К.-Л., 1943).

Бастард – не справжня, ламана мова.

Бахші – народний співець, поет в узбецького народу.

Бейт – одна з форм віршової строфи в поезії народів Сходу; дво-вірші зв'язані суміжною римою.

Белетристика (фр.) – красне письменство: повісті, романи, оповідання, поезії, драматичні твори; згірдливо: балаканина, ненаукова річ.

Беля – міра паперу. Одна беля дорівнює 10 ризам, дорівнює 1000 аркушам паперу.

Берсез (фр.) – колицька пісня. [48]

Бестіарій (лат.) – збірка байок та поучень про звірів (в середніх віках).

Биліни – староруські пісні про богатирів з Іллею Муромцем, селянським сином, на чолі. Биліни – одна з давніших форм усної народньої творчості. Биліни поруч сербських історичних співів та українських дум – найцінніші пам'ятки слов'янської епіки. Вони, безперечно, зародились на півдні, хоча дійшли до нашого часу тільки в великоруській редакції північних країв. Проф. Мих. Грушевський, докладно проаналізувавши богатирські цикли билін, билінно-легендарні теми, підклади билінної традиції, приходять до висновку, що "героїчний епос, представлений в нинішній билінній традиції, в переважній мірі і зложився на Україні, і жив довго в українських землях, складаючись в певні цикли та виробляючи певні загальні типи поетичні образи, якими орудовано при різних переробках і відмінах старих поем..." (Див. М. Грушевський – Історія української літератури, т. IV, К. 1925, ст. 321).

Але в українській науці є два протилежні погляди: перший – що билини є продуктом оригінальної творчості великоруського народу. Цю думку заступали – Ол. Котляревський (1862), М. Костомаров, що назвав билини "твором чистої, руської півночі, виключно великоруського племені, всьому малоруському племені зовсім чужим і незвісним" та М. Халанський (1885). І другий погляд, що твердив, що билинний епос виявляє органічні зв'язки з українською усною словесністю – отже не може уважатися твором якогось чужородного племені. "Він не вигас на Україні з татарською добою..., а жив на Україні ще довго потім, і чи вигас, чи перейшов у інші форми словесної творчості значно пізніше..." Прихильниками цієї думки були такі дослідники, як М. Драгоманов, Микола Петров, Микола Дашкевич і, особливо, Мих. Грушевський, що цьому питанню присвятив цілий 4-й том своєї "Історії української літератури", розглянув усну творчість пізніх княжих і переходових віків XIII-XVII.

Билинний вірш лежить близько до коломийкового (2+3/2+3)

(- - / - - - // - - / - - -)

- "Доче/кався я// того/ святонька,
Виря/жала в світ// мене/ матінка..."

Тим ритмом написана частина Шевченкових "Царів", напр., у розділі поеми:

... "Не із/ Літви йде// князь спо/діваний..."

Це є 10-ти складовий вірш з цезурою (пересіччю) після п'ятого складу та з постійним наголосом на кожному третьому від кінця складі перед цезурою й після неї. Це, властиво, є чотирьох-тактовий вірш, де перший і другий склади, а також шостий і сьомий є неповними, тільки підготовчими, т. зв. починувими, напр., у вірші С. Руданського "Наука". З нових поетів билинний лад використовував Яр. Славутич.

Рима в билинному вірші є трискладова, дактилічна або дзвінчаста (свя-тонь-ка – ма- тін-ка; рід-на-я – бід-на-я і т. п.), і переважно чиста рима. Римуються тут рядки за чергою, одна з одною, парами (aa, bb). (3)

Бібліогнозія (гр.) – книгознавство, давня назва цієї науки, тепер бібліологія. [*]

Бібліограф (гр.) – той, що займається бібліографією, тобто описом книг. [*]

Бібліографія (гр. = опис книг) – наука про книгу, що досліджує й описує книгу на підставі безпосереднього спостереження її, що з-грецька зветься – "автопсією", або з-латинська – "de visu", себто оглядаючи на власні очі. Опис ведеться своєрідним, точно означеним способом (методом) й за певним ладом (системою); покажчик книг та статей, присвячених певному питанню. У нас першою спробою бібліографії була праця Єпіфанія Славинецького під назвою: "Оглавленіє книгъ, кто ихъ сложилъ". В XIX в. бібліографами були – Ол. Лазаревський, Яків Головацький, далі Михайло Комаров, що склав "Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798-1883)", К., 1883, Іван Єм. Левицький, Ів. Франко, Вол. і Дм. Дорошенки, Ів. Калинович, П. Зленко, Є. Пеленський, Ст. Сірополко, П. Богацький та чимало на радянській Україні: А. Лейтес, М. Яшек, М. Тарнавський, Є. Кирилук та інші.

Бібліоліти (гр.) – рукописи, які під вулканічним попелом і лавою (в Помпеї, Геркуланумі) скам'яніли і втратили вигляд каменя. [*]

Бібліолог (гр.) – той, що займається бібліологією; знавець книг і їх вартости. [*]

Бібліологія (гр.) – наука про книгу, книгознавство – в найширшому значінню цього слова; вивчає книгу, як пам'ятку людської культури, її історію, матеріал і т. д. [*]

Бібліоман (гр.) – людина, що пристрасно і без розбору збирає різні книги. [*]

Бібліопатрія (гр.) – забобонне почитання Біблії; забобон, який придає буквам і книгам Біблії чародійну силу. [*]

Бібліотека (гр.) – збір книг та різних пам'яток письма, впорядкований по певній системі. Найстаршою бібліотекою вважають бібліотеку єгипетського фараона Осімандія з XIV в. до Хр.; серед руїн Асирії й Вавилону знаходять таблички покриті глиняним письмом. На думку вчених – це й є рештки бібліотек. При Асурваніпалі (668-626 рр. до Хр.), цареві Асирії, була заложена славна бібліотека в столиці Неневії, тепер рештки її, глиняні таблички, знаходяться у Британському музеї.

В Україні бібліотеки існували вже за Ярослава Мудрого (1019-1054). Про його читаємо, що книгам він присвячував велику увагу, сам читаючи їх не тільки вдень, але й ночами. Літописець оповідає, що Ярослав "збирав письців" і "много книги списав положи в церкві св. Софії". Цю справу продовжували інші князі, аматори книг – його син Святослав, унук Володимир Мономах. "Патерик Печерський" згадує бібліотеку князя Чернігівського Миколи Святоші, яку він передав монастиреві – "суть же и книги его многи и до нині". В нові часи зорганізована Українська Національна Бібліотека мала поперх 6.000.000 книг. Але книжкові уніками її вивезли німці, як вивезли також картковий каталог академічної бібліотеки, чим перетворили її в звалище книг. Державна Публічна Бібліотека в Києві ("Віра й культура" ч. 4/52, ст. 24) на перше січня 1923 р. містила більше мільйона книжок. Тепер ДПБ в Києві має більше 5 міль. книжок та журналів, більше 7 міль. газет і близько 200 томів рукописів. Має великий збір стародруків (XV-XVIII ст.) і між ними багато найдорожчих унікатів.

Бібліотека Конгресу – 1-го січня 6. р. Бібліотека Конгресу у Вашингтоні нараховує 155 років свого існування. За минулі роки вона стала великою державною інституцією, готовою служити кожному, хто цікавиться її скарбами. Ще в давні часи історії ЗДА, коли Конгрес переїздив з Філадельфії на місце постійного осідку – до Вашингтону, була винесена ухвала про заснування Бібліотеки Конгресу і асигновано 5.000 дол. на закуп книжок, потрібних членам Конгресу. Це було в 1800 році, а в 1814 р. Бібліотека вже мала понад 3.000 томів. Та проте пожежа 24 серпня 1814 року цілковито знищила бібліотеку, яка згодом була поновлена за рахунок купівлі приватної бібліотеки Томаса Джеферсона. В 1851 р. нова пожежа знищила дві третини книжок, але урятоване багатство стало ядром, навколо якого купчилися нові придбання.

Сьогодні Бібліотека має понад 10 міль. книжок, понад 12 міль. рукописів, більше 2 міль. мап та ілюстрацій, поперх 2 міль. нот музики, а крім того платівки для фонографу, часописи, картини, кінофільми та інші матеріали.

Збірки Бібліотеки почали дуже швидко збільшуватись після 1897 року, коли вона переїхала з Капітолю в спеціально побудований величний кам'яний будинок Бібліотеки Конгресу. В 1939 році зроблено прибудову. Тепер головний будинок і прибудова разом мають біля 36

акрів площі, а якби всі сталеві книжкові шафи Бібліотеки поставити в ряд, то утворилась би лінія завдовжки в 250 миль. Бібліотека має 20 читалень, понад сто невеликих кімнат для постійних читачів і 225 індивідуальних кабінетів для учених, що працюють над дослідями, що мають державне значіння. Бібліотекою може користуватися абсолютно кожний. Книгу на вимогу читача передається з полиць, що на цілі милі простягаються під землею, протягом 20 хвилин. Бібліотека Конгресу є також сховищем різних культурних цінностей та рідкостей. Там є, напр., Гутенбергова Біблія і рідкісна колекція Страдиваріюсових скрипок. Тут можна побачити найменшу в світі книжку з ніготь завбільшки, "Трояндовий сад Омара Хайама", а також найбільшу, три з половиною фути заввишки книгу американського натураліста Олюбона – "Птахи Америки". ("Новий шлях", 1950 – "Гомін України", 1955).

Бібліотаф (гр.) – жартівлива назва власника книг, що не дозволяє нікому ними користуватись.

Бібліофіл (гр.) – amator книг, що цинить їх та зберігає. [*]

Біблія (гр.) – книга книг; книги св. Письма – Старого і Нового завітів. Напр., "Острозька Біблія" – важлива церковно-слов'янська пам'ятка української редакції. Є це збірна праця українських учених, згуртованих в Острозькій Академії під проводом Герасима Смотрицького. Скінчено друк її р. 1581 в Острозі. Друкував відомий друкар дякон Іван Федорович. Завдяки різного роду сектам та реформації Біблію стали перекладати на рідні мови. Так, в Англії вже в VII ст. робляться перші спроби перекладу св. Письма на англійську мову. І англійський реформатор Віклеф та його прихильники в 1384-1388 рр. переклали цілу Біблію на англійську мову. В 1404 р. англійський єпископат заборонив англійське видання Біблії. Також у Франції від XI ст. під впливом секти "катарів" ("чистих") і болгарської – "богумілів" повстав революційний рух "бідних братів", що домагався перекладу Біблії на рідну мову, але тулузький собор єпископів (1229) рішуче це заборонив. Щойно Ян Гус – великий чеський реформатор і патріот, який не скапітулював перед папським Римом, але життям заплатив (1415) за свою науку, поставив руба питання рідної мови в церкві і не тільки по-чеськи писав свої критичні трактати на релігійні теми, але й проповідував тільки чеською мовою... В 1804 р. було засновано в Лондоні відоме "Британське закордонне біблійне товариство", що почало видавати переклади Біблій (або бодай Євангелія) на всіх мовах світу, згодом навіть в мовах примітивних кольорових племен. Було видано Біблію і в українській мові, а саме, переклади П. Куліша та І. Пулюя, а в останні часи переклади Ів. Огієнка. Досі видано яких 500 міл. примірників на біля 700 мовах і діалектах. Найдорожчою книгою є Біблія Гутенберга, винахідника друку. За один примірник цієї Біблії перед останньою війною заплачено 1.300.000 нім. марок. Вона ж є і найстаршою друкованою книгою в Європі – 1452 р. Найстаршою українською друкованою книгою є Св. Письмо, видане Фр. Скориною у Вільні – 1517 р. В р. 1952 м. вересні святкували 500-літній ювілей цієї книги. Книги Нового Завіту перекладено і поширено більш, як на 1000 мов, ціла Біблія – на 200 мов.

Бідермаєр (der biedere Meier) – герой жартівливих віршів німецького поета Айхрода (Eichrodt, 1855), зразок простодушної, обмеженої, але чесної людини; в німецьких краях, в часах культурного упадку в наслідок наполеонівських воєн, витворився особливий стиль цієї назви, висловлений найяскравіше в меблярстві; упрощуючи форми ампіру, він

змагав до простоти, вигоди і тривалості. (Див. працю професора Д. Чижевського). (ЕУІ, ст.754). [*]

Біл (анг.) – законопроект, закон, напр., Bill of Rights (1789).

Білінгвізм – двомовність, напр., в бельгійських, швейцарських, польських та інших школах; вона є явищем недоцільним і навіть шкідливим.

Білий вірш (фр.) – vers blanc – себто не римований 5-ти стоповий ямб (найчастіше): напр.:

... "Давно було./ Дітей/ маленьких дво́є,
Побрав/шися за/ ру́ки,/ по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузькою
Поперек нив, в жарку літнюю днину
Ішли з села.

(І. Франко).

Це типовий вірш драматичних творів Шекспіра, Л. Українки, І. Франка, М. Старицького. Але білим віршем пишуть поети і в інших розмірах, напр.:

– "Погляд мій спускався нижче,
На того, хто розпростертий,
До землі прибитий списом,
Говорив: "Убий, не здамся!"

(Л. Українка, "Мрії"),

або, напр., білим віршем писав також епічні вірші англійський романтик Віліям Вордсворт ("The Prelude", 1789-1805), Мільтон ("Втрачений рай").

Біограф (гр.) – життєписець; той, що описує життя певної людини. Напр., біографи Т. Шевченка – М. Чалий, Ол-др Кониський, Ів. Стешенко, Павло Зайцев. Біографи П. Куліша – Б. Грінченко, Осип Маковей, Дм. Дорошенко; М. Костомарова – Дм. Дорошенко; Лесі Українки – Мих. Драй-Хмара; Ів. Франка – С. Єфремов і т.п.

Біографія (гр.) – життєпис, опис життя певної людини, починаючи від її народження, напр., життєпис Миколи Гоголя, що склав П. Куліш; або проф. Мих. Драй-Хмара (1889), що написав біографію Лесі Українки. Біографію Т. Шевченка склав Павло Зайцев.

Блюкування (друк.) – заміна літер, що їх бракує, або не чітких в рукописі слів, при ручному складі черенками, набраними очком (літерою) вниз (марашка), а при машинному наборі відступами або знаками запитання (???). [5]

Блюкнот (фр.) – зшиток для поміток, що складається з відривних листків.

Блюетка (фр.) – маленька, легка, дотепна п'еска, здебільшого на одну дію. [*]

Блямаж (фр.) – компромітація; невдача. [57]

Богема (фр.) – певне коло художників і поетів з вузько-індивідуальними рисами їх життя й праці.

Богогласник – збірка релігійних пісень для позацерковного вжитку; "антологія нашого релігійного стихотворства" – назвав Василь Щурат. Перший Богогласник видано в Почаєві 1805 р. Були уніятські і православні видання Богогласника (В. Щурат – "Із студій над Почаївським Богогласником", Л. 1908).

Бостонка (друк.) – (назва від м. Бостон, де винайдено пристрій) – це невелика тигельна машина з ручним або ножним приводом для друкування дрібних, простих робіт. Тигельними називаються машини, що мають плоску форму, плоский притиск паперу – це Американка,

Бостонка, Ліберті та інші. Накладання та складання паперу в них ручне й механічне. [5]

Боян – поет-співець старо-княжих часів, про якого згадують Волинський Літопис, "Слово о полку Ігоревім" –

... – "Боян бо наш вищий, співавши пісню,

По дереві мислю літав,

По землі сірим вовком югав,

Попід хмари орлом сизокрилим ширяв".

(Переспів д-ра Яр. Рудницького), та сучасні поети, напр., Ю. Федькович: –

"Воскресни, Бояне, присвітлий співаче!

Та де ж ти так довго кочуєш?

Давно вже по тобі Слов'янщина плаче,

А ти нас, Бояне, не чуєш!..."

Брабансона (фр.) – національна бельгійська пісня; марсельєза бельгійської революції. [*]

Брев'яр (лат.) – літургічна книга з молитвами священика; служебник, трєбник. [48]

Бристоль (друк.) – білий або кольоровий добре сатинований картон, склеєний з кількох аркухів паперу; відповідно до кількості цих аркухів має назву подвійний, потрійний і т. д. [5]

Брошура (фр.) – невеличка книжка, 4-5 аркухів друку, зшита, але не оправлена і вложена в паперову обгортку; метелик. [5]

Брульон (фр.) – зшиток до писання на брудно; чорновик, чернетка, накрєс; не справлений і не переписаний рукопис. [*]

Буква або літера – писаний знак на означення звуку мови.

Букініст (фр.) – антиквар, торгівець старими книгами (bouquin).

Буколік = пастораль (гр.) – поема з життя пастухів; ідилія. Творцем алегоричної пастушної поеми "Bucolica" або "Eclogae" був визначний римський поет Вергілій Публій Марон (Publius Vergilius Maro, 70-19 рр. до Хр.). Це є 10 поезій, наслідувань, а то й перекладів грецьких ідилій Теокрита. Вергілієвих пастухів ("буколіки") переодягнув в український "кобеняк" Опанас Любасевич, твір якого до нас не дійшов. [*]

Буколічна поезія – одна з форм античної поезії; твори, в яких оспівувались вигадані роскоші життя сільських мешканців: землеробів, пастухів, риболовів, що наче жили без турбот і праці, в піснях та танцях.

Булла – папські оповіщення, розпорядження.

Буллар – збірка папських булл.

Буриме (фр. – римовані кінці) – вірші, зложені по заздалегідь заданим, часто незвиклим римам. Від цієї назви пішла назва гри в буриме, що полягає в тім, хто скоріше та вдаліше виконає завдання у віршуванні на завдані рими.

Бурлеск (іт. burlesca) – гумористичний твір з грубуватим ухилом; невибагливий жартівливий твір, напр.: наші інтермедії, різдвяні вірші, "Енеїда" І. Котляревського, "Горпинида чи вхоплена Прозерпина" Павла Біцького-Носенка (фабула Овідія), "Вечорниці" Порфїрія Кореницького, "Жабомишодраківка", що на нашу мову "перештопав" К. Думитрашко. "Оди до Пархома" та "Дєщо про того Гараська" (тобто Горація), де Гулак-Артемовський користується бурлескною стилістикою, як і Євген Гребінка в творі "Так собі до земляків". В українській епістолярній літературі уживали бурлеску Й. Бодяньський, Гр. Квітка-Основ'яненко, А. Шпигоцький. Але є і в Т. Шевченка бурлескні уступи, напр., у вступі до циклу сатир на царів з 1848 р. в першій редакції його "Царі".

Бурлеск Гулака-Артемовського "Писулька", з приводу надрукованої байки "Солопій та Хивря" :

"... Йовграпе! Бажав єси казки: от тобі "Солопій та Хивря!" Не здивуй сам, та нехай вибачить і громада, коли казка не до гимиги. Сам бачив єси, та деяким і не повилазило, що я захорів так, що й голови не підведу, та ще може й доведеться вистояти добрий калантир у домовині! А вже сам здоров знаєш, що лежачи не далеко зайдеш; я ж кажу: лежача яка робота. Воно, Йовграпе, лежачи добре тільки панам: їм скрізь спірно йде робота, бо хоч і лежні нападуть, то вони все таки дармо часу не згають, крикнуть: давай, – дають; а коли нема – то б'ють."

У формі бурлеску французький поет XVII ст. Скаррон переказав відому античну поему римського поета Віргілія – "Енеїду"; в його бурлеску боги говорять мовою базарних перекупок.

Бутада – речі в піднесеному тоні, красномовні, напушесті, напр., в П. Куліша – туркофільські бутади в його епічних та драматичних поемах 60-80 рр; химера, примха, дивацтво.

Буфонада (іт.) – комічна вистава; блазеньська витівка; кумедіянина; блазнювання. "Опера-буфф" – так називають комічну оперу. [*]

Булетень (фр.) – коротке повідомлення про важливу подію, яка цікавить широкой загал, напр., про хід виборів, про події на фронті, про стан здоров'я поважної людини; назва багатьох періодичних та неперіодичних видань.

В

Ваганти (голіярди) – на Україні так звались дяки-пиворізи (від лат. clericis vaganti) чи голіярди (мабуть від провансальського – gauliador – мистифікатор, жартун), чи "мандровані люде" – так же звались клірики, студенти, що склали пісні, вірші (переважно латинською мовою) і тим здобували засоби до життя. По де-яких західних країнах звали їх ще бакхантами, вакховими братами. Період процвітання цього явища припадає на XII-XIV ст. (Див. Дмитро Ревуцький, 1881-1941: Українські думи та пісні історичні, (Передмова), або П. Петренко: Українські ваганти. ЛНЗб, № 2. Гановер, 1947), або: – "Епічний пиворіз, герой-вагант, він сіяв всюди щедрою рукою колядку, діалог і "блудний кант..." (М. Зеров "Турчиновський"). [63]

Вадемекум (лат. іди зі мною) – необхідна річ, яку все носить з собою; інформаційна книжка, справочник, провідник; короткий підручник (якої-небудь науки). [*]

Вакат (лат. vacat) – власне "бракує", незайняте місце; вільне незадруковане місце в книзі; недостаючі рядки в тексті рукопису.

Вандрівні або мандрівні мотиви – у багатьох цілком різних і далеких від себе народів подібуються подібні змістом пісні, казки й оповідання. Бенфей (Benfey) Теодор (німецький орієнталіст 1809-1881, видавець "Панчатантри" – збірки індуських казок та автор багатьох праць про походження й поширення казок і мітів на Заході шляхом запозичень) пояснює цю подібність запозиченням, тобто вандрівкою мотивів від одного до другого народу. В нас цю теорію заступали вчені – Мих. Драгоманов, Микола Сумцов, в російській науці – Ол. Веселовський, у французькій – Бедьє (Bédier Joseph, 1864-1938), автор "Legendes épiques".

"**Вапліте**" – скорочена назва – "Вільна Академія Пролетарської Літератури" – організації українських підсоветських письменників, що її утворив при кінці 1925 року Микола Хвильовий. Вона різко поборювала московські впливи на українське письменство та проповідувала орієнтацію на життєві західно-європейські ідеї. Душою тої організації був Микола Хвильовий (як заступник президента), М. Ялович (Ю. Шпол) – як президент, а Ол. Слісаренко – як секретар. До ідеологічної керівної групи належав ще О. Досвітний, перший укр. советський романіст (роман "Кварцит"). Далі П. Тичина, Мих. Йогансен, Аркадій Любченко, М. Куліш, І. Сенченко, Гео Шкурупій, Вол. Сосюра, П. Панч, О. Копиленко, Гр. Епик, Юр. Яновський та багато інших. Проіснувала організація до січня 1927 р. і встигла видати 5 чисел альманаху "Вапліте". Особливістю організації є – її замкнутість та високі вимоги письменницького стажу до членів; її наставлення на високу якість і високу культуру. За своє протимосковське наставлення, що озброювало помітно наростаючий революційно-визвольний рух, "Вапліте" стягнула на себе ненависть московської влади і 3 січня 1928 р. вона перестала існувати, а письменників, що належали до неї, змусили до "покаяння"...

Варварізми – це слова, запозичені із чужих мов, що не ввійшли в літературну українську мову, напр.: фест, зіхер, файний, акурат, гвер, і багато інших, що їх, одначе, вживають у буденній розмові.

Варіете (фр.) – різноманітність; театр з різноманітним репертуаром. [57]

Варіант (лат.) – відміна того самого твору (рукопису), напр., варіант поеми Т. Шевченка "Москалева криниця" р. 1847 значно різниться від того ж твору р. 1857. По варіантах судять про початковий задум письменника; про те, як цей задум мінявся в процесі роботи; як письменник, працюючи над словом, добивався точности вислову своєї думки, свого переживання. При вивченні творчости письменника часто багато пояснює порівняння варіантів одного й того ж твору, надрукованого в різні часи, як говорять – різні редакції твору. Варіанти тексту Шевченкових творів у виданнях Куліша (1860) і Франка (1908):

- "Небо, зорі, добро, люде". (К. 1860) та
- "Небо, зорі, добрі люде". (Ф. 1908),
- "Сидить собі кінець стола". (К.) та
- "Сидить один кінці стола". (Ф.)
- "А прізвище?" (К.) та
- "Прізвище?" (Ф.)
- "Прізвища немає!" (К.) та
- "Не маю". (Ф.)

Варіяція (іт.) – відміна, перетворення теми; зміна, переспів.

Вар'ювати – писати варіяції, висловлюватись іншими словами, напр.: – "Він не любив споминів і ніколи не згадував за минуле. Він жив без споминів. Йому було прикро бачити місця й речі, що з ними він колись був зв'язаний. Минулого дня для нього не існувало..." (В. Домонтович. "Доктор Серафікус".)

Веда (Veda) – священна книга індусів; найдавніші пам'ятки індійської літератури, утворені наприкінці II і у I-ій половині I тисячоліття до н.е.

Велес – бог пастухів і худоби, а також торгівлі й поезії.

Venia docendi (лат.) – дозвіл навчати в школах, даний шкільною владою. [*]

Venia legendi (лат.) – право викладати в університеті. [*]

Вербальний (лат.) – словний, усний, дослівний, напр., вербальна нота – в дипломатії.

Вербалізм (лат.) – навчання, оперте на виучуванні напам'ять ("кування", "зубрення") слів, правил або цілих уступів з книжки, без вияснення учителем даного змісту й без розуміння його учнем. [*]

Вердикт (лат. *vere dictum* – справедливо сказане) – присуд.

Верлібр (фр.) – вільний вірш; називають цілу низку віршових форм, що не вміщуються в прийнятій метричній системі, напр., 19-ти складовий метр Е. Вергарна. Верлібр широко використовує всі спроби відступів від прийнятих розмірів. Але він також й деформує метричну систему, користуючися, напр., в одному вірші різними метрами, змішуючи їх не раз і в одному рядку, – взагалі творить свій власний ритм, зовсім відмінний від метро-тонічного. – Верлібр розрізняємо французького і німецького типу. Французький верлібр відзначають рядки різної довжини, з якимсь однаковим ритмом. Німецький верлібр, яким залюбки користувався і Гете, допускає рядки кожний іншого звучання. Ритм цього верлібру близький до ритму мистецької прози, напр.,

– "Стоголоси ревучі/
Гукають життя/
На бенкети,
А воно/
Напихає шлунок/
Гречаною кашою корисного..."

(О. Слісаренко).

Поширився верлібр в модерній поезії після перекладу на різні європейські мови визначними поетами поем американського поета ХІХ ст. Вітмена Вота (Whitman, 1819-1892) під назвою "Листочки трави" – "Leaves of grass".

У нас головним пропатором верлібризму був Валеріян Поліщук, що сам писав вільним віршом поеми, з яких глузував у памфлеті "Думки проти течії" М. Хвильовий. Згадати б поліщуківський "Бюлетень Авангарду" (1928), де верлібр проголошено, мов яке незвичайне відкриття, що увільнить поезію від "неоклясичних назадників змісту, ідеологів міщанського бруду і поетичних жаб, що кумкають замацьканими сонетами, октавами і покірним ямбом..." Верлібром також користувався П. Тичина, часто творючи свою власну, оригінальну строфіку. Ось як поет зображує революцію:

– "Вітер./
Не вітер – буря!
Трощить, ламає, з землею вириває.../
За чорними хмарами/
(З блиском! ударами!)/
За чорними хмарами мільйон мільйонів мускулястих рук.../
Котить. У землю врізає/ (чи то місто, дорога, чи луг)/
У землю плуг..." [11,75]

Верізм (лат.) – напрямком натуралізму в італійському мистецтві й літературі. Представником верізму є Стеккетте, властиво, Гверріні Оландо, болонський бібліотекар (1845-1916) та італійський письменник. Верізм проявляється у виборі драстичного, зворушливого сюжету, у зовнішніх ефектах, які з'ясовуються загально-натуралістичними методами. У музиці верізму почав італійський композитор Піетро Масканьї (1863-1945). [*]

Версалки – у друкарстві так називають великі початкові (прописні) букви. [5]

Версифікатор (лат.) – віршописець, мистець у віршуванні. [*]

Версифікація (лат.) – віршування, наука віршування, напр., "Елементарні закони версифікації" Макка Йогансена (1922), а також праця Б. Якубовського "Наука віршування" (К., 1920).

Версія (лат.) – відміна в передачі події; відмінне оповідання, переклад, переказ оповідання, толкування.

Версо (фр.) – в друкарстві: друга сторінка листка. [5]

Верстатка = **вінклеяк** – рамка для укладання черенок в ручному наборі. [5]

Верстка – ломання (формування) складу в колонки і одночасно вставлення клішів; назва другої коректи, відбитої з переломаного (чи зверстаного) складу. [5]

Верстати (у друк.) – укладати в сторінки, або стовпці (колонки = гранки) друкарські черенки. [5]

Вертеп – ляльковий театр, поширений на Україні та в Польщі в XVI й XVII вв. і Білорусі й відомий теж під іменем "шопка" (у Польщі) й "бетлейка" (в Білорусі). Це був переносний театр в одній скринці з ляльками замість акторів виконавців; той ляльковий театр, що виник на Україні, мав свій окремий репертуар, власне тільки одну п'єсу, так звану "вертепну дію". Це, власне, була містерія на Різдво Христове з додатком інтермедії – його дивертисменту. Ніякий інший сюжет до вертепу не перейшов, так що наш вертеп, як зложився, так і зостався назавжди вертепом різдвяним, і вистави його відбуваються тільки на Різдво, найбільше – до великого посту... Завіса закриває вертепну сцену. Сцена поділена на два поверхи: верхній – небесний і нижній – земний. У верхньому стоять ясла, одбувається містерія народження Христа, янгольські хори, там сходяться поклонитись Христові пастухи і три царі. В нижній земній частині стоїть трон царя Ірода, і сам Ірод плете свої замисли на Христа, які кінчаються тим, що його хапає смерть... Друга дія – інтермедійна, вся відбувається в нижньому поверсі і складається із різних комічних сцен і діалогів побутових фігур та закінчується виходом найбільшої фігури – запорозького козака, який всіх перемагає, всіх побиває, а сам зостається непереможним героєм – оборонцем покривдженого люду. Запорозький козак – герой і гультай, виведений тут як ідеальний та додатний тип. Вертеп (пристрій) знайшовся і зберігався в маєтку барона Штейнгеля на Волині аж до революційних часів. Текст вертепної драми видали – Маркович в 1860 р. і Галаган у 1862 р. До дому Галагана, власника маєтку в Сокиринцях на Полтавщині, зайшли в 1770 р. київські бурсаки з вертепом. Галагани прийняли їх гостинно, завели в себе вертеп, за що бурсаки залишили їм текст вертепної драми. [1]

Вертер – герой роману Гете "Страждання молодого Вертера" (1774) – вразливий мрійник, який кінчив життя самогубством через нещасне кохання. Живим портретом Вертера в українській літературі був поет Віктор Забіла. (66)

Веснянки (гаївки, гагілки) – народні обрядові гри-пісні, що їх співають на Правобережжі та Західній Україні ранньою весною, у зв'язку з Великоднем. Великодний цикл цих звичаїв і обрядів починається з заговин, масляної, що відповідають західноєвропейському карнавалові. Звичай цей повторюється з покоління в покоління і коріння його губляться в темряві давнини. Між обрядами-грами є найцікавіша й найефектніша з веснянок, що має аналогії не тільки в західноєвропейському, але й у давньому, античному, грецькому й єгипетському фольклорі. Ця гра звється "Кострубонько" і відбувається вона в такий спосіб: – "Дівчата беруться

за руки й утворюють коло. По середині кола ходить дівчина, що її звуть "Тополею" , або "Кущем". Ця дівчина, "Тополя" запитує своїх подружок, чи не бачили вони Кострубонька? Ті відповідають по різному. Одна каже, що він поїхав у поле; друга каже, що він є на весіллі; третя – що він жениться. Почувши, що Коструб жениться, "Тополя" нарікає на себе:

–"Бідна же моя головонька,
Нешаслива годинонька,
А що ж бо я наробила,
Що Коструба не злюбила.
Прийди, прийди, Кострубоньку,
Стану я з тобою до шлюбоньку! ..."

За цими епізодами гри приходить центральний епізод, коли повідомляють, що Коструб помер. Весь хоровод і "Тополя" разом з усіма оплакують померлого Коструба. Гра завершується епізодом повороту відродженого Коструба. З'являється ряджений Кострубонько й хор весело співає:

–"Ожив, ожив наш Кострубонько,
Ожив, ожив наш голубонько!..."

В цій гагілці маємо драматизовану гру, маємо діалог. Є хор, як і в античній драмі, є хоря, та, що веде хор, дівчина-"Тополя", є герой, є зав'язка конфлікту між "Тополею" й героєм, є шлюбна колізія, є смерть, є оплакування, є похорон, і, нарешті, як завершувальний епізод усієї дії, поворот померлого і воскреслого Коструба. Одне слово, тут маємо своєрідний і дуже виразно скристалізований міт, що для нього не важко знайти аналогії в давньогрецьких мітах про Діоніса (бога винограду, бога рослинництва) або в давньоєгипетських про Озіріса (якого єгиптяни ототожнювали із зерном)...

Або інша гра: сватання – Хлопці і дівчата стають колом, а та, що її свататимуть, в середині:

– "Ганусю, дусю ставай раненько!
Ставай раненько, вмивай личенько!
Хотять тебе люди брати, ми тя хочем замож дати!"
– Ой, за кого, матінонько,
Ой, за кого, матінонько,
Ой, за кого, ластівонько?"
–"Ой, за шевця, за сина його... " – дораджують гуртом.
–"Ой, не піду, матінонько,
Ой, не піду, голубонько,
Бо швець сидить, смолою смердить!
Ой, не піду, матінонько,
Ой, не піду, голубонько!"

І далі ставлять запити, і радять то коваля, то ткача чи столяра; кінець-кінцем все ж натраплять на когось, що годився б до Ганусі і вже тоді вона каже:

–"Ой, піду я, матінонько, ой, піду я, голубонько!"

Гануся виходить з кола, а на своє місце вибирає іншу дівчину. Гра йде далі... (Співають на Збаражчині, але й також на Правобережній Україні. Записала Іза Левкович). [64]

Кривий танець. П. Чубинський вважає, що найстарішою веснянкою-гаївкою з огляду на її синкретизм є "Кривий танець". Ця веснянка-гаївка має дуже багато варіантів по всіх українських землях і областях. "Кривим танцем" завжди на весні розпочинались веснянки-гаївки. Виконується "Кривий танець" так:

На площі на "горбочку", царині чи майдані, – біля церкви, чи біля води, в давнину, а тепер в останніх часах в окремих місцевостях, – в

гаю, в більшості біля води збираються дорослі дівчата. Вони розставляють трьох хлопчиків-дітей, в інших місцевостях – трьох дівчаток, а чи вбивають три колки в формі трикутника, а самі беруться за руки ключем і їх провідниця (дівчина "береза") водить за сонцем кривулькою поміж спогаданих дітей та вбитих коликів трикутником, робить різні викрутаси та зигзаги зі співом "Кривого танцю". Усі чинно ступають під спів при напрямку, куди веде провідниця. Учасниці хороводу – то йдуть повільно, то прискорюють ходу, то піднімають руки вгору до сонця, то опускають, то звивають руками, наче рослина в'ється, то розвивають. Усе це робиться відповідно співу, тих чи інших слів, чи строфів. Так, напр., під спів "то вгору, то в долину" – творяться рухи руками, ногами, головою – а разом особливі рухи й усього ключа. "Первісна вага, очевидно, не в тексті, не в пісні, а в руху, в хороводі, і у в сім бачу відбиття примітивного такого хороводу: його першого завдання – підняти настрій, розбудити енергію..." (М. Грушевський. Іст. Укр. Літ. т, 1, ст. 101. К.-Львів.1923 р.). Проф. С. Килимник. "Віра й культура". Ч.7 (55) 1958.

Текст веснянки-гаївки "Кривий танець":

Варіант А

Кривого танцю йдемо,
Кінця му не знайдемо;
То вгору, то в долину,
То в ружу, то в калину.

А ми кривому танцю
Не введемо кінцю,
Бо його треба вести,
Як віночок плести.

Варіант Б

Кривого танцю, да не введем кінця,
Ведем, ведем – да не введем,
Плетем, плетем – да не виплетем.

Веду, веду, да не виведу,
Несу, несу, та й не винесу!
Треба його да водити,
Конець ладу знаходити!

Кривого танцю йдемо –
Танцю не введемо,
Отак танець іде,
По кривому скриволіє...

Візвук – кінцевий звук слова.

Викликання – особливий рід народньої творчості, його дотепности, напр., на ярмарку коней викликають: "коноводи, воловоди, люлешники, табашники, шильники, мильники, селяне, городяне, міщане... добрі люде! ... А сходитьесь, сходитьесь, сходитьесь!... Я щось скажу..." (К. Ст. 1882. III). А ось виклик перебийця Дареса з "Енеїди" (пісня II):

– "Гей, хто зо мною вийде битись,
Покуштувати стусанів?/
Мазкою хоче хто умитись?/
Кому не жаль своїх зубів?..."

Високий стиль – див. "Стиль високий".

Відердрук (нім.) – друкувати на звороті; друк з другого, зворотного боку, коли на-біло вже видруковано. [5]

Відозва – поклик, заклик; урочистий заклик-маніфест.

"Віжки" – сполучення лініями коректурних знаків в тексті з коректурним знаком на маргінесі. [5]

Візія – найбільш популярні твори XIII-XIV ст., які в алегоричній формі критикували тодішній політичний та громадський лад (корупцію, тощо) в Англії, напр., – "Візія Віл'яма про Петра Орача, твір Віліяма Лангганда (1332-1400). Саме ці твори підготовляли ґрунт Вікліфові та реформації. В українській літературі назвемо блискучу візію І. Франка – "Поza межами можливого", де він дав відсіч Хомам невірним, що сумлівалися в можливості повстання самостійної української держави.

Вільний вірш – називається поетичний твір, написаний без якоїсь особливої строфічної будови, розміром різної довжини, звичайно, ямбом. Напр., у Т. Шевченка – "Сичі":

На ниву, в жито уночі,

На полі, на роздолі,

Збиралися поволі

Сичі –

Пожартувать,

Поміркувать,

Щоб бідне птаство заступить..." [75]

Вінколяк – див. Верстатка.

Віньєта (фр.) – кожна заставка, гарно прикрашена початкова буква (ініціал) чи кінцівка; графічні рисунки для прикраси книжки в тексті по розділах її; визерунок, куншт, мережка. [*]

Вірш, стих (лат.) – один рядок у поезії, а також і цілий поетичний твір; ритмічне речення, що міститься, звичайно, в одній стрічці, в одному рядку і зветься з-латинська – віршом, або з-грецька – стихом. [75]

Вірша (= орація) **Різдвяна й Великодня** – віршовий привіт, яким школярі й студенти XVII та XVIII вв. вітали на Різдво й Великдень громадян, щоб одержати від них поживу або гріш. Ось уривок з Великодньої вірші:

"Чорт у пеклі/ мучив дармо, у всіх ярма з шиї не злізали,/

струп на плечах, бо по печах в ад дрова возили./

Щоб скакали, не брикали, – кладуть в рот удили,/

сікуть плітью, щоб там митью ступою ходили./

Всю налогу скоро Богу донесли во уши:/

не забарив, ад розорив, випустив всі душі..."

("Кієвская Старина". 1882, IV, 171).

Віршування – є частиною поетики, науки про суть поезії, що є по більшій частині формою поезії. Це є наука, як творити вірші, інакше називається стихотворством. Наука віршування поділяється на кілька відділів, бо ж наше письменство знає різні роди віршування: силлябічне, тонічне, та ще своє власне – народне, яке займає посереднє місце між одним і другим. У тонічних віршах є різні роди ритмів, бувають усякі рими, та є всілякі строфи – і все це описати і роз'яснити є завданням цієї науки. – Вже Лаврентій Зизаній в своїй "Граматіка словенська" (1596) подав теорію віршу, але абсолютно непридатну до українського віршу. Ба, й сам автор своєї дикої теорії не дотримувався у своїх власних віршах. – Але вже Острозька школа виступає з віршами нового типу. Вірші Герасима Смотрицького з'являються в Біблії 1581 р. Головна їх властивість: римування завше двох сусідніх

рядків, почасти строфічна будова... Того ж таки року вийшов в Острозі віршований твір – "Хронологія" Андрія Римчин. Тут вже знаходимо майже правильний 13-ти складовий розмір з цезурою на 7-му складі: – "Жидове сухо прошли/ Чирвоное море,

Кормил Бог їх на пущи,/ не было їм горе..."

Значно ліпше витримано розмір у львівських виданнях кілька років пізніше, напр., віршоване привітання митрополитові Михайлові Рогозі – "Просфоніма", 1591 року. Чимсь не чеканим з'являються вірші писані десь коло р. 1590 (проти протестантів – "аріян"), що досить добре дотримуються розмірів і рими, напр.:

–"О, Христе, преблагий, милостив буди!
силою Твоєю блюди Твоя люди..."

...Розбійнику за віру рая отверзаєш,
блудниць і митарей з гріхов очищаєш.

Тому всі вірнії величіє дайте,
славу і похвалу весело співайте..."

Але розвиток українського віршування належить вже цілком XVII ст., а наука віршування – новим часам. (див. "Наука віршування").

Вітєватий – кучерявий, штучний, квітчастий, пишний (стиль).

Вітія (гр.) – красномовець, речник, промовець, оратор, проповідник. Таким майстром штучної реторики, одним з найкращих церковних промовців, що повною мірою перейняв науку візантійського вітїєства, був Кирил, єпископ Турівський (1130-1182), від якого дійшло до нас лише кілька "Слов" і "Поученій". Кучерявий стиль, пишні порівняння, іноді штучні й далекі од теми, драматизація біблійних подій, багатство символів та абстракцій – ось характерні прикмети цього письменника і проповідника. [24]

Вісник (гр.) – одна з дієвих осіб давньої грецької трагедії чи комедії, що оповіщає глядачам про події, яких не показують на кону, але які мають сутнє значіння для розуміння ходу дії. Вісник, як дійова особа, зостався в драматичних творах XVII-XVIII ст., написаних на зразок античних творів. (Див. Клясицизм).

"Вічні образи" – художні образи творів світової літератури, в яких письменник на основі життєвого матеріялу свого часу зумів утворити довготривалі узагальнення, що уживаються і наступними поколіннями. Ці образи дістають нарицательний змісл і використовуються в наші часи. Напр., образ Прометея – античний образ людини, готової віддати життя своє для добра народу. Образ Дон Кихота ж олицетворяє собою шляхетне, але смішне, безцільне мрійництво. Гамлет – образ роздвоєної протиріччям людини. [66]

Внутрішня рима – рима посеред рядка, її часто уживає народня творчість, але користується нею і мистецька поезія всіх часів. Напр.:

–"Ой, не шуми, луже, дубровою дуже..."

–"Шли корови із дїброви, а овечки з поля..."

–"Ой, в полі могила з вітром говорила..."

Часто зустрічаємо внутрішню риму в творах Т. Шевченка, П. Куліша та багатьох інших поетів: – "Про зелені садки, про пахучі квітки..." (П. Куліш). Свідомо їх вводив у нашу поетику Мих. Старицький, напр., у поезії "Мазепа" – переспів Байрона:

–"Зникла хмара нічна, змовкла буча страшна,"

Буча славна, полтавська кривава;

Замордована рать полягла спочивать

Під валами: приспала Полтава.

Та не спить лиш старий козарлюга міцний –
Певне, сили його невисипучі:
То Мазепа сидить, крутить вуса, мовчить
Та далеко гадками літає,
І чоло від журби, під притиском судьби
Він на руки старечі схиляє.
А над ним варто вий дуб стоїть віковий,
Як і гетьман міцної постави..."

Є. Маланюк "А син питає..." ("Влада" – поезії, книга 6):

– "А син питає, Як дійти? Де шляхи?"

І просить рисувати все те саме:
Тополі, хату, соняшні поля,
Вітряк понад вишневими садами,
І річку, що як стрічка, чи як спів
Пливе в хвилясту далечинь..."

Ці рими звуться також *середстрічковими*. Або також у Миколи Вороного:

– "Де ви, сни умріяні, чарами навіяні..." і далі.

Внутрішня форма слова – теорія ця була заснована німецьким мовознавцем Гумбольдтом і перепрацьована Штайнталем, пізніше українським вченим Олександром Потебнею (1835-1891). За Потебнею внутрішньою формою слова – є той образ (чи уявлення), що формує думку в процесі і через процес утворення слова. Напр., в слові "чорнило" – внутрішньою формою буде ознака "чорне", а коли ця ознака забувається і ми кажемо "зелене," "червоне чорнило" і т. п. – це зветься випадінням внутрішньої форми. Так у слові – "стріляти" за внутрішньою формою буде поняття "стріла" ("стріляти" – пускати стрілу), перше це був елемент образности, а тепер це поняття "стріли" в значенні слова "стріляти" випало, тобто перестало сприйматись. [18]

Водевіліст (фр.) – автор водевілля. [75]

Водевіль (фр.) – жарт, народна сценічна гра із співами (початок XVIII в.); франц. народна пісня з сатиричною закраскою; також легкий сценічний твір, ілюстрований музикою, жартівливого або сатиричного змісту, зближений до оперети: влучна пісенька з якого-небудь приводу. Напр., у нас твори: "Простак, або хитроці жінки, перехитрені москалем" – Василя Гоголя (батька); "Москаль-чарівник" – І. Котляревського; "Бой-жінка" – Гр. Квітки-Основ'яненка та інші. [*]

Вокабули (лат.) – поодинокі чужинні слова з перекладом на рідну мову, виписані для вивчення їх. [*]

Вокабуляр (фр.) – словничок. [*]

Вокалізація (лат.) – співання голосних звуків; перехід приголосних звуків у голосні. [57]

Вокалізм (лат.) – теорія голосівок; система голосівок в якійсь мові; збір голосівок в одному слові. [*]

Волочіння, побажання, віншування – складене молоддю на Великдень, зокрема у великодний понеділок ("волочільний"), за що дають дарунок ("волочільне") – калач та крашанки. [*]

Волюм (фр.) – том, частина книги.

Волюмен – довга стяжка папірусу, звинута у звій (у єгиптян).

Воляпюк – одна з штучних міжнародних мов, яку створив Й. Шлайер 1879 р., яка мала успіх поки не з'явилося есперанто (1887); переносно – зіпсована і не зрозуміла мова, набір слів з різних мов. [*]

Вплив літературний – вплив поглядів і творчих прийомів одного письменника на творчість другого, так звана "впливологія".

Вульгаризми (лат.) – слова і вирази, вживані в малоосвічених колах, які літературною мовою відкидаються. Вульгаризми можуть вживатися і в освічених колах з настановленням гумористичним, як слова кумедні, тоді вони зветься "сленг" (sleng - жаргон, argo). Так слово "окей" в англійській мові – це типовий сленг. "Окей" повстало через хибне скорочення "all correct"(О.К. замість правильного А.С.). Тепер воно втратило риси гумористичного характеру. [18]

Вульгаризація (лат.) – потворно-спрощений виклад будь якої наукової теорії або думки; роблення її загально-присутньою; опошлювання, напр., в большевиків ідея соціалізму, демократії і т. п.

Г

Габлітація – габлітаційна лекція на професора, на доцента, що свідчить про правоспосібність викладача для тої ролі. Напр., габлітаційна лекція Івана Франка на доцента у Львівському університеті 1895 р. на тему: "Наймичка" Т. Шевченка (порівняння української поеми та російської повісти на той самий сюжет).

Гагілка = Гаївка = Веснянка.

Газета = часопис (фр.) – це періодичне, щоденне (або раз, два і три рази на тиждень) видання, самого різноманітного розміру (але значно менше від книги чи журналу) і кількості сторінок (від одної до 100 і більше, що видають в Америці). Газета має свою назву – "Рада", "Діло" і підназву. Текст її міститься в кількох стовпцях – гранках; кожний відділ під своєю назвою: "телеграми", "по Україні", "хроніка", тощо. Буває ще фейлетон (великий – в долині внутрішніх сторінок, і малий), де дають белетристичний твір або якийсь есей. На останніх сторінках, часто в переважачій їх кількості дають анонси, спорт тощо. Походить назва "газета" від назви малої мідяної італійської монети, яка була у вжитку у Венеції під кінець XVIII ст. За ціну однієї "газети" продавано в тому часі у Венеції листки з друкowanими новинами і звідсіль назва мідяка перейшла на листок, на "газету". А згодом це слово увійшло у десятки мов всього цивілізованого світу.

Найстаріший часопис світу заснували перед 1200 роками китайці, що мав назву "Ченг-Паю". Він був друкований на золотистім папері. Найстарша в Північній Америці газета "Ді Галіфакс газет" святкувала вже 200-ліття з дня свого повстання. Засновано її в 1752 р. і з того часу вона постійно виходила протягом двох століть.

Галліцизм (лат. gallicus = галльський, французький) – один з видів варваризмів; французьке слово, вираз, зворот, не властивий нашій мові.

Гамлетизувати (від Гамлета) – вагатися, мати пересвідчення, що треба на щось зважитись, а не мати на це сили волі. [*]

Гаплоглозія (гр.) – тенденція до спрощення у вимові. Напр., в українській мові – "широкостий" із "ширококоствий", або інтернаціональне "мінералогія" із "мінералогія". [18]

Гармонійний (гр.) – милозвучний, згідний, согласований; заснований на гармонії. [*]

Гармонійність (гр.) – согласованість частин одного цілого.

"Гартованці" – члени літературного угруповання в Україні, основаного в 1923 році під назвою "Гарт"; воно об'єднувало письменників марксистів-урбаністів, що пробували в своїх ритмах, в своїй стріфичній будові відбити прискорений рух міського життя, гук моторів, свист сирен, льот літаків, використовуючи на свій лад і для своїх цілей

смівліві поклики італійського поета Філіппо Марінетті (1907), що проголосив в своїм революційно-мистецьким маніфесті тезу: "ми прославляємо любов до машин". Очолював товариство "Гарт" пізніше проклятий большевиками Василь Блакитний – Еллан. До "Гарту" на початках належали: В. Сосюра, М. Хвильовий, А. Любченко, П. Тичина, М. Йогансен, В. Поліщук, І. Кулик, В. Коряк та інші. Органами угруповання були: "Гарт", а з січня 1926 р. "Вапліте" (по реформі організації в "Вільну Академію Пролетарської Літератури"), і, нарешті, по ліквідації "Вапліте" (кінець 1925 р.) – "Пролітфронт" (1930).

Гевристика (гр.) – уміння шукати; спосіб навчання, коли при допомозі відповідних питань, учні самі доходять до бажаних висновків. [*]

"Гей, не дивуйтесь..." – наша марсельєза XVII ст., що зродилась з перших боїв і перших перемог Богданової авангарди під командою таємничого полковника Кривоноса ("Київ", 1953, кн. 5, ст. 249). [52]

Гекзаметр (гр. hex - шість і metron - міра) – віршовий розмір, складений із 6-ти стіп: 4-ох дактилів або спондеїв, п'ятого дактиля (рідко – хорєя) і шостого хорєя або спондея. Рим при гекзаметрі не буває. Гекзаметром написані "Іліяда" й "Одисея" та інші поетичні твори старовинної Греції; від греків його позичили римляне ("Метаморфози" – Овідія, "Енеїда", – Вергілія). В грецькій літературі за римської доби (30 р. до Хр. – 530 р. по Хр.) у поета Нонна (I ст. у Єгипті) гекзаметр формою доходить до верхка досконалости. У всіх нових європейських літературах є спроби вживання гекзаметру. На українську мову переклав гекзаметром "Іліяду" Петро Ніщинський. Починається вона так:

– "...Пісню співай нам, богіне, про гнів Пелієнка, Ахілла..."
(– – – / – – / – – / – – / – – / – – / – – / – – /)

Микола Костомаров гекзаметром написав поему "Співець Митуса". В оригінальних творах українські поети користуються гекзаметром рідко. Ними писали: Ів. Стешенко, Ів. Франко, М. Рильський (і перекладав ним), Трохим Пасічник, що написав велику поему "Петро Гордієнко". [75, 11]

Гектограф (гр.) – приладдя до копіювання, складається з коробки потрібного розміру, куди наливають поміш глицерину, желатини і води. Там вона гусне і тоді на неї накладають аркуші тексту, написаного певним отраментом, і після недовгого часу його здимають, а накладають чисті аркуші паперу, де текст досить чітко відбивається. Гектограф дає до сотні відбитків. Для другої і дальших сторінок, поміш щоразу переварюється, це затягає справу. На гектографі друкують лише короткі тексти.

Геленізм (гр.) – первісно: характеристична риса грецької мови, звичаїв, культури і т. д.; від середини XIX ст. – грецька культура в добі після Олександра Великого (320-20). [*]

Геленіст (гр.) – знавець грецької мови.

Герменевтика (гр.) – роз'яснювання текстів філософічних та релігійних, головно Біблії; також роз'яснювання всяких символів. [*]

Герострат – грек, що спалив храм Діяни в Ефесі; взагалі знищувач пам'яток старовини; людина, що добуває слави поганими вчинками (В. Самійленко – поема "Герострат").

Герой (гр.) – у грецькій мітології – півбог, людина, що визначалася надлюдською вдачею, смівлівістю, силою; лицар; головна особа в літературному творі. [*]

Герой літературного твору – одна з головних дієвих осіб твору з виразними рисами характеру й поведінки, певним ставленням до інших дієвих осіб та життєвих явищ, показаних у творі. [104]

Гимн (гр.) – урочиста, хвалебна пісня; урочиста пісня, як символ еднання державного або якогось іншого, напр., пластунів, молоді, кооператорів тощо; святочна пісня в честь Бога, святого або героя; вокальний або музичний твір високого пориву, що здебільша висловлює загальну збірну ідею. Гимни були початковою формою поезії. [*]

Гимнограф (гр.) – автор гимнів; поет і композитор, що пише гимни, напр., Павло Чубинський, автор нашого державного гимну – "Ще не вмерла Україна", С. Черкасенко – автор гимну Підкарпатських пластунів – "Гей, пластуни..." і т. д.

Гієратичне письмо – (гієрогліф (гр.) – святе письмо, образкове староегипетське письмо, утворене з стилізованих рисунків людей, звірів і предметів, має біля 700 різних знаків, при чому слова, склади й звуки означені предметами; гієрогліфами називають також нечітке письмо; письмо умовними знаками, що визначають цілі поняття. Єгипетські письмена вперше відчитав в 1822 р. французький вчений Шампольон. Напр., ієрогліфи з іменами Птолемея і Клеопатри. [*]

Гієрографіка, гієрографія (гр.) – святе таємне письмо. [*]

Гільдебрандова пісня (Hildebrands Lied) – найстарша пам'ятка німецької літератури на переломі VIII та IX ст. (Dietrichsage), збереглася у відривках. [*]

Гіпербола (гр.) – перебільшення; риторичний зворот, що прибільшує деякі риси, щоби зробити сильніше вражіння, прим., "спав, як убитий", "ревів, мов лев"; прибільшення поза межі дійсного або й зменшення. М. Шашкевич в своїй казці "Олена" описує чорногорських опришків: "Між ними станув Медведюк під небесною чорногорою, барки його – у Бескидах камінь, дуб – його правиця, брови його – як дві чорні хмари, а очі його – з під тих хмар дві мовні (блискавки), а борода його – ніч темна, осіння; а голос його – грім серед літа, а ступав ногою – земля стогнала, вергся на врага – буй-туром валив...". Народна творчість користується гіперболою зчаста, напр., щедрівники бажають господареві: "гребти копоньки, як звіздоньки, в'язати снопоньки, як дрібен дощ, збирати вози, як чорну хмару, стіжки вивершувати так високо, щоб з них видно було синє море..." Або ж йому бажають: "поле широкее, жито густее, коренистее, стеблистее колосистее, ядренистее...", "із колосочка жита мисочка, а із снопочка – три з верхом бочки..." Побажання ці явно гіперболізовані, перебільшені, надмірні. Гіперболою користуються й наші письменники, напр., у В. Стефаніка: "Вони били чолами об камінь, аж камінь посинів..." Т. Шевченко в поемі "Сон" змалював царське правління за допомогою кулака:

–"Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо...
Аж загуло!.. А той собі
Ще меншого туза..." (Т. Шевченко, "Сон")

М. Гоголь вживав гіперболу в описанні Дніпра: "Редкая птица долетит до середины Днепра..." В сучасній творчості майстром гіперболи є Т. Осьмачка, читаємо в його творі "Поет": "Земля гула, ліси густі стогнали, і чорні хмари з неба місяць гнали..." (строфа 528), або: "Як веслами, гнали блискавками, а континентами немов човнами...", але найбільшої сили і яскравості досягає в нього гіпербола (21 пісня): "іду... А ти, о вічносте, спереди без зір, без руху, поклику і тху..." і далі.

Гіперкритицизм (гр.) – прибільшений критицизм, занадто суворо критика, причіплива, нечесна. [*]

Гіперкаталектичний = гіперметричний вірш, в якому на один склад забагато; наростлий вірш. Напр.: "Пив зір/ниці/ літні/ї змалку/ погляд/ мій." (М. Філянський). Тут закінчення хорєя в першому рядку має два склади більше (7), як у другому (5), втятому на один склад. Наростлими можуть бути всі розміри. (11)

Гіпокризія (гр.) – нещирість, облуда. [*]

Гіпокрит (гр.) – людина, що прикидається кращою, ніж є; лукавий, облудний, нещирий. [*]

Гіпотакса – див. Паратакса.

Гіпотеза (гр.) – здогад, припущення; думка, основана на ймовірності. [*]

Гіпотетичний (гр.) – можливий, правдоподібний, недоказаний, неперевірений, спірний. [*]

Гіпонакт (гр.) – ямбічний поет з Ефесу (б. 540 р. до Хр.), винахідник хоріямбу (кулявого ямбу), званого теж сказон, тобто ямбічного триметру, де третій метр заломлюється. [75]

Гірагана, гіракане – японське звукове письмо. [*]

Histeron proteron (гр.) – те, що пізніше сталось; реторична фігура, яка те, що пізніше сталось, кладе на першому місці. [*]

Гітопадеша – збірка індійських казок, вибраних із "Панчатантри". [*]

Гіятус (лат.) – роззів, збіг голосівок на початку або кінці складу (у різних мовах його різно відчують, напр., "і ти і інші...", "а у Альпах...", "мені і іншим...", "ухо і око.. "); збіг двох і більше голосівок (без злиття їх).

Глаголиця – найстарше слов'янське письмо, винайдене в IX ст. вчителями слов'ян, Кирилом та Методієм. Попередником його було знакове письмо рокослян і, правдоподібно, ті "руські письмена", які згадує св. (Кирило) Константин під час свого перебування в Херсонесі в 860 році (проф. Січинський). Цим письмом написані найдавніші пам'ятки староболгарської мови і найстарші слов'янські пам'ятки взагалі. Глаголиця має 44 літери, які мають зовсім оригінальний вигляд, не схожий на грецький і на слов'янський алфавет і дуже добре передають фонетично звуки старої слов'янської мови. Пам'ятки глаголичні дійшли до нас від XI-XII вв. Глаголиця була поширена не тільки в південних слов'ян, але й у західних, напр., у Чехів. Найбільшого розвитку вона досягла у Хорватів і Долматинців в XIV ст. В кінці XV ст. почали друкуватися глаголичні книги: першою була – "Римський Службеник" 1483 р. у Венеції. Глаголичні друкарні існували у Венеції (1483-1812), Сеньї, Реці, Тюбінгені і Римі.

Глашатай – вістун, оповісник.

Говірка, наріччя, діалект (гр.) – зветься в лінгвістиці мова якоїсь околиці з певними прикметами в звучанні, відміні, словотворі, лексиці – прикметами загально-літературній мові незаними. Одним з перших дослідників, напр., галицьких говорів був Іван Верхратський (1846-1919), учитель, природник і дослідник мови. Його "Говор заміщанців" (ЗНТШ. т. III. 1894), "Про говор долівський" (ib, тт. XXXV-XXXVI, 1900) та "Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів" (ib. тт. XXX-1899 і XLV -1902) і "Про говор галицьких лемків" (Л. 1902). На Східній Україні – праця К. Михальчука про наріччя, піднаріччя та говори української мови, написана на підставі діалектологічного матеріалу, зібраного в т. VII "Трудов..." П. Чубинського (1877) та багатьох інших українських дослідників пізнього часу: З. Кузелі, І. Зелінського і низки молодших дослідників – учнів проф. Ол. Шахматова, як, напр., Гр. Голоскевича, К. Кисилевського та інших.

Голосіння — похоронні плачі — імпровізації, що визначаються речитативною формою мелодій, дробленим ритмом співаної деклямації та нерівномірними віршами, подібно як думи; голосіння користуються римою, асонанціями та багатим засобом поетичних висловів, зворотів, улюблених у в українській народній поезії. Це особливий тип української народної творчості, вони мають речитативний характер, без метру і без певного ритму. Музичною конструкцією голосіння наближаються найбільше до козацьких дум. Збірку українських народних голосінь видало НТШ. (Етногр. Зб., т. 31-32). Ладом похоронних голосінь написано знаний твір Мелетія Смотрицького "Тренос" (1610) — плач православної церкви: "Горе мені бідній, горе нещасливій, пограбованій, позбавленій усіх моїх маєтків, обдертій із шат моїх на прилюдну ганьбу мого тіла і обтяженій невиносимими і незносними тягарями! Руки мої в кайданах, ярмо на шії, пута на ногах, ланцюг на крижах, над головою меч, під ногами глибока вода, вогонь невгамисий навколо. З усіх боків крики, страх, переслідування! Колись гарна й богата — я зогиджена і вбога! Колись була королевою, любленою всім світом, тепер усі гордять мною і знущаються. Все, що живе — народи і всі люди землі, приступіть і послухайте голосу мого! Довідайтесь, чим була я давніше і дивуйтеся! ... Родила я дітей і виховала, а вони відмовились від мене та приложили руку до мого упадку. Чому сиджу тепер, як одна з вдів, що ридають, — колись володарка сходу й заходу, півдня і північних країн! Удень і вночі плачу і сльози, як річні потоки котяться по моїм обличчі й нема кому потішити мене — всі повтікали від мене..." Вмирати в фольклорному світогляді означає відходити. Смерть — подорожування. Напр.: "Оленко, ж наша, Оленко! Куди ж ти нас покидаєш?" — "Ой, ластівочко моя, ой, куди ти від мене відлітаєш?" — "Чоловіче мій, дружино моя! Куди ж ти убираєшся, куди ти виряджаєшся?..." Смерть отожднюється з весіллям, смерть — весілля. "Марієчко моя, княжно моя! Куди ти сі вибираєш? Яке ж я тобі сумне весілля справляю?" (Етногр. Зб., т. 31-32). (Див.: В. Петров "Український фольклор". УВУ. 1947. Циклостиль. Ше — М. Грушевський "Історія української літератури", т. IV, 1923). В модерній літературі знаходимо подібні голосіння в Юрія Яновського ("Чотири шаблі"). Половчиха голосить: — "Ой, пішов ти в море, Мусієчку, та й слід твій солоня вода змила. То коли б я знала та добачала, я б той слідок долонями пригоргала та й до берега тебе покликала. Ой, подми, вітре-трамонтане, оджени в море негоду та оджени і тумани, а я стоятиму тут самотня до краю, і хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала і листям шуміла б..." [66]

Гомеричний (гр.) — незвичайний щодо розміру, напр., гомеричний сміх — дужий, могутній, нестримний. [57]

Гомеотелевтон (гр.) — рівне закінчення, воно твориться, коли визвуки містять повторення тих самих фонем. Гомеотелевтони бувають в трьох відмінах: 1. Асонанси — повторення голосівок. 2. Консонанси або дисонанси — повторення шестестівок; напр., "кривавить серце гвоздики/ На колах зелених клумб,/ Відбили потоки/ Сонячний німб..." (О. Сліса-ренко). 3. Рима — повторення тих самих голосівок і шестестівок. [18]

Гомефонія (гр.) — рівне звучання. Тотожні або подібні фонемі можуть нагромаджуватись і в середозвуку — таке повторення рівнозвуччя в середозвуку і зветься гомеофонією, або словесною інструментацією. Напр., "Як сумно думати, що той полон солодкий/ Душ наших був такий летючий і короткий..." (М. Орест).

Гомілетика (гр.) — наука духовного проповідництва.

Гомонім(ія) = омонім(ія) (гр.) – слова, що мають однаковий звук, але різне значіння, напр.: "коса" (пристрій для кошення) і "коса" (жіноча), та "коса" (гострий виступ берега в море); слова з однаковою вимовою, але різним звучанням: "місяць" (на небі) і "місяць" (міра часу); "стіл" (річ) і "стіл" (їжа); "різ(ж)ниця" і "різниця" (де ріжуть тварин); "куля" – набій вогнепальної зброї; геометричне тіло, всі точки якого однаково віддалені від центру. Або "ключ": до дверей, ключ журавлів, музичний ключ, кипіти у ключ... Слова однакового звукового складу і різного значіння, коли вони відрізняються наголосом, як от **за́мок** – **замо́к**, **го́род** – **горо́д**, **підсумок** – **підсу́мок** – не є гомоніми, в мові наголос відрізняє їх цілком чітко. [18] Протилежністю гомонімові є – **омонім**: слово з одним значінням, але різною вимовою, напр.: ліс і діброва; чорногуз, лелека і боцюн і т. п.

Гордіїв вузол – нерозв'язане завдання. [57]

Горологій (гр.) – годинник; церковна книга, що має молитви на означені години. [48]

Граверство (фр.) – вирізування рисунків на дереві, (дереворит), металі (медерит) чи камені.

Гравер – різьбар, напр.: Т. Шевченко, а з сучасних: Василь Касіян, Юрій Нарбут і його школа, Сахновська, Налепінська, Ів. Модзалевський.

Гравірувати – вирізувати (на дереві, камені або металю для друку його на папері, ліноліумі тощо). (В. Січинський.)

Градація (лат.) – ступневе зісilenня або подвоєння – одна з стилістичних фігур; зворот поетичної мови, коли подається ряд определень, то зменшуючих, то збільшуючих.

Гражданка – так звалась в царській Росії відміна кирилиці, яку запровадив на Московщині цар Петро I-ий. А була вона винайдена українськими друкарями й уживана в Лаврській друкарні в Києві, а звідти занесена на Московщину.

Грамати́к (гр.) – автор, або знавець граматики, дослідник мови; у старовинних греків та римлян – літературний критик, філолог. У нас були: П. Куліш, Кость Михальчук, Євг. Тимченко, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Гр. Голоскевич, О. Курило, Олекса Синявський, Ю. Шерех та інші. [*]

Грамати́ка (гр.) – наука, що подає образ будови мови, її життя, її законів. Греки розуміли під цим словом те, що ми звемо тепер літературною критикою; в середньовіччі зв'язували граматику з логікою, а був час, що під нею розуміли тільки умілість писати й читати (грамоту); наука, що вивчає закони як усної, так і писаної мови. Граматика поділяється на: фонетику, морфологію і синтаксу; "граматикою" звалась також третя кляса Могілянської колегії. Перша "Граматика" слов'янської мови написана була в 1619 р. Мелетієм Смотрицьким і видана в Москві 1648 р., а правопис заведений нею поширився по всьому слов'янському світі. Запанував він і на Московщині і з де-якими змінами держиться там аж до нашого часу. М. Смогрицькому належить граматична термінологія, що зосталася там і досі, не вважаючи на спробу Ломоносова змінити її. (Див. І. Огієнко: "Вплив української церкви й культури на московську"). У П. Куліша Граматика: "Буквар і Хрестоматія".

"Гра́мотиця" – твір Володимира Мономаха (1053-1125), відомий заповіт автора під назвою "Поучення дітям", це був перший світський твір нашого письменства.

Грамота див. Акт.

Гра́мотка – цидулка, книжечка, де списують імена живих і померших людей, переважно своїх родичів, які просять поминати на паростасах та службі Божій, називають їх ще "помяничками".

Гранка = шпальта – непереломаний склад довільної довжини, але з однаковою шириною рядків; назва відбитки складу, що його дають до коректи. [*]

Графічна форма. Звичайно графікою, тобто розкладом друкованого тексту, легковажать, не звертають на неї уваги. Тим часом графічна уява відіграє чималу роль. Так вірші завжди (за дуже малим виключенням) пишуться окремими рядками – віршами (стихами), а такий графічний рядок вже показує, як належить читати вірш, на які ритмічні частини він ділиться. Далі певна група віршів відділяється одна від другої пробілами, що підказують, де робити павзи. І ці пробіли є знаками розподілу твору.

Те ж саме є й в прозі. Мова ділиться на абзаци, пробіли, розділ рядків рисками або зірочками – все це дає можливість зразу схопити оком будову твору. Сюди ж зарахувати треба зміну шрифтів, спосіб накреслення слів – все це відіграє певну роль у сприйманні тексту.

В останні часи на графічну сторону звертають велику увагу і розподілом слів на сторінці користуються як засобом композиції (наші поети – панфутуристи, егофутуристи тощо, але й де-хто і поза тими напрямками, як, напр., Антонич Богдан, див. Ракові вірші).

Ці прийоми тим часом не є вигадкою останніх революційних часів. В епоху розквіту барокко (XVII ст.) відомі т. зв. "ракові" вірші та інші штучні ("кунштовні" вірші) форми їх. Характерно, що в нехудожній літературі (напр., в підручниках) графічному моменту часто приділяють більше уваги, ніж у художній: там часто уживають зміну шрифтів, написи на маргінесах і т. под. Зате в крайніх літературних школах, що уживають т. зв. "заумну мову" (тобто переважно позбавленого значіння набору літер – звуків), часто зустрічаємо користування графічними прийомами, як художнього самоціллю. Так, в 1923 року в Парижі з'явилась книга російського письменника Іллі Зланевича, що складалась цілком з вередливого набору різних шрифтів. В цілій книзі можна прочитати лиш де-кілька слів, майже непов'язаних, але з друкарського боку книга незвичайно гарна. Правда, вона, напевне, назавжди буде зоставатись між курйозами.

Графічні прийоми, не позбавлені словесної функції, все більше й більше набувають прав горожанства, напр., в періодичній пресі, режлямах, плякатах, афішах, оголошеннях, що призначені до вуличного розвішування. Певні графічні форми, традиційні, канонізовані уживались в документах з їх заголовками, системою підписів та печаток. Ця особлива будова документа часто уживається в мистецькій літературі там, де, говорячи про документ, автор хоче дати і зорову уяву про нього. В авантюрнім романі, де часто фігурують документи, письма, об'яви і т. под., можна зустріти набор, що імітує форму документа. Самий текст стає тут ілюстрацією. Такий приклад знаходимо в "Матеріялах до роману" російського письменника Б. Пільняка:

"...Тут же на двух столбах была единственная – и вечная – афиша о зверинце.

Проѣздомъ въ Городѣ остановился
звѣринецъ

Разные дикіе звѣри подъ управленіемъ
ВАСИЛЬЯМСА

а такъ же
всемірный ОБТИЧЕСКІЙ
обманъ ЖЕНЩИНА=ПАУКЪ .

На афіші були намальовані – голова тигра, жінка-паук, медвідь (що стріляє з пістолета) та акробат..."

Графологія (гр.) – пізнання влачі людини з почерку письма.

Графоманія (гр.) – хороблива пристрасть до впертого і безплідного писання, до багатомовного та пустого творення. Зразком може бути віршований твір Івана Максимовича (1715), певне літературне страховище його маріянська поема під назвою – "Богородице Діво, радуйся!" Це твір, що містить в собі не більше й не менше, як 23 тисячі силабічних віршів; навіть, для спантелчених на віршовництві сучасників був він посміховиськом, як ознака дивовижної графоманії. А Дмитро Ростовський навіть уболівав, що друкарські кошти та енергія витрачалися на друкування тих поезій. Дм. Чижевський пояснює цей розмір тим, що – їх теми мають універсальний характер: мистець ніби прагне одним твором охопити всесвіт. (Д.Ч. XVII сторіччя в духовній історії України. "Арка" 3/4. 1948). [24]

Грецизм – вислів або зворот запозичений з грецької мови. [*]

Гуманізм (лат.) – це суспільний і літературний рух, що відбивав в собі світогляд епохи Відродження (Ренесансу) (XIV- XVI ст.), він був просякнутий стремлінням до визволення людської особи з неволі феодалізму та середньовічної церковщини (католицизму), чи в ширшому розумінні – визволення людської особи з будь-якого гніту і проповідував волю думки й переконань. Перші ознаки цього напрямку помітні вже в творах великих італійських поетів – Данте, Петрарка, Бокаччіо. З Італії течія гуманізму поширилась по всій Європі. Українці знайомились з гаслами гуманізму в італійських та інших університетах, куди виїздили сини українських вельмож, напр., в Празі, Кракові, Бонні, Падуї та інш.

Гуманіст (лат.) – прихильник гуманізму; людина всесторонньої класичної освіти; словесник; той, що займається словесністю. Між українцями-гуманістами відомі вчені з гуртка острозького, як священник Дам'ян Наливайко, ієромонах Кипріян і о. Василь, автор трактату "О единой вірі". З поміж світських людей вибивався Герасим Смотрицький, видатний літературний та полемічний талант, автор – "Ключ царствія небесного", Філадет Бронський, Андрій Римша, автор римованого підручника історії. Найбільшою їх колективною працею є видання Острозької Біблії – 1580 року. Другим гуманістичним осередком був Львів з його братством. Біля братської школи та її друкарні зібрався також визначний гурток гуманістів, як брати Зизанії, Кирило Транквіліон (Ставровецький), автор "Перло многоцінное" – видане в Чернігові р. 1646, Юрій Рогатинець, автор славного гуманістичного твору "Пересторога". Тут же в Львівській друкарні і школі працював видатний гуманіст, учений філолог, вправний друкар Памва Беринда. Третім центром гуманістичної праці був Київ, при київо-печерській школі та друкарні працювали такі видатні сили, як Захарія Копистенський, Памва Беринда, Тарас Земка, Лаврентій Зизаній, Іов Борецький, Ол. Митура, Касіян Сакович, Атанасій Кальнофойський і багато інших. Праця київських гуманістів складалась з інтелектуальної творчости, школи і друкарні. Під захистом і протекцією гетьмана П. Сагайдачного вони довели гуманістичний рух на Україні до найвищої точки його розвою.

Гуманітаризм (лат.) – любов до людей, співчуття їх недолі.

Гумор (лат.) – настрій, влача, веселість, дотеп; погідний і веселий погляд на людські слабощі, напр., гумор Квітки-Основ'яненка – не ущипливий колочий жарт Ювенала, а лагідна, м'ягка посмішка людини, що теплотою сердешною вміє й гірке слово загірити. Він не картає, а добродушно всміхається над людськими вадами, не просто малює своїх героїв у свитках та героїнь у запасках, а навчає... [24]

Гумореска (лат. – фр.) – коротке веселе оповідання.

Гуморист (лат.) – автор, що пише з гумором, з дотепом; що має почуття гумору.

Гуртківство – приналежність до певних літературних гуртків, особливо діяльних, як "Плуг" та "Гарт", що почало вважатися за прикмету письменницького хисту і патентом на талановитість. На диспуті 15.III.1925 р. М. Зеров казав: – "Ми повинні протестувати проти гуртківства і гурткового патріотизму, гурткової виключності в наших літературних відносинах. Приналежність до гуртка, як критерій істини – проти такого критерію істини у всякому разі ми повинні протестувати..." (Ю. Клен – "Спогади").

Г

Газель (араб.) – старовинна форма ліричної поезії у народів Сходу (Азербайджан, Узбекистан, Туркменістан та інші). Газель складає двовірш-бейт, в якому рядки першого двовірша зв'язані між собою римою, яка далі повторюється в другому віршу кожного дальшого бейту. Крім того, в кожному віршові часами повторюється якесь слово, або група слів, що утворює особливий приспів. У східній поезії його називають редиф. Напр.:

– "Дзеньять святкові гучні дзвони – мені байдуже..."

Всіх Пасхи веселять канони – мені байдуже...

І степ, геть скинувши зимові білі вбрання

Смарагдами вкриває гони – мені байдуже..."

(Арк. Казка). [11]

Галімація (фр.) – нісенітниця, плутанина, саламаха. [57]

Галліцизм (фр.) – зворот, позичений з французької мови.

Галломанія (фр.) – французолубство; прибільшена любов до всього французького. [57]

Гарде (фр.) – білий листок (в початку і в кінці книги).

Гарнітура (фр.) – комплект письма одного зразка (типу) всіх головних кеглів і родів (світлий, півжирний, курсив). Найбільш вживають: гарнітуру латинську, г-ру академічну, г-ру елізабетську, г-ру гротеск. [5]

Гене́за (гр.) – походження, зародження, початок, повстання. Дослід якогось явища або предмету, як він став тим, чим є в дану хвилину, себто через які зміни переходив по черзі, відповідно до обставин свого розвитку.

В передмові до "Гайдамаків" Шевченко зазначив джерела їх: "Розказую так, як чув од старих людей, надрукованого і критикованого нічого не чув". Але ось поміщик П. П. Мартос в 1863 році оповіщає начеб в 1860 р. він дав прочитати Шевченкові польський роман Чайковського "Вернигора" і що звітди, начебто, взято зміст "Гайдамаків" і навіть більша частина подробиць. (Буржуазна критика рішила повірити Мартосу, а не Шевченку, зауважує радянський критик!).

Генезіс (гр.) – повстання, творення; процес розвитку. [*]

Генетика (гр.) – наука про закони розвитку та спадковости. [*]

Геній (лат.) – людина з небуденним талантом і виїмково творчим духом, що дає людству великі твори й прокладає нові шляхи, напр., Шевченко своїм "Кобзарем", І. Франко – "Мойсеєм".

Геніяльність – вроджені творчі здібності, що дають спромогу створити щось надзвичайне, а яких не можна точно з'ясувати.

Генерація (лат.) – зародження, розмноження; потомство, покоління, рід, коліно. [*]

Георгіки (лат.) – описово-дидактичні поеми, що оспівують хліборобство та життя на селі, напр., "Georgica" – Вергілія Публія Марона, дидактична поема в чотирьох книгах – "Про хліборобство". [*]

Гліконейський вірш – тристоповий вірш названий від імени грецького поета Гліконія. [*]

Гльорифікація (лат.) – звеличування, прославлення, оспівання.

Гльосарій (гр.) – збірник гльос, словник з поясненнями тексту.

Гльоса (гр.) – у старовинних греків і римлян так звалось незрозуміле або перестаріле слово в пам'ятках письменства, опісля пояснення незрозумілого слова або місця в тексті, написано над словом або на боці. Напр., – "гльоси перекладача "Александрії" – української обробки XII ст., – на польську мову, так, гльоса – "под" коло слова латинського "grifones" розкрила дослідникові, проф. С. Гаєвському, культурно-духовне обличчя перекладача та його національність. С. Гаєвський – "На послугах у сусідів". (Див. "Запис") – "Орлик", ч. 3, 1948; примітка, заувага, коментар, критична замітка, рід пародії; у поезії – рід гіспанських та португальських віршів.

Гноми (гр.) – приповідки, приказки; короткі, мальовниче висловлені речення, що подають якесь загальне правило життєвої мудрости або філософічну гадку. Гномами звемо також кінцеві сентенції, що замикають цілі промови в одній стислій та ефектній формулі; остаточні акорди реплік, якими обмінюються дійові особи, напр.: в Лесі Українки – "На руїнах" ÷ розмова пророкиці Тірци з Чоловіком на руїнах Єрусалиму:

"...Тірца: Коли загоїлась на грудях рана,

То встань і йди до праці

Чоловік: До якої?

Що маю я робити? чим? над чим?

Ні з'яряду, ні знадобу не маю.

Тірца: Земля єрусалимська не згоріла.

Ти маєш меч!

Чоловік: Куди ж тепер той меч?

Руїні не потрібна оборона.

Тірца: Розкуй меча на рало. Час настав.

Потрібна оборона і руїні,

Бо прийде ворог і розоре землю,

Насіє збіжжя і збере жнива,

І буде хлібом люд цей годувати.

І вдруге завоює Палестину

Вже без меча, самим блискучим ралом.

Бо скажуть вголос сироти й вдовиці:

Благословенний той, хто хліб дає!

Лежачим краю рідного немає,

Чий хліб і праця – то́го і земля..."

Особливої гостроти і дзвінкости досягають вони в поемі "Камінний господар". [29]

Гносеологія (гр.) – теорія пізнання.

Гностицизм (гр.) – система науки гностиків; вища богословська наука. [*]

Гондолієра (іт.) – човникова пісня, те ж що й баркароля. [48]

Готика (фр.) – шпильастий; старовинний; готичний стиль – умовно називаний мистецький стиль, що був поширений в Європі, починаючи з XII ст. – до XVI ст., а зародився він в північній Франції. Назву ввели італійці в XV ст. В готичному стилі збудовано, напр., Кельнський собор (1246-1880 рр.), також "Собор паризької Богоматері" (1160) та чимало інших. Між творами нової готики назвемо хоча б Paulskirche – костел св. Павла в Мюнхені, що своїми високими шпилями наче підпер небо. В тім стилі і є цивільні будови; є і готичне письмо, назва його пішла від готів – германського народу, що в II в. по Хр. перейшов з-над долини Висли над Чорне море. [*]

Гріс див. Улоф.

Гротеск(а) (фр.) – смішний, незвичайний; наслідування природнього до смішного; змальовування людей або речей в химерно-фантастичному, викривлено-комічному вигляді; дивоглядний, незвичайний образ або п'еса; химерність, фантастичність; назва друкарського шрифту... Гротеск – мистецький твір, звичайно мініатюрного розміру, з веселим, погідним підходом. Тематика гротеска широка, але улюблена історична, переказова і побутова. Гротеск – це здеформована відбитка життя в кривому дзеркалі погідної сатири... Своім погідним підходом гротеск в'яже сміх зі смутком, рух зі спокоєм, добро зі злом в одну цілість... Гротескові постаті знаходимо, напр., в М. Гоголя: Чичіков і Хлестаков, старосвітські дідиці... В Нарбута – гротескова постать Лука Грабуздов в його "Діяріюші". (Як. Гніздовський. "Український гротеск". "Арка" 6. 1947).

Гротесковий (фр.) – смішний, карикатурний, химерно-покарлючений, дивоглядний. [57]

Д

Дадаїзм (фр.) – літературний напрямок у Франції, що витворився з футуризму 1917 р. Гаслом його було – дати мистецтву повну безпосередню свободу вислову його настроїв і уявлень, без огляду на те, чи цей вислів буде для кого-небудь зрозумілий, чи ні. Назва походить від "да да" – перших звуків немовляти. Напр., дадаїстичні вірші: "Самсон сопе,/ сон сам сипе соп.", або: "Бомби нам би/ лобом би і амба/ а бабам би бублики..." Порівняймо до цих віршів рецепт дадаїста Трістана Цари, як писати дадаїстичні вірші: "взяти газету, дрібно покраяти, перемішати шматочки в капелюсі, а тоді витягувати і по черзі занотовувати слова..." (Юрій Клен – "Спогади...", ст. 14). [48]

Дайна – литовська народна пісня, нагадує то українські думи, то обрядові пісні, з якими часто сходиться в символиці. [48]

Дактилічне закінчення – коли удар падає на третій склад від кінця. [*]

Дактилічна рима – іначе – дзвінка рима, на третьому складі від кінця, напр.,

–"Пливуть над нівами
Пташки зі співами..." [75]

Дактиль (гр.) – у греків і римлян віршова стопа з одного довгого складу і двох коротких (´ – –), що уживалася до скочних, танкових пісень; в сучасних мовах – трискладовий такт, де наголос паде на перший склад, напр.: сілою, бігаю. Він буває в українській поезії від 2-до 6-тактового. Оцей 6-ти тактовий дактилічний вірш зветься з-грецька – гекзаметром, тільки останній склад шостого дактиля все

відпадає і той такт стає двох складовим (трохеєм). Напр., знані дактилі в П. Куліша – "До кобзи":

–"Кóбзо мо/я, непо/рóчна у/тіхо!
Чом ти мовчиш? Задзвони мені стиха,
Голосом правди святої дзвони,
Наші пригоди мені спомяни..."
("Хуторна поезія").

Дактилографія (гр.) – писання машинкою. [*]

Дактилогія (гр.) – наука, як розмовляти при допомозі пальців.

Дактилоскопія (гр.) – спосіб розпізнання людей при допомозі відтиску пучок їх пальців. [*]

Дата (лат.) – точний календарний час якої-небудь події; позначення на документі, письмі, творі, часу (день і число) його написання. [*]

Дебати (фр.) – змагання словесні; обмін думками на якомусь зібранні, засіданні; суперечка, сварка. [*]

Дебют (фр.) – перший прилюдний виступ (на сцені або в літературі); початок, перший крок. [*]

Девіз (фр.) – короткий вислів, в яким міститься головна керівнича думка; гасло; правило, напр., девіз Кирило-Методіївців: "Зрозумійте істину і вона спасе вас!".

Дедикація (лат.) – додаток, припис (до твору), посвята. Напр., проф. М. Грушевський свою "Історію Української Літератури" випустив з такою дедикацією (подаю по пам'яті): – "Українському Народові, щоби він виявив себе в державнім життю таким творчим і оригінальним, як виявив себе в слові...". – Напис, що за Гете повторив Іван Франко у передмові до I-го видання своєї поеми "Зів'яле листя" (1897) – "Sei ein Mann und folge mir nicht nach!" – "Будь мужем, не наслідуй мене!.." Осип Бодянський видав р. 1835 "Наські українські казки" під прибраним ім'ям – запорожець Ісько (тобто Осип) Материнка – і книжку присвятив: "Матері моїй рідненькій, неньці старенькій, коханій, любій Україні"... Пролог до "Мойсея" – "весільний дар" генієві українського народу.

Дезидерати (іт.) – туга, прагнення, бажання; речі ще не відомі, але наукове вивчення яких бажане.

Декаданс (фр.) – занепад, падіння; занепад культури XIX ст.

Декадентизм, декаденство (фр.) – напрямок, який дає образ духового розкладу, що повстав у Франції у 80-х роках XIX ст., як протест проти сюжетів натуралізму та форм парнасізму, визначався він витонченістю форми та хворобливим шуканням особистих вражіннь. Його першими представниками були талановиті поети: Бодлер, Верлен, Рембо, Корб'єр, Мальярме. – У французькій літературі слово декадентизм уживається часто на означення поетичного напрямку "символістів", або його крайнього крила. Декаденти різнилися від символістів тим, що вони вважали необхідним передавати вражіння безпосередньо замість "транспортувати" (перекладати на символи) явища зовнішнього світу; вони хотіли відтворювати їх точно. Декаденти були прихильниками "чистого мистецтва", що вживало в літературі музичних і малярських ефектів аби дати вислів крайньому індивідуалізму. Перший журнал "Le Décadent" видав Анатоль Бажю (Важу) у 1886 р. Характерними рисами декаденства є: крайній індивідуалізм, антигромадськість, проповідь "мистецтво ради мистецтва", гонитва за ефектною зовнішністю, безмістовною красою, вигадливістю, збоченням, утіканням у "понадчуттєве", "потойбічне" і т. п., це був напрямок, що попередив символістів.

Декалог (гр.) – десять заповідей. Напр.: "Десять заповідей Українця", що їх знаходимо у т. зв. "Катехизис Українця", якого склав перед першою світовою війною, в 1915-17 рр. Богдан Заклинський, а "Союз Визволення України" тричі його видав. В дні революції "Катехизис Українця" опублікувало видавництво "Вернигора" в Києві (1917). Заповіді ці викликали тоді бурю не лише в московській, але й українській пресі, як "реакційні", "шовіністичні", "антинародні" й "контрреволюційні". Ідеї "Заповідей" пропаговано у белетристичній формі в книзі "Син України", що видало т-во "Вернигора" на спілку з Укр. Ген. Штабом в 1919 р. Ось ці "Заповіді":

1. Одна, єдина, неподільна від Карпатів аж до Кавказу самостійна, вільна Україна – оце національний і всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити цей ідеал.

2. Усі люди твої брати, але москалі, ляхи та жиди – це вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас.

3. Україна для українців! Отже, вигонь звідусіль з України – чужинців-гнобителів!

4. Усюди і завжди уживай української мови. Хай ані дружина твоя, ані діти твої не поганять твоєї господи мовою чужинців-гнобителів.

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників і добре буде усьому твоєму народові і тобі.

6. Не вбивай Україну своєю байдужістю до всенародних інтересів.

7. Не зробиш ренегатом-відступником.

8. Не окрадай власного народу, працюючи для ворогів України.

9. Домагай своєму землякові поперед усіх. Держись купи.

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами; не приятелюй з ворогами нашого народу, бо ти додаєш їм сили і відваги; не накладай укупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш..."

"Декамерон" – десятидневник, відомий твір Боккаччіо Джіованні, славного італійського поета й гуманіста (1313-1375). Поет прославився книгою новель "Il Decamerone", що поділена на десять днів, а кожен день на десять новель.

Декляматор (лат.) – той, що деклямує; збірники творів для деклямацій, у нас широко поширені були декляматори – "Досвітні вогні" (1907), зладжений Б. Грінченком та "Розвага" (1908) – Ол. Коваленком. У нас відомі декляматори: М. Старицький, М. Кропивницький, М. Садовський, Генік Березовський, Дм. Ревуцький та інші.

Деклямація (лат.) – мистецтво виразного читання, або мистецького виголошування, здебільшого з пам'яті; говорення гарних слів без змісту; високопарна, напушиста мова; пусті фрази.

Деклярація (фр.) – оголошення, заява; роз'яснення, показання, напр., "Деклярація прав народів...", що була ухвалена в червні 1916 року в Льозанні на III "Конгресі поневолених народів..." або "Союзна Конституція З'єднаних Держав Північної Америки" – акт ухвалений законодавчим збором 25 травня 1787 р. у Філадельфії. Автором її був президент Томас Джерферсон. Зветься вона ще "Деклярацією про незалежність..."

Декомплектувати (лат.) – позбавити твір цілоти, або якесь видання – через недостачу певних чисел, томів.

Декоратор (фр.) – мистець, що малює декорації в театрі; що прикрашає вулиці, майдани, будови в урочистих випадках.

Декорація (фр.) – мистецьке оформлення сцени при допомозі малярства та інших засобів образотворчого мистецтва для змальовання

місця дії (ліс, сад, річка, кімната і т. д.); гарна зовнішність, за якою криється малоприваблива сутність; лаштунки, кунштація.

Декрет (лат.) – наказ.

Демагог (гр.) – політикан; людина, що шукає уваги в широких масах; провідник народної маси; діяч, що для досягнення своїх цілей не спиняється перед тим, щоби несвідомим масам пообіцяти навіть те, що він і не думає робити, що використовує навіть забобони натовпу та його слабості.

Демагогія (гр.) – потурання масі, обіцяння нездійснимого. [57]

Дементі (фр.) – спростування; заперечення. [57]

Демінутиви (лат.) – здрібнілі слова, напр., в сучасного поета В. Барки: "пташенятусенька-щebetанюсенька" ("Апостоли"), "На стернях долю перекотиполенько наздоганяє" (В. Барка: "Батько й син", "Хорс", I). Зустрічаємо їх зчаста і в Олеся. Але джерело їх в народній творчості: – "Галочка заручається, од матінки одрізняється. Од батенька ріднього до свекорка неймовірнього" (Грінч. III. 470); зараненько – зарані; заразічки – зараз, в цю хвилю (Верхр. – Лемківщина). Маціненький, мацінький, маціпкий, маціцький – крихітний (Желех. + Верхрат.); гарний, гарненький, гарнюсенький – дуже гарний (Руденко, I. Нечуй-Левицький); "Мої любі вечерниченьки! Вже ж бо ми на вас не ходитоньки, а з панянками не дружитоньки" (Основа, 1862).

Демонологія (гр.) – середньовічна наука про демонів; наука про духів й надприродні сили. [57]

De profundis (лат.) – молитва про померших; звернення, зроблене з великим чуттям, смутком під час похоронів. Відомі також твори під тим заголовком О. Вальда та Ст. Пшибишевського.

Деривація (лат.) – в грам.: виводжування одних слів із других; первісна форма слова, від якого сучасне слово постало – цим займається наука етимологія, наука про походження слів.

Деталь (фр.) – подробиця, маленька частка.

Deus ex machina (лат.) – клясичний засіб, що з'являється несподівано на допомогу добродійним героям, коли драговина життя от-от має їх засмоктати; безпідставний, несподіваний, безгрунтовний.

De facto (лат.) – фактично, на ділі, але не за законом, в протилежність *de jure*.

Детективна література (лат.) – література пригод; романи, повісті, оповідання про пригоди поліцейських агентів. Прикладом детективної літератури є твори англійського письменника Конан Дойля про пригоди Шерлока Холмса, що породили безліч подражаній. У нас хоча б продукції видавництва "Дніпрова хвиля".

Дефективне слово (лат.) – у граматиці слово, що не має всіх форм, напр., відмінків, часів, тощо, прим.: – "таким робом, біга́й" (наказовий спосіб).

Дефініція (лат.) – висновок, стисле й точне значіння, а то й зміст якогось явища, пояснення певного предмету, о́пределення, толковання, постанови.

Дефіс (фр.) – розділка або знак сполучення (-), в рукописах і коректі на відміну від тире (–) зазначають двома короткими рисками (=). [5]

Дешифрувати (фр.) – розбирати, розпутати, розпізнати; читати просто, напр., телеграму азбукою Морзе.

Дзвінчаста рима – дактилічна, трискладова, коли римуються між собою три останні склади, прим., "люблена-згублена, синоньку-билиньку. [11]

Дивертисмент (іт.) – приємність, забава; твір легкого характеру. [*]

Дивовижа – незвичайне видовище, дивне явище. В П. Куліша – "Иролова Морока" народна вертепна дивовижа.

Дигресія (лат.) – відступлення від теми. [*]

Дидактизм (гр.) – поучення в літературнім творі (байці); схильність до поучення. [*]

Дидактична поезія – що має за завдання поучати читачів, а не зворушувати, промовляти до їх розуму й впливати на них морально (від гр. "дидактікос" – той, що надається до навчання). В українській поезії зразком дидактичної поезії є Франкова збірка – "Мій ізмагад". Модерна критика відкидає поняття "дидактична поезія", як суперечне з суттю поезії. Античні та середньовікові правила віршування були подані у віршовій формі в книзі французького поета Буало – "Мистецтво поезії" (1674).

Дидакал (гр.) – у XVII-XVIII вв. у шкільному театрі на Україні так звалася людина, що керувала постановою п'єс на сцені, або навчала акторів виконувати свої ролі, тобто режисер пізніших часів. [*]

Дидакалії (гр.) – у грецьких граматиків так називались хронологічно впорядковані списки драматичних вистав.

Диктант (лат.) – дослівне записування того, що хтось виголошує.

Дикція (лат.) – хист вимовляти слова, склади і звуки виразно та ясно в розмові, співі, деклямації; вимова. [*]

Дилетант (фр.) – людина, що недостатньо, поверхово обізнана з якоюсь наукою, мистецтвом тощо; людина, що займається чимсь для приємності, принагідно, не професійно; аматор, не спеціаліст. [*]

Дилетантизм, дилетанство (фр.) – аматорське, поверховне заняття мистецтвом, наукою. [57]

Дилема (гр.) – судження, у якому предметові приписуються дві ознаки, що суперечать одна одній і виключають можливість третьої; переносно – необхідність вибору між двома рішеннями, двома можливостями.

Диметр (гр.) – двостоповий метр (їх начислює поетика чотири), а саме: хорей або трохей (´ –), ямб (– ´), спондей (´ ´) і пірихій (– –). [75]

Динамічний (гр.) – здібний до руху, до розвитку, зміни.

Диплом (гр.) – урядовий документ, що надає комусь якесь право або привілей, напр.: науковий ступінь, нагороду, почесь; грамота. [*]

Диподія (гр.) – дві двоскладові стопи (два ямби або два хорей), що творять вищу метричну (ритмічну) одиницю (диямб, дихорей) із задержанням обох наголосів. [11]

Диптихон див.: Книжка.

Директива (лат.) – розпорядження, вказівка керівника; спрямування, яке дає вища інстанція нижчій, керівником – підвладному.

Дисгармонія (лат.) – порушення гармонії, негармонійність, різноголосність, розлад, різноголосиця.

Дисертація (лат.) – розвідка, наукова праця, представлена в університет, щоби дістати титул доктора; її обороняють прилюдно. [*]

Дисиміляція (лат.) – (в грам.) відподіблення звуків, напр. – "лицар" із "рицар" (т. зв. регресивна дисиміляція), "срібло" із "срібро" (т. зв. прогресивна дисиміляція). [*]

Дискреція (лат.) – обережність у мові, оглядність, промовчування того, чого не можна або не слід казати; скромність, розважність, мовчазність.

Дискусія (лат.) – взаємна виміна думок, нарада, змагання, суперечка. Напр., в Києві р. 1925-м відбулась історична літературна дискусія, що мала великі довготривалі наслідки (між М. Хвильовим і

М. Зеровим contra О. Дорошкевич та інші). Дискусія ця – це боротьба за кваліфікацію українського пролетарського письменника, за вперту самоосвіту його... Не менш важливою була мовна дискусія, що відбулась в рр. 1891-1893 між "галичанами" і "антигаличанами". Її розпочав Б. Грінченко статтю "Галицькі вірші" (1891). Слово в тій дискусії забирали: І. Франко, М. Школиченко (Мусій Кононенко), Ілля Кокорудз, Агафангел Кримський (Хванько), а то знов Б. Грінченко, Лосун (псевдонім Ів. Верхратського) і на останку Б. Грінченко. Він виставив тезу, що "Літературна українська мова існує тільки на Великій Україні...", усе ж що є специфічного в галицькій книжній мові Б. Грінченко зневажливо назвав "язичієм". (Див.: Юрій Шерех – "Галичина у формуванні нової української мови"). (Юрій Шерех: Мовна дискусія 1891-1893 років і участь у ній Івана Франка. "Рідне слово" ч. 6. 1946).

Дисонанс (фр.) – один з видів неповної рими, коли в словах, які римуються, збігаються приголосні при частковій або повній розбіжності голосних; немилозвучність, звучання двох чи більше звуків, яке викликає почуття неузгодженості; відсутність стійкого співчуття – консонансу.

Диспут (лат.) – усна полеміка між двома людьми; прилюдна суперечка для виміни думок; публічна оборона наукової праці, написаної задля одержання вченого ступення.

Дистих (лат.) – у грецькій та латинській метриці сполука двох рядків вірша у строфу, звичайно гекзаметра з пентаметром, що дає елегантний дистих. Рими бувають за схемою – abab, або дають риму в обидвох піввіршах пентаметру. [11]

Дитирамб (гр.) – врочиста хорова релігійна пісня з флейтою й танком на пошану бога Діоніса, пізніше й інших богів, де величали їх діла. Мабудь з дитирамбів повстала грецька трагедія. Дитирамби писали Симонід, Піндар, Бакхлід.

Дитрохей (гр.) – грецька метрична стропа (´ – ´ –) з двох трохеїв (або хореїв), т. зв. трохеїчна диподія. [75]

Дифтонг (гр.) – подвійна голосівка – в нашій мові – ja, je, ji, ju; двозвук – a + i = ai. [57]

Диффамация (лат.) – присвоєння собі чужої праці, оголошення в друкованих фактів, що знеславляють честь якоїсь особи, інституції і т. п.; обезславлення, наклеп. [*]

Дія (у творі) – це весь хід подій, про які йде мова у творі. Аристотель проголосив дію основою драми, а Геббель уважав за свій ідеал, щоб у його п'єсах не було жадного слова, яке не посувало б дію на крок вперед. [99]

Діятриба (лат.) – в'їдлива критика, лайлива промова або твір.

Діонісійська творчість – спонтанна і стихійна, що пливе самочинно, не контрольована розумом, напр., творчість Павла Тичини, Олеся, Богдана Антонича... Ніцше бачив в минулому: "діонісійських людей-творців в постатях Олександра Великого, Цезаря Борджія, Цезаря Августа, Карла Великого, Наполеона. Це – людина свобідна, це – воєвник, людина боротьби. Бо ціль життя їх – це діяти, творити, це змагання до жажди сили в найшляхотнішим значінню цього слова. Ця людина стає володарем життя й смерти...

Діалект (гр.) – говірка певної мови, місцеве наріччя, підмова. Кожна мова розділяється на діалекти, а діалекти на говірки...

Бойківський – "Калиночко червонейка,

Чого в лузі стоїш?

Чи до сонця си визиращ

Чи дожджу ся боїш?
Ни до сонця си визирам
Ни дожджу ся бою –
Де ня мати породила,
Такой там си стою..."

Лемківський – Був царь а мав коня, а пойдав своїм слугом, же хторий перше приде повийсти, же кинь здох то го даст обйисити. Служи шья старалі меджи собом, же хторий перше царьйові повийсть та го царь даст обйисити. Ані оден не йшов повийсти, бо шьо бояв. Циган пишов ку царьові а пойдав же, "Пане, ваш кинь лежить, ноги вичьагнені, язик вивалений а не дихат". Царь пойдав, же цо є му. Циган пойдав же не зна. Царь пойдав же здох. Циган пойдав – "Пане, вас треба обйисити, бо сте подалі, же кинь здох. Царь не знав, цо робити, бо сам повйив же кинь здох". (Див. Я. Рудницький – "Нарис української діалектології", 1946).

Покутський – "Іду. Лиш поступив єм си, а вікна в плач. Заплакали, як маленькі діти. Ліс їм наповідає, а вони слозу за слозов просікають. Заплакала за мнов хата, як дитина за мамов – так заплакала. Обтер єм полов вікна, аби за мнов не плакали, бо дурно, тай відступив єм цалком. Ой, легко, як каміне гризти. Темний світ наперед мене". (В. Стефанік – "Синя книжечка").

Але й письменники наші також широко вживають діалектів, бо вони не порушують мистецької композиції їх, а, навпаки, ще сприяють мистецькій майстерності поета. Так, напр., діалектизми в лексиці Франкових поезій є неодмінною рисою його мистецького слова. Він вживає дієслівні форми – "в'їсти, впити," не цурається народної форми "любовою" (замість любов'ю), вживає діалектні форми "очень, кривдов, ріков, блідинов (блідістю), в його зустрічаються зтягнені форми зворотних дієслів вмотивовані здебільшого вимогами ритму: "знижаєсь, зриваєсь, криєсь, звєсь та інші. Франко вживає обидві інфінітивні форми з -ти і -ть, напр.: ридать, згадувать, сконать, працювать, чуть, йдуть, але: мовчати, здобувати. Вимогами ритму пояснюється в його вживання енклітичних (скорочених) форм особових займенників: ті (тобі), тя (тебе), мя (мене). [46]

Діалектизми (гр.) – слова, що належать до певного діалекту. [36]

Діалектика (гр.) – вести бесіду, вести полеміку; вміння переконувати; вміння вести схоластичну дискусію. Діалектика була як предмет навчання в Могилянській колегії. [*]

Діалектологія (гр.) – наука про говірки, діалекти; наука, що вивчає мову в географічному розміщенні з відповідною класифікацією. Між українськими вченими діалектологами є Кость Михальчук (1840-1914), що перший науково встановив українську діалектологію, проф. Євген Тимченко (1867- ?), що заклав основи української діалектології та виховав цілу школу дослідників, між ними – Олена Курило, Іван Зелінський, Павло Житецький (1836-1908) та багато інших пізніших дослідників. (Др. Яр. Рудницький "Нарис української діалектології", 1946).

Діалог (гр.) – розмова двох, а далі й кількох осіб; головний спосіб викладу драматичного твору; літературний твір, написаний у формі розмови. В XVII ст. часто так називали твори на два, або й більше вокальних голосів. [48]

Діапазон (гр.) – звуковий об'єм голосу або музичного інструменту; об'єм здібностей, запас енергії, розмах діяльності людини, або гуртка людей. [48]

Діярій, діяріуш (лат.) – денник, записка про події, мемуари, як, напр., "Діяріуш или журналъ" (1727-1753) генерального писаря Миколи Ханенка (надрукований в "Кіев. Старині" за 1885 р.), або "Діяріуш" Самійла Зорки, секретаря Б. Хмельницького, що, на жаль, не дійшов до нас, або "Діяріуш" Дмитра Туптала (1651-1709) – це цікавий щоденник талановитого українського проповідника і письменника. [21]

Діахронізм див. **Синхронізм**.

Дневник – щоденні записи подій, думок і переживань. Напр.: "Дневникъ Петра Даниловича Апостола" (К. Старина, 1895), Дневникъ генерального подскарбія Якова Марковича (К. Ст., 1895 і 1897). Дневник (журнал) Тараса Шевченка (видання ВУАН, 1927 р.). [21]

Догма (гр.) – теза, яку приймають за віру, без критичної перевірки, напр., в католицизмі про непогрішимість папи.

Догматик – той, що викладає релігійні або філософські науки, що говорить повчачим тоном. [*]

Додаткові форми прикметників – повніші форми (наче подвоєні): біла-білая, біле-білее, білу-білую. Такі форми найбільше властиві поезії, пісням і лише зрідка вживаються в звичайній, діловій мові. Вони оздоблюють мову, ідуть на прикрасу її, але, як і святошна одіж, гарні й дорогі тільки на своєму місці, наприклад, у віршах елегічного змісту, з урочистим піднесенням тощо, як от в Т. Шевченка:

І широку долину,
І високу могилу,
І вечірню годину,
І що снилось, говорилося –
Не забуду я..."

або:

"А ти пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!" [74]

Доктрина (лат.) – наукова теорія; вченість, наука. [*]

Документ – діловий папір, що підтверджує будь-який факт або право на щось; в праві – складений відповідно до вимог закону акт, що посвідчує факти, які мають юридичне значіння (диплом про освіту, заповіт); офіційне посвідчення особи (паспорт, трудова книжка тощо); історично-достовірні письмові джерела.

Дольник – акцентований вірш неметричної схеми. Це така система віршування, де рядки мають однакову кількість ударів, незалежно від кількості ненаголошених складів між ними. Проте у вірші можуть бути на переміну і рядки 2-ма, 3-ма, 4-ма чи більше ударами. Дольник буває звичайно з римою, яка спричиняється до сильнішого сцементування такого типу віршу. Наприклад:

"Герáкл/ нап'яв/ л'ук,
Мóре/ за полум'яними/ хмáрами.
Над земл'єю/ вóєн/ г'ук;
Трищáть/ залізни/ ярма..."

– ' / – ' / ' /
' / – – – ' – – / ' – –
– – ' / ' – – / ' /
– ' / – ' – – / ' – –

Тут, як бачимо, немає ні одного подібного один до одного розміром рядка. Виразно вчувається окремішність кожного слова з його наголосним ударом, хоч відступи ненаголошених складів між ударами – різні. В подібному дольниковому типі віршу саме слово, як цілість, грає важну роль. [11]

Домінанта (іт.) – підкреслити, висунути на видне; нота; пануючий тон; щось важливе, особливе; в літературних творах – головна, пануюча форма; головний мотив, образ. [48]

Домострой – книга, написана в XVI ст. на Московщині, містить науку віри й благочестія та суворі норми життєвої поведінки.

Дон-Жуан (герой поеми лорда Гордона Байрона (1788-1824) тої ж назви) – символ легкосердного, гордого, дотепного, злобного та безбожного зводника жінок; універсальний тип, що зустрічається в легендах різних країн, а дістав своє ім'я в Гішпанії ще перед 1630 р., коли вперше ввійшов у літературу у п'єсі, яку приписують Торесові де Моліні. У нас цей тип людей висвітлений в творі Лесі Українки "Камінний Господар" (1912) і Спиридона Черкасенка – "Еспанський Кабалеро Дон Хуан і Розіта" (1930).

Дон Кіхот – герой роману гішпанського письменника Мігуеля Сааведра Сервантеса (1547-1616) під назвою "Пригоди гідальго Дон Кіхота з Ла Манча" (1605-1614) – блудний лицар, оборонець покритвджених (в іронічному сенсі), мрійник, зайдиголова; той, що бореться з уявними ворогами. За три століття по його створенні цей роман витримав у Гішпанії 400 видань. Перекладів і переробок було 200 гішпанською мовою, 168 – французькою, 96 – італійською, 80 – португальською, 70 – німецькою, 14 – шведською, 8 – польською, 6 – данською, 4 – російською, 2 – українською. У нас є відомим переказ для юнацтва "Пригоди Дон Кіхота", пера І. Франка. Повний переклад нашою мовою здійснив письменник і лінгвіст Микола Іванов.

Доричний = **Дорійський** – стиль, наріччя; один з архітектурних стилів старовинних греків (доросійський, іонський та коринтський). [*]

Дотеп – вигадка, жарт.

Дохмій (гр.) – грецька метрична стопа (– ´ ´ – ´), первісно самостійний короткий вірш; має багато різних форм, його вживали в трагедії для висловлення суму або пристрасти. [11]

Драгоман – товмач (на сході), перекладач. [*]

Драма (гр.) – дія, акція; в літературі – твір, що змальовує якусь дію перед очима глядачів на сцені, всяка зворушуюча подія в житті окремих людей або в історії людства. Гарним прикладом драми XVIII в. є "Милость Божія Україну оть неудоьх носимыхъ обидь лядскихъ черезъ Богдана Зиновія Хмельницкого свободившая и репрезентованая въ школахъ кievськихъ 1728 лѣто." Ім'я автора її залишилось невідомим. Дехто називає Інокентія Неруновича, але ним був, правдоподібно, вчитель піітики Київської Академії, Теофан Трофимович. – Це типова для бароккових часів драма великих форм, трагікомедія. Україна та її доля – це та внутрішня тема, що червоною ниткою переходить через цілу драму. В драмі Україна фігурує як окремий символічний образ. З низки своїх героїв автор на перше місце ставить Богдана Хмельницького. Для нього Хмельницький – ідеальний образ лицаря, добрий геній України, уособлення долі України.

Драматизм – особливості й вимоги, які відрізняють драму від інших видів художньої літератури; збіг обставин, що утворюють загострену боротьбу різноманітних почуттів та інтересів, напруженість, безвихідність (стану, обставин). [20]

Драматург (гр.) – автор творів для сценічного виконання, хто пише драми: Ів. Тобілевич, В. Винниченко, М. Куліш і т. п.

Драматургія українська – твори письменника, написані в драматичній формі. Поминувши драматичну продукцію дореволюційних часів, згадаймо видатніші сили та їх творчість в 20-40-вих роках під большевиками. Зі старшої генерації українських

драматургів, що намагались переозброїтись "наукою марксо-ленінізму" та перешикуватись були: Я. Мамонтов, що дав п'єси: "Рожеве паутиння", "Республіка на колесах". Ів. Кочерга (+1953) "Майстри часу" та "Пісня про свічку"; Іван Дніпровський – "Любов і дим" та "Яблуневий полон". Іван Первомайський – "Вагрова ніч" та "Невідомі солдати". Все це досить слабкі речі. З поміж видатніших треба назвати трьох драматургів: Миколу Куліша, Івана Микитенка та Олександра Корнійчука. Безумовно найталановитіший з них – Микола Куліш. Його п'єси високохудожні, сценічні, перейняті високою ідеєю служіння Україні, українській національній ідеї, хоч правда, прихованій за советськими гаслами. Його п'єси: "97", "Комуна в степах", "Народний Малахій", "Хулію Хуреніто", "Отак загинув Гуска", "Мина Мазайло", "Закут", "Патетична соната", "Поворот Марка" і "Вічний бунт". Досить талановитим був і український драматург і повістяр Іван Микитенко, але порівняння до "правовірності" та намагання простувати по "рейках марксоленінізму", не збочуючи ні в який "ухил" від "генеральної лінії" партії, знижували художню вартість їх. З його драм видатніші: "Диктатура" і "Кадри". Слабшою п'єсою, де він "віддав данину часові" – є п'єса "Дівчата нашої країни" і п'єса "Справа честі", що написана в дусі т. зв. "пролетарського" чи "соціалістичного реалізму". Найменш талановитий з цієї трійці українських драматургів, але найбільш слухняний, Олександр Корнійчук, що й сьогодні користується славою українського драматичного письменника. Першим значним твором Корнійчука була п'єса "Загибель ескадри". Вона показує, хоч історично й не вірно, але майстерно, гострий конфлікт, що виник у Чорноморській флотії у зв'язку з наказом Леніна, в інтересах червоної Москви, потопити ескадру. Друга п'єса – "Платон Кречет", написана на тему нової советської інтелігенції. Далі – "Банкір" і найбільш розхвалювані в советів п'єси Корнійчука: "Правда" і "Богдан Хмельницький". Це вірніше драматизовані епічні твори і то дуже низької художньої вартости. "Богдан Хмельницький" це просто знуцання з української історії, хоч би вже тому, що великого гетьмана України автор виставляє жалюгідним попихачем Москви. [26]

Друкарство – спосіб складання і відбивання механічним способом книжок, брошур, часописів, листків, рисунків, плякатів та т. под. Процес друкування полягає в тому, що складач (зецер) за рукописом складає з окремих букв рядки, а з окремих рядків цілі колонки (гранки). Після їх коректури (виправлення друкарських помилок) метранпаж надає колонкам потрібної форми й укладу та відповідним способом розміщає цілі сторінки у друкарській машині, після чого починається властиве друкування. Друкарські твори поділяються на: а) книжкові; б) періодичні видання – часописи й газети, що друкуються тепер на ротатійних машинах і в) акциденсові (випадкові) друки (дрібні друки, що вимагають мистецького уміння і зручності друкаря).

Друкарство веде свій початок від перших граверських спроб, коли вирізували на дерев'яних, металевих та інших дошках рисунки та з них робили відбитки на папері. Найстарші такі відбитки були відомі в Римі за Августа і Трояна. В Китаї вважають першим гравером Пі Шенга, коваля з 1041 року. В Європі в досконалішій формі були вони відомі вже з кінця XIV в. Для винаходу рухомих букв, при допомозі яких складалися цілі речення, велике значіння мав спосіб виливання окремих букв для витискування речень на оправах книжок (писаних рукою) і виливання окремих дощок з текстами (перші в Голандії). Ці винаходи припадають на першу половину XV в. Винайдення способу складання текстів при допомозі рухомих букв деякі дослідники

приписують Лаврентієві Костерові в Гарлемі (Голандія). В 30-х роках XV в. Йоган Гутенберг винайшов ручний прилад для лиття букв, т. зв. матрицю - металеву форму для відливання букв. 1404 року, отже півстоліття перед Гутенбергом, в Корей винайдено друк з рухомими літерами. Значні вдосконалення в друкарство увів Шефер, співробітник Гутенберга. З перших Гутенбергових видань збереглися три уривки, що походять із 1445-1447 рр.: знаменита, т. зв. 42-рядкова Біблія 1445 р. та інші. Перша книжка з ілюстраціями-дереворитами вийшла в Бамбергу (Баварія) б. 1460 р. В другій половині XV в. друкарство поширюється по всій Німеччині. В інших краях Європи: в Італії – 1475 (перше видання Петрарки з 1470 р. і перше видання "Божеської Комедії" Данте з 1472 р.), Швейцарії – 1468, Франції – 1470, Гішпанії – 1474, Чехії – 1475, Англії – "Історія Трої" надрукована славнозвісним Сакстом – 1478, Португалії – 1484, Данії й Туреччині – 1490. Одну з більших друкарень заснував Антоній Кобергер в Нюренберзі (1473-1513), що випускає 220 окремих назв і поміж ними знамениту "Хроніку Шеделя" з 200 дереворитів. Це видання мало вплив на пізніші слов'янські і спеціально українські друки. Славні були видання венецькі (з 1460 р.), особливо з друкарні Миколи Енсона з друкованими прикрасами та ілюстраціями, також книги видавничої фірми Альдів. У Франції – Етієна (грецьких і римських клясиків), в Антверпені – Платинів (1555), в Лейдені – Ельзевірів (з кінця XVI в.). Перша книжка на слов'янській території латинською мовою була надрукована в Кракові – 1473, слов'янською мовою – чеська книжка друкується в Пільзні 1475 р. Перші книги для українців (Октоїх і Часословець) почав друкувати в Кракові Швайполт Фюль (1491), німець родом з Нойштадту біля Нюренбергу. У південних слов'ян друкарство почалося в 1493-1494 рр. чорногорськими виданнями воеводи Юрія Чорноевича, що відзначалися дуже гарним друком, типу венецьких видань. Також і пізніші видання для південних слов'ян виходили у Венеції (друкарня Вуковичів в 1519-1560). Дальші кириличні видання почав друкувати в Празі друкар білорус Франциск Скорина з 1517 р., а з 1525 р. у Вільні. Видання Скорини теж відзначалися серед інших (напр. "БІБЛІЯ РУСКА" – "Богу ко чти й людем послепитым к доброму наученью"), і були вони споріднені з авгсбурзькими, нюренберзькими і почасти венецькими. На Московщині друкарство постало за допомогою українців. Перша датована книжка "Апостол", видрукована дяконом Іваном Федоровичем і Петром Мстиславцем (білорус) у Москві 1564 р.. На Україні друкарство розпочалося в другій половині XVI ст. Першою друкованою українською книжкою мусимо вважати – "Учительне Євангеліє" Тяпинського з рівнобіжним церковно-слов'янським і українськими текстами, друковане у мандрівній друкарні Тяпинського б. 1562 р. Перша наша датована книжка "Апостол" з'являється у Львові – 1674 р. Івана Федоровича (+1583). Від того часу й починається постійне друкарство в Україні. В останній чверті XVI ст. і першій половині XVII ст. друкарство поширюється в цілій Україні швидким темпом, навіть у менших культурних центрах: Острозі – 1580, Пеньківцях на Поділлі – 1601, Дермані на Волині – 1604, Стратині – 1604, Крилосі – 1605, Києві – 1616, Угерці в Галичині – 1618, Почаєві – 1618, Рахманові – 1619, Четвертній на Волині – 1626, Чорній – 1629, Крем'янці – 1638, Луцьку – 1624 (1640), Чернігові – 1676, Грушевому на Закарпатті – в 50-тих роках XVIII ст. В Острозі виходить у 1580-1581 рр. перша на весь слов'янський Схід друкована Біблія, що була передрукована в Москві в 1664 р. Особливо гарні друки, з прикрасами типу венецьких, бачимо в стрятинських і крилоських виданнях. Одна з

найбільших і найкращих друкарень київської Лаври, що існувала до останніх часів, випустила в XVII-XVIII ст. численні, багато ілюстровані видання, що розходилися по всіх слов'янських землях, а особливо на Московщині. Коли в перших друкарнях уживали примітивного приладдя, а для відбивання – лише ручної преси, то в наступних віках, а особливо в XIX і XX вв. ціла друкарська справа була змеханізована. 1772 р. друкарську пресу значно вдосконалив Гаас у Базелі, а англієць Стеноп (Stanhope) впровадив залізну пресу. В 1803 р. німець Ф. Кеніг збудував першу машину, що друкувала вже швидко і з того часу низка винаходів і поліпшень спричинила незвичайний поступ в друкарстві: стереотипія, гальваноплястика, машини швидкого друку та ілюстраційні, машини до відливання букв (монотип), до складання і відливання рядків складу (лінотип), ротатійні машини до фотогравюри, офсет друк і т. п. [*]

Друкарський стоп (гарт) – це стоплення свинцю із стибієм (10-25%) і невеликою кількістю олова. Воно вживається для виливання друкарських шрифтів. Стоплення це легко топиться і набагато твердіше від цини, але ламається так легко, як стибій. При застиганні злегка розширюється і тому дає дуже точне литво, що при виготовленні "літер", часто дуже малих розмірів, має велике значіння.

Дуальні наголоси – наголоси після числівника "три", що збігаються в основі з наголосом родовика однини – "три б́рати, три я́вори, три я́сені, три шлѣхи". [74]

Дублѐт (фр.) – подвійний; другий примірник будь-якої речі в збірці, музеї, бібліотеці і т. п.; один з двох однакових предметів, що є перед очима. [*]

Дублікат (лат.) – другий примірник книжки або якогось писемного документа, що має однакову з оригіналом юридичну силу. [*]

Дублон (фр.) – подвійний склад того ж слова, того ж рядка; гішпанська монета.

Думи (болг. – слово) – силябічні вірші, які більш виголошують, ніж співають українські народні співці, кобзарі при звуках бандури. Особливість їх – нерівномірність у будові віршів, які лише в рецитації кобзаря в'яжуться у закінченні думкою, чи образом частини, звані періодами або тирадами. Думи поділяються на два цикли: старший і молодший. В перших оспівана боротьба з турками й татарами. В других – часи Хмельниччини переважно. Форму народньої думи уживали й де-які письменники, напр., Т. Шевченко (дума в поемі "Невольник", "Вибір гетьмана"), як також ужив у своєму листуванні "доби клясицизму" (1857-59), в листі до пані М. Максимовичевої: – "Спасибі Вам, моє серце єдине, за Ваше щиро ласкаве привітання. Я думав, що Ви давно вже в Москві сумуєте, аж бачу, що Ви тепер по Михайловій горі походжаєте, на сині гори поглядаєте, з Дніпром розмовляєте та й мене, сірому одинокого на чужині, не забуваєте. Спасибі ж Вам ще раз, моє серце єдине". Це наче якесь поетичне рондо, що своєю ритмікою пригадує живо думи. Писали у формі думи також: Б. Грінченко – "Дума про княгиню-кобзаря", Панас Мирний – "Дума про військо Ігореве", Пантелеймон Куліш – поема "Україна", В. Пачовський пробував цієї форми у драмі "Сонце руїни" – трагедія козацької України (1911). Уживали цієї поетичної форми і сучасні поети: П. Тичина ("Дума про трьох вітрів"), Тодось Осмачка ("Дума про Зінька Самогородського"), Яр. Славутич та інші. Корпус українських дум зібрала, опрацювала і видала з великою науковою розвідкою в Києві Катерина Грушевська – в двох томах, як працю історичної секції

Української Академії наук. Мелодії дум перший почав збирати при допомозі фонографа Опанас Сластьон. [3, 58]

Думка – українська народна пісня, що має оповідний, сумовитий характер, вільну форму. Співають її, звичайно, із супроводом бандури, кобзи тощо. Чимало "думок" є в творчості письменників: Т. Шевченка, А. Метлинського, Ол. Афанасієва-Чужбинського тощо, що зближені до елегій. [*]

Дуративний – недоконаний; дієслова з дуративною дією, напр.: сповіщати, просити, переслідувати і т. п.

Е

Еволюція (лат.) – розвиток; постійна ступнева зміна без раптових скоків і змін; закономірна зміна, розвій. [*]

Евритмія (гр.) – руховий лад, вирівняність, рівномірність. [*]

Евфемізм (гр.) – це форма метонімії – переіменування, коли автор прикрі явища описує, або говорить про них в лагідній формі: – "Покотились яничари..." – їх порізали. "Коли не жив чорнобривий, зроби, моя пташко, щоб додому не вернулась" – щоб померла. Але цієї форми також уживають в буденній мові, так замість – помер, кажуть "віддав Богові душу", або ж "навіки закрив очі", замість "не брешіть" – "не вигадуйте"...

Евфонія (гр.) – наука про звукову інструментацію вірша; милозвучність у поетичному вислові; це фонетична естетика мови. Виявляється евфонія найбільше в униканні накопичення голосних та приголосних: чергуванні у-в, і-й; додавання або усування голосних, а іноді й двох; частина **-ся** скорочується в **-сь**; закінчення дієйменників **-ти** скорочується в **-ть**, **-мо** в **-м**, закінчення **є** в третій особі однини дієслів дійсного способу відпадає: пита, гуля; прислівник "немає" в "нема". [75, 11]

Егофутуризм – напрямок в літературі й малярстві. В нас його впровадив відомий Михайль Семенко (1914), батько українського футуризму. В футуристичній поезії людство наблизилось до розкриття таємниці літератури міжнародної. І Семенко наблизився до істини чистого слова, наблизився до абсолютної поезії як мистецтва звуку. ("Хорс"). [89]

Едда – назва збірника ісландської епічної літератури XII в., де знаходиться, напр., оповідання про Олега та його смерть від коня (герой там зветься Од), оповідання це подібне до нашого літописного... – "Чарівниця каже Оду, що він загине від свого улюбленого коня, Факсі, з черепа бо його виникне змія, що вкусить його. Од забуває коня, закопує його глибоко в пісок та кидає рідну країну, куди повертається через 300 років та хоче побачити місця, де він жив молодиком. За цей час вітер здув пісок з кістяка коня. Од наштовхнувся на кістки коня: з черепа виповзує змія – пророцтво здійснюється..." З Едди також черпав літературний матеріал Ріхард Вагнер для свого монументального твору про Нібелюнгів. [89]

Едикт (лат.) – наказ, припоручення, закон, напр., едикт імператора римського Константина, виданий року 313, який зрівняв в правах всі релігії, а тим підняв християнство. Едикт цей видано в Мілянї і тому називається він Мілянський едикт.

Едиція (лат.) – видання, видавництво. В 1665 р. великий англійський поет Мильтон закінчив рукопис відомої цілому світові поеми

"Втрачений Рай", яку йому після довгих розшуків видавця вдалося продати за 10 фунтів штерлінгів. Прошло 250 років і той самий рукопис був проданий в Лондоні американському мільярдерові Пірмонту Морганові... за 50 тис. фунтів!

Цей же Морган та ще вісім багатців в початку нашого століття об'єдналися, щоби оплатити люксове видання творів Ч. Дікенса, вклавши на цю справу 25 тис. фунтів кожний. Видання, що тяглося вісім років, було випущене у світ тиражем в... 10 примірників (по 130 томів), видруканих на розкішному пергаменті, ілюстроване кращими художниками світу. Відомо, що молодому Дікенсові доводилось голодувати...

Ейдологія (гр.) – наука про образність у віршах. [11]

Езопова мова. (Езоп – славний байкар із Фригії, визволенець (в пол. VI в. до Хр.); особлива мова, яку треба вміти читати між рядками; замаскований спосіб вислову своїх думок, як кажуть на Україні: – "говорять на здогад буряків, щоби дали моркви..." [*]

"Езопівський стиль" – де способом стародавнього байкаря, в прикладах, про які раніше говорилося, крилися алегоричні натяки на те, про що ще не говорилося.

Еквілібрістика (лат.) – нестійкість у поглядах, "куда вітер віє"; переносно – вміння дуже легко влаштуватися, лавірувати за різних обставин; жанр циркового мистецтва на канаті, кулі.

Еківок (фр.) – двозначність, двозначний натяк; сумнівний, підозрілий. [*]

Екзальтація (лат.) – захоплення, піднесення духа. [57]

Екзегетика (гр.) – пояснення і толкування біблійних текстів.

Екземпляр (лат.) – примірник, одна річ. [*]

Екзистенціалізм (лат.) – певний напрямок у філософії, що відбився також у літературі й мистецтві; це новітній філософський напрямок, що виник в останнє півстоліття і характеризується крайнім суб'єктивізмом, розривом між людиною і природою, непевністю і песимізмом. Екзистенціалізм, що посів своє місце за останні десятиліття в французькій літературі на чолі з його основоположником і лідером Жан Полем Сартром, як антинатуралістичний напрямок, в центрі уваги ставить лише людину, для якої зовнішній світ лишається "ворожим і чужим". – Почався цей філософський напрямок ще в сорокових роках минулого століття наукою данця Кіркегарда. У 20-му столітті на науку Кіркегарда звернули увагу два німецькі філософи – Мартин Гайдеггер і професор Карло Ясперс, що став найвидатнішим сучасним німецьким вченим та представником німецького Екзистенціалізму. Після першої світової війни цю філософію перейняли в Франції: Альберт Камюс і молодий тоді філософ Жан Поль Сартр, твір якого "Буття і ніщота" є головною основою науки екзистенціалізму, що носить ще назву від імени ідеолога – сартризм. Сартризм має вже своїх учнів і між українськими мистцями.

Екзардіум (лат.) – перша частина в пляні будови проповіді за наукою Йоанікія Галятювського, яка має метою подати пропозицію, тобто вяснити, про що проповідник має говорити. [66]

Екзотика (фр.) – чужостороннє, несвійське; сокупність характерних рис, властивих особливо віддаленим, "заморським", властиво гарячим країнам; щось незвичке, дивне для певної країни; в Літературі: свідоме використання елементів чужих культур з метою досягнення специфічного виразу і настрою, напр., екзотичні теми в творчості Лесі Українки, французьких письменників: Фльобера, Франса, Лотті, Фаррера та інш., в англ. – Йозефа Конрада-Корженювського, співця

колоніальних краєвидів, британської могутності на морях, в польській та російській – Вацлава Серошевського, що вславився своїми повістями й оповіданнями з життя далекосхідної Азії – з побуту якутів, тунгузів, японців, китайців. Не так давно, бо ще в першій половині XIX ст. і Україна була екзотичним краєм для московської літератури і її письменники наперебій описували "край, где всьо обільєм дишет..." (Ол. Толстой) "Подорожі" – Шалікова, Левшина. Українська тематика в Наріжного, Сомова, Погорельського... особливо в М. Гоголя. Визначний дослідник української літератури проф. Агапій Шамрай каже: – "За старих часів існувала певна кількість сюжетів і персонажів, яка становила золотий фонд, з якого користувались незмінно драматурги, епіки та поети на просторі ряду сторіч... Ось чому Леся Українка звертається до Шеллі, якого цікавили "героїчні сюжети" (в поезії "Напис на руїні", "У катакомбах", "Прометей")... Шевченкові революційні твори засновані на античних та біблійних мотивах, "Мойсей" та "Мій ізмарагд" – І. Франка свідчать про їх генетичний зв'язок з літературою попередніх віків... ("Леся Українка і англійська література", "Рад. Літ." ч. 10-11, 1945). [82]

Еклектизм (гр.) – філософська система; несамостійність, неоригінальність, відсутність єдності й цілості основних думок; еклектизм пробує об'єднати в своїй науці основи декількох різних систем чи світоглядів, утворюючи поміж тих поглядів шляхом згладжування їх взаємних протиріч.

Еклога = **Буколік** = **Пастораль** (гр.) – пастуша пісня, діалогічна пастораль; у греків – збірник невеликих, вибраних віршів, у Вергілія – назва для його "Буколів". [*]

Ex abrupto (лат.) – зразу, раптом, не готуючись, імпровізовано. [48]

Екскурс (лат.) – дослід в якійсь дільниці, що ведеться по шляху й одночасно з розпрацьованням головної теми.

Ексод (лат.) – "Ісход" – друга книга Мусія, що входить в склад Біблії; кінець трагедії в старовинних греків.

Ексорде (лат.) – вступ у промові, початок. [*]

Екслібріс (лат.) – ex libris – з книг; рисунок з тими словами, відбитий граверським чи друкарським способом на листку паперу, який приліплюють на відворотній стороні обгортки або палітурки книжки... Збірку українських історичних та сучасних екслібрісів видав проф. Вол. Січинський та П. Ковжун. Над екслібрісами в нас працювали гравери: Ю. Нарбут, П. Ковжун, І. Модзалевський, Р. Лісовський, Мик. Бутович, П. Холодний (син), В. Січинський та інші.

"Експериментальний роман" – праця французького письменника Ем. Золя (1840-1902), де були ним сформульовані засади натуралізму, якого він очолював. Праця ця написана ним як передмова до натуралістичного роману "Тереза Ракен", вона ж підсумовувала творчість його власну та його сучасників. Ось ідеї, які вложив Золя у свій роман. "Естетичні канони" – не що інше, як "старе сміття, що супокійно доживає на смітнику історії і яке перегризають тільки платні осли-літератори, що пишуть на лікті повісті та фейлетони для французьких та німецьких газет"... "Тисячні правила поставали і щезали в протягу століть, – для нас вони пропали і стали пустою фразою. Головне діло – життя"... Література і життя "мусять стояти в якійсь тіснішій зв'язі"... "Нічого зовсім нового, нічого зовсім одірваного від світу вражінє чоловік ніколи не міг і не може сотворити". Реалізм в літературі є неминучий, конечний. Треба тільки в малюнки "життя, бесіди, думок свого часу" вносити елементи аналізу, "вказувати причини описуваних явищ і конечні наслідки, їх повільний зріст і

упадок". Література повинна дати свого роду фізіологію громадянства. "Без наукової підкладки і методи література стане пустою забавкою інтелігенції (інтелекту), нікому ні до чого не потрібною, нічийною, добру не служачою, а пригідною хіба для розривки багачам по обіді". (Цитуємо за Мик. Зеровим, що подає витяги ці за Іваном Франком в статті: "Література, її завдання і найважливіші цілі". "Молот" 1878 р., стор. 205-215) Див. Натуралізм. [29]

Експериментація (лат.) – спроба, дослід; науково поставлений дослід. [*]

Експлікація (фр.) – пояснення, тлумачення. [*]

Експозе (фр.) – короткий виклад, опис будь-якого просторого документу, твору тощо. [*]

Експозиція (лат.) – виклад, роз'яснення; у літературнім творі перші сцени, в яких автор знайомить нас із дієвими особами та зав'язкою твору; вступ; виставлення на світло; розміщення мистецьких творів, підібраних по певній системі. [*]

Експозиція твору – іноді у творі не зразу оповідається про події, не зразу розгортається дія, а спочатку автор знайомить нас з обставиною, з місцем дії, з людьми, змальованими у творі... Опис обстановки, ознайомлення з дієвими особами, показ обставин, серед яких відбуваються події і називаються експозицією твору; початкова частина твору, що в ній виводять тематичний матеріал... [66]

Експресіонізм (фр.) – напрямок в мистецтві ХХ століття, що свідомо протиставляється імпресіонізму; експресіонізм не хоче передавати в творі вражень дієвої особи, а тільки особисті переживання під впливом настрою. В літературі експресіонізм зовсім нехтує змальованням дійсності (наслідуванням природи); на місці психологічних подрібних студій – подає безпосередні вибухи почування і суб'єктивні портрети дієвих осіб; композиційний напрямок, що дбає тільки про вияв внутрішнього психологічного стану. Вимагає цілковитої спонтанності та безпосередності, бореться з традицією і не визнає давніх літературних форм. – В образотворчій мистецтві експресіонізм це зовні: малинове волосся і фіялкові брови, скалічені пропорції і порушення академічних законів ритму, нарешті, безпредметництво; всередині – естетика безмірного, активізм світосприймання, витворення замість відтворення, або, як висловлюються німецькі критики, перенесення центру уваги з описового на зсерединне... Експресіонізм виник як щось принципово особисте, як мистецтво власного неповторного Я, а одночасно як мистецтво, післанництвом якого є постійно непокоїти і збуджувати душу людини до дальшої творчости. Представниками експресіонізму в мистецтві є Павло Клес, Кандинський, Георг Гросс, Отто Дікс, Франц Верфель, та інші. Недавно (1945) померлий на еміграції німець Франц Верфель своїми творами "Видзеркаль" та "Не вбивця, а вбитий винен" створив свого часу епоху в експресіоністичному театрі і літературі. Роман його "Сорок днів Муса Дага" відтворює героїчну боротьбу вірмен проти турецького гнобителя. Книгу цю, поміж іншими, німецькі нацисти спалили на вогнищі. Вже на еміграції Верфель стряс світову думку романом – "Пісня Бернадетти". Цей роман створено під впливом перебування поета-втікача в Люрді. "Пісню Бернадетти" пізніше екранізовано. П'єсу Верфеля "Якубовський та полковник" виставлено по обох сторонах океану. За кілька днів перед смертю Верфель викінчив 900-сторінковий роман "Зоря ненароджених". [86, 99]

Експресія (фр.) – ясність і виразність вислову, малюнку, взагалі, представлення речей. [*]

Експромт (лат.) – щось виголошене або написане без підготування; імпровізація, переважно вірш жартівливого змісту, сказаний без підготовки з приводу якоїсь події.

Екстаза (гр.) – захват, піднесення до самозабуття. [*]

Екстемпорале (лат.) – писемна вправа в школі з чужих, головню клясичних мов, без попередньої підготовки.

Екстерніст (лат.) – вільний слухач якої-небудь школи; сторонній, зовнішній. [*]

Екстракт (фр.) – робити виписки з книги; короткий зміст книги; витяг. [*]

Екстраординарний (фр.) – незвичайний, небуденний, дивний. [*]

Ексцентричний (фр.) – дивний, вигаданий; побудований на різких звукових або зорових контрастах, на незвичайних прийомах.

Ексерпт (лат.) – витяг, зміст якогось твору. [*]

Елегічний (лат.) – сумний, невеселий... Елегійним поетом у Спарті (VII в. до Хр.) був Тиртей. За переказом він під час другої месенської війни підбадьорював спартанців своїми воєнними піснями. По нім збереглося лише три його елегій... В нас зпоміж романтиків елегійними поетами були: Амвросій Метлинський і особливо Віктор Забіла (1808-1869), автор ліричної збірки "Що лежить на серці" та пісень "Не щибечи, соловейку..." "Гуде вітер вельми в полі..." та інші в народньому дусі. В поезіях автор розповів свою особисту драму і оспівав своє знівечене нещасним коханням життя.

Елегійний дистих (=двовірш) – так називають сполуку на череміну повного гекзаметру з пентаметром:

– "Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів,

В кожнім улюбленці муз бога я серцем вчував..."

(М. Зеров з Овідія).

Рим при гекзаметрі не буває, але в елегійних дистихах часом поети римують за схемою abab, або дають риму в самому пентаметричному рядку на обидвох піввіршах, напр.:

– "Вийшла тоді Артеміда на сонцем залиту поляну,

Низько склонився на ній// ясень богині стрункій..."

Елегія (гр.) – сум, журба, смуток. Жалібна пісня, думка; ліричний вірш, повний смутку й туги, роздумування над життям з його переминаючими радіщами й неминучими смутками-турботами. Темати елегій є втрата чогось дорогого в житті, нездійсненні бажання, контраст між мріями й дійсністю. У давніх греків було кілька родів елегійної лірики. До найбільш поширених належить елегія патріотична. У римлян елегія стала улюбленою формою для вияву болю й жалю з приводу особистих нещастя поета. Такий характер мають елегії Овідія Назона (43 до Хр. – 17 по Хр.) засланоного в кріпость Томи на береги Чорного моря імп. Августом у 8 р. по Хр. Твори його: "Tristium libri" ("Сумні елегії" – 3.500 віршів), "Epistulae ex Ponto" ("Послання з Понту" – поверх 3.000 віршів). Катувль Валерій (84-54 до Хр.) – автор елегій та епіграм і Проперцій (б. 50-15 до Хр.) – якого збереглося чотири книги елегій. В нові часи, часи романтизму, елегія служила для вислову песимістичного світогляду. Репрезентантом цього напрямку є англійський поет лорд Байрон, а зразком байронівської елегії є "Прощання Чайльд Гарольда", що маємо в нашій літературі в двох перекладах: П. Куліша – "Прощай, мій краю, берегу рідний..." і Мих. Старицького – "Бувай здоров, краю, роліно кохана...". В творах німецьких поетів Гете й Шіллера елегія має лагідний характер тихої задуми. В українськiм письменстві, й найперше в усній народній словесності, багато пісень і думок мають елегійний характер,

висловлюючи сумовитий і тужливий настрій. Вже в Сарницького (1506 р.) знаходимо запис: "...там і досі співають елегій, що у русинів звуться думами"... В літературі нашій нового часу найвизначнішим представником елегій є Т. Шевченко, особливо вірші, що їх він писав на засланні. Свій душевний біль утишує поет згадкою про рідний край ("Неділя в неволі...") і надією повороту до рідного краю ("Лічу в неволі дні і ночі..." 1850) або "Сонце заходить...", "Не гріє сонце на чужині...", "І виріс я на чужині...". До найкращих належить думка – "Мені однаково...", 1847. Елегійним тоном відзначається й думки Маркіяна Шашкевича ("Підлисе", "Лиха доля"), А. Метлинського, В. Забіли, П. Грабовського ("До соловейка"), Ів. Франка – "Маєва елегія", написана формою елегійного двостиха.

Елізія – у віршах пропуск голосівки, якою закінчується слово перед голосівкою, що нею починається нове слово.

Еллініст (гр.) – знавець старо-грецької мови й літератури, напр., в нас – Петро Ніщинський, А. Артимонович, В. Сімович, Микола Аркас (син) – перекладач "Іліади" Гомера, та інші.

Еліпс(а)ліс (гр.) – випуск слова; овал; опущення таких частин речення, які легко можна зрозуміти: "по нитці – до клубка", "по птиці – й клітка". Широко вживана стилістична фігура, напр.:

Сучасники, все, що давно ввижалось,
Від чого очі сліпли вже колись,
Про що кричав крізь суєту і галас,—
Ось здійснилось серед руїн і сліз..."
(Є. Маланюк)

Форма "кричав" не має при собі займенника "Я" – він пропущений. Або в Шевченка:

"Ніхто [не] любив мене, вітав,
І я [не] хилився ні до кого..."
("Не гріє сонце на чужині...")

Еляборат (лат.) – письмений виріб, вправа, звіт. [*]

Ельзевір – друкарський шрифт видавничої фірми Ельзевірів (кінця XVI ст.) в Лейдені. [5]

Ельоквенція (лат.) – красномовство, виразистість. [57]

Еманація (лат.) – промінювання, виділення. [57]

Емансипація (фр.) – визволення (з-під чийсь опіки – батька, тощо) від залежності, підвладності, гніту; визволення з-під впливу забобонів, взагалі всього застарілого. В літературі читай "Маніпулянтка" Ів. Франка, О. Кобилянської "Царівна", "Людина".

Емблема (гр.) – символ, ознака, атрибут, знак; сполука символів, що є виразом якоїсь теоретичної, моральної, тощо тези. На Україні емблеми мали великий успіх у XVII та XVIII ст., напр., "Ифика ієрополітика" – 1712, твори Гр. Сковороди. В бароковій теорії емблематики, що її дав Сковорода, читаємо: – "Старі мудреці мали свою власну мову, вони змальовували свої думки образами, ніби словами. Ці образи були фігури небесних та земних створінь. Наприклад, сонце означало правду, кільце – вічність, голуб – соромливість, бусел – побожність..."

Емблематичний вірш – Вершком емблематичного майстерства є вірш "Мрія" І. Величковського (1673), присвячений автором улюбленій ним Марійській тематиці, але виведений виключно у емблематичному пляні. Тут зібрано в одне всі емблеми, якими наділяють Богородицю: обlačний і вогненний стовпи, півмісяць, розцвілий жезл Ааронів, скиптр і т. п.

Ембріон (гр.) – зародок, зачаток; початкова стадія, форма чого-небудь. [57]

Емоція (лат.) – чуття, переживання. [57]

Емфаза (гр.) – виразистість, натиск, наголос, підкреслення; натиск на деякі вислови, прибільшення; риторична фігура, де для викликання сильного вражіння змінюють нормальну будову речення (протиставлення двох речень, контрастування, степенювання). [75]

Емфатичний (гр.) – вимовлений у піднесеному тоні; виразистий, високопарний, бундючний, напр., "Похвала..." митрополита Іларіона: – "Тебе взиваємо, правдивого Бога..." (див. – риторичний).

Емфатичні фігури – риторичні або вишукані, піднесені, красномовні вислови, сказані у піднесеному тоні. До них належать – антитеза (протиставлення), оксимора (характеристика протилежностями), епітропа (уступлення), парадокса (суперечності), степенування, та інші.

Енгармонійні тони – однозвучні тони з різними назвами. [57]

Енекзегеза (гр.) – поетична фігура, що пояснює якесь загальне поняття конкретним образом.

Енјамбемант (фр.) = енжамбеман, перенос; так звані переноси або "переступи" з одного рядка віршу до другого; частини речення, що виявляють тісніше сполучення; взагалі речення ніколи не може кінчатися ані починатися в середині рядка, а такі переноси і творять "енжамбеман", наприклад:

...І рек у гніві: "Потреблю
Твою красу, твою оздобу;
Сама розіпнешся. Во злобі
Сини твої тебе уб'ють..."
(Т. Шевченко).

або:

"От тоді я
І лани і гори
Все покину/ і долину
До самого Бога
Молитися. // А до того
Я не знаю Бога..."
(Т. Шевченко). [75]

Енклітичне слово (гр.) – в граматиці: односкладове слово, що прилучається до попереднього так, що творить із ним ніби одне слово: **якби**, **сміюся**. Енклітична (скорочена) форма, напр., особових займенників: **ті** (тобі), **тя** (тебе), **мя** (мене), **тра** (треба), **ніт** (немає), поширених в деяких говірках, західно-українських діалектах: **ту** (тут, тута, тутки), **пок** (поки), **сли** (якщо), **чень** (може, отже), що їх уживав також І. Франко, а вживають і на Правобережжі, напр.: "Добрий вечір, пане доктор, я **то** з жінкою приїхав; сорок рублів положу, викуруй **мі**, я **тя** прошу. (Чуб. Х., 1085). Порівняй: М. Шашкевич в передмові до "Русалки Дністрової" (1837) ужив – "Вони (старші слов'янські народи) добрі, вибачає **ті**, приймуть **тя** і прикрасять"... (Див.: Др. В. Лев: "Західньо-українські признаки мови І. Франка в його ранніх творах" та проф. П. Ковалів: "Форма і зміст поетичного слова". "Рідне слово", ч. 6., 1946, Мюнхен).

Ентузіязм (фр.) – захоплення, запал у високій степені, екстаза, надхнення.

Енциклопедія (гр.) – біля знання; науковий допоміжник, де систематично (по алфавіту або темах) більш або менш коротко подана сукупність знань (універсальна енциклопедія, як "Українська Загальна Енциклопедія" або з будь-якої ділянки знання (спеціальна

енциклопедія). Такою енциклопедією середніх віків був твір під назвою "Луцидарій" або "Книга всякої всячини, або підручна енциклопедія", що її завів був у себе М. Гоголь 1826 р. "Велика Французька Енциклопедія", що видавалася 20 літ (1757-1772). Видавали її вчені Дідро та Даламбер. Вона була дуже поширена і читана у свій час на Україні.

Енциклопедист (фр.) – всестороннє освічений; той, що належить до філософського гурту енциклопедистів XVIII ст.; людина, що володіє всебічними відомостями в ділянці якогось знання, напр., – гурток науковців, об'єднаних навкруги "Енциклопедії", що виходила у Франції в 1751-1772 роках – "Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et metiers" в Парижі в 28 фолюо книгах. Цю епохальну Енциклопедію видають Дені Дідро – філософ і пропагатор філософських ідей 18-го віку – засновник Енциклопедії, мислитель, письменник, критик і артист (1713-1784) та Даламбер – великий математик (1717-1783). Співробітниками Енциклопедії були: Руссо – пише про політику, педагогію, релігію, мораль і т. д.; Вольтер – пише поезії, памфлети, драми, романи, філософські статті, фантастичні новелі, словар і історію; Мотескіє, аристократ, стоїк з республіканськими симпатіями, студював анатомію, ботаніку, історію і право. Його "Дух законів" (1748) протягом двох літ був 22 рази виданий; далі: Мармонтель (1720-1795), що залишив цікаві "Мемуари", Гельвецій (1715-1771), автор "De l'Esprit" (1758), абат Райналь (1713-1796), барон д'Гольбах (1723-1789) – автор "Système de la Nature", абат Канділляк (1714-1780) – логік і філософ; націонал-економіст маркіз де Мірабо, батько великого трибуна, державний знавець Гюрго (1727-1781), автор праці: "Histoire des Progrès de l'Esprit humain" – звідси і пішла назва енциклопедистів.

Енцикліка (гр.) – окружне послання папи, обіжник, напр., енцикліка папи Пія XII, в якій він пропонує визнати інтернаціональними Єрусалим та інші святі місця в Палестині. Або енцикліка, де Папа засуджує матеріалізм і карає всіх прислужників і визнавців його.

Епанале(і)пса (гр.) – стилістична фігура, яка часто зустрічається в народній поезії. Це є повторення якогось слова або цілого вислову безпосередньо одного за другим або в різних місцях одного і того самого вірша з метою викликати почуття ритму... Напр.:

1. –'Ой полети, галко, ой полети чорна

Та на Січ рибу їсти... (н. п.).

2. –"Чорна рілля заорана, гей, гей!

Чорна рілля заорана і кулями засіяна..." [11]

В художній поезії:

–"Яка тривога на весні! Шумлять,
шумлять каламутні води..."

(М. Рильський).

–"Слава тобі, Гамаліє,

На весь світ великий,

На весь світ великий,

На всю Україну..."

(Т. Шевченко).

–"А він сидить, та все сидить,

За струг, сердега, не береться..."

– "Понад водою

Ходою тихою пішла,

Лопух край берега найшла,

Допух зірвала і накрила,
Неначе бриликом свою
Головоньку тую смутною,
Свою головоньку святую,
І зникла в темному гаю..."

(Т. Шевченко, "Марія").

–"Стою на березі крутому,
Над буйним ряботинням хвиль:
Благословенна днів моїх утома...
Благословен мій тихий біль...
Нехай у серці холод, бурі,
Вогонь вагань і самоти;
Благословенні дні мої похмурі,
В майбутнє радісні мости!

(Дм. Фальківський). [11]

Епанастрофа (гр.) – повторення якогось слова або речення в пісні чи думі, що є на кінці одного вірша (рядка) на початок дальшого рядка, наз. підхопленням чи епанастрофою. Ця фігура найбільше поширена в обрядових піснях: колядках, щедрівках, гаївках та інш. Наприклад:

–„ Нема в короля такого коня, –
Золота грива, срібні копита,
Срібні копита, шовковий хвостик,
Шовковий хвостик, очі тернові,
Очі тернові, вушка листові..."

Епанастрофа дуже улюблена форма у народних піснях. Це наче звена ланцюга, які з'єднують всі думки пісні в одну цілість. Але вживає її і художня поезія, напр. в Шевченка:

–"Оттак у Скуторі козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли..."
(“Гамалія”)

Святі трубачі

(Гуцульська колядка):

Гей, знати, знати, котре господар,
Гей, дай Боже!
А то господар на ім'я Іван.
Його подвір'я сріблом леліє,
А в його дворі два-три королі:
А перший король – то сам Господь Бог,
А другий король – то святий Юрій,
А третій король – то святий Дмитро.
В святого Дмитра грубочка срібна,
В святого Юра – з буйного тура,
А в Господа Бога з единорога.
Ой, як затрубів та святий Дмитро, –
Гори, долини копами вкрились.
Ой, як затрубів та Юрій святий, –
Всю кригу розбив, дерево розцвів,
Ой, як затрубів сам Господь з неба,
Зрадувалася на ріллі скиба,
На ріллі скиба, у морі риба,
У морі риба, у полі зілля,
У полі зілля, у стогах зерно..."

або:

Ой, торгом-торгом, торговицею –
Ой, дай Боже!
Ой, ходить-ходить білий молодець,
Білий молодець, чом Василенько.
Ой, ходить-ходить, коника водить,
Коника водить, з конем говорить:
–"Ой, коню, коню, я тебе продам,
Я тебе продам за сто золотих,
За сто золотих, та й за червоних..."

(В. Гнатюк: "Колядки і щедрівки"). [75]

Епатація, епатаж (фр.) – вражати несподіванкою; коли автор вражає читача несподіваними ходами думки і стилю, як то вміє робити Максим Рильський, або своєю зовнішністю, як робили російські футуристи своїми "жовтими кофтами"... "Заради епатажу в творі Т. Осьмачки викрадання паніматки Діяковської, будь-що-будь, дружини місцевого пароха та особисто недоторканого депутата Державної Думи, коли вона "йшла в неділю до причастя" – отже серед білого дня, десь 1906 р.!". (В. Державин – Белетристична проза Теодосія Осьмачки, "Сучасна Україна" ч. 15 (40) ст. 7).

Епетиції (лат.) – так звався один із способів здобування засобів до життя серед студентів старих часів. Вони йшли на села для "спрошення милостині" – це звалось йти на епетиції. (П. Петренко: "Українські ваганти". ЛНЗб. ч. 2). [63]

Епігон (гр.) – семеро синів-героїв, що впали в бою перед Фебами, вони ж й війну з Фебами відновили; нащадок; наслідувач і пропагатор великої ідеї своїх попередників без їх таланту, напр., епігони Шевченка – П. Куліш, М. Старицький та інші. – "Всьо тут було, – каже Франко, –... не було тільки одного – Шевченкового генія, Шевченкового гарячого почуття, яким він умів осяяти, огріти все, до чого доторкнулося його перо..." (ЛНВ. 1902. У.). – "...Пильно, а часами педантично використовуючи народну поезію, лишаючи без належної уваги в своїх народніх ритмах їх своєрідність, цураючись Шевченківського ямба, Куліш по суті навертався через Шевченка до передшевенківської пори, до Ієремії Галки та Амвросія Могили"... (М. Зеров – До джерел, ст. 36). – "І ту ж таки помилку критики повторили й епігони Мик. Зерова. Вони пройшли повз ту ліричну підоснову, що є в поезії Мик. Зерова, і стали культивувати виключно неоригінальну по суті, хоч і блискучу своєю майстерною завершеністю, неоклясичну оболонку його поезії, здебільшого холодну й мертву. Повторилась та історія, що й з епігонами Шевченка, які теж не помітили живого духу його поезії, а стали наслідувати зовнішні елементи коломийкової форми, яка саме часто була в Шевченка не своя". (Юрій Шерех – Поезія Миколи Зерова. Хорс 1. 1946). В суспільно-політичних, літературних, мистецьких та інших рухах епігонами називались пізні, здрібнілі представники якоїсь школи, стилю, які уживали ідеї й методи своїх попередників в зміненій і більше вже не оправдуючій історичній обстанові, а через це були засуджені на безсилля та виродження. [29]

Епіграма (гр.) – короткий віршовий сатиричний вислів, скерований проти якоїсь особи; у греків – віршовий чи прозаїчний напис, що пояснював пам'ятники, трофеї і т. п. В Греції писала епіграми поетеса Сапфо (б. 600 р.) з римських поетів найбільшим епіграматиком був Валерій Марціал (б. 40-102), автор збірки епіграм (біля 1200 в 15 книгах) та Катувль Валерій. Першим епіграматистом в українській літературі був Іван Величковський. Дослідник його творчості, проф. Дм. Чижевський, ствердив його високе майстерство, а автора їх назвав

"майстром малих форм". Улюбленим поетичним жанром Величковського була епіграма. Епіграми його тематично поділяються на світські та релігійні. Величковський бездоганно опанував трудну техніку епіграми. "Все, чого вимагає епіграма: афористично гостре оформлення думки, силогістична побудова, паралелізм або антитестика в укладі поетичних образів, загострена кінцівка, а далі повторення якнайбільшої кількості слів у різному значінні, гладкий вірш, добра рима, часом ще й алітерація" – нотує дослідник проф. Є. Ю. Пеленський. Замітним епіграматистом нової доби був Гр. Квітка-Основ'яненко з своїми "Шпигачками" (1822) в пародійному стилі писаними. А ось епіграма на самого Квітку-Основ'яненка: – "Был монахом, был актором, был поэтом, был танцором". На Гулака-Артемовского: – "Пускай в Зоиле сердце поет,/ Он Артемовскому вреда не принесет./ Рябко хвостом его прикроет/ I в храм безсмертья унесет..." Епіграма М. Гоголя на свого вихователя Зельднера: – "Гицель-морда пороссяча,/ Журавлині ножки,/ Той же чортик, що в болоті,/ Тільки пристав рожки..." Зразок епіграми нової літератури (Вол. Свідзінського на Якова Савченка):

- "Божевільно дивлюсь на гибіль Європи
Під рев моїх строф..." (Яків Савченко.)
– Зевс, покохавши Європу, безглуздим биком учинився,
Владар богів і людей мукав, як та німіна.
Ти, бідолаха, не любив Європи, з якої причини,
Як поранений осел, в віршах поганих ревеш? (1929).

Епіграф (гр.) – цитата чи вислів, поставлений на чолі твору, або на початку окремого розділу, як натяк чи вказівка на головну ідею твору, напр., Я. Шоголів в книзі своїх поезій "Ворскло" дав в епіграф слова із книги Іова – "Есть бо древу надежда, аще бо посечено будет, паки процветет и леторосль його не оскудеет; аще бо состарееся в землі корень його, на камені же скончається стебло його, – от вони води процветет, сотворит же жатву, якоже новонасажденное...". П. Куліш бере до своїх дум у "Досвідках" епіграфи з творів Данте. М. Гоголь в ранніх творах своїх дає епіграфи з українського фолкльору та з творів українських письменників... У. Самчук бере епіграфом до свого останнього роману "Ost" той самий уривок з євангелії від Луки, який був епіграфом до роману Достоєвського "Бесы" – про бісів, що ввійшли в стадо свиней, вийшовши з людини і привели цих свиней до загибелі.

Епіграфія (гр.) – наука про старі написи на тривалому матеріалі (камені, дошках, металі, глиняних плитах, цеглі, тощо). [*]

Епізод (гр.) – вставка; другорядна частина композиції; окрема подія серед інших подій; вставлене оповідання, напр., нариси духової школи у повісті "Люборацькі" Анат. Свидницького є талановито розроблений епізод; або в повісті Нечуя-Левицького "Хмари" – розділи про побут Дашковича в Сегединцях, в батька, знову ж гостювання Радюка на баштані в діда; в романі Панаса Мирного "Пропаща сила" – вставка "Польова царівна"; або самостійна й закінчена частина літературного твору не зв'язана з його основною темою, напр., прощання Гектора з Андромахою ("Іляда") або похорон Гонтових дітей ("Гайдамаки", Т. Шевченка).

Епізодичний (гр.) – випадковий, не зв'язаний з цілим; вставний. [*]

Епілог (гр.) – кінцева частина літературного твору, напр., в "Гайдамаках" Т. Шевченка, в романі О. Кобилянської "Царівна"; закінчення промови, шкільної драми; післяслово; останній розділ повісті, або поеми, де оповідається про останню долю героїв твору. [*]

Епінікіон (гр.) – пісня перемоги на ігрищах; в грецькій літургії назва пісні – "Свят, свят, свят..." [*]

Епістоля (лат.) – лист, послання, грамота; літературний твір у формі листів, часто віршований, напр., у французькій літературі роман С. Річардсона – "Клярисса", в російській – повість Ф. Достоєвського – "Бедные люди", в українській – оповідання Вол. Винниченка – "Дрібниця"...

Епістолярний – написаний у формі листів. Напр., в українській літературі: "Листи до любезних земляків" Гр. Квітки-Основ'яненка, "Листи з хутора" П. Куліша, "Так собі до земляків" Євгена Гребінки.

Епістрофа (гр.) – рефрен, поворот до першої теми; повторення першої строфи.

Епіталяма (гр.) – весільна пісня незвичайно еротичного змісту. У нас співають свашки перед тим, як одвозять молодих до комори (В. Щербаківський – ЛНВ 1. 1948). Писала епіталями поетеса Сафо з о. Лесбосу (б. 600 р. до Хр.).

Епітафія (гр.) – напис на надгробку померлого з датами народження й смерті, а інколи й характеристикою небіжчика, напр., епітафія на надгробку Гр. Сковороди – "Світ ловив мене, але не піймав"... . Епітафія на могилі Л. Глібова (слова Володимира Самійленка): "Ласкавим голосом своїх пісень ти нам давав у наше чесне діло віру, / і гомін радості й надії проводжа тепер твою розбиту ліру"... П. Куліш у "Чорній Раді" наводить епітафії, що були у великій печерській церкві. Напр.: – "Многою сияв я знатностию, властивою і доблестивою, а як умер, так з убогим старцем зрівнявся і за широкі свої лани сім ступнів в землі узая. Не дивуйся тому, читачу, бо й тобі те ж буде і нерівними на світ нарожаємось, а рівними вмираємо". Або сучасна жартівлива "Епітафія неоклясиків" Павла Филиповича: – "Не Рейн, не Волга, не Дніпро, не Висла –/ Його сховає вічності ріка..." (див. Юрій Клен. "Спогади...").

Епітет (гр.) – приклюдка, прикметниковий додаток, що має підкреслити якусь ознаку в предметі, або виявити емоційне відношення до предмету; епітет – найулюбленіша форма поетичного змалювання в народних піснях. Це є додаткове слово, що висловлює головну ознаку предмета або підкреслює ту прикмету в предметі, якою він робить на нас вражіння. Епітети бувають прозаїчні, що визначають такі ознаки предмету, які ніколи від нього не відіймаються (дубовий ліс), і поетичні (співучий ліс). Поетичні епітети бувають: 1) випадкові або апостеріорні, себто такі, що даються вже після того (a posteriori), як предмет зробив на нас вражіння; 2) постійні або апріорні: коли хтось спостерігає ту чи іншу ознаку предмету й підбирає епітет; ми його прийняли не перевіряючи, "на віру" (a priori) і постійно в цім самім сенсі ним користуємось. Оці останні епітети, себто постійні, і є найпопулярнішими в українській народній поезії: святее сонце, синє море, чисте поле, степ широкий, вовки сіроманці, коні ворони, карі очі, стан високий, щире серце... і т. п. В класичному стилі Шевченка є епітети подвійні, тобто епітети подібні один до одного значенням, напр., – "в брудній і запорошеній Астрахані", "світле, прекрасне свято", "благородні, безкорисні друзі". А то буває їх і кілька: "Місто рівне, гладке, небілене, немальоване, до зануди одноманітне місто"... Подібними епітетами І. Франко підсилює силу вражіння, експресивність переживання: – "Сумоглядні ваші співи, / Все лиш горе та неволя..."

Велику увагу приділяє епітетові Микола Зеров. Епітет вносить у його поезію живу душу. Напр.,

— "Люблю я й досі присмерки прозорі
Квітневих вечорів і чорну сіть

Вишневих, яблуневих верховіть
І по калюжах ніжнотонні зорі.
("Близнята")

(Див. Юрій Шерех: Поезія Миколи Зерова. "Хорс" кн. 1); (П. Ковалів – Вплив народної поезії на творчість Тараса Шевченка. "Рідне слово" ч. 3/4. 1946; П. Колісний – Епітети й метафори, як народно-поетичні форми в поезії Т. Шевченка. *ibid.*) Збірник під редакцією П. Филиповича – "Шевченко" К. 1925. [75, 11]

Епітрит (гр.) – у грецькій метриці такт із трьох довгих і одного короткого:

Е. перший (— — —)
Е. другий (— — —)
Е. третій (— — —)
Е. четвертий (— — —) [75]

Епітропа (гр.) – уступлення (реторична фігура) з групи емфатичних.

Епічний (гр.) – властивий епосові, розповідний; величаво-спокійний, безпристрасний. [*]

Епіфора (гр.) – одна з ітеративних (повторних) фігур поетичної мови, коли повторяються слова при кінці рядків: – "Свята брама одчинилась,/ козака впустили;/ І знов брама зачинилась/ На вік зачинилась/ Козакові..."; "Спитай сине море,/ Воно знає, де мій милий,/ Бо його носило;/ Воно скаже, сине море,/ Де його поділо...". (Т. Шевченко: "Чернець" і "Вітре буйний...")

Епода (гр.) – кінцевий спів, доспів; третя частина оди; третя ритмічна цілість грецького строфового триділу: а) строфа, б) антистрофа, в) епода – в грецькій трагедії і в ліриці – Піндара; мала лірична поема, рефрен.

Епопея (гр.) – велика поема, героїчна або побутова, складена з окремих поем, об'єднаних в одну цілість, прим., грецька "Іліяда" й "Одисея", індійська – "Магабгарата", індійська "Гаявата" (Лонгфелло –1835) (переклад П. Мирного й Олеся), фінська – "Калевала" (склав Ленрот), перська – "Шагنامه", грузинська "Витязь в тигровій шкурі" Шота Руставелі. У нас недокінчена спроба П. Куліша – "Україна" та теж недоконаний намір Т. Шевченка написати епопею "Сатран і Дервіш". Епопея – найбільша поетична клясична форма. З спроб нових часів: В. Самійленко – "Гея" (не докінчена), Трохима Пасічника – "Петро Гордієнко", Юрія Клена – "Попіл імперій" (1946) (недокінчена). З чужинних творів згадаємо хоча б епопею британської аристократії – "Сага Форсайтів" Джона Голсуорсі, преміровану нобелівською премією.

Епос (гр.) – поетичний твір, де автор не виключає себе як оповідача (як це спостерігаємо, прим., у драмі), а веде оповідання сам, або передає цю роль іншій особі, що виступає у творі оповідачем; оповідання йде по змозі в об'єктивно-розповідній формі, характеризує його спокійно-споглядальне відношення до подій твору; об'єднаний загальною темою цикл народних героїчних оповідань, напр.: "Слово о полку Ігореве". Найбільш розповсюдженим в наш час епічним жанром є роман, але до епосу належать також: епопеї, поеми, повісті, історичні думи, легенди.

Епоха (гр.) – певний час, обсяг часу, об'єднаний певною подією, наприклад: епоха 30-літньої війни (1618-1648), або час наполеонівських війн. У нас епоха Богдана Хмельницького (1648-1657) тощо.

Ера (лат.) – літочислення, напр.: від сотворення світу, християнська ера – від смерті Ісуса; від Хрещення України; магометанська ера; жидівська. Найдавніша ера – архейська, давня – палеозойська – 700 млн. років; середньо-мезозойська – розпочалась 230 міль. років тому і тривала 163 міль. років; нова – кайнозойська – 40 міль. років.

Errata (лат.) – похибки друкарські, що їх подають в кінці книги.

Еристика (гр.) – у філософії – уміння сперечатися (напр., в Шопенгауера – "Еристична діялектика"). [*]

Еротизм (гр.) – повсякчасне думання про кохання; літературний напрямок, предметом якого є статевая любов; статевий гін. [*]

Еротика (гр.) – пісня кохання; первісно: любовна лірика, що оспівує кохання поета; пізніше: твори, що їх темою є зміслове кохання, яке під пером деяких письменників переходить у порнографію. [*]

Ерудиція (лат.) – глибока вченість, читаність, досконале знайомство з літературою предмету. [*]

Ерудит (лат.) – вчена, начитана людина.

Ескіз (фр.) – підготовчий, легкий нарис; шкіц, начерк. [*]

Есперанто – міжнародня штучна мова, що її вигадав в 1887 році лікар Заменгоф. Підклад лексики есперанто – міжнародні слова, свою лексику ця мова одержала з найбільш уживаних первнів романських, германських і слов'янських мов. 3000 слів і вставок та приставок при 16 граматичних правилах дають їй можливість складати безліч слів, висловлювати поетично-літературні тонкощі національних мов. [36]

Есей (фр.) – спроба; літературна форма, яку ввів уперше франц. філософ М. Монтень на означення нового, до того часу не вживаного роду літератури. Є це по змозі короткий нарис легкої форми, на межі теоретичного роздумування (рефлексій), оповідання та статті. Нині есеї – одна з найулюбленіших літературних форм, уживаних письменниками, головню в щоденній пресі та журналах. [*]

Есейст (фр.) – автор начерків (наукових, історичних, критичних, публіцистичних). У нас: Ю. Шерех, Гр. Подоляк, В. Державин, Юр. Бойко, Островерха, Є. Онацький, Оглоблин та ін. [*]

Естампіда (іт.) – середньовічна поетична й музична форма. Мабуть була з'єднана з танком. [*]

Естетизм (гр.) – течія в літературі, що кладе вагу на найніжніше відтінювання, найдосконаліший вияв зміслового зворушення, настрою, що межує з хоробливою чутливістю в поетичній творчості (вперше в англійського письменника Оскара Вальда, польського – Ст. Пшебишевського тощо). [*]

Естетика (гр.) – наука, що вивчає закони краси та її прояви в житті та мистецтві. – "Наука про зміслову наглядність" (Кант). – "Наука про красу" (А. Бавмгартен). В нас першу естетику склав Павло Білецький-Носенко (+1856). В останні часи появилась "Естетика" проф. І. Мірчука. Курс його викладів в Мистецькій Академії в Празі. У світовій літературі перше місце займає славнозвісна "Естетика" (Estetica come scienza de l'espressione e linguistica generale) Бенедетто Кроче, відомого італійського філософа і критика.

Естопсихологія (гр.) – течія в літературній критиці, яка намагається при допомозі соціології, естетики та психології досліджувати літературні твори. Її основником є Геннекен Альфред (1842-1887). [*]

Есхатологія (гр.) – богословська наука про долю людей після смерті, або – про останні речі (смерть, суд Божий, небо й пекло). [*]

Етикет (фр.) – правила й форми поведінки в товаристві; церемонії; вивіска; карточка з написом на річах, сигнатура. [*]

Етимологія (гр.) – походження слів; наука про походження слів; словотворчість. [*]

Етимологічний – або історичний правопис уживає таких значків, із яких видно, звідки який звук узявся, пор.: ко́нь-кінь, ле́д-лід і т. п. .

Ним довго користувалися галицькі москвофіли, але й вони його пізніше закинули. Найдовше писали на Закарпатті. [75]

Етнографія (гр.) – народознавство; наука, що вивчає економіку, культуру та побут народів. Піонером української етнографії є поляк Адам Чарноцький, що виступав під ім'ям Зоріяна Ходаковського (1784–1825). В р. 1819 вийшов "Опытъ собранія старинныхъ пѣсней" – князя Миколи Цертелева; тут уперше було надруковано десяток народніх дум з передмовою, де з'ясувалася велика поетична вага української народної поезії. В 1827 році проф. Мих. Максимович видає свою збірку ліричних народніх пісень (повторену в рр. 1834 і 1849) з ентузіастичною передмовою, яка для свого часу служила немов би літературним маніфестом народньо-романтичного напрямку. В 1836 році Платон Лукашевич видає збірку пісень з Галичини й правобережної України. Нарешті, в рр. 1832–38-х Ізмаїл Срезневський видає в Харкові свою "Запорожскую Старину", де поруч зі справжніми народніми піснями та думами друкує і кілька фальшованих ним же п'єс про події й героїв з козацької історії, що за них не збереглося пісенних пам'яток. В Галичині злагодив Яків Головацький – "Народныя песни Галицкой и Угорской Руси", що були видруковані в трьох томах в московських "Чтеніях" – Осипом Бодяньським (1877–78). Етнографічною працею займалися і злагодили видання: А. Метлинський, П. Куліш (дуже цінні – "Записки о Южной Руси" – 2 томи), М. Номис (Симонів), С. Ніс, М. Гоголь, М. Костомарів, Т. Шевченко, М. Драгоманів, П. Чубинський. В новіші часи: І. Франко, Вол. Гнатюк, В. Шухевич, Філарет Колесса і багато інших.

Етнологія (гр.) – порівняльна етнографія; наука про повстання народів, їхні властивості, поширення на землі; етнологія – наука, яка фактично цікавилася і вивчала примітивні племена та початкові форми суспільного життя.

Етюд (фр.) – студія, вправа; літературний нарис; малюнок; музичний твір технічного характеру для студійної мети. [*]

Є

Єдність часу, місця, дії – одна з вимог, яка пред'являлась до будови античної драми або трагедії, а також до драматичних творів класицизму, що наслідували античні зразки: всі події, що відбуваються в п'єсі, повинні були розвиватись в невеликий протяг часу та в тім же місці; завдання головного героя повинні вести до єдиної мети – всі вчинки його в'язались в єдину дію.

Єрикання – вживання "Ы" згідно офіційного російського правопису. (В листі М. Костомарова до І. Срезневського (6. XI. 1840) він пише про своє перше знайомство з "Кобзарем" (1840) Т. Шевченка і каже, що "автор володіє талантом, смаком, мовою і бідний лише віршом... Жаль тільки, що правопис його "с ерыканьем"...") (А. Шамрай – Харківська школа романтиків, том 3.)

Єрчик (ст.-слов.) – знак пом'якшення – Ъ, ъ.

Ж

Жанр (фр.) – рід, порода, склад, манера; певний рід літературних творів: епічний жанр – роман, повість, оповідання; ліричний жанр – елегія, сатира, поема; драматичний жанр – трагедія, комедія, властива

драма та інші; побутові сцени і картини в художній літературі та малярстві; манера художньої творчості. [*]

Жанровий – побутовий.

Жанрист – художник, що малює побутові картини.

Жаргон = **арго** = **сленг** – (означав первісно назву злодійської мови) – мова якоїсь професії (моряків, студентів, злодіїв), мова-мішанина, що складається з різних чужих елементів. Жаргон – це штучно витворені професійно-побутові лексичні форми, що виконують певну корпоративну функцію і з діалектом нічого спільного не мають. – В нас зібрано, напр., словники ліриків (В. Боржковський "Лірики" - КСт. 1889. IX, також К. Студинський, К. Вікторин "Зоря" 1894), мову шерстобитів, мову старців, "Ділівська (жебрацька) мова". "Зоря", 1886р. Кобзарі мають свою осібну мову, що зветься лебійською, вона, на думку проф. М. Сумцова, складається з поперекручуваних українських слів та слів, мабуть, взятих з грецької та циганської мови. Напр., Кобзар, проспівавши, питає у свого поводиря: – "Конто вдичело?" – скільки дали?, а той відповідає: – "п'янджик" – п'ять копійок, або: "не посо, ахве студич говредали" – нічого, Бог дасть, сказали". На цій мові складала навіть пісні –

"Коби мені кумса сяна,
А до кумси ще тирині
І бутельбу вовчану
Каравана чорнобрива."

Це значить –

"Коби мені так хлібець святий,
А до хліба трошки сира,
А до сира шклянка пива,
Та дівчина чорнобрива".

Цікавий також жаргон німецьких студентів з XVIII ст., або жаргон військових: кулемет = Stotterntante – зайкувата тітка або Drehorgel – шарманка, катеринка; похідна кухня – Gulaschkanone – гуляшна гармата; горохова юшка – Schrabnellsuppe... (Проф. М. Сумцов – "Українські співці й байкари". Черкаси, 1917 р.) [36]

Жарт – легкий комедійний жанр, метою якого є розвеселити глядача. Він обіймає найчастіше одну дію, напр.: – "На перші гулі" Ст. Васильченка, або ж його "Куди вітер віє". Це те ж, що й фарс (фр. farce – жарт).

Житія – так називались на Україні давно життєписи святих. Тут з'являються вони ще перед прийняттям християнства, як напр.: оповідання про убиття варяга-християнина. З Греції і від полудневих слов'ян після прийняття християнства прийшли до нас величезні збірники житій: Прологи або Синаксари, Мінеї та Патерики. На зразок византійців почали писати житія наші письменні люди, українські духівники, як чернець Яків та Нестор. У XIII ст. повстає в Києві український збірник житій – "Патерик Печерський". У XVI-XVII вв. позначається на українських житіях зах.-європейський і польський впливи. З кінцем XVII ст. почав складати свої славні "Четії-Мінеї" Дмитро Тупталенко (єпископ Ростовський), які видано лише у XVIII віці (Київ, 1705) в кількох великих томах. Житія ці мали великий вплив на староукраїнське письменство, вони стали улюбленою книгою на Україні і видержали багато видань... В 1753 році з царського наказу (Петро I-й) було перероблено "Четії Мінеї" на московську мову з відповідними копіями та поправками, а оригінал знищено... Все таки навіть московський дослідник цього твору каже – "що твір цей залишається навіть до наших часів, разом з Прологом, настільною

книгою побожного руского грамотника; твір єдиний у цій ділянці, якого, без сумніву, не міг доконати ніхто з московських книжників..."

[21, 55]

Життєпис – див. **Біографія**.

Жіноче закінчення віршу – коли удар падає на передостанній склад, напр.: "На нічному небі/ Зоряні вогні,/ Я колись про тебе/ Снів у дивнім сні"...

Жупел (фр.) – страховище, пострах. [57]

Журнал – щоденник, денник, запис день за днем певних подій, думок, переживань. Напр.: "Журнал зустрічі на Україні Кирила Розумовського та обрання його гетьманом" ("Основа", 1851-62), або "Журнал" – дневник Т. Шевченка. Журналом називають також періодичне літературно-мистецьке видання, напр., в нас "Основа", "Літературно-Науковий вісник", "Дзвін", "Сяйво", "Українська Хата" та багато інших.

Журналістика (фр.) – денникарство; праці в часописах і журналах. Українська журналістика почалась в Харкові, де 1804 р. засновано було університет і він став осередком українського культурного руху. Тут почали виходити журнали і збірники, які містили українські і російські твори про Україну – "Харківській Демокрит", "Українській Вѣсникъ" (1816-1819), "Українській Журналь" (1824-1825), "Українській Альманахъ" (1831), а в 1834 р. тут вже виходить чисто український збірник з московською назвою "Утренняя Звезда". В Галичині, у Львові, в 1848 р. почав виходити часопис – "Зоря Галицька". Першим літературним часописом там був журнал "Вечорниці" (1862-63). Далі виходили часописи – "Мета" (1863-65), "Нива", "Русалка" (1866). В 1867 р. почав виходити журнал "Правда"... (Див. А. Животко "Історія української преси, УТГІ 1946 р.).

Жюрі (англ. зі ст.-фр.) – комісія знавців, звичайно конкурсних, яким доручають розглянути справу; суд присяжних; літературне жюрі. [*]

3

Завязка твору – Подія, від якої починається дія в художньому творі та яке в'яже всі події в йому. Так називається та частина твору, в якій письменник розповідає про ті обставини, які причиново зумовлюють наступні події.

Загадка – це бистроумне, дотепне питання, що вміщає в собі вже й відповідь, натякаючи образним способом на предмет, про який питають. Загадки бувають у віршовій і прозовій формі. Вони послуговуються часто порівняннями й метафорами та мають дещо спільне з прислів'ями. Загадки переважно народна усна творчість, але є також і творами художньої творчости (у нас Леонід Глібов)... Загадками звуться коротенькі речення, в основі яких лежить метафора, перенесення рис одної речі на другу. В старину загадки були одною з найлюбіших форм поезії, особливо в східних оповіданнях. Зібрали українські загадки М. Номис (1864), М. Комаров (1890), В. Ястребов (1891-92). Напр.: "Стоїть гай, під гаєм моргай, під моргаєм сопай, під сопаєм хапай"... "Кубишечка, зеленушечка, не хліб, не сіль, не вода, а добра їда..." (огірок). "Виса висить, хода ходить, виса впаде, хода зійсть" – яблуко на дереві, свиня під деревом, і т. п. [37]

Зазив (див. **Викликання**) – формула старо-козацького зазивання із думи про Коновченка: – "Ой ви, грубники, ви лазники, ви броварники,

ви винники,/ Годі вам у вінницях горілок курити,/ по лазнях лазень топити,/ по грубах валятися,/ Товстим видом мух годувати,—/ Ходіть з нами на долину Черкень погуляти..."

У Франка:

"Ходіть, люди, з хат, з поля!

Тут кується краща доля.

Ходіть, люди, по рану,

Вибивайтеся з туману!.."

Закінчення метру — вважаються ті склади, що йдуть від останнього у вірші наголосу до кінця. Воно є складовою частиною останньої стопи метру. Закінчення буває повне і обтяте, коли в останній стопі бракує 1-2 склади, наприклад: у 3-складових дактилічних стопах бракує два склади:

"В плесі від/білося/

— — — / — — —

з'олото хм'я́р"

— — — / — (— —)

Таку зміну називаємо каталексією (врізання) (catalectic — неповний вірш). Рядок буває катаlecticний, коли в закінченні бракує одного, двох і більше складів стопи... Закінчення грає важливу роль у ритмиці; оттак, напр., жіноче закінчення в дактилі своїм втином прискорює ритм, а таке саме жіноче закінчення в анапесті, роблячи його нарослим, сповільнює ритм віршу. [11]

Замовлювання, закликання, заговори — народні вислови, що з поганських часів, сполучені з де-якими обрядовими діями, що за їх допомогою людина ніби-то проганяє злочинні сили, які спричиняють недуги, шкоди, втрати, і т.п., або накликає, чи закликає добродійні сили, щоби стати їм у допоміж. Виконують ці обрядові дії в українському побуті баби-шептухи чи діди-шептуни, чаклуни. Найбільшу популярність мають лікувальні замовлення. Напр., у повісті Ів. Нечуя-Левицького "Кайдашева сім'я". "М'я-ца-й-сина і святого духа. Свят, свят, святий Господь Бог! Оксана в вишнях! Іду я, раба Божа, Палажка, до раба Божого Омелька все лихо одганяти з його жил, з його жовтої кости, з його червоної крові, з семидесяти суставів, з його сивого волоса, з його голови, з його очей, з його плечей. Зійди на ті болота, на ті очерета, де глас Божий не заходить, де люде не ходять..." і далі. Є це формули бажання, що з ними, у розумінні примітивної людини, звязана непереможна, магічна, чарівна сила слова впливати на природу, світ і людей у бажаному напрямку, аби тільки були збережені всі вимагані чарами умови. Напр.: господиня затикає клоччям дірки в лавах і примовляє: — "Не дірки затикаю, а рота моїм ворогам, аби їх напасті не зловили мене через увесь цей рік"... (це на Свят-вечір). Іноді зав'язує гудзі на мотузці, а коли господиня сідає вечеряти, кладе той мотузок під себе, промовляючи: "Щоб так мої вороги мовчали, як ці гудзі мовчать". (О. Степовий). Або слова, що вимовляються йдучи на суд: — "Вовчими зубами одгризуся, ведмежою силою одборюся, — я цього найства (напасті) нічого не боюся" (Чуб. І. 95). Ще: "Очищаєш ти, водо явленая, народженого од позору: надуманого, нагаданого, встрічного, водяного, вітряного, жіноцького, мужицького, парубоцького, дівоцького" (Чуб. І). Вільма коло збіжжя чарує в оповіданні Докії Гуменної — "Великий Цабе": — "Дай, Боже, дай, Боже, — промовляє вона, — гурди, курди, ме-ме-ме. Оттак, як я позбираю собі в пазуху зорі з неба, так і ви прибудьте, вітре-вітриську, громе-громиську, доще-дощиську. Доще-дощиську, полий нашу яглицю, жито пшеницю та всяку пашницю. Дай Боже, дай. І другий раз кличу я тебе, доще-дошеньку, бо як не прийдеш, то

порепаяться тобі руки й ноги, як порепалась оця свята земля. Та покорчатся тобі кишки, як покорчилось оце сухе стебло. Дай, Боже, дай. І ще третій раз кличу тебе й наказую, я, найстарша посестра Яги, бо як не послухаєш, то обернуся ярим хорсом і спалю тебе, як жарвогонь спалює в печі руду глину на червоній черепок... Дай, Боже, дай. Гурди, курди, ме-ме-ме..." ("Київ", ч. 2, ст. 70, 1950 р.).

Наприклад, дівчина, щоб повернути парубка до себе, має непомітно наскребти шкіри з підошви чобота або витягти нитку з шапки, заліпити це у віск і кинути у вогонь приказуючи: "Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь цей віск"... Або формула наказу в замовлянні від "волоса": "Я тебе виганяю, викликаю, проклінаю. Йди пріч, йди на ліси, на очерети, та на луги, та на пущі..." (Ковалів П. "Нова концепція"). Українські заговори, плекані подекуди професійними знахарями, ворожбитами та шептухами, вдержались аж до новіших часів, як показують збірники П. Єфименка (М. 1873), М. Драгоманова (К. 1876), В. Шухевича (Гуцульщина, V.). Заговори мають у своїй основі поганський світогляд, але ж у заговірні формули ввійшла сила книжних, християнських і еретичних молитов і призовів. Так, наприклад, досі зберігається ще фолклорний спосіб передачі плідності від риби бджолам: "Як та риба в морі і ріках плідна була, так і ви, пчолі мої, Божії робітниці, були плідні, не самі собою, а Божою допомогою і молитвами Пресвятої Богородиці і всіх святих"... (Чуб. I, 71). (Див. Віктор Петров – "Український фолклор". УВУ. 1947. Цикльостиль, а також – проф. П. Ковалів – Нова концепція в дослідженні українського фолклору. "Орлик", т. 9. 1947). (Народне замовляння. Малоросійські заклинання. П. Єфименка, Москва 1873). [38]

Заперечне порівняння – є засіб народної поетичної творчості. Своєю формою заперечене порівняння більш яскраво підкреслює певне явище, напр.: – "в чистім полі не орел літає, то козак Голота добрим конем гуляє"... Але заперечне порівняння часто вживають і наші письменники, напр.: в Т. Шевченка: – "Не тополю високою вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає...", "Не сон-трава на могилі вночі розцвітає, то дівчина заручена калину сажає..." (Калина). "Не русалочка блукає, то дівчина ходить..." (Причинна). [37]

Запис – стародавні "списателі", тобто переписувачі книг, по закінченню своєї праці робили в кінці книги "запис", тобто подавали відомості про себе та свою працю. Такий був звик у списувачів часів Київської Русі-України. Такий оце запис знайдено на рукописі перекладу з латинської мови на польську українцем повісті про Олександра Македонського: – "Iste liber est finitus per me Leonardum de Buncza in die Sabbathij letare anno Domini millesimo quingentesimo decimo". (Див. С. Гаєвський – На послугах у сусідів. З пам'яток XV-го століття "Орлик", ч. 3. 1948).

Запрошення – одна з форм усної народної творчості, напр., запрошення батьків на Свят-Вечір: – "Святий родителі, ходіть до нас хліба солі їсти!...", або ж: "Їжте, пийте, вживайте й нас, грішних, споминайте..." (Чуб. Труды. III). Запрошення весільне: – "Просили, деді і нені і я вашеці прошу, бисьте були ласкаві на коровай, корне-покорне, клінно-поклінно, бардзо-покорне!". (Кольберг. I. "Рокисіє", К., 1882). "Прошу на хліб, на сіль, на весілля", або "Просьть батько й мати прошу і я на хліб, на сіль, на весілля..." На кутю ще запрошують мороза, сірого вовка, чорні бурі і злії вітри особливими запрошеннями.

Засада – основа, теза. [57]

Заспів – на думку деяких дослідників, заспів є найтипівіша прикмета народньої пісні – зерно, з якого вироста ціла пісня. Невеличка картинка природи, найпростіший рефлекс спостерігача народнього життя; паралелізм дії з моментами особистого життя людини та її настроями, як напр. такий:

"Ой у полі три криниченьки,
Любив козак три дівчиноньки..."

Заспіви – характеристичні для народніх пісень і дум: а) починання від означення часу і місяця дії: – "У неділеньку та ранесеньку, ще сонечко не зішло..." (Т. Шевченко); "Гей, у святу неділеньку та рано-пораненьку..." (Дума); "У неділю вранці-рано поле крилося туманом..." (Наймичка), "У неділеньку раненьку зібралася громадонька..." (Титарівна); б) починання від запиту: – "Ой, чого ти почорніло, зеленее поле?" (Т. Шевченко); "Шося в полі забіліло? Ой, чи гуси, чи лебіді?..." (н.п.); в) інші заспіви: – "Сонце гріє, вітер віє з поля на долину...", "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами..." (Т. Шевченко). Наведені поетичні звороти, образіві вислови, що їх вживає Шевченко, носять на собі виразні признаки народнього-пісенного стилю й повторюються, як "Locis communes" (загальники) в поезіях Шевченка так само, як і в народніх піснях та думах. [3]

Заставка – прикраса, колісь зроблена рукою, тепер друкарським способом при допомозі кліша, нового розділу книги вгорі сторінки. [5]

Заумники, заумна мова – ...найрадикальніші були спроби заумників – вони взагалі відмовлялися від значень слів, брали з мови тільки звуки, що самі собою, як відомо, не мають значіння... (Юрій Шерех – "Велика стаття про малий вірш", "Нові дні", ч. 37, лютий, 1953, ст. 17).

Збірний аркуш – це аркуш, або його частина, який попереджає властивий текст книжки. В склад його входять часто: передмова, зміст книги, покажчики, errata (похибки) і т. п.; все що можна скласти після того, як книжка вже цілком набрана й зверстана. Збірний аркуш у відміну позначається при нумерації римськими цифрами. [5]

Звертання – одна з стилістичних фігур, зворот поетичної мови, що полягає в підчеркнутому, часом в повтореному звороті поета до героя свого твору, до явищ природи, до читача, або звороти героя до інших свіжих осіб. Цей прийом зсилює емоціональну барвистість мови, найчастіше він стрічається в ліриці. Чимало прикладів можна знайти в поезії Т. Шевченка.

Звук (гр.) – у грам.: самостійна артикульована мовна одиниця, продукт дріжання голосових зв'язок, спричиненого проходом повітря з легенів.

Звуконаслідування – це найпростіший вид словесної інструментації, тобто такого фонетично-стилістичного засобу, при яким для віршу підшукуються слова, що в них особливе чергування звуків надає віршові якість звукове забарвлення і таким чином ті звуки стають емоційним чинником. Напр.: "Віддетида конвалійна Деда/ На дадекі сніжні гаї,/ І не пахнуть вже диповим медом/ Поцідунки хододні твої"... (Влизько О.). Тут поет підбором легких приголосних – л, в, п, х, н – досягає м'якості вислову; через усю строфу переходять сполуки "л" з голосівками – ле, ла, лі, лу, ло, – що асоціюються із словом-звуком "лет", "далекий", "диповий", "поцілунок" та іншими словами-образами, що їх поет згадує в своєму вірші. Взагалі "л" придатне для вислову ніжності і пестливості, тоді як шипучі приголосні передають гнів і злобу: "Мовчи, чеще смілий!/ Гадюкою заціпили...". Або – "Хто се, хто се... чеще косу" (Утоплена). В Олеса: – "Косять коди,/ Луг

голосе, Косять, косять косярі...". Або в П. Тичини: – "Хмари хмарять хвилі –/ Сумно, сам я світлий сон... [11]

Звучня = фонетика – у грам.: наука про звуки в мові, що займається їх упорядкуванням, характеризує їх, порівнює, дає закони їх витвору та змін у сучасному й минулому, подає образ їх розвитку тощо. [*]

Змішані розміри – поет, вибравши якийсь один розмір, звичайно притримується його впродовж усього віршу. Коли перейде на інший ритм, то це буде ознакою браку стилю і вірш звучатиме прозаїчно. Але поетика допускає деколи зміну розмірів: тоді, коли вони йдуть у якомусь порядку і тим творять свій ритм. Напр.: у Лесі Українки:

–"Досить не/вільная /дўмка мов/чала,
Мов пташка/ у клітці, /замкнута/ від світа,
Пісня на/ волі дав/но не лігала,
При/бóркана/ тўгою,/ жález при/бита..."

Тут чергуються дактиль з амфібрахом, але четвертий рядок можна вважати дактилічним, нарослим спереду. Таку форму нарослого спереду розміру звуть анакрузою. [75]

Зоїл (гр.) – зловний критик; грецький ритор і софіст, граматик і критик (IV ст. до Хр.), що зловно і короткозоро ганив Гомерові поеми. [*]

"Золота грамота" – див. Акт.

I

Ігнорувати (лат.) – навмисне не помічати, не зважати на когонебудь або на що-небудь; легковажити, не бажати знати. [*]

Ідеал (гр.) – те, що існує в уяві, праобраз, правзір; зразкове, досконале, що може бути метою людських змагань; найвища досконалість, найвища мета. [*]

Ідеалізм естетичний – визнання, що мистецька форма є виявом ідеального змісту (Гегель). [*]

Ідеаліст (лат.) – прихильник ідеалізму; той, що дивиться на дійсність крізь призму ідей; мрійник, нереальна людина. [*]

Ідеальний – уявний, вимріяний; зразковий, завершений, досконалий, духовий. [*]

Ідейний (лат.) – людина чесна, шляхотна, з характером; той, що кермується в житті тільки ідеєю. [*]

Ідентичний (лат.) – тотожний, рівнозначний. [57]

Ідентифікація (лат.) – уподоблення, ототожнення; прирівнювання. [*]

Ідеограма (гр.) – значок для якоїсь тямки без зазначення звуків слова, напр.: всі цифри, автомобілеві знаки при дорогах. З ідеограм складається найстарше єгипетське письмо. [*]

Ідеографія (гр.) – писання знаками, що передають цілі тямки, напр.: письмо в інків, китайців (див. письмо). [*]

Ідеолог (гр.) – ідейний оборонець чи пропагатор якоїсь політичної, економічної або громадської програми. [*]

Ідеологія (гр.) – суспільна свідомість, світогляд; система поглядів та ідей певної групи, класу, людини.

Ідея (гр.) – думка; також – тема, фраза, фігура; основна думка якогось твору, винаходу, вчинку тощо; основна думка, яку автор проводить у творі, називаємо ідеєю твору. Напр.: у славетнім творі І. Т. Гердера (1744-1803), німецького філософа, – "Ідеї до філософії історії людяности", де він каже, що "Нація є природним органом людства, а

держава – штучним витвором...”, “найприродніша держава – це один нарід з одною національною влачею, що в ньому заховується впродовж багатьох тисячоліть...”. Він перший належно розрізнив націю від держави. Національна філософія Гердера, автора “Ідей...”, мала величезний вплив на пробудження та відродження всіх поневолених і недержавних народів взагалі, і на слов’янські зокрема, це констатує Т. Масарик, кажучи: – “Був отже Гердер слов’янським учителем в добі відродження.” [4]

Ідея письменника – думка, висловлена ним в художніх образах, тобто в образах життя, в поступуваннях дієвих осіб твору, їх вчинках і переживаннях.

Idée fixe (фр.) – постійна думка, з’єднана з певною поетичною уявою, близько до вагнерівського Leitmotiv-у (провідного мотиву).

Ідилія (гр.) – образочок; літературний твір, в якому вихвалюється тихе, щасливе життя на селі. Й загалом, де балакається про село, як про рай на землі; літературний твір, що змальовує буденний (звичайно – безтурботний) побут простих людей (селян, хуторян, чабанів), які проводять своє життя на лоні природи (хуторна поезія) більшою частиною в прикрашеному вигляді. – Дружба, родинне життя, що проходить без сварок, в повній згоді. За творця ідилій вважають поета Теокрита (III ст. до Хр.). З стародавніх творців відома антична пастуша повість – ідилія Льонгінуса – “Дафніс і Хлоя” (II ст. по Хр.). З поетів XIX в. писав ідилії французький поет Ан. Шеньє, твори якого Шатобріян назвав – “вартими Теокрита”.

В нас писали ідилії Т. Шевченко: “Галілейська” ідилія в “Марія”; “Садок вишневий коло хати”; “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”); “Я не здужаю нівроку” та повісті, особливо після 1855 р., напр., “Близнята”; П. Куліш – “Дівоче серце” (К. 1876) та “Орися” – 1844. З сучасних поетів М. Рильський – “На узліссі” – ідилії в октавах. “Полю і Вірджинія” – твір французького письменника Bernardin’a de Saint-Pierre’a (1737-1814). [57]

Ідіограф (гр.) – власноручний підпис. [57]

Ідіома (гр.) – (див. фразеологічний зворот) закам’янілі звороти, речення. Але слово “ідіом” часто вживають ще в значенні виразу, який не можна буквально перекласти на чужі мови. Мова, властива якомусь народові або письменникові; мова, чи говірка, властива якійсь більшій або меншій окрузі, напр., ідіоми в мові М. Гоголя: “баглаї напали”, “чорт-ма”, “скребти моркву” – дошкуляти комусь сваркою, “не возом тебе зачепили”, “утяв до гапликів”, “залити за шкуру сала” й інші. (Див. В. Чапленко – Українізми в мові Миколи Гоголя. Також: Закревський Микола – “Словарь малороссійскихъ идіомовъ”. М. 1861, як третя книга його “Старосвѣтскаго Бандуриста”).

Ідіотизм (гр.) – в грам.: конструкція, властива якійсь мові. [*]

Ідо (есп. ido=нащадок) – штучна міжнародна мова, властиво, поправлене есперанто.

Ієреміада – гіркі жалощі, скарга (назва походить від імені жидівського пророка Ієремії. Жив у часах зруйнування Єрусалиму та Юдеї вавилонським царем Навуходоносором. Написав пророчу книгу Плачу і Послання).

Іжия – назва церковно-слов’янської букви “ѣ”, запозиченої з грецького алфавіту. [*]

“Ізборник Святослава” – назва двох староукраїнських збірників, найстарших пам’яток церковно-слов’янського письменства української редакції. Один злагоджено в 1073 році дияконом Іваном, другий – 1076 р. В першому збірнику маємо цілу енциклопедію тогочасної вчености:

уривки з творів отців церкви, катехизів; уривки з історичних та філософських творів, теорія риторики, список дійсних та фальшивих (таємних, апокрифічних) книг. Другий збірник містить переважно релігійно-моральні поучення. Збірник переписаний прекрасним "уставом" та прикрашений трьома мініатурами, а на одній з них зображено неначе перекрій типової старокняжої церкви з трьома банями.

Іерогліфи (гр. – священні письмена), фігурні знаки (переважно староегипетські), відомі з IV ст. до нашої ери, означають цілі речення, або окремі вислови, слова. Тепер означають японське та китайське письмо; нерозбірне, важко розбірне письмо.

Ізоглоси – важливі особливості позначені розміжними лініями.

Ізографія (гр.) – знімок з рукопису; іконописання.

Ізолекси – словні особливості. [57]

Ізофони – звукові особливості; поділ вірша на ритмічні відрізки, рівні між собою за кількістю часу, потрібного для читання їх. За принципом ізофонів побудовані античне віршування, метрика ряду східних поезій.

Ізохронізм (гр.) – одночасовість. [57]

Ікар – в старогрецькій мітології – юнак, що втік з полону з острова Крита, вилетівши на крилах, що зробив його батько Дедал з пір'я, скрпленого воском. Ікар підлетів близько до сонця і віск розтопився і він упав в море... Легендарна істота; ентузіаст якогось наукового досліду, що гине від нестачі знання. [*]

Іконографія (гр.) – опис старовинних пам'яток; збірка портретів. [*]

Іктус (лат.) – наголос, притиск, удар даного метричного розміру. Різниця між античним метричним віршуванням та українським та, що в античній вірші природний наголос слова і удар даного метричного розміру (іктус) не мусіли сходитись між собою. Зате в українській поезії слова мусять бути розставлені так, щоб ритмічний удар сходився з постійним природним наголосом. [11]

Ілірізм – південно-слов'янський літературно-культурний і політичний рух 30-40 років XIX ст., мета його – захист від винародовлення й об'єднання південних слов'ян, начеб-то потомків давніх ілірійців, у окрему т. зв. ілірійську націю та обнова Великої Ілірії. [*]

Ілюзія (лат.) – обман чуття, викликаний недосконалим сприйняттям дійсності; безгрунтова надія, нейздійснима мрія. [*]

Ілюстрація (лат.) – малюнок; наочний приклад для пояснення чого-небудь. [*]

Імагінація (лат.) – уява, вигадка, фантазія. [*]

Імажнізм (фр.) – image style – образ, подоба, образований, мальовничий стиль; мистецький напрямок в англійській літературі, почав його Річард Олдінгтон (1892-1943); в російській поезії він був поширений колом поетів на чолі з Єсеніним, дістав назву імажнізму (1915), бо вважав за основу поетичної творчості – "образ". Не розказати, а показати образом (здебільша – метафорою). В українській поезії талановитим представником імажнізму є Богдан Ігор Антонич (1909-1937).

Імітація (лат.) – наслідування, підроблення. Напр., відома поема П. Куліша "Україна" (1843), що за задумом автора мала народним стилем скласти однолінійний епос про козацьких героїв та козацьку старовину від Володимир Великого до гетьмана Богдана Хмельницького, щось подібне до Гомерової "Іліади", була частинно "фактичною імітацією

народних дум", – каже М. Зеров. Або наші романтики імітували народну творчість, як, напр., – Ізмаїл Срезневський – думи.

Імператив (лат.) – наказовий спосіб дієслова; виконання приспису.

Імпозантний (лат.) – показний, видний, імпонуючий, величний. [57]

Імпресіонізм (фр.) – літературний напрямок, що виник у Франції у другій половині XIX ст., де дістав свою назву від парижської школи малярства (Клод Моне), він черпає натхнення із мінливих природних вражень і намагається з'ясувати їх поетичними засобами; органічною рисою імпресіонізму є: легка вразливість, швидке реагування на враження, раптова мінливість настроїв, імпулсивна здібність вибухнути; цей літературний напрямок силкується змалювати дійсність не в її стійких формах, а на основі випадкових особистих вражень та який відводить сюжетові та змістові твору другорядне, підрядне місце. Прикладом імпресіоністської творчості є хоча би творчість М. Зерова, а особливо його поезія "Праосінь", де імпресіоністичну настроєність так майстерно сполучено з пластичністю, що справді можна погодитися з С. Гординським, що це один з "вершкових осягів сучасної української поезії". (Ю. Шерех – "Поезія Миколи Зерова", Хорс, I, 1947). [*]

Імпровізація (лат.) – твір без ніякого підготовлення (промова, вірш, п'єса); вільна фантазія; композиція без усталеної форми; композиція без надуми, хвилева винахідливість.

Імпровізатор – складач віршів, промови, музичного твору, образотворчого мистецтва, що не підготовляється до того. [*]

Імпульс (лат.) – спонука, побудження, товчок; причина, що викликала рух. [*]

Інавгурація (лат.) – урочисте започаткування, відкриття чогось (вистави, пам'ятника, театральної імпези, лекції тощо); освящення.

Інвектива (лат.) – образливий закид, образа, зневага, лайка, напр., у П. Куліша – "Народе без пуття, без чести, без поваги...". Чимало інвектив знаходимо у поезіях Т. Шевченка: – "Раби, підніжки, грязь Москви,/ Варшавське сміття ваші пани/ Ясновельможнії гетьмани..." ("Послання"). "Схаменіться недолюдки,/ діти юродиві..." (ibid.). "Ой, Богдане,/ Нерозумний сину..." ("Розкрита могила"). Ів. Франко називає поему Т. Шевченка "Кавказ" – огнистою інвективою. А ще краший його вираз про частку головоату, а в Лесі Українки про "паралітиків з блискучими очима" та І. Франка – "Не кохам Руси!" – "І що тобі за кривда сталась?/ Що підняли на тебе галас:/ "Не любить Руси він ні раз!"/ Наплюй! Я, синку, добре знаю/ Всю ту патріотичну зграю/ й ціну її любовних фраз... ("Мій ізмарagd").

Інвенція (лат.) – вигадливість, винахідливість; музична п'єса поліфонічного характеру, написана у вільній наслідувальній (імітаційній) формі. [*]

Інверсія (лат.) – перестановка; синтактична фігура – порушення порядку, перестановка; обернення теми, мотиву, навіть окремих слів в реченні; порушення синтактичної фрази. Коли поет в інтересах милозвучности вірша дозволяє собі порушити нормальний синтактичний порядок слів в реченні. З наших клясиків інверсію допускали І. Франко та частіше Леся Українка. В І. Франка: – "У задумі сиджу я вночі/ І думок⁴ сную¹ чорною² ткань³..." ("Нічні думи"). – "Смітний сей світ. Неробів³ горсть² мала¹/ Себе вважає світом, паном всьої землі..." ("Смішний той світ..."). – "Сорок літ³ проблукавши² Мойсей¹ по арабській пустині⁴..." – тут незвичне положення слова "Мойсей" між "проблукавши" та "по пустелі". – "Ще момент – і Єгошуї² крик¹ гиря⁴ сто тисяч³ повторить⁵..." ("Мойсей").

В Самійленка: – "Кожний працює нехай хоч для рідного тільки народу,/ І всі народи землі будуть щасливі тоді...". В новітніх поетів, напр., у баладі Ю. Косача: – "Que sacrificio" – яка жертва! (де інверсія проведена, можливо, з певного роду оригінальності): – "В озерах чорного вина, на тафлях столів розлитого таверни я лице побачив друга...", або незвичайна інверсія Т. Осмачки ("Поет", ст. 514): – "...та й падали назад в свою стихію/ ревіти скель поетам безнадію...". – "Їй здавалося, що всі страждання... далеко відступали від неї, як, зірване подувом вітру з гілки, спадає зів'яле листя" = як спадає з гілки зів'яле листя, зірване подувом вітру... (В. Домонтович "Спрага музики").

В наших думках часто уживається такий стилістичний зворот чи склад мови, в якому додаткове речення виступає на перше місце, тоді об'єкт (предмет) головного речення стає суб'єктом (предметом) додаткового; після такої конструкції додаткове речення набирає більшої сили і незалежності. Такий зворот називається інверсією. Напр.: – "Котрий чоловік отця свого, матір шить-поважає, тому Бог во всякий час помагає...". [3]

Інвокація (лат.) – заклик, відозва, напр., в поемі Т. Шевченка "Сліпий невольник" знаходимо інвокацію поета не до музи, а до якоїсь, ближче неозначеної, зорі: – "Покинули сиротою/ З тобою одною,/ Моє серце, моя зоре./ Раю мій, покою...!". Або до Музи в поезії, "Юродивий": – "О, зоре ясна моя!/ Ведеш мене з тюрми, з неволі,/ Як раз на смітничок Миколи,/ І світиш, і/ гориш над ним/ Огнем невидимим, свягим,/ Животворящим...". "Неофіти" – "Возлюблену муз і грацій" – звертається до Михайла Шепкіна, якого чекає в гості. В "Сон" ("У всякого доля") звертається до душі – "Душе моя! Чого ти сумуєш? Душе, моя убогая!...".

Індекс (лат.) – Index librorum prohibitorum – список заборонених книжок, які католицька церква забороняє читати своїм вірним, вважаючи їх за шкідливі. Ще більший список існував в "найдемократичнішій" республіці Сталіна для спасіння душ його горожан. Список заборонених книжок і журналів у Советському Союзі нараховує 17.962 назви. Еспанське міністерство пропаганди задумує заборонити всі книжки Вольтера, Дарвіна і Віктора Гюго, вміщені на індексі Ватикану. В кнігарниці Генуї конфісковано на доручення префектури поліції всі примірники архитвору Фльобера "Мадам Боварі" і "Салямбо". Конфіскація відбулася в рамках акції проти "порнографії". (Див. **Цензура**)

Індивідуальний – особлений, особистий, окремішний. [57]

Інерція (лат.) – нерухомість, в'ялість, бездіяльність; властивість фізичного тіла зоставатись в спокою, або діставши поштовх, рухатись просто і рівномірно, поки якась зовнішня причина не введе його з цього стану. [*]

Ініціал (лат.) – велика початкова, заголовна буква в рукописних і друківаних текстах, це, звичайно, буква з письма з більшим кеглем, що, здебільша, займає дві, три і більше рядків тексту. Буква ця часто буває мистецька, сполучена з орнаментом. Вживають їх для підкреслення та прикраси друку. Напр., ініціал Ю. Нарбута в грамоті Української Державної Академії Мистецтв в Києві ("Арка", 1948, 2), або ініціал роботи О. Судомири в книзі Ю. Старосольського – "Велика гра". [*]

Ініціатива – привід, почин, активна, провідна роля у будь-яких діях, заповзятливість. [*]

Ін-кварто (іт.) – розмір видання (книги, журналу) в 1/4 аркуша паперу. [*]

Інкогніто (лат.) – нишком, потаємне; під вигаданим прізвиськом.

Інкунабуля (лат. – incunabula = колиска) – початок; книги, надруковані наборними літерами на початку книго-друкування в Зах. Європі до 1501 року; першодруки. [*]

Інновація (фр.) – введення новини; напр., Филипович вилучував в міру потреби один склад у трискладових стопах, що давало уриваний, неспокійний, динамічний ритм.

Ін-октаво (лат.) – формат видання в 1/3 аркуша паперу. [*]

Інсерат (лат.) – оповістка в часописах; оголошення, обява. [*]

Інспірація (лат.) – надхнення, спонука, віддача думки. [*]

Інструкція (лат.) – поучення; правила для dokonання чогось. [*]

Інструментація словесна (лат.) – звуконаслідування, алітерація; один з прийомів поетичної мови, що полягає в тім, що у вірші, чи строфі або й цілім творі уживаються слова однорідного звукового строю, що придає мові особливу звукову окраску та виразність. Видами словесної інструментації є алітерація та звуконаслідування. [*]

Інсценізація – постановка твору на сцені, що автор для сцени не призначував (О. Кобилянської – "Ой, не ходи, Грицю, та на вечорниці...", або В. Стефаніка – "Земля"), пристосування п'єси для сцени; досконалення чи влаштування чогось з метою увести когонебудь в блуд, напр., інсценізація нападу, пожежі, сварки тощо. [*]

Інтелігенція (лат.) – освіченість, бистрий розум; освічена частина суспільності; класа, що працює розумово. [*]

Іntenція (лат.) – намір, охота. [*]

Інтерв'ю (анг.) – випитування представником преси якоїсь особи, щоб подати її думки до преси. [*]

Інтерлінія = шпона – відступ між рядками набору, який роблять при допомозі інтерлінії величиною від одного до чотирьох пунктів. Найчастіше вживають подвійних інтерліній. Текст складений на інтерлінії є читкіший, тим то й вживають інтерлінії переважно при складанні шкільних підручників, або книжок для малописьменних читачів. [5]

Інтермедії, інтерлюдії (лат.) – *mediam inter actas* – середина між актами: "Междувброшенные забавныя игрища" – тобто живі сценки між актами релігійної драми або **Інтерлюдії**: (від лат. *ludi* – вистави, сцени) – тобто невеличкі комічні сценки (часто діалогі), що виставлялись між актами шкільної драми для розваги публіки. Це були чисто побутові малюнки з життя і мова їх була мовою живих людей, народньою мовою. Українські подібні п'єски зберіглися ще з 1619 р. при польській п'єсі Якуба Гаватовича. (М. Павлик: Якуб Гаватович (Гават) (1597-1679) – автор перших руських інтермедій). Або ще й раніше: деклямація на Різдво Христове, виконана не пізніше 1615 р., а в 1616 р. її вже було видруковано. Автором був відомий український гуманіст – "недостойний ієромонах Памво Беринда типограф" – як він себе називав. Дійшли до нас також сценки до п'єси "Олексій чоловік Божій", до п'єс Митрофана Довгалевського та Юрія Кониського. Василь Танський був українським письменником, що також писав інтермедії і сучасники вважали його "славною стихотворцем во вкусѣ Плавтовомъ" – Інтерлюдії брали свої сюжети з колишнього життя, з побуту. Інтерлюдії дають типові постаті різних суспільних клас і націй на Україні XVIII ст. Реальні мотиви в них пройнято гумористичним настроєм, що досягалося часто перебільшенням, інколи і шаржуванням. Інтерлюдії є зерном, з якого виросла українська комедія. Вона є основою національної творчості, з них органічно виросла українська література нової доби. В новішій

літературі знаходимо інтермедію дяків-піворізів в трагедії Ю. Косача – "Дійство про Юрія Переможця". [66]

Інтермеццо – міжперервна п'єска; вставка, межигра, ніби перехід між двома головними частинами. ("Intermezzo" – твір Михайла Коцюбинського). [48]

Інтерполяція (лат.) – вставка, добавка в тексті; зміна або вставка в рукописах – не самим автором. Напр., в творі Шевченка "Варнак" в рядковій "Із Ікви... утекло" редактор вставив "в море".

Інтерпретація (лат.) – вияснення, спосіб виконання актором певної ролі на сцені. [*]

Інтерпретувати (лат.) – товмачити, пояснювати, перетолковувати.

Інтонація (лат.) – тон мови, її ритмо-мелодійна сторона; чергування підйомів та спадів голосу; звучання голосу при читанні. Через зміну інтонації українське питальне речення різнитья від стверджувального. Але є багато мов африканських і азійських, які вживають інтонацію для відрізнєння окремих слів. Так, напр., в муринській мові "ebe" – слово "фу" означає біль. А те саме слово, тільки вимовлене підвищєним тоном з іншою інтонацією означає "волосся". Слово "laj" в сіямській мові може означати п'ять понять (строкатий, золотити, кілька, перевіряти, мастити). Інтонація буває питальна, оклична, оповісна, іронічна, гнівна, святкова. [11]

Інтрига (лат.) – складна, запутана низка подій в драматичному творі, що розкриває наголоєливу боротьбу дієвих осіб між собою; каверза, викрутні; в літературі: зав'язка (в творі, драмі, романі). Інтрига – це задум одної особи або певного кола, що брєхнею, обманом і т. п. нівечить змагання героя. Інтрига може бути й злочинна і тоді стає причиною трагічного конфлікту, або й нешкідлива.

Інroduzione (лат.) – введєння, вступ, загра. [*]

Інтролігатор (лат.) – палітурник, переплетник.

Інтрєспекція (лат.) – самоспостереження; спостереження за власними психічними процесами. Один з методів пізнання суб'єктивного аспекту психіки. [*]

Інруз – вставка.

Інтуїція (лат.) – прочуття; наглядне пізнання, змислове або розумове ("інтелектуальна інтуїція"). Інтуїція пізнає об'єкт (предмет) разом, без допомоги дискурсивних процесів. [*]

Інфантілізм (фр.) – фізичний недорозвиток, впадання в дитинство; література, що описує дитинство, напр.: епопея-спогади М. Рильського "Мандрівка в молодість", "Наші таємниці"; Копиленко – "Десятикласники"; У. Самчук "Юність Василя Шеремети" та Ів. Сенченка "Його покоління".

Інфіма (лат.) – друга з семи клєс духовних шкіл та семінарій, хоча би в Могілянській колегії. [*]

Ін-фоліо (лат.) – формат в піваркуша паперу; формат в аркуш друку. [*]

Інформатор (лат.) – той, що пояснює, дає вказівки; книжка з інформаціями.

Ірмологіон (гр.) – церковна книга, де зібрано ірмоси. [48]

Ірмос (гр.) – мелодія першої (зразкової) строфи в оді, на підставі якої співають усі інші строфи. [48]

Іронія (гр.) – притаєнний глум, тонке глузування, посміх; ущиплива насмішка; коли, влаючи, твердять протилєжне тому, що думають. В літературі: іронією звєтьєся такий художній засіб, коли автор вживає певні слова не в прямому, а в протилєжному, глузливому, висміюючому значєнні, напр.: Т. Шевченко в "Сні" називає царицю

богинєю, цяцею. — "Та й оце-то та богиня?!" (III), "А я, дурний, не бачиши тебе, цяце, й разу та й повірив тупорилим твоїм віршомазам!". І далі: "Цар цвенькає, а диво-цариця, мов та чапля між птахами скаче, бадьориться". Або в його ж передсмертній поезії — "Чи не покинуть нам, небого...", що насичена іронією над самим собою: "І тоді, поки б химерив мудрий дід, творили б, лежа, епопею — парили б скрізь понад землею, та все б гексаметри плели, та на горище б однесли мишам на снідання...". [*]

І-ро-фа — назва японської азбуки, яка має 47 звуків і звукових груп, з яких складаються слова їх мови. Для кожної звукової групи вони прибрали значок з китайського письма. [*]

Історія літератури чи письменства — це наука, що подає перегляд літературних творів від найдавніших часів до сьогодні. Вона відкриває те, що хотів народ висловити своїми літературними творами, за якими зразками їх складено, як вплинули вони на дальший розвиток літературної творчості, значить на повстання нових творів. Історія літератури переглядає твори, збережені як в живому слові, так і записані на письмі. Перший огляд української літератури належить українцеві, московському професорові Осипу Бодяньському, що в р. 1837 під псевдонімом "Мастак" дав під заголовком "Малороссійскія повѣсти, рассказываемыя Гр. Основяненкомъ и краткимъ очеркомъ предшествовавшей малороссійской литературы". Далі дали подібні праці Микола Костомаров в "Молодику" Бецького р. 1843-го та П. Куліш в "Основі" 1860-1861 рр. Взагалі в цій галузі науки працювало багато наших учених. Чимало з них дали просторі праці — Історії українського письменства, напр., Н. Петров (1881, 1884, 1912 — 2 томи), Микола Дашкевич (1886), Омелян Огоновський (6 томів, Львів, 1887-1894), Богдан Лепкий (т. I і II, Коломия, 1909-1912), Іван Франко (Львів, 1910), Сергій Єфремов (СПБ, 1911), Михайло Возняк (2 т., Львів, 1920), Мих. Грушевський (5 т., 1920-1930). Далі дали курси української літератури — Л. Білецький, О. Дорошкевич, А. Шамрай, М. Зеров, М. Сулима, В. Коряк, В. Радзикевич, Б. Лепкий, В. Сімович, Д. Чижевський, М. Гнатишак та інші.

Історичний жанр — художній твір, в основі якого є історична подія минулих часів, а дієвими особами є історичні особи.

Історичні пісні — для уславлення своїх героїв, що стояли на сторожі народних і національних стремлінь, український нарід свої ідеали виявив крім дум ще й у формі пісні, що в парі з мелодією та співом творить мистецьку цілість від першого слова й віршового рядка аж до останнього. В історичних піснях народ оспівує пам'ять про чин сміливих, відданих борців за волю і славу України. Тому історична пісня поруч биліни і думи займає почесне місце в репертуарі української народньої пісенної творчості. Розпочинається вона низкою пісень про боротьбу України з татарами і турками. Далі йдуть пісні про Байду, про Нечая, про Морозенка, про Бондарівну, про Саву Чалого, про зруйнування Січі, про Довбуша, про опришків та про Кармелюка. Пісня про Почаївську Божу Матір та багато інших. Репертуар історичних пісень українського народу опрацювали В. Антонович та М. Драгоманов: "Историческія пѣсни малорусскаго народа" (К., 1875, 2 томи) і пізніше сам М. Драгоманов зладив "Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)" (Женева, 1801) та "Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст." (Ж., 1883-1885).[3]

"Історія Русовь" — одна з найвизначніших пам'яток українського історичного письменства, знайдена в рукописі біля 1828 р. в бібліотеці князя Лобанова-Ростовського, в селі Гриневі Стародубського повіту.

Автор її невідомий – авторство її приписували по черзі: архієпископу Григорію Кониському (Євг. Онацький), Григорію та Василеві Полетикам (Ілька Борщак), Романові Ракушці-Романовському (Андрій Яковлів), О. Безбородькові (М. Возняк), Опанасові Лобисевичу (проф. Оглоблін) і, нарешті, можливим автором її вважають Василя Миколаєвича Ханенка, сина генерального хорунжого Миколи Ханенка, автора "Дневника" (Див.: О. Оглоблін – "Хто був автором Історії Русовь?", "Наші дні", Л., 1943, XI). Улюбленим героєм автора є Богдан Хмельницький з виразно неприхованим і неприхильним ставленням до москалів. Події до половини XVI ст. переказані в загальних рисах, від доби ж гетьмана Івана Скоропадського автор оповідає вже як сучасник, закінчує звісткою про початок російсько-турецької війни 1769 р. "Історія Русовь" уявляє з себе скоріше політичний памфлет, ніж науково-історичний твір; в її повно історичних помилок, неточностей, вигаданих подробиць і промов, але надзвичайна художність викладу, палкий патріотизм, сміливість думки робили на читачів велике враження. Чималий вплив мала "Історія Русовь" на цілий ряд українських письменників, а найбільше користав із неї Т. Шевченко. По знайденні "Історія Русовь" розповсюджена була в багатьох рукописних копіях. Надрукував "Історію Русовь" уперше Осип Бодянский у Москві в р. 1846.

В Парижі з'явилася друком у французькій мові нова книга відомого українського історика й письменника, проф. Ілька Борщака під заголовком "Історична легенда України". Є це студія про славну "Історію Русовь". [21]

Ітеративний – повторний.

Ітеративні фігури поетичної мови або ітерації є: тавтологія, епаналепса, епанастрофа, анафора, епіфора, цикл, рефрен та інші, де повторюються окремі слова або частини речень. Якесь слово чи вираз повторюється кілька разів для того, щоб яскравіше підкреслити думку, або щоб дужче виявити якесь чуття.

Й

Jidisch – сучасна ново-жидівська літературна мова східно-європейських жидів, що повстала з діалекту німецької мови, т. зв. "жаргону".

Йовіальний (лат.) – веселий, жартівливий, повний гумору. [*]

К

Кабалістика – жидівське містичне тлумачення Біблії. [*]

Кавата (іт.) – "віршитий напис"; мелодійне закінчення речитативу, що містить в собі певний афоризм. [48]

Казка – фантастичне оповідання, для якого нема нічого неможливого. Без цього чудесного елемента казка перемінилась би в новелю. Казка малює людський побут. Героєм казки буває все людина, звірі не грають в ній, як у байці, першорядної ролі й появляються, звичайно, тоді, коли герой стає безпорадним, вони його рятують і допомагають дійти до бажаної мети.

Казка є одною з форм народної повістєвої літератури: твір в прозі, або, часами, у віршах, в якому йде мова про вигадані події, часами

фантастичного характеру. Народні казки – одна із самих старших і розповсюджених форм усної творчості у всіх народів, що відбивають у собі народний світогляд, риси національного характеру, класові відношення, старовинний побут. Казки бувають сатиричні, гумористичні, фантастичні. Казки відомі з глибокої давнини, вони передавалися усно з покоління в покоління. Походження їх спірне. Крім народних казок є казки індивідуальні, штучні, літературного походження.

Фінський фольклорист Анті Арне запропонував таку класифікацію казкового матеріалу (1910): 1) Казки звірині: звірі лісові, лісові і свійські, людина і лісові звірі, звірі свійські самі, птахи і риби. 2) Властиві казки – а) казки чудесні; б) казки легендарного характеру, в яких виступає Бог, святі, нечиста сила і також надприродні свідки злочину – чудесна лудка або кості, що співають; в) казки-новелі, напр.: сватання до королівни, дівчина виходить заміж за королевича, вірність і невірність, доля і недоля, розбійники; г) казки про дурного чорта або велетня. 3) Анекдоти.

З давніх давен народні казки записували і обробляли в літературі. Найдавніші з писаних казок: казка єгипетська про двох братів з XIII в. до Хр.: далі йдуть індійські збірники Панчатантра, Магабгарата та інші; арабський збірник "Тисяча й одна ніч"; китайський "Шан-Хай-Кін". У греків складав філософські казки Лукіян, у римлян – Діодор Сицилійський та Апулей. Збірниками казок особливо славилась італійська література часів Відродження. Їх чарівний вплив панує над поезією Шекспіра. Багато п'єс цього генія світової літератури взяті з казок. "Ромео і Джульєта" – перерібка італійської казки. Через Шекспіра вплив італійської казки проймає всю англійську літературу в період Ренесансу. З нових літературних авторів казок славні: німецькі – Гавфа, Гофман, брати Грімів (Яків і Вільгельм), французькі – Шарль Перро (XVI ст.), датчанин Ганс Андерсен, швед Галеліус, англійці Чарльз Діккенс (1812-1870) і Оскар Вальд, російські – Жуковський і Пушкін. У нашій літературі – І. Франко, В. Гнатюк, О. Остроженко, М. Коцюбинський, Одарка Романова, Панас Мирний, Іван Липа, Ст. Васильченко та інші. Народні казки зібрав Іван Рудченко (1868 і 1870, К.), Ів. Манжура (1890, Х., 2 т.), Вол. Гнатюк та інші.

Казка легендарного характеру, де переплелися два мотиви – космічний (мороз) та легендарний (св. Онуфрій): - Одного разу польові квіти – ромен-зілля, червоні маки, волошки та васильок довідалися від вітру, що злий дідуган Мороз збирається їх поморозити. Бідні квіти, шукаючи захисту, поскаржилися преподобному отцеві Онуфрієві, що в цей день ходив по полі і милувався квітами. Святий Онуфрій пішов до Мороза та почав його просити, щоб не зачіпав беззахисних квітів. Дід Мороз був такий упертий, що святий отець не витримав, схопив сокиру і вдарив Мороза обухом по голові. Тепер Мороз буде хворіти до самого Спаса, а усі квіти можуть собі спокійно цвісти та одцвітати. [81]

Казуїстика (лат.) – крутість в доказах, брехливих або сумнівних твердженнях; хитро-сплетення в суперечці; згідливо-хитре мудрування, крутість. [*]

Какографія (гр.) – писання з помилками, паперопсування.

Какологія (гр.) – словосплетення; неправильна вимова, неправильний підбір слів у перекладі.

Какофонія (гр.) – немілозвучність; немілозвучні збіги слів; неבלагозвучність від невдалого з'єднання складів чи слів, напр.: "впав в воду", "підвівсь з сіна" або "гук днів, гук бур, рев сурм, блиск сяїв, брязк лез...". Вірш зі спондеїв, але немілозвучний. [11]

Каламбур (фр.) – гра слів; дотепна і ущиплива гра слів, у яких подібні звуки, а різне значіння; дотеп, двозначний вислів. При дотепах, при бажанні розсмішити, загалом у гумористиці, залюбки використовують гомонімію, напр.: "Юнона в котики з ним грала, а в мишки так залоскотала, що аж Юпітер задрімав." (Котляревський). "Я – Наум Вертуда, голова артілі "Примусова праця". Ви чого здивувались? Лагодимо примуси." (З гумористичного журналу). [*], 18]

Калевала (фін.) – збірка рун фінського епосу. Фінський національний епос, головний герой його Вейнемейнен, повстав у поганських часах у Карелії. Складається він з поодиноких пісень, тобто "рун", що їх об'єднав у цілу епопею народний співець Ленрот; "Калевала" перекладена майже на всі мови світу; на українську мову переклав акад. Євген Тимченко.

Каліграфія (гр.) – краснопис, мистецтво читко і гарно писати; гарне письмо. [*]

Калокагатія (гр.) – життєва гармонія; гармонійне поєднання чуттєвої краси і культурно-мистецьких ідеалів (Гетеанська калокагатія). Ідеалом грецької духовності було поєднання краси і морального добра, т. зв. калокагатія в гармонійно виробленій та опанованій шляхетною рівновагою одиниці. Грецьке означення фізичної достатності і морально-культурної висоти.

Калька – копія, передача виразів однієї мови на другу без зміни, напр., в М. Гоголя в "Майській ночі": – "надѣну шапку на твої бѣленькія ножки" – це переказ української народної пісні: – "Я твої ніженьки в шапочку вложу..."; літеральні переклади чужомовних виразів. Нововитворені точно за чужими зразками фразеологічні звороти називаються кальками. Напр.: наша приказка "тут собака заритий" – у цьому суть справи є, можна думати, є дослівний переклад німецького "da ist der Hund begraben". Або французький зворот "ne pas dans son assiette", що означає "не по собі" – перекладено "не в своїй тарільці", бо "assiette" означає по-французьки "тарілка". [38]

"Калькулюс" – спеціальна книга, в якій реєструвалося всі помічені випадки звертання школярів XVII-XVIII ст. до "простої" мови. [63]

Камени (лат.) – старо-італійські віщі русалки джерел, у латинських поетів ототожнювані з грецькими музами; "Камена" – збірка поезій Миколи Зерова. [*]

Канон (гр.) – сукупність мистецьких засобів, або естетичних правил, що панують в ту чи іншу епоху; зразок, норма.

Канони (гр.) – у східній (православній) церкві це є великий циклічний твір, що складається з 9 (8) чотиристрофних од. Кожна ода має свою власну мелодію (ірмос), яку підкладають під усі строфи; канон – щось усталене, прийняте за непорушне, узаконене, постійне. Напр., правопис, текст творів великих національних поетів тощо; текст Святого Письма. [48]

Канонізовані строфи – це ті, що мають докладно визначену постійну форму: число рядків у строфах, число строф, їх метричний розмір і т.п. Напр. – станси, терцини, секстини, октави, тріолет, рондель, рондо, сонет, газеля.

Канонічний текст – тобто твердо усталений, незмінний, єдино-правдивий, ідеальний. Таким, наприклад, канонічним текстом поетичних творів Т. Шевченка вважаємо текст академічного видання їх в р. 1940 в двох томах під загальною редакцією проф. Бориса Якубовського під назвою "Поезії Тараса Шевченка".

Кантата (лат.) – урочиста пісня, часто з кількох частин. В українській літературі кантати писав В. Самійленко: "Вінок

Шевченкові". К. Стеценко дав музичну кантату "Розвивайся ти, високий дубе" на слова Ів. Франка. С. Людкевич – кантату на слова Т. Шевченка – "Кавказ", а інтерпретатор Т. Шевченка в музиці, Микола Лисенко дав кантати "Б'ють пороги" та "Радуйся, ниво неполітая". [48]

Кантілена (лат.) – світська пісня, колись сумного змісту, згодом сентиментально-поважна романса. Один з видів середньовікової західньо-європейської поезії; невеличкий вірш повістєвого характеру, який виконувався в супроводі музики. [*]

Кантичка (лат.) – збірник польських релігійних пісень, особливо різдвяних. Кантички були поширені теж в Західній Україні й мали вплив на наші церковні коляди. Найстаріші видання кантичок сягають XVI ст. Напр.: співаник-кантичка Бернацького з 1963 р., де проф. Вол. Перетц знайшов текст української коляди про початок світу; гимн. [48]

Кант(а) і псалми – пісня хвалебна; українська народна пісня на релігійний (апокрифічний) текст. Честь зародження цих напів-церковних, напів-світських творів належить Почаївській Лаврі, а звідси їх рознесли по Україні лірники та кобзарі. Мистецьке опрацювання дали їм спудеї та музики Київської Академії і тим спричинились до популяризації кантів серед населення України. В р. 1790 в почаївській друкарні вийшло перше друковане видання "Богогласника" – тобто збірки кантів та побожних пісень з текстами та нотами. Модерні збірники кантів і псалм для хору зладили: М. Леонтович (1877-1921), П. Демуцький, О. Кошиць (1875-1944); церковна пісня. [48]

Канціонал (лат.) – в середніх віках збірка побожних пісень, із нотами, до яких часто додавали й молитви, псалми. [*]

Канцони (іт.) – пісня (*chanson sans paroles* – пісня без слів) - італійська лірична поема провансальського походження, вірш, що оспівує лицарську любов. Зразкову форму надали їй Данте (1265-1321) й Фр. Петрарка (1304-1374). "Canzoniere" – канцона складається зі строф (станц) по 9, 10, 11, 13, 14 або 16 рядків; найчастіша форма – 14 рядків, так званий "неправильний сонет". У канціонах і сонетах Данте звеличував символ своєї ідеальної, містичної любови – Беатриче. [*]

Капацитет (лат.) – повага в своєму фаху; видатний фахівець. [*]

Капіталіки (лат.) – додаткові великі (прописні) літери, тільки в антикві, відліті по величині малих рядкових літер даного кегля. В українській абетці таких літер всього сім – А, Б, Е, Р, С, У, Ф. Використовують їх найчастіше в наукових творах, щоб набрати в тексті прізвища, які слід відрізнити, не вживаючи для цього розрядки, жирних літер, курсиву, що вживаються з метою інших позначень. [5]

Ка́пут (лат.) – властиво – голова; глава, розділ у творі. [*]

Кари́катура (іт.) – змалювання особи, події або предмету в навмисно викривленому вигляді; смішне подobenство чого- чи кого-небудь; потвора, кривунда = бурлеск, пародія. [*]

Карманьо́ла (фр.) – французька революційна пісня; танець у супроводі цієї пісні. Куртка з вузькими складками – одяга якобинців.

Карне́т (фр.) – пам'ятна книжка, записник; прикрашений листочок, на якому дама записує собі на балю тих, із ким за чергою має танцювати. [*]

Картотека (гр.) – впорядкована збірка паперів, документів, листів, записок або нарисів на окремих листах. [*]

Каса (в друкарстві) – це мілка скриня, поділена на багато окремих відділів різноманітного розміру. В кожному відділі міститься окрема літера, знак чи гигація. Поділ зроблено за певною системою. [5]

Каталексія (гр.) – врізання (див. Закінчення метру). [57]

Каталектес (гр.) – збір уривків з різних творів. [57]

Каталектичний вірш (гр.) – неповний у розмірі вірш з одною або двома пропущеними (врізаними) стопами, напр.:

– В плесі від/билося (‘ – – / ‘ – –)

Золото/ хмар (‘ – – / – ? ?).

Каталексія торкається тільки безударних складів, отже: ямбів (– ‘) і анапестів (– – ‘), ті ж, що закінчуються ударними складами – це не торкається, вони не можуть бути вгятими. [11]

Каталог (гр.) – реєстр, спис. [*]

Катарзіс (гр.) – душевне хвилювання, пережите глядачем, що очищало його душу, підносило, виховувало його.

Катастрофа (гр.) – переверот; один з важливіших моментів розвитку дії в античній трагедії; несподівана подія, що потягає за собою тяжкі наслідки для героя – непоправну біду, його загибель тощо.

Катахетікс (гр.) – метода науки у формі питань і відповідей.

Катахрезис (гр.) – помилкове вживання слів.

Катехізис (гр.) – виклад основ християнського вірування.

Катрен (гр.) – чотиривірш, найпоширеніша форма віршування:

– "Ми збирали з сином на землі каштани,

Ми дивились довго, як хмаринка тане,

Як хмаринка тане, як синіє синь,

Як колише вітер струни павутинь..."

(М. Рильський, 1936). [11]

"**Кашценківці**" – від імени письменника Адріяна Кашценка (1858-1921), автора популярно-історичних оповідань, аматори плаского натуралізму в літературі, фотографування його ("щоб усе було, як у житті..."), прибічники регіональної літератури.

Квадрат – одиниця міри в поліграфії (репродукція образів у друці), рівняється 48 пунктам = 4 ціцера = 18 мм; марзан, що його ширина та довжина дорівнює квадратіві: = 18 мм. [5]

Кватроченто (іт.) – (чотирнадцять сотень) – назва доби раннього Ренесансу (епохи Відродження наук і мистецтва на Заході в XV-XVI ст.) в Італії (1400-1500). [48]

Кві про кво (Qui pro quo) (лат.) – непорозуміння; одне замість другого.

Кеглі – міра розміу шрифтів, одиницею якої є пункт (0.375 мм). Найбільш уживані з них: нонпарель (6 пунктів), петит (8 п.), гармонд (корпус) (10 п.), ціцера (12 п.), терція (16 п.). Пункт = 0.375 мм. Розмір букв береться по сторчовій осі очка. [5]

Кельтїк – кельтська мова.

Кентон – набір, вибір віршів (будь-якого автора).

Кечуа – так називається стара мова інків, тубільців Панами.

Кирилиця – азбука, придумана учнем св. Кирила – Климентієм, названа на честь учителя, перероблена з грецького друкованого письма (уставу, унціяли); букви, що їх не знала грецька азбука, взяті з глаголиці. Літери мають і числове значіння (С=100, М=1000 і т.п.). Найстаршою книгою, писаною кирилицею, що збереглась до нашого часу, є т. зв. "Остромирово Євангеліє", не знати де саме переписане в рр. 1056-57 дяком Григорієм для новгородського посадника Остромира. Письмо (кирилиця) церковних і світських книг на Україні, із змінами значіння поодиноких букв, проіснувало до 1708 р., коли цар Петро I велів заокруглити ці букви на латинський зразок. В Галичині писали ними ще в 70 рр. XIX ст. Перші видання "Просвіти" як і де-які випуски І тому "Поезії Тараса Шевченка" (Л., 1867) – виходили кирилицею.

Перша книга на всьому просторі східних слов'ян, друкowana кирилицею, була Біблія в Острозі р. 1580-го.

Кінцівка (шпiц) – лінія або орнамент, або кліша, загалом якась прикраса, що дається в кінці книги або розділу її, на останній, неповній колонці. [5]

Клинове письмо – вавилонське, асирійське та старо-персидське письмо у вигляді різних клинових значків та їх комбінацій, витиснених на глиняних табличках або висічених у камені.

Кліо – вістунка, грецька муза епічної поезії та історії, зображають її з сувоєм паперу. [*]

Клімакс – градація, фігура поступового накопичування; вища точка чогось: – "щоб воно з нами (миле, колишне життя) шуміло, гуло і гуркотіло, стогнало, ревло..." (А. Метлинський). Ще – "Вони подумують, що я лютий, що я жорстокий, що я тебе покинув, що я тебе б'ю, що тебе калічу..."

– "А йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину на руках
Хитала, бавила, гойдала, –
До лона тихо пригортала
І цілувала..."

("Марія", Т. Шевченко).

Кліша(е) (фр.) – плита з металю, каменю, гуми, навіть дерева з відбитим у відворотному положенні рисунком для друку; користування готовими і умовними образами; набір вже уживаного.

Клявзуля (лат.) – закінчення, каденція; оговорка; віршове закінчення, останні склади віршового рядка, починаючи з останнього ударного складу. Клявзуля буває муж., жіночою і дактилічною.

Клясик (лат.) – першорядний, загально-признаний, зразковий письменник; автор старої доби; письменник, що наслідує давні зразки; письменник, якого твори можуть стати зразком гармонії між формою й змістом; дослідник клясичної філології. [*]

Клясицизм (лат.) – напрямок в літературі, архітектурі та мистецтві, що наподоблює античні сюжети та форми; напрямок у літературі, що бере за зразки твори давнього грецького та латинського письменства; кладе вагу на викінчену форму, ясний стиль, а навіть радо позичає сюжети із грецько-латинської старовини. Так у нас з виступом в українській літературі М. Зерова, П. Филиповича, М. Рильського, М. Драй-Хмари та Освальда Бурггарта (Ю. Клена) формується напрямок, що виголошує принцип клясицизму як керівний естетичний і творчий принцип, як норму, що повинна була лягти в основу літературної доктрини. Поети, що склали цю групу, змагались за літературу, яка перестала б бути провінційною й могла б претендувати на ім'я мистецьки-бездоганної і в цьому розумінні клясичної літератури. Клясицизм в повному розумінні був Т. Шевченко в останніх роках свого життя (див. Євг. Пеленський – "Шевченко – клясик"). Так, найхарактеристичнішими ознаками клясичного стилю його, напр., листів є крім стилістично чітко оформленої форми прохання, епітети, персоніфікації, класичні, здебільшого мітологічні, порівняння й метафори, а, врешті, поважна, спокійна, навіть урочиста мова. Але клясицизм, як мистецький стиль, не виник в творчій процесі, не виріс органічно з мистецької дійсності. Він був приписаний згори, як в 30-х роках нашого століття був приписаним згори в СРСР т. зв. "соціалістичний реалізм". Тоді Буальо (1636-1711) поет-клясик, автор поеми "Мистецтво поезії", де виложив правила клясичної поезики, дістав був "соціально замовлення" зформулювати мистецькі уподобання і вимоги королівського двору і його елегантна праця стала літературним кодексом, який точно визначив, що можна, а що не

можна писати. Абсолютизм був тривалим історичним явищем не тільки у Франції, тому офіційні мистецькі уподобання всюди в Європі були однакові. Письменник не смів виходити з рамок кодексу. Він мусів писати для двору, який був диктатором всього, і писати тільки так, як подобалось двору. Отож мистецтво клясицизму виростало не з органічної стихійної творчості. Подібно тому, як у китайців нога жінки формувалась у штучній, спиняючій природній зріст, колодці, так клясичний кодекс вганяв творчість мистця в колодку мистецького кодексу. Законодавці, що творили його, широ хотіли дати королівському двору гідне його величі і слави мистецтво, те, що тепер Каганович назвав "Магнітострой літератури". Тому за зразок, за колодку був узятий незаперечний авторитет – мистецтво античної Греції і Риму. Буальо списав у Аристотеля закони поетики й мистця наказано було писати не тільки так, як тоді, але й те, що тоді писали. Звідси й виник т. зв. ложноклясицизм; система освіти, в основі якої лежить вивчення давніх мов і старовинної культури.[28]

Клясична література (лат.) – зразкова, краща, найбільш цінна література минулого й сучасності.

"Книга битія українського народу" – автором її був Микола Костомаров (1817-1885), де він урочистим, пророчим тоном говорив про післанництво України в історії людства. "Книга..." була ідеологією т. зв. Кирило-Методіївського Братства (властиво "Братство на честь Кирила і Методія, первоучителів слов'янських). До його належали крім М. Костомарова: Микола Гулак, Василь Білозерський, Опанас Маркович, Пантелеймон Куліш та інші. Братчики, до яких ідеї належав і Т. Шевченко, мріяли про вільну федерацію всіх слов'янських народів, про широкі соціальні й національно-політичні реформи, про заходи на полі народньої просвіти. Головні думки цього Товариства подав Костомаров у Статуті Товариства. Але вже на початку 1847 р. Т-во було викрите російською владою і його члени понесли тяжку кару – зіслання та заборону друкуватись, а найтяжчу – Т. Шевченко – його віддано рядовим в Оренбурзький корпус "під найсуворіший догляд зі заборonoю писати й рисувати" (резолуція царя Миколи I). Опубліковано вперше "Книгу Битія" в р. 1918 в часописі "Наше Минуте" його дослідником Павлом Зайцевим. Згодом вона була кілька разів перевидана. Стиль та ідея "Книги Битія": "... І встане Україна з своєї могили і знову озветься до всіх братів своїх Слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сиятельство, ні превосходительство, ні пана, ні боярина, ні кріпака, ні хлопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у Хорутан, ні у Сербії, ні у Болгар. І Україна буде непідлеглою Річчю Посполітою в союзі Слов'янськім...".

Книжка – найстаріші культурні народи не знали книжки: старовинні асирійці й вавилоняни писали на глиняних таблицях, старі греки й римляни писали зразу на дощечках, вкритих воском; щоби написане не стиралося, записану дощечку накривали другою. Звичайно обидві дощечки були злучені з одного боку кусочком шкіри або металю (т. зв. диптихом). А ось в Херсонесі (стародавньому Корсуні) при розкопках знайдена велика мармурова плита, на якій викарбувано старогрецькою мовою текст присяги херсонських громадян на вірність батьківщині. Старовинні єгиптяне писали на пластинах папірису, довгі стяжки папірису звивали у звій (volumen), списані звій складали у вальцюватих коробках сторчаком. Індійці писали на пластинах з кори, звичайно берези або з пальмового листя. Короткі пластинки зшивали з одного боку, забезпечуючи цілість дерев'яними

дощечками. Довгі, стяжкуваті, складали "в гармонійку" або зивали. В IV ст. по Хр. почали писати на листах відповідно приладженої й вибіленої шкіри, т. зв. пергаменту. Більшу кількість пергаментових карток зшивали з одного боку й забезпечували двома дощечками-окладинками й таким способом повстала книжка. Окладинки оббивали шкірою та прикрашували золотом, сріблом, а то й самоцвітами. Такі книги, писані рукою, були дуже дорогі й недоступні для широкого загалу. Поширення книжки починається з ужиттям паперу (в Європі в XIV в.), а ще більше з винаходом друкарського мистецтва в XV в. — Гутенберг Йоган (1400-1467) разом з Йоганом Фавстом відкрив у Майнці першу друкарню в 1469 р. Далі Зенненфельдер Альойс вигдав у 1797 р. літографію, а 1803-4 Кеніг — друкарську машину. Модерна книжка складається з твердої (паперової чи деревляної, оправленої в шкіру, полотно чи різнокольоровий папір) окладинки (палітурки) та багатьох (не менше одного друкованого аркуша = брошура) листів задрукованого паперу. Палітурка має чотири триваліші роги (наріжники) і хребет з підклеююю (з шкіри, імітації шкіри, англ. полотна тощо). З внутрішньої сторони палітурка виклеєна різнокольоровим або однотонним твердим папером з вільним листом перед текстом книги і після його, що зветься форзацом. На хребті часто буває витиснено золотом ім'я автора книги та її назва, том, а то й ім'я власника її. Буває, що й на хребтах дають різні прикраси. Сама книга складається з різної кількості задрукованих і відповідно зложених (сфальцованих) листків паперу (in folio, in quarto, in oktavo), які починаються т. зв. титульною сторінкою. Титул — це ім'я автора книги, або її перекладача, назва книги, що набираються гарними, великими буквами (а частіше тепер титульну сторінку мистецьки подає мистець-графік), дату — коли і де книга надрукована, яким видавництвом. На звороті титула — тираж книги, застереження власности автора, хто оформлював книжку тощо. Перед титульним листом буває ще один лист, де подають коротку назву книги та її автора, цей листок називається шмуцтитул. Часом в розкішних ілюстрованих книжках є т. зв. фронтоспис, тобто ілюстрація, вклеєна перед титульною сторінкою, образком до тексту. Текст книжки може бути сплошний або в дві колонки. На всіх сторінках тексту є чисте поле відповідної ширини з усіх сторін, що зветься маргінесом. Вгорі сторінки, в лівім і правім куті є т. зв. цифр-колона, що показує порядкуве чиско сторінки. Часами тут дають ще колон-лінію та колон-титул, тобто лінію просту, зигзагувату, а то й мистецьки рисовану, а над нею текст титулу, або кожного розділу, чи глави книги, коли вони є. Внизу під лінією — примітки. Текст книжки часом починається ініціалом, а розділи його він'етами — в початку та кінцівками — по закінченні його. На внутрішній стороні оправи подають ще т. зв. "екслібріс", тобто мистецьку марку власника книги. Великі книги мають ще закладинки, а книги, мистецьки оформлені, мають ще на титулі або на заднім листі марку видавництва, як, напр., знана марка І. Федорова на його львівськім "Апостоли" (1574 р.). Найбільшою в світі книгою є анатомічний атлас, надрукований в 1823-1830 рр. у Відні. Його довжина — 1.90 м, ширина — 0.90 м. Найгрубшою є китайський словник, виданий на початку XVII ст., що має 5020 томів по 170 сторінок кожний. І найстаршою в світі книжкою є папірус, знайдений в одній гробниці біля Теб у Єгипті. Походить цей папірус з часу біля 3350 р. перед Христом.

Кобзар — український народний співець-музика, здебільша — сліпець, що грає на кобзі чи бандурі. "Кобзар" — перша поетична збірка

Т. Шевченка, видана р. 1840 в Петербурзі, що має епохальне значіння в національно-політичній та літературній житті України. [*]

Кода (іт. – "хвіст") – додатковий, 15-й рядок в сонеті, або в інших строфах, що по правилу мають встановлену кількість рядків. Кода наче підсумовує вірш.

Козачковий або шумковий ритм – так зветься в українській народній поезії двотактовий, скочний, танковий ритм. Його можна вважати за основний ритм задля всіх інших народніх ритмів. Постійний наголос його паде на передостанній склад другого такту. Основна музична форма його така (2-2):

Повій, вітре// на Україну,
Де покинув// я дівчину,
Де покинув// чорні очі,
Повій, вітре// з полуночі...

В першому такті буває два наголоси, між першим і другим тактом звичайно буває пересіч (//). Бувають козачкові вірші й 7-складові (останній склад урвано), а також і 6-ти складові (урвано в кожному такті по одному складі): (– – – – //– – –) (– – – // – – –) – анапестові, але не пізнати його, коли є у сполучі з дійсним козачковим ритмом. Козачковим ритмом склав, напр., Іван Франко свою поему "Лис Микита". [75]

Козачкові строфи – є це найбільш відомі в літературі чотирьохвіршові строфи з різними римами:

а) парованими: – "Дише тишею долина,
Йде березняком дівчина,
Вбачить клéчання – ламає,
Стрiне квітку – вириває..." (Л. Глібов),

або: – "Я до милого ходила,
Черевички я купила,
Черевички з підківками,
Та й натерпілась я з вами..." (Я. Щоголів),

б) дактилічними:
– "Ой, на горі ромéн цвіте,
Долиною козак іде,
Та у журби пита́ється,
Де та доля пишається..." (Т. Шевченко),

в) перерваними:
– "В славнім місті Петербурзі,
Недалеко від Неви,
Із болота виглядає,
Хата бiдної вдови..." (Ст. Руданський),

а зрідка і г) перехресними та оповитими римами:

– "Ой, ідуть, ідуть тумани,
Наддністровими лугами,
Наче військо з корогвами,
А передом отамани..." (Ів. Франко).

Але бувають комбіновані козачкові вірші в п'ять, шість, а то й сім рядків. [75]

Колізія (лат.) – суперечність, сутичка, зудар; зудар протилежних інтересів і стремлень в дієвих осіб, в художньому творі, виявлений в низці подій, поданих в ньому. [*]

Коломийка – коротка пісня. Бувають коломийки всього на два рядки. Через малий обсяг у коломийках велика увага звертається на влучність вислову. Цим вона нагадує прислів'я. Коломийка – жанр покутської пісні, що поширена майже по всій Галицькій, Буковинській і Карпатській Україні. Сполучуючи в собі поетичне слово, музику й танок в одну із старовинних українських пісенних форм. В масі своїй коломийка є пісня побутова, але серед них найбільше любовних: одні змісту й тону поважного, інші – сатиричного, а знову інші – гумористичного. Коломийка – це 14-складовий вірш (4+4+6): коломийкова строфа складається з двох віршів, що об'єднуються двоскладовою римою. Кожний вірш поділений двома цезурами на три частини: дві перших 4-складові групи, що відповідають двом тактам мелодії, становлять першу половину вірша; другу творить група 6-складова, що відповідає другій парі тактів. Наголоси на різних складах. В українській літературі вживали коломийковий розмір: Т. Шевченко, Ю. Федькович, Ст. Руданський, Іван Франко. Наукову збірку народніх коломийок зладив Вол. Гнатюк (1871-1926), видано НТШ у Львові. Бувають коломийкові вірші скорочені – 13-складові (4+3+4+2), (4+4+4+1) напр.:

...“Козак коня/ напува́в//,
Дзюба воду/ бра́ла,
Козак собі/ заспіва́в//,
Дзюба запла/ка́ла...”

а ще й 12-складові. 12-складовим віршом (4+2+4+2) переспівав С. Рудницький Гомерову “Іліяду”. [75]

Колонка – одна сторінка переломаного складу, величина якої залежить від формату книги, брошури. [5]

Колон-лінія – лінія, яку часто дають під живою пагінацією (нумерацією сторінок). [5]

Колон-титул – заголовок, який дають при пагінації вгорі сторінок. Він може бути: 1) живий (жива пагінація), що змінюється разом із зміною розділу, параграфу, кожної сторінки; 2) мертвий, що повторюється без зміни, через цілу книжку; 3) фальшивий – без тексту, має тільки цифри з колон-лініями. [5]

Колон-цифра – (пагінація) – цифра, яка показує порядкове число сторінки. [5]

Кольорит (лат.) – характерна особливість художнього твору, а також епохи, місцевости тощо; основний відтінок фарб або настроїв в образі чи іншому мистецькому творі. [*]

Кольоквіялізми (лат.) – розмовні слова і вирази певного сіціального кола; вирази, допущені в розмові певних кіл.

Кольоквій (лат.) – бесіди професорів з учнями з метою вияснити їх знання; начеб іспит; малий університетський іспит; давніше – назва латинського підручника в формі розмов.

Кольпортажа (фр.) – розношення і продаж, загалом поширення друків по домах і вулицях. [*]

Колядки-щедрівки – українські народні пісні, прив'язані до свята Різдва Христова; це величальні пісні бажання, зв'язані з давнім новорічним циклом праздників, що тепер зосереджується на Різдві й тягнеться поза Новий Рік аж до Богоявлення. Слово “коляда” – це назва Нового Року (у візантійців – Kalandae, у римлян – Calendae Januariae), що припадав на тиждень після веселих Сатурналіїв, у другій

половині грудня. Колядки звертаються виразно до особи господаря чи господині, або їх дітей, парубка чи дівчини. Зміст колядок добірають відповідно до того, для кого вони призначені: колядки для господаря й господині оспівують хліборобські мотиви, малюють образ багатства й родинного щастя. У колядках для парубків виступають воєнні мотиви – живий відгомін лицарської та ранньої княжої доби. Колядки цієї групи споріднені з билінами та подекуди підходять й колядки з фантастичним, казковим підкладом. Парубки і дівчата співають колядки еротичного змісту, що стоять у зв'язку з різдвяним вороженням про сватання й весілля і їх можна звести у групу, що живо нагадує весільні пісні. Найменше спільного з величанням мають колядки з біблійним підкладом: вони охоплюють широке коло євангельських та апокрифічних оповідань про життя та смерть Христа. Їх співають господареві, господині і старшим людям.

Колядки мають правильно довші й коротші приспиви-рефрени, причому вірші не сполучаються у строфи: кожний вірш разом з рефреном творить для себе ритмічну й мелодійну цілість, неначе строфу, тимто й рима в колядках слабо розвинена. Її заступають здебільшого асонанси. Колядковий вірш (рядок) складається здебільшого з 10 складів з пересіччю після п'ятого, з наголошеним передостаннім складом. Тим ритмом зложені колядки й щедрівки, тому цей вірш і звуть колядковим:

[— — — / ' — // — — — / ' —]

— "Затих мій/ сівий// битий ту/гою,
пони́к ста/ро́ю// буй-голо/во́ю..." (Т. Шевченко).

Або —"Вечі́рне/ со́нце// гай зо́ло/ти́ло,
Дніпро́ і/ по́ле//золото́м/ крі́ло..."

Буває й так, що 2-й такт (перед пересіччю), а то й 4-й, можуть мати три склади з наголосом на третьому від кінця складі:

... "За тебе/ ма́рно я// в чужо́му/ кра́ю
Караю́сь/, му́чуся//, але не ка́юсь..." (Т. Ш.)

Буває ще скорочений колядковий вірш: (3+2+2+2), в усіх 2-х складових наголос на передостанньому складі:

... "Ді́вчина/ вста́ла// ра́но/, ра́но,
Піду́ я/ в по́ле//, ма́мо, ма́мо..."

Колядки дуже давнього походження: в них відбивається життя й віра ще поганських та старо-князівських часів. Напр., колядка про початок світу: "Коли не було знащаді (спочатку) світа, тогди не було неба, ні землі, а но лем синє море, а серед моря зелений явір. На явороньку три голубоньки, три голубоньки радоньку радять, радоньку радять, як світ сновати: "Та спустемося на дно до моря, та дістанемо дрібного піску – дрібний пісочок посіємо ми, та нам ся стане чорна земляця..." (див. Епанострофа)

... "Ой зажурилась крутая гора,

Ой, дай Боже!...

Що не вродила шовкова трава

Святий вечір!.." – невідома колядка, знайдена в

рукописних матеріялах Гр. Квітки-Основ'яненка й переданих його дружиною І. І. Срезневському. [38, 75]

Коляціонувати (лат.) – перевірювати відпис з оригіналом. [*]

Комедія (гр. за Аристотелем) – драматичний твір, що виставляє лихе та зле в людей, але так, щоби це викликало сміх, а не огиду; літературний жанр, що показує нам людину в таких ситуаціях і з такими прикметами характеру, що вона викликає у нас емоцію комізму. Герой комедії зводить боротьбу не за досягнення високих

ідеалів, але за матеріальну користь, задоволення, забаганки і т. п. Комедія вибирає такі події з життя, що ставлять людину в комічне становище перед загально-принятими звичаями, законами й установами суспільного життя. Колізія вводить дієві особи в ситуацію смішних вражінь. Цим сатиричним настроєм комедія наближається до сатиричного роману й сатиричної поеми, а й не одна комедія – це здраматизована сатира. Розрізняємо комедію ситуаційну й комедію характерів, відповідно до того, чи комедійне вражіння повстає внаслідок сплетення й пов'язання смішних ситуацій, чи внаслідок змальовання смішних прикмет дієвих осіб. У ситуаційній комедії головна увага автора звернена на переведення інтриги. Комедія характерів головну увагу звертає на змальовання смішних рисів характеру героя, через що герой попадає в смішні ситуації, напр.: Мол'єра – Скупар, Мізантроп, Тартюф і т. п. За якістю комізму розрізняємо комедію серйозну або обичаєву, що в ній гумор іронія, глум мають етично-дидактичну мету, як у сатири, й легку, що має намір розвеселити.

Комедія виворилась з релігійних обрядів у честь Діоніса, іменно з веселих, жартівливих пісень, співаних під час осінніх святочних обрядів у честь цього бога, у зв'язку зі збором винограду. Саме тоді відбувається урочистий похід – комос з учасниками, переодягненими в селехів, що співали веселі пісні та представляли комічні сцени з народного побуту.

Комментар (лат.) – тлумачення певного тексту або книги; додаток у кінці книги; примітки по тексті з поясненням окремих слів, термінів та виразів.

Комізм (гр.) – насмішкуватість, гумор.

Комік (гр.) – актор, який виконує комічні ролі.

Компіляція (лат.) – неоригінальна, несамостійна літературна чи наукова праця, побудована на використанні чужих творів.

Комюніке (фр.) – офіційне повідомлення (здебільшого про дипломатичні переговори).

Конвенціоналізм (лат.) – суб'єктивно-ідеалістичний напрям у філософському тлумаченні науки, поширений в кінці XIX на початку XX ст.

Конвергенти (лат.) – елементи однієї мови або кількох мов, які зближуються в процесі їх історичного розвитку; мови, які зближуються внаслідок безпосередньої взаємодії.

Конвергенція (лат.) – виникнення в різних місцях незалежно одне від одного подібних або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку.

Конгрев – нанесення тисненням зображення на палітурки та інші поліграфічні вироби; конгревом називають і саме зображення. Від призвища англійського винахідника У. Конгрева. [5]

Кондиціоналізм (лат.) – ідеалістична філософська течія у природознавстві, головним чином в біології, представники якої заперечують поняття причини, зводять її до комплексу умов, створюваних спотерігачем. Кондиціоналізм близький до позитивізму.

Кон'єктура (лат.) – відновлення зіпсованих місць у тексті або розшифрування тексту, що не піддається прочитанню, на основі здогадів.

Конкордація (лат.) – реєстр слів до тексту із зазначенням місця кожного з них у цьому тексті.

Конкретизувати (фр.) – робити наочнішим, доступнішим, уточнювати.

Консонанс (фр.) – муз. милозвучне сполучення двох і більше звуків; неповна рима, в якій співзвучні приголосні при частковій або повній розбіжності голосних.

Консонант (лат.) – приголосний звук.

Консонантизм (лат.) – скупність приголосних звуків тієї чи іншої мови, їх ознаки.

Конспект (лат.) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Констатація (фр.) – встановлення незаперечної існування якогось факту або явища, наявності чогось.

Контрадикція (лат.) – логічно суперечливе судження; суперечність у процесі міркування, яка порушує закони формальної логіки.

Контрафакція (лат.) – самовільне відтворення або розповсюдження твору без дозволу автора; контрафакція, як і плагіат, є порушенням авторського права.

Контртитул (лат.) – додатковий титул, вміщений на лівій сторінці розвороту книги, переважно в багатотомних і перекладних виданнях.

Конферанс (фр.) – естрадний жанр.

Конферансьє (фр.) – артист, який веде концертно-естрадну виставу.

Конфлікт драматичний (лат.) – відображення життєвих суперечностей в художніх творах, що виявляються в зіткненні протилежних ідей, прагнень і вчинків людей.

Концепт (лат.) – в логіці – смисл знака (імені); загальна думка, формулювання.

Концепція (лат.) – система поглядів на певне явище; спосіб розуміння глумачення якихось явищ, основна ідея будь-якої теорії; в мистецтві – ідейно-творчий задум твору.

Концинізм (лат.) – напрям у традиційній логіці, представники якого намагалися злити логіку з психологією.

Кон'югаційний (лат.) – дієвідміна, дієвідмінювання; той, що належить до відмінювання дієслів.

Кон'юнктив (лат.) – умовний спосіб відмінювання дієслів.

Кон'юнкція (лат.) – логічна операція, за допомогою якої з двох або більше висловів утворюють новий вислів.

Копула (лат.) – службове дієслово напр. "він *був* хворий".

Коран (араб.) – священна книга мусульман; збірник релігійних догм, мітів та правових положень Ісламу.

Коректор (лат.) – особа, яка направляє друкарські помилки на пробному відбитку тексту або графічного зображення.

Кореляти (лат.) – звуки мови, які фонологічно відрізняються дзвінкістю і глухістю (**б** – **п**), твердістю і м'якістю (стіл – стиль) і т. д.; фонема, які чергуються і з якими пов'язане морфологічне розрізнення слів (носити – ношу).

Кореспондент (лат.) – літературний співробітник періодичної преси, радіо, прес-агенства, який готує повідомлення (кореспонденції); особа, що листується з ким-небудь або веде листування в справах установи, підприємства.

Кореспонденція (лат.) – жанр публіцистики; листи, поштово-телеграфні відправлення.

Корифей (гр.) – давньо-грецький керівник хору або заспівувач; в сучасному розумінні – найвизначніший діяч в якійсь галузі науки, літератури, мистецтва.

Котильйон (фр.) – бальний танець французького походження, що складається з кількох самостійних танців та ігор.

Котурни (лат.) – в античному театрі компонент костюма трагічного актора; взуття на дерев'яних підшвах, яке збільшувало зріст, надавало постаті величності, урочистості; перенесено – бундючність.

Коцит (гр.) – у давньо-грецькій мітології одна з річок "підземного царства", де ніби-то перебували душі померлих; переносно – "зійти на береги Коциту" – вмерти.

Краніоскопія (гр.) – опис черепа.

-крат, -кратія (гр.) – у складних словах відповідає поняттям "володар", "влада", напр. плутократ, технократія.

Кредо (лат.) – символ віри; основи світогляду, переконань.

Кресчендо, крещендо (іт.) – в музиці – динамічний відтінок, що означає зростання, посилення звучності.

Крипто- (гр.) – у складних словах означає "таємно" або належність до якогось прихованого стану.

Криптограма (лат.) – напис або документ, зроблені криптографічним способом.

Криптографія (лат.) – писання таємним письмом, умовними знаками, зрозумілим лише втаємниченим. [*]

Криптонім (гр.) – автор, що скриває своє прізвище під першими буквами, а також самі букви. [*]

Криптофонія (лат.) – телефонні розмови з використанням шифру.

Критерій (гр.) – мірка для оцінки чого-небудь (істинності, справедливості ... художності тощо); мірило для визначення оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації; критерій істини – мірило достовірності знань, їхньої відповідності в об'єктивній дійсності. Критерій істини є суспільно-історична практика людей. [*]

Критика (гр.) – розслід, розгляд, оцінка прикмет і хиб твору, ділянка літератури, що розглядає і оцінює вартість творів; розбір, поговор, слава, ганьба, лайка – як вживали в нас в початку ХХ ст. – "Критика – наука відкривати красу й недостатки в творах мистецтва й літератури." (А. Пушкін). Визначні українські критики – П. Куліш, М. Драгоманов, Ів. Франко, М. Євшан, А. Ніковський, М. Зеров, Ю. Шерех, М. Рудницький та інші. Історією української критики займалися: Ів. Стешенко, М. Плевако, Гр. Майфет, Дм. Загул, Як. Савченко, П. Филипович, А. Лейтес. Огляд української критики дав Л. Білецький, (помер 1955 р.). Критика й письменник "Українське слово" Буенос Айрес, ч. 2 і 3 1955 (передрук з МУР-у.) Критика – це творчість, що визначає ті вартості, які продукує мистець... Критика може бути наукова, публіцистична й сатирична що впливає з принципів естетик й вивчає та оцінює твори з формальних позицій. Далі треба розрізнати критику об'єктивну, речову, й суб'єктивну, т. зв. публіцистичну або газетну. Основна тенденція критики – зрозуміти творчість письменника. Зрозуміти світоглядіві шукання письменника, основний стиль його творчості і головну манеру його стилю.

Критиканство – дрібна, непринципальна критика. [*]

Критикувати – розбирати, судити, ганити, ганьбити, лаяти.

Критичне видання творів будь-якого письменника – це видання всіх текстів його, строго перевірених за автографами, апографами та першодруками, з перевіркою їх копій у рукописах та авторитетних виданнях з аналізою всіх їх відмін.

Критицизм – схильність до критикування.

Критичний стан – скрута, халепа, тяжке, становище.

Ксилографія (гр.) – гравюра на дереві; вирізане на дереві кліше; його вживають на друк, як однокольоровий, так і багатокольоровий. На Україні ксилографія появилася в кінці доби класичності і особливо

запанувала в друкарському куншті в другій половині ХІХ ст. як гравюра на дереві. [5]

Кубізм (гр.) – занепадний (декадентський) напрямок в мистецтві, що постав в початку ХХ віку у Франції; подає предмети, розложені на найпростіші геометричні фігури (куб, коло, трикутник і т. д.).

Кулерлокаль (фр.) – місцевий кольорит.

Кулішівка – фонетичний правопис української мови, що завів її вперше П. Куліш і 1856 році у своїм знаменитім збірнику "Записки о Южной Руси" т. I, пристосований до української фонетики (вимови). Він заступив собою старий, етимологічний, обґрунтований Мих. Максимовичем, і який був прийнятий українськими письменниками в Росії, а опісля і в Австрії (Галичині й Буковині). [21]

Кульмінація (лат.) – найвищий ступінь, момент, коли дія у творі досягає вищого свого напруження, після чого починається перелом. [20]

Кульмінаційний (лат.) – що досяг найвищої точки.

Культура (лат.) – сокупність усього, що зроблене людською працею в її боротьбі за оволодіння сил природи; сокупність досягнень людства в ділянці науки та мистецтва; освіта, запас знання; національна культура: мова, школа, література; ідеологічна ділянка суспільного життя нації.

Культурний (лат.) – освічений, виплеканий рукою людини, в протилежність до того, що росте дико; культурним народом звано того, що має письмо в своїй мові і це письмо вживає.

Культуртрегер (нім.) – сіяч культури (Куліш прославляє Петра й Катерину, як найбільших на Україні "культуртрегерів (М.З.)), найчастіше вживається іронічно.

Кумедія – переважно комічна вистава і зокрема театр ляльок-маріонеток, вертеп; вульгарно перекручене слово "комедія"; вульгаризована, погана вистава.

Кунштовні вірші – надмір внутрішньої декоративності й зовнішньої орнаментики барокової поезії довів до т. зв. кунштовних (або курйозних) віршів. Є це з одного боку вірші, де місце образової метафори займає алегорія-емблема, як основний компонент вірша (емблематичні вірші); з другого поезія-іграшка, для ока, що розвинулася в добу барока в т. зв. фігурний вірш. З поміж фігурних віршів, майже єдиного представника барокової поезії – Лаврентія Величковського (помер 1643 р.) відмітимо – "Офірованню книжечки" – присвята книжки поезій панні Февронії в формі хреста. До найбільш кунштовних належить "Діва Марія" – азбучний вірш. Вірш написано високим стилем, як цього вимагає тема, отже церковно-слов'янською мовою. Кожне слово віршу зачинається лише буквою в порядку слов'янської азбуки (аз, буки, веді, глагол, добро і т. д.) – "Дз благ всіх глубина./ Діва я єдина..." Оригінальною є епіграма "З Богом" складена з 13 скорочень, прийнятих в церковно-слов'янському письмі (скоротний вірш):

С(лово) о сім: з Б(о)гом
Д(обро) Є(сть) Ж(ивот), Л(юде),
Н(аш) О(н) П(окой), нас С(лово)
Т(вердо) блюсти буде.. і т. д.

Найбільш кунштовними віршами є т. зв. раки, які можна читати і зпереду і ззаду, буква по букві, напр. "АННА", які можна читати слово за словом з кінця... [61]

Куплет (фр.) – частіше всього куплетами називаються пісні жартівливого характеру, комічні або сатиричні, що виконуються з

естради, в опереті, водевілі. Або проста строфічна пісенька; строфа пісні; частина пісні, що має свою закінчену думку; в передклясичному рондо – вставка між повторюваннями головної теми. [3]

Купюра (фр.) – вирізка, скорочення в тексті; викреслене в творі місце, напр., цензурні купюри в "Кобзарі" Т. Шевченка р. 1860 та й пізніших виданнях його творів в СРСР, Польщі та в Чехії (за німців). Повість "Люборацькі" була видрукована з великими "купюрами" в "Зорі" (1885); грошові знаки різної вартості, цінні папери, облігації.

Курант (лат.) – обіжник, газета.

Курйоз (фр.) – смішний випадок, диковинка; дивне до смішного пояснення чого-небудь. Напр.: російський критик і поет А. Белий, не знаючи української мови, дає курйозні пояснення де-яких українських слів. Так, пояснюючи слово "пундик", він каже: – "Что же касается до других "пундиков", то ручаюсь, что это слово "пундик" сочинил Гоголь; не довольствуясь неологизмами "пузантики", он выдумал свой "пундик", как выдумала одна почтенная дама, отрицавшая "заумь", ласкательное выражение для ребенка: "собасюленька люботосся (факт!), б'юсь об заклад, что "пундик" – такая же "собасюленька" Гоголя... (див. В. Чапленко – "Українізми в мові М. Гоголя, ст. 23).

Найвсебічніший геній історії, блискучий маляр, різьбяр, будівничий, інженер та винахідник (випрацював проект першого парашуту) – Леонардо да Вінчі (1452-1519) писав всі свої замітки лівою рукою та ще й зліва направо. Лише в Парижі переховується 14 томів таких незвичайних записок, що їх ми можемо прочитати лише за допомогою зеркала.

Петрарка, славний італійський поет, помер серед своїх книг. Його знайшли в книгозбірні мертвим з книгою Вергілія в руці.

Грецький філософ Ератостен покінчив самогубством через те, що осліпнувши, не міг більше читати.

Курсив(а) (лат.) – нахилений друкарський шрифт, що подібний до рукописного; вживають курсиви для відрізнення в тексті, складеному антиквою, тобто шрифтом, що має простопадний рисунок. [5]

Куртуазна література (фр.) – середньовікова західноєвропейська література: ліричні вірші, пісні, новели, присвячені пригодам і діям лицарів, оспівування їх чести, їх любови.

Л

Лавреат (лат.) – нагороджений лавровим вінком; мистець, що дістав вчену ступень, або премію, або премію, найвищу нагороду (Нобелівську премію = 140 тис. шведських крон).

Лада – назва мітичної істоти, під якою розуміють старослов'янську богиню. Так у наших веснянках співають про матір Ладу: – "Благослови, мати, ой мати Лада, мати, весну закликати..." (І. Левицький: Світогляд українського народу. Ескіз української мітології. Л., 1876).

Ладканка, Ладкання – назва де-яких українських пісень, а також весільні співи. Термін "ладкати" вживається в наддністров'ю на спів з рефреном: "Ой Лодо..", або й без нього, бо він, мабуть, вийшов з уживання, залишаючи тільки назву. [3]

Ландшафт (нім.) – крайобраз, краєвид, напр., в поезії Т. Шевченка "Сон" (1847):

– "Гори мої високії!
Не так і високі,

Як хороші, хорошії,
Блакитні здалека –
З Переяслава старого,
З Виблої могили –
Ще старішої... мов ті хмари,
Що за Дніпром посіли.

Іду я тихою ходою,
Дивлюсь, аж он передо мною
Неначе дива виринають:
Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А далі сивий наш козак –
Дніпро з лугами виграває;
А онде, онде за Дніпром,
На пригорі, ніби капличка, –
Козацька церква невеличка
Стоїть з похиленим хрестом..."

(Т. Шевченко)

Подібні ж поетичні ландшафти знаходимо ще в поезії "Сон" (1845) – "Світає, край неба палає..." і далі, або ж в поезії "Княжна" (1847) – "Село! і серце одпочине..." і далі.

"Ланка" – київська організація письменників, яких зачисляли також до неоклясиків: Борис Антоненко-Давидович, Григорій Косинка, Валеріян Підмогильний, Євген Плужник та інші. Згодом ця організація була переіменована у "Марс" – "Майстерня революційного слова" – це подібно до "Вапліте" – організація письменників тільки не пролетарських, а народовців, "попутників", революціонерів, з яких де-хто і був розстріляний радянською владою (Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович).

Легенда (лат.) – художній твір, часом у формі фантастичної казки, в основі якої лежить подія, що сталась в дійсності або історичний факт; текст, що вирізується на печатках навколо якогось знаку, емблеми; народний переказ або літературний твір, що має в собі елементи чудесної події, філософсько-релігійну основу. Напр., народна легенда про причину загибелі Січі, мистецьки опрацьована Як. Щоголівим під назвою "Барвінкова Стінка":

– "Розлого прослалась Барвінкова стінка,
Колись запорізьке село;
Тепер воно торгом багате і сильне,
А той вік ще бідне було, –
Але і тоді в ньому малось дві церкви
Й звичая держалися там,
Що можна було доступити вільно
В одну тільки церкву жінкам.
Було віщування, що тільки в ту церкву
Та вступить жіноцька нога,
Трава почорніє по Дикому Полю
І Січу покриє туга..."

Або легенда про "Турову кручу" в ідилії П. Куліша – "Орися", також в "Страшна помста" – М. Гоголя; "Марко Проклятий" в творі тої ж назви О. Стороженка. В чужих літературах зазначимо легенди норвезької письменниці Сельми Лягерлеф, а в нас "Старокиївські

легенди" Наталени Королевої. Пишуть їх Одарка Романова, Катря Гриневичева, Гнат Хоткевич, Іван Липа тощо.

Іван Франко, використовуючи старохристиянську легенду, розповідає дальшу історію юдейського прокуратора (Пилата): В його постаті і очах після його павируку над Христом залишається щось гидке й фатальне – якесь тавро найвищого прокляття. Його жінка не витримує того нового погляду і з безгяним криком падає з даху і розбивається, його мала дитина, стята жахом, умирає в колисці. Цезар проганяє його зі служби і рідне місто висилає поза свої мури. Навіть по смерті його тіло не може знайти спокою – ні земля, ні вогонь його не беруть, – і камінь обривається, прив'язаний до його шиї, коли хотять те тіло потопити:

"І труп Пилата всій землі на горе
І досі плавле десь на океані..." [29]

Легенда-оповідання, що зв'язане зі святими, з Богом; предання, життя святих; напр., легенда про мандрування Христа з апостолом Петром ("Сніп" – О. Корсуна), або про походження писанок – легенда поширена на Уманщині: – "Деякі недовірки спокушали Ісуса Христа, коли Його провадили на Голготу. Вони зібрали камінці, та ховаючи їх перед Христом, запитували Його, що вони ховають. Ісус Христос відповів їм: – "Крашене та писане. Відкривши камінці, щоб посміятись над Ісусом, вони знаходили там ... писанки та крашанки...". Або теперішня українська народна легенда "Посвячені квіти": В одному селі молода жінка породила дитину. Покликала кумів і понесли до церкви хрестити. В церкві, коли вже все приготовлене було до хрещення, кума розгорнула пелюшки, дивиться, а там не дитина, а довгий, довгий мотуз. Священник відмовився хрестити мотуз, і понесли куми пелюшки з мотузом до хати. Прийшли, та й кажуть матері: – "А подивись но, що ти породила". Мати розгорнула пелюшки, подивилась. – "Дитину, – каже. Куми глянули, та й очам своїм не вірять. Взяли дитину та знову до церкви понесли. Усю дорогу дивилися – дитина. Ввійшли до церкви. Розгортають, а там, замість дитини, велика окривавлена сокира лежить, завинена в ганчірки. Знову відмовився священник свяченою водою це кропити і знову все це несуть куми додому... Мати дивиться – дитина. Втретє понесли до хреста. Розгорнули – аж там квіти. Свіжі, гарні, польові квіти. Пан-отець освятив їх. Зразу ж на його очах утворилась дитина... А вночі матері приснився сон: ніби приходить до неї Пречиста Діва Марія та й каже: – "Якби пан-отець посвятили мотузок, то була б довга, довга війна. Воювали б цілим світом. Якби окривавлену сокиру охрестили, то була б коротка, але дуже страшна братовбивча війна. Квіти ж – це щастя. Скінчиться війна і буде всім людям добре і спокійно житися на землі, але їм не треба забувати Бога. (Записано на Вінничині в 1943 р.). [80]

Лейма або **Павза** (лат.) – назва випаду у віршованому рядку із стопи одного або більше складів (зазначається (Λ) – випад безударного складу і (Λ) – при випаді ударного складу), напр.: –

"Закли́на́ю (і) ві́тер і хма́ри,
Закли́на́ю (я), зе́мле, тебе!
І брєнять наймі́цніші(ї) чари –
Заклинаю (я) сонце сліпе..."

(– – / – Λ / – – / – – / –)

(П.

Филипович, "Земля і вітер", 1922). Цими скороченнями поет досягає особливого ритмічного звучання. [11]

Лейтмотив (нім.) – основний мотив (тема), що повторюється на протязі всього твору; керівна основна думка, що неоднократно повторюється та підкреслюється; характеристичний повторний мотив, що має символічне значіння і викликає певні асоціації ідей; провідний мотив. [*]

Лексика (гр.) – словар; сукупність слів, що входять в склад якоїсь мови; словарний склад мови; наука, що вивчає історично-даний словарний склад певної мови, визначає історію вживання і поширення певних слів; що вивчає принцип побудови словників. [*, 18]

Лексикографія (лат.+гр.) – складання словників; словникарство; наука про складання словників. Початком української лексикографії треба рахувати рік 1596-й, коли "дидакал" Лаврентій Зизаній Густановський видав у Вильні книжку під заголовком "Наука ку читанню, и розумѣню писма словенского: ту тыж о святой Троици, и о вѣчловеченіи Господни". Тут вміщено було "Лексисъ Сирѣчь Реченія Вѣкратцѣ събраны. И изъ словенскаго языка, на простый Руский Диялектъ истолкованы. Л. 3." (Див.: Петро Самоверський – "Історичний розвій українського словництва". "Українське слово". Буенос Айрес". № 34. 13.9.1953.). В цім невеличкім словарикові автор пояснює трохи більше тисячі церковно-слов'янських слів словами тодішньої книжної мови українців, в склад якої увійшло чимало народних українських слів. – Більш важливим був "Леґіконъ славеноросскій слов и именъ Тлъкованіе...", що з'явився у Києві 1627 р. "тщаніємъ, вѣдѣніємъ и иждивеніємъ малѣйшаго вѣ Іеромонасѣхъ Памвы Беринды...", де словник займає 475 стовпців книги в чвертку аркуша. – Третім відомим нам був словник – "Синонима славеноросская", що зостався в рукопису і опублікований був лише в 1888 р. П. Жигецьким в "Кіев. Старині". Тут слова книжної української мови пояснені слов'янськими словами. Було в словнику 185 листків, і, можливо, що це була чорнова праця... Так почалась українська лексикологія. (Див.: Б. Грінченко: "Огляд української лексикографії". ЗНТШ. т. LXVI та 3. Кузеля: "Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва". "Час". 1947, ч. 25 і далі). [16]

Лексикологія (лат.+гр.) – наука, що вивчає запас слів даної мови; наука про походження, значіння та вживання слів, словництво; розділ граматики про словотворення та словозміну. Між українськими лексикологами відомі: Михайло Комар(ов) – "Украино-Россійській Словарь Уманця і Спілки", Ол. Афанасьєв-Чужбинський, Євген Тимченко "Русско-малороссійській словарь" т. I. 1897, т. II. 1899.; Словник літературної мови XIV-XVIII ст.; Історичний словник української мови, т. I. Зош.1 і 2; К. Михальчук, Б. Грінченко, А. Ніковський, Ол. Панейко, З. Кузеля, Гр. Голоскевич, Яр. Рудницький, Вс. Ганцов, Олена. Курило та інші. [16]

Лексикон (гр.) – поазбучний словник певної мови; запас слів. [*]

Лектура (лат.) – читання; матеріал до читання (твори і письменство).

Лекція (лат.) – публічний відчит або виклад на якусь тему; година навчання. [*]

Леонінський вірш – позичений у Вергілія та Овідія, в якому кінець кожного рядка добирав рими до середини його (внутрішня рима). Від цього бо вірша веде свій початок і розвиток рима, а в дальшій еволюції то й тонічний вірш, особливо по реформі, що перевів над леонінським віршем Юрій Кониський (1718-1795). Ю. Кониський розбив

вірш на дві частки ще й першу половину леонінського вірша і таким способом в двох рядках стало аж шість співзвучних кінцівок, напр.:

– "Чиста птиця/ голубиця/ таков нрав імієт:
Буде місто/ де нечисто/ тамо не почієт,
Но де трави/ і дубрави/ і сїнь єсть од зноя,
То прилично,/ то обачно/ місто їй покоя..." [11]

Лист Божий, небесний – рукописний листок релігійного змісту, де написано, що жінка, яка його носить або яка його часто слухає, буде мати легкі роди; а носять його при собі лише вагітні жінки. (Поділля). ("Кієв. старина" 1893. VII).

Лист визволений – "вольна" – документ про визволення з кріпацького або невільничого стану. – "Котрий би міг бідний невільник (цей сон) відгадати, – міг би йому листи визволені писати". ("Историческія п'єсни малорусскаго народа съ об'ясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова". Том I. 1885. Кієв).

Лицарські повісті. Культурні взаємини через Польщу і Литву з західно-європейським світом повели у нас до розповсюдження перекладів і переробок лицарських романів, що в XVI-XVII ст. ходили по Україні в численних списках: – "О витезяхъ съ книгъ сербськихъ, а звлаща о славномъ рыцере Трыстанѣ", "Римскіи д'ѣянїя", "Гисторыи розмайтые зъ римскихъ авторовъ зобраны", "О трехъ корляхъ" і т. д.

Лицедія – п'єса, комедія.

Лицедій – актор, дієва особа.

Лібрето (іт.) – текст опери, оперети; короткий викид змісту п'єси, напр., лібрето до оперети "Запорожець за Дунаєм" написав Мих. Костомаров. [*]

Лібретист – автор лібрето.

Лігатура – сполучення двох літер на одній черенці (зустрічається в чужих мовах, напр., α, æ); подвійна буква.

Лімерик (анг. Limerick) – жартівливий, п'ятирядковий вірш: (aabba); форма безглуздого, беззмістовного віршу, спопуляризованого не автором, Едвардом Леаром в його книзі – "Книга нісенітниць" (1846). OED (Оксфордський Англійський Словник) каже, що назва ця походить від звичаю наспівувати якісь дотепні нісенітници, а все товариство хором при кожному куплеті співає: – "Чи не повернули б ви до Лімеріку?" Британська Енциклопедія, досліджуючи історію цього віршу каже, що повстання цього типу віршів губиться в темряві історії. Лімерик складається з п'ятирядкових строф, при чім 3 і 4 рядки бувають коротші на одну стопу. Часто успіх віршу залежить від фантастичних рим, частіше подвійних і потрійних, ніж поодиноких. Довгі та неіснуючі назви місцевостей, прізвища, неправильне правописання мають гарні та вірні рими, а порушення мови в кінці рядка збільшує вигадку і викликає гумористичний ефект. Звичайно поема починається так: –

"Була собі пані з Норвегії,
Яка випадково стала в дверях,
Коли двері здушили її на плячок
Цьопа скричала: – "Що це їй?
Ця хоробра пані з Норвегії".

Часто перший рядок подібний до останнього.

Limerick.

There was an old man of Calcutta	a
Who slept all day long in the gutter,	a
Till the tropical sun	b
Had the best of the fun	b
And melted the man into butter.	a

Модерні лімерики часто є сатиричні і місцевого характеру, не рідко соромицькі, але завжди це нісенітниця, неймовірність цілої картини, що лімерик зображає.

Лінгвіст (лат.) – спеціаліст з мовознавства. Напр., українська лінгвістична секція під проводом відомого лінгвіста, акад. Ол. О. Шахматова при Петроградському Університеті (перед першою світовою війною). В склад її входили: Григорій Голоскевич, Вс. Ганцов, В. Ярошенко, В. Державин та інші.

Лінгвістика (лат.) – мовознавство; наука про мову. [*]

Лінотип (анг.) – друкарська наборна машина, що складає літери в рядки і цілими рядками відливає їх. Вигадав її емігрант німець Отмар Мергенталер – 3.6.1886 року. Вона складається з клявіатури, подібно до клявіатури пишучої машинки, запасу матриць та казана з розтопленим гартом. = Друкарство.

Ліризм (гр.) – особливість лірики, ліричний настрій; твори, в яких автор змальовує свої переживання в зв'язку з певними подіями чи явищами, наз. ліричними. Ліричний вірш перейнятий сумним настроєм, напр.: "До соловейка" – Павла Грабовського (1864-1902), називається елегією:

"Розтòхкався соловейко	<u>протиставлення</u>
На калиноньці,	
Щось не спиться серед ночі	
Сиротиноньці.	
Розваж, розвій, соловейку,	<u>тавтологія</u>
Мою тугоньку,	
Чи забуду прикру людську	<u>реторичні запитання</u>
Я наругоньку?	
Чи судилось мені мати	
Свою квітоньку,	
Чи тинятись вік по наймах,	
Серед світоньку?	
Чи знайду я коли небудь	
Власну доленьку,	
Чи все тягти чуже ярмо	
Та невольньку?	
Тòхка, плаче соловейко	<u>тавтологія</u>
На калиноньці,	
Та не знає дати ради	
Сиротиноньці."	

Лірика (гр.) – рід поезії, що висловлює особисті почування поета; в давнину співи при лірі, лірику протиставлять епіці, як поезії описовій. Найбільш відомі форми лірики: пісня, ода, елегія, сонет, гімн, дитирамб, канцона, епітафія, епіграма, мадрігал, станси, еклоген. Сучасна критика не визнає поділу на лірику й епіку, та й розмежувати їх важко. Характерною особливістю лірики є віршова форма, яка добре передає насичену чуттями, схвильовану людську мову. [*]

Лірична вставка або ліричне відступлення (авторська мова) до осіб, а також до річей та предметів, напр., в поемі Т. Шевченка "Катерина" – "Єсть на світі доля...", або в поемі "Невольник" – "Той блукає за морями..." і багато інших. Чимало таких ліричних відступлень знаходимо в його "Журналі", в Панаса Мирного в "Серед степів"; в М. Гоголя: "И какой же русский не любит быстрой езды" ("Мертвые души") та у багатьох інших.

Лірницька пісня – пісня, що співають лірники під акомпанімент гри на лірі. Напр.:

Були люди невірні,
Вони в Бога не вірили,
А вірили у смочище,
У лютеє та зміїще.
Дали смоку а й оброку,
Що-неділі по людині
Прийшла пора аж царя –
Хоч сам ступай, хоч доч давай.
Стали вигри вигравати,
Стали панну наряджати;
Посадили в кінці моря:
– "Моли, панно, щиро Бога!"
Панна тоді сильно злякла,
Пред Господом Христом вклякла.
Аж тут летить та смочище,
А лютеє та зміїще.
В його з рота огонь паше,
В його з очей іскри скачуть...
Де узявся святий Юрій
На білім коні з копієм.
Вдарив смока серед ока,
Забив смока на вік віка.
– "Чого хочеш, святий Юрій?
Чи ти хочеш срібла-злата?
Чи ти хочеш розписати,
По всім світі розіслати,
Щоб читали і писали,
Георгія святкували?"
– "Я не хочу срібла-злата,
Тільки хочу розписання,
По всім світі розіслання,
Щоб писали і читали,
Георгія святкували."

(П. Демуцький – "Ліра і її мотиви". К. 1903).

Літера (лат.) – буква, письмо, грамота, шрифт; буквальный змісл. [*]

Літеральний (лат.) – буквальный.

Літерат (лат.) – письменник із фаху, робітник пера, журналіст.

Література (лат.) – збір усіх писаних творів людської думки; красне письменство; всі твори та джерела, що належать до якоїсь галузі знання. [*]

Літературна українська мова – (див. також: Рідна мова) "... зародження нової української літературної мови зв'язане насамперед з іменами І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Гр. Квітки-Основ'яненка. Полтавець, киянин, харків'янин – вони вносили в літературну мову риси своїх говірок; вони, природна річ, переносили в літературну мову те, що чули в своєму оточенні. В основі творів І. Котляревського лежить колополтавська говірка; в основі творів Г. Квітки-Основ'яненка – коло-харківська. Т. Шевченко відмовляється від вузько-діалектної мови. Він сприймає мовні здобутки своїх попередників, відкидаючи з них вузько-місцеве. Виросши в місцевості, де саме сходяться межі трьох головних українських діалектів – південно-східнього, південно-західнього й північного – він добирає до літературної мови переважно те, що спільне всім цим діалектам (О. Синявський). До цього він додає певні елементи книжного походження

– і цим виробляє вже справжню високу літературну мову. Вона оформлюється отже, на базі передовсім київсько-полтавських говірок, але вже переростає їх..." (Григорій Шевчук – "Одна чи дві літературних мови" (Р. Сл. 1946, ч.3-4, ст. 79). – Велику вагу в утворенні української літературної мови має творчість П. Куліша та інших письменників. (Ю. Шевельов – "...твердження про київсько-полтавську основу української літературної мови потребує перегляду. Питання значно складніше і вимагає детального вивчення впливу різних говірок..." – Доповідь професора Ю. Шевельова "Чернігівщина у формуванні української літературної мови"). [94]

Літературні збірники. Вже на початку XI ст. знали на Україні збірник, зложений у календарному порядку та названий "Четї-Минеї", що зберігся на українському ґрунті до найновіших часів. Інші типи збірника житїй – це "Прольог", ще інші – "Патерики" (синайський, скитський, атонський, ерусалимський і інші) – цебто збірки житїй святих якоїсь одної околиці. Більш світського характеру є два славні збірники кн. Святослава з рр.1073 і 1076, переписані за болгарськими оригіналами для українського князя Святослава Ярославича, – це були виїмки з творів св. Отців, коментарі до різних місць св. Письма, уривки з історичних та філософських творів. Між іншим родом збірників були дуже популярні в нас "Пчели", себто збірники афоризмів з релігійної та світської літератури. До групи літературних збірників також належить один з найцікавіших, вже наполовину оригінально-українських творів княжої доби – "Моленіє Данїїла Заточника" з XII-XIII ст. Цікаве воно як своєю формою, опертою на літературній фікції (прохання заточенця до князя про помилування), так і дотепним вибором усяких виїмків і афоризмів з різних сучасних йому творів. [7]

В тяжких підцензурних умовах нового часу українське громадянство в Росії і Австрії не могло мати періодичних літературно-мистецьких видань і лише вряди-годи випускало в світ літературні збірники. Першим таким збірником була "Ластовка", злагоджена Євгеном Гребінкою та Т. Шевченком 1841 р. і видана в Петербурзі. В цім збірнику були твори впорядчиків та інших українських письменників, як П. Куліша, Г. Квітки-Основ'яненка та інших. Далі подібні збірники виходили у Харкові, літературнім осередку українських романтиків: "Сніп", виданий О. Косаруном в 1841 р. (були праці: Квітки-Основ'яненка, Куліша, Шевченка, Чужбинського-Афанасїїва, Костомарова та інш). В 1842 р. І. Бецький там же видав збірник: "Молодик на 1843 та 1844 рр.", де містились твори: Ол. Афанас'єва-Чужбинського, О. Бодяньського, Гр. Квітки, М. Костомарова, А. Метлинського, Т. Шевченка, Я. Шоголева та інш. Далі видатним літературним явищем був альманах "Хата" (1860) П. Куліша (див, Альманах) та збірники: "Ужинок рідного поля" Миколи Гатцука (Москва, 1857), де крім поезій, народних пісень і приказок вміщено було дуже цікавий огляд старого українського письменства та "Малорусскій літературный сборникъ", виданий р. 1859 у Саратові Данилом Мордовцем при участі М. Костомарова. За той час і українці-галичани розпочали свою пресу подібними збірниками. Там такий почин зробила епохальна "Русалка Дністровая", видана в 1836 з датою 1837 р. в Будапешті "руською трійцею" – Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем і Яковом Головацьким. З 60-х років Галичина має українські періодичні видання: "Вечерниці" (1862-1863) – перший літературний орган. Далі: "Мету" (1863-65), "Ниву" (1865), "Русалку" (1866) і, нарешті, "Правду" – найповажніший журнал тих часів (що виходив з перервою в рр. 1867-1884), при участі П. Куліша. – В Росії ж

лютував Валуєвський припис: "не было, нѣтъ и быть не можетъ никаково малороссійскаго языка", зміцнений ще в 1876 р. т. зв. "Емським указом". Але з 80-х років починають густіше прориватись через цензуру в світ саме літературні збірники. Так, "Луна" — О. Кониського (Київ, 1881), "Рада" — в двох томах М. Старицького (К. 1883-1884), "Нива" (Одеса 1885), де вміщено VI пісню "Одисеї" в перекладі П. Ніщинського, "Степ" (Херсон, 1886), де з'явився Д. Маркович, "Складка" (Харків, 1887) В. Олександрова (тут вміщено було I пісню "Іліади", переклад В. Самійленка. — Але й в Галичині та Буковині в ті часи, поруч змагань різних політичних угруповань мати свій орган, густо з'являються літературні збірники-альманахи, напр.: "Руська хата" під редакцією Данила Млаки (псевдонім — Сидора Воробкевича) в Чернівцях 1879 р., "Ватра" (Стрий, 1887), "Рідний Зільник" (Львів, 1891), "Наша доля" (Львів 1887), "Товариш" (Львів 1888), де брали участь письменники з рос. України, Галичини й Буковини і це вело до певного об'єднання українського літературного руху. В 1887 році появляється перший жіночий альманах під назвою "Перший вінок". До "Першого Вінка" прислали свої твори письменниці і поетки з усіх українських земель: Олена Пчілка, Уляна Кравченко, Ганна Барвінок, Дніпрова Чайка, Леся Українка і, очевидно, Наталя Кобринська, що була душею журналу.

Ще солідніші та густіше з'являються літературні збірники на переломі століть. В Харкові "Складка", рр. 1896 і 1897; в Чернігові (1900) "Хвиля за хвилею"; в Києві: трьохтомовий ювілейний збірник "Вік" (1798-1898), поезія і проза (1900-1902), що був небувалою досі появою в українському письменстві; "З-над хмар та долин" (1902, Од.) під редакцією Миколи Вороного та Михайла Коцюбинського; "Літературний Збірник пам'яті Кониського" (К. 1903), "Дубове листя" (Чернігів, 1903), присвячений П. Кулішеві; "На вічну пам'ять Котляревському" (К. 1904). — В 1905 році українське слово зриває кайдани неволі і дістає можливість мати свої періодичні літературні органи і в російській Україні, хоча й не раз звертається до старих форм публікації новин літературних — до збірників-альманахів. Такими були: "З неволі" — збірник виданий на користь українських засланих на північ Росії (Вологда, 1906). "Терновий Вінок" — під редакцією Олекси Коваленка (К. 1908), що став наче б маніфестом українських модерністів; "Вінок" — ювілейний збірник, присвячений Т. Шевченкові (Москва, 1914); "Арго" — збірник під редакцією Фед. Петруненка (К. 1914). Але з хвилини, як українське слово дістало відносну волю, знайдена була інша форма публікації українського мистецького слова, а це т. зв. "декляматори". Такі збірники, чи антології українських поетичних творів видали: Ів. Франко — "Акорди", Б. Лепкий "Струни" (2 томи), Б. Грінченко — під наз. "Досвітні вогні" та Ол. Коваленко — "Розвага", а одночасно той же Ол. Коваленко почав видавати велику антологію українських поетичних творів, починаючи від І. Котляревського під назвою "Українська Муза" (К. 1908). Видання закінчено було в 1910 році, де вміщені були вибрані твори давніших і наймолодших поетів, що з'явилися на літературному коні. Ця антологія поруч з трьохтомовим вибором з українського письменства видавництва "Вік" та двома декляматорами дали солідний матеріал для знайомства з українською художньою літературою на той час, поки не з'явилися повні збірки творів наших мистців слова. [25]

Літературні премії — нагороди за найкращий твір. Такі премії видають з фонду шведського інженера Альфреда Бернарда Нобеля (1833-1896), що поклав в основу капітал в 9 мільйонів, з якого щорічно видають по 140 тис. шведських крон (від 30 тис. дол. до 46.350 дол.),

призначені відповідним журі лавреатам з різних ділянок праці, незалежно якої національності. Це т. зв. Нобелівські премії. Першу премію присуджено 1901 року. Їх одержали, напр.: англієць – Б. Шов, німець – Томас Ман; Герман Гессе (лауреат Нобелівської премії в ділянці літератури за 1946 рік, автор "Гри склстих перлів" у своїх творах змалював рідне містечко, його краєвиди і людей), Француз – Андре Жід Моран, італієць – Піранделло, норвежець – Сельма Лягерлеф, росіянин – І. Бунін, англієць – Дж. Гелсворси і т. д. Українця ніж нобелівськими лавреатами ще нема!., хоча, напр., в 1945 р. цю нагороду дістала чилійська поетка Габріеля Містраль (псевдонім Люсілі Годой Алькаяга, нар. 1889). Крім цієї світової премії майже кожна держава має свої премії, так у Франції є постійна премія бр. Гонкурів – чисто літературна, що називається – "L'Académie des Goncourt", премія імені Сент-Бева, премія "Femina" та чимало інших, напр., видавництво "Нувель-літерет", щоби зацікавити авторів підупалого формою роману, оповістила була в 1847 р. нагороду за гарний роман – один мільйон франків премії. "Премію від критики" в тім же 1947 р. дістав у Франції Альберт Камюс за свій роман-хроніку "Чума". В США є т. зв. "Пулліцера премія" (Pulitzer), що присуджує премії за чисто літературний твір, окремо за театральний, окремо журналістичний. Цю найвищу американську літературну нагороду одержав за свою літературну діяльність один з кращих американських прозаїків, а саме Торнтон Вайлдер. В 1953 році цю премію дістав Ернест Гемінгвей за свій твір – "Старий чоловік і море". Італійське міністерство народної культури що-року видає т. зв. Санремську премію за найкращі твори з літератури та суспільних наук. В Німеччині видають т. зв. Гетівські премії... і таку премію дістав в 1943 році сучасний німецький філософ, представник німецького екзистенціалізму – професор Карло Ясперс.

Літературні премії стали організаційною нормою в літературному житті європейських та позаєвропейських країн. Триумф лавреата, що здобув нагороду, виростає в факт національного значіння. – Подібні премії вже були в практиці і нашого літературного життя. Так, перед останньою світовою війною в Галичині їх було кілька: "Товариство Письменників і Журналістів" ім. І. Франка і "Український Католицький Союз". Перше Товариство в 1937 р., напр., призначило три нагороди авторам за найкращі твори і присудили: I нагороду (600 зл. пол.) Ю. Косачеві за три збірки оповідань ("Чарівна Україна", "Клубок Аріядни", "Тринадцята чота"); II нагородою (400 зл. пол.) відзначено книжку Ілька Борщака "Наполеон і Україна"; III нагороду (300 зл. пол.) призначено Наталії Лівницькій за збірку віршів "Сім літер". Український Католицький Союз винагородив: Наталену Королеву за повість: "Сон тині" (перша нагорода 350 зл. пол.), Юрія Косача за збірку оповідань "Чарівна Україна" й Галину Журбу за повість "Револуція йде" (друга нагорода 250 зл. пол.) і Юрія Клена за поему "Прокляті роки" (третья – в 150 зл. пол.). Крім того українці м. Торонто визначили 75 канадійських дол. на нагороду ім. Василя Стефаника за найкращу повість, видану в 1937 р., цю нагороду дістала Галина Журба за повість – "Револуція йде..."

Літографія (гр.) – спосіб відбивати і помножувати рисунки, тексти, ноти з літографського каменю на папір, винайдений 1796 р. А. Зенненфельдером; майстерня, де виконується та праця. [*]

Літописи = аннали, хроніка, оповідь про події за роками; це "цілий збірник літературних творів, – каже проф. М. Грушевський, – різних авторів і навіть різних часів, результат колективної праці багатьох людей чи, може, і поколінь, тільки поданий нам під одним спільним

заголовком: – "Се повѣсти временныхъ лѣтъ...". Найстарший Літопис зложено в Києві й доведено до 1039 року; між 1069-1073 роками його зредагував печерський чернець Никон Великий (1088). Другий – Києво-печерський або "Початковий літописний звід" уложено б. 1095 р. Це в році 1112-м печерський чернець Нестор (авторство Нестора, одначе, викликає де-які сумніви – про це писав акад. О. Шахматов) на основі попередніх зводів та інших усних і писемних джерел уложив свою славу "Повість временних літ...", що мала таку властиво назву: – "Повѣсть временныхъ лѣтъ чърноризьѣя Ѡсофсіева монастыря Печерьского отькуду естъ пошла Руськая земля и кто в ней почаль первѣе княжити". Опис подій вона подає від 852 р. до 1100. Цей твір перейнятий глибоким патріотичним почуттям і відзначається високими прикметами стилю і форми. На основі "Повісти врем. літ..." уложено цілий ряд пізніших літописних списків у Києві ("Сильвестрів звід" – 1116 р., "Київський літопис" б. 1200 р. та інші), в Чернігові, Переяславі, а також на Білій Русі та Московщині. Перші літописи доховались до наших часів у багатьох редакціях – списках. Із них Іпатська – є українського походження (в цім кодексі (зводі, спискові) з р. 1425 до нас дійшов "Київський Літопис" – літопис про події XII в. в Україні). Літописна праця широко розвинулась зокрема в XVII ст. Як давні літописи писали ченці-монахи, так пізніше пишуть їх світські люди з поміж освічених козаків. І як давні літописи, так і козацькі літописи перейняті гарячим патріотизмом. З новочасних літописів, або т. зв. "козацьких хронік" відомі: "Літопис Самовидця" – невідомого автора про війни Богдана Хмельницького – надзвичайно цінний, як з наукового, так і художнього боку, писаний був він між 1670-1702 роками (вперше виданий р. 1846 проф. О. Бодянським у Москві). Не менше цікава праця – "Сказаніе о войнѣ козацкой зъ поляками чрезъ Зѣновія Богдана Хмельницького... вь осми лѣтехъ точившайся..." – військового канцеляриста Самійла Величка (1728), зложена в 1720 р. на підставі українських, польських та німецьких джерел (видано в Києві в 4-х томах, 1848-1864 рр.). Третій важний козацький літописець – гадацький полковник Григорій Грабянка (пом. 1837 р.), що написав працю – "Дѣйствія презѣльной и отъ начала поляковъ крвавшой небывалои брани Богдана Хмельницького съ поляки" (1710); вона обіймає час до вибору гетьмана І. Скоропадського (видана в Києві 1854 р.). Окрім того відомо багато анонімних козацьких літописів (кілька таких літописів або хронік видав Микола Білозерський у Києві 1856 році – "Южнорусскія лѣтописи"), а три додано до видання Літописа Самовидця (К. 1878) та інші видання. Літопис Єрлича, одного із сучасників великої козацько-поспільської революції XVII в., як каже П. Куліш, – "представителя малороссіян, противодействовавших Хмельницькому..." (21)

Літота, літотес – один з тропів: образний вислів, що полягає в протилежності гіперболі в зменшенні величини, сили, значення; повстає тоді, коли для вислову неозначеної величини ставимо членик із запереченням, напр.: – "Вже не три дні, не три ночі/ Б'ється пан Трясило". – Літота означає поменшення. – Літота буває ще тоді, коли ставимо заперечний прикметник для евфемістичної мети (для зм'якшення виразу), напр.: "не добрий, не гарний, замість – поганий, злий і т. д.". – "Темно всюди, як у будень,/ А свято чимале..."; вислів думки уживанням негативу, напр., "Він був немалий розбишака" – це фактичне зменшення протилежне гіперболі, тобто перебільшенню, вона полягає в запереченні зворотньої присвійності, напр., замість форми – дурний, говорять: не пишається розумом або не

задоволений розумом. Ще приклади: у Т. Шевченка: "Не забудьте спом'янути незлим (замість: добрим), тихим словом..." [18]

Licentia poetica - (лат. – вольність поетична) – так називається відступлення від вимог граматики, неправильні наголоси в словах, які дозволяє собі робити поет, щоби зберегти розмір віршового рядка, риму тощо. В старовину поетична вольність дозволялась і в признаних поетів. В наш час поетична вольність вживається в іронічному змислі в тих випадках, коли автор не справляється з віршовою формою; вислів або слово, образ, якого вільно вжити тільки поетові. Був час, коли до письменства нележало тільки те, що було списане поетичною мовою, мовою в'язаною. А що це річ не така легка, то письменникам давали де в чому волю писати по-своєму, вживати таких висловів і форм, що у звичайній мові, не в'язаній, уважалось недобрим чи негарним. Ту волю зберегли для себе поети й досі, й досі можна їм списувати такі слова й форми, які проза вважає за помилкові, можна їм і тепер не дуже додивлятися до звукових законів. Напр., у Т. Шевченка в поезії "Неофіти" вжито: – "Зорить! І день і ніч перед пенатом/ Святий огонь. Радіє мати..." Тут поет ужив слово "пенати" в однині для рими зі словом "мати", тоді як воно вживається, і ним самим, лише в множині – це явна *licentia poetica*. Сюди треба віднести і т. зв. римічні і ритмічні наголоси, що часто стрічаємо як у народній поезії, а ще більше у наших мистців слова: напр.: "Ой, город, город, городін/ Приїхав Андрієчко челядін..." – *licentia poetica* допущена піснею ради рими.

М. Зеров в сонеті "Іванів чай" (1927, "Sonnetarium", ст. 101) дає останній рядок шостистоповий. Це не випадок, бо те саме він зробив в "Князь Ігор" і в "Олександрії". Йому здавалось, що при конденсуванні змісту в останньому рядку видовження його так само законне, як і в Спенсаровій строфі. (Лист М. Зерова до NN від 12.12.1928 року).

Так само не годиться давати поряд дві рими з чужомовним походженням слів, як це він дав в сонеті "Завойовники" ("Sonnetarium", ст.126): героїчних – тропічних. (рядки 9-10).

Логоедичними називаються, за античним зразком, вірші, де поперемішувані розміри: алкейська строфа, аристофанік, архілохій, сапфічний та інші. Їх, звичайно, вживають при перекладах античних поетів. У нас їх вживали Ів. Франко, М. Зеров та інші. [75]

Логограф (гр.) – грецький літописець, що, користуючись творами Гомера й т. зв. циклічних поетів, як і живою традицією, записував прозою перекази з героїських часів, генеалогії, списки царів та всякі географічні відомості. [*]

Логогриф (гр.) – ломиголовка: з розсипаних складів скласти слова, що їх початкові, середні або останні букви дають розв'язку загадки. [*]

Логомахія (гр.) – надуживання словом, магія слів.

Ложноклясицизм = Клясицизм.

Лозунг (нім.) – гасло; коротко, але виразно висловлена головна ідея, завдання або вимога часу, напр.: "Україна – понад усе!"; умовне секретне слово, що вживалось при військовій сторожі.

"Loci Communes" (лат.) – загальники, утерті вирази.

Любовна лірика XVII-XVIII ст. – це літературний доробок мандрівних школярів, що залишився у великій кількості та певній різноманітності. Маємо тут, напр., елегію на зразок:

– "Во печалі во великой,
Всегда пребываю,
По тобі, милоє серце,
Тяжко воздыхаю.

Нельзя мні забити тебе
Презлична Діанна:
Ти у мене, моє серце,
Паче всіх ізбранна..."

Але були й інші вірші, написані "високим штилем" і вірші, що наближаються до звичайних собі романсів, складених у душі української народної пісні.

Лябораторія (лат.) – наукова чи дослідча робітня. [*]

Ляік (лат.) – людина, не ознайомена з якоюсь справою. [*]

Ляйтмотив – коротка, дзвінка музична фраза, що є основою цілого твору і, як рефрен в пісні чи поезії, повторюється в ній кілька раз.

Ляконізм (гр.) – економне використання художніх засобів при утворенні образу, характера, життєвого образу в творі; стислість і чіткість у висловах думки; зв'язність, точність і короткість мови; кажуть, що цією рисою славились спартанці, мешканці старовинної Ляконії (звідси й пішла назва); короткомовність.

Ляконічний (гр.) – короткий, а в той же час виразний і точний вислів ("Свидницький уміє бути ляконічним". М.З.). [*]

Ляментация, лемент (лат.) – скарга, сумовання, плач, ридання, жалощі, коли те висловлене в поетичній формі, напр., твір Мелетія Смотрицького – "Тренос" (див. "Голосіння"), або вірш Миколи Вороного – "Лемент":

– "О, завіщо ж ці муки,
Ці кари страшні через край,
Катування вороже?
Не карай!..
Схаменися, лютий Боже!.." [*]

Ляпідарний (лат.) – стиль короткий, стислий, виразистий склад, як, напр., в творах Мих. Коцюбинського, Вол. Стефаника, а також в Ул. Самчука; надробний (склад). [*]

М

Магабгарата (санскрит = велика війна) – старо-індуська епопея в 18 книгах, що є зразком збірної народної творчості з IV ст. до Хр. – VII ст. по Хр.; Магабгарата дає опис боротьби кількох племен, крім цього релігійні перекази, філософію й опис історичних подій. (див. Санскрит).

Мадригал (фр.) – вірш, пісня, багатоголосна пісня, в якій використовувалось всі засоби музичного вміння. Найбільший розквіт мадригалу був у XVI - XVII ст.; вид старо-французької поезії: ліричний вірш жартівливого або любовного характеру, змістом якого свичайно була властлива характеристика особи, до якої звертався поет. Мадригал складався з двовіршу з повторенням після такої строфи третім віршем (рефреном).

Маєстро (іт.) – знаний, славний композитор, музика. [48]

Магазин (фр.) – склад, крамниця; журнал (літературний, напр., "Пу-гу"). [48]

Мажор (лат.) – бадьорий тон. [48]

Майстерзінгери (нім.) – міщанські співаки, поети і музиканти, об'єднані в музичних цехах (XV-XVI ст.). У свій час славилась Нюрнберзька школа Майстерзінгерів на чолі якої був Ганс Сакс. [48]

Макаронізм (лат.) – чуже слово, смішно й неправильно вжите в рідній мові, напр, макаронічна мова українських москвофілів.

Макаронічна поезія – рід жартівливих віршів, де комізм виходить через перемішання форм і слів із різних мов, напр. в "Енеїді" І. Котляревського –

"Енеус ностер магнус панус,
І славний троянорум князь,
Шмигляв по морю як циганус,
Ад те, о рекс, прислав нунк нас...",

або мова Тетерваковського в "Наталці Полтавці" І. Котляревського. Макаронічним наз. мова, стиль чи твір, густо насичений варваризмами. Таким віршем вперше була написана італійська комічна поема "Massaronea" (1490) – звідси її назва.

Макет (фр.) – модель, виготовлений видавництвом зразок технічного опрацювання книжки, газети і т. п. Технічний редактор, оформлюючи книжку, розтинає і наклеює текст набраний у гранках так, як він має бути зверстаний, долучаючи сюди й відбитки кліш. Такий макет виготовляють, здебільша, для великих часописів та книг багато ілюстрованих, напр., дитячих, мистецьких тощо. [5]

Макіявелізм – це теорія цинічної неморальності засобів боротьби в політичному і громадському житті. 1576 року, тобто сімдесят років після написання Макіявеллі твору "Князь" починається кування "макіявелізму", побудованому на хибному тлумаченні чи навмисному перекручуванні думок славного флорентійця.

Макулятура (лат.) – зіпсовані в друку аркуші паперу; твір без жадної вартости; бездарно написаний літературний твір.

Мана – привид; ілюзія; принада.

Мандрівна література – літературний твір, в якому оповідається про дійсну або вигадану мандрівку в чужий, невідомий або малознаний край. В "мандрівній літературі" описуються спостереження, вражіння мандрівника, його випадки і пригоди. Незвичайно цікавим "мандрівним твором" є "З далекої подорожі" – Б. Рженецького, книга В. Січинського – "Чужинці про Україну"..., М. М. Миклуха-Маклай "Дневник мандрівництва" (1873-1887).

Манера (фр.) – форма поведінки; спосіб, яким хтось щось робить (пише, малює); взір, кшталт, штиб, побит, образ, звичай. Напр., манера, якої дотримувались наші старі майстри, що так ніби старими і народились. І. Франко уважав характерною ознакою їх манери – нахил до широких епічних рямок, навантажених описовим матеріалом – пейзажним, етнографічним і здебільшого не позначених доброю архітектонікою ("Се радше галерія пишних малюнків, ніж одна повість" – писав він про "Повію" П. Мирного. – С. Єфремов найприкметнішу рису письменницької манери Нечуя-Левицького бачить в його літературних позвах, що примушують письменника раз-у-раз "стверджувати право українського письменства проти сусіднього", підкреслюючи своєрідність українського життєвого матеріалу. Звідси – і етнографізм Нечуя в його картинах старосвітського життя, старовинного обряду, тощо (пригадаймо хоча б сцену: Коровай бгають у "Старосвітських батюшках і матушках"). У Панаса Мирного етнографічний інтерес остільки сильний, що вносить інколи деяку диспропорцію в мистецький твір, глушить в письменникові цікавість психолога та соціолога. Так в третьому розділі "Хіба ревуть воли.." Мирний наводить силу казок та приказок. Баба розповідає їх внуківі, і більшість їх наводить Чіпку на думку про правду серед людей, що пізніше стане нав'язною його думкою. Оповідання баби мистецько доцільні – вони потрібні для з'ясування Чіпчиної генези, генези бунтаря. Але от, захопившись в однім з переказів мотивом перетворення, Мирний вкладає в уста бабусі цілий ряд непотрібних, з

погляду композиційного, оповідань-метаморфоз. Соціально повість про селянське бунтарство перетворюється на наших очах в етнографічний запис. Або ще приклад: докладний, на кілька сторінок розтягнений опис Купальських ігрищ в повісті "За волюю" (ЛНВ, 1919). Все це засоби "оних днів", метод Квітки..., це вже не так нагальна, невідгасла потреба, як проста данина літературній традиції від неохочого шукати нових засобів письменника. (М. Зеров: Анатоль Свидницький, його постать і твори. "До джерел", ст. 96).

Маніфест (лат.) – урочиста відозва на письмі; поклик верховної влади до народу; форма всенароднього проголошення, напр.: Маніфест Руської Ради Головної (1848) – "Ми русини галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить..." і далі. Або маніфест романтизму, що в 1827 р. виголосив Гюго, як передмову до своєї драми "Кромвель"... Також маніфест російського царя Олександра II про скасування в Росії кріпацтва, виданий 19 лютого 1861 року, починається: "Осени себя кресним знаменем, православний рускій народ!..." [*]

Маніфестація (лат.) – різкий, прилюдний вислів своїх думок і почувань; публічний масовий вияв протесту або спочуття.

Манускрипт (лат.) – рукопис, головним чином, старовинний. [*]

Маргіналії (лат.) – помітки на полях книги; заголовки, подані на полях книги ("боковики").

Маргінес (лат.) – крайок, поле (в кінці рукопису), берег; незаписаний, незадрукований беріжок сторінки паперу. [*]

Марашки – це в друкарні – прогалинний матеріал, що часами виступає на рівень набору і бруднить друк (шпони, шпації, марзани тощо). [5]

Марзани = штеги – це чавунні, гартові або дерев'яні прямокутні бруски (призми) завдовжки від 2 до 22 квадратів. Висота їх дорівнює 54 пунктам. Щоб металеві марзани були легкі, їх виливають порожніми в середині. Ними користуються також для обкладання та приладжування друкарських форм. [5]

Марка – графічно виготовлений знак держави, товариства, фірми, видавництва. В нас уживали таких видавничих марок видавництва – "Вік", "Сяйво", "Золота брама", "Арка" та багато інших. З давніших часів відома славна марка видавця Ів. Федоровича, що збереглась на останній сторінці його видання львівського Апостола (1574).

"Марс" – див. "Ланка".

Марсельеза (фр.) – революційна пісня, зложена в час французької революції (1792 р.) Руژه-де-Лілем (1760-1836), перенесена в Париж марсельськими волонтерами в 1792 р.; тепер вона є національним гімном Франції; республіканський гімн у Франції. [48]

Мартиролог (гр.) – переказ про мучеників і святих; страждання, муки; четви-минеї. [*]

Марш (фр.) – ритмічний, повільний хід; похідний рух війська; поетичний і музичний твір. Марш буває урочистий, військовий, пластовий, жалібний і т. п. В нас писав марші В. Самійленко ("Наша слава Україна" – муз. Кирила Стеценка), М. Вороний, О. Олесь, С. Черкасенко), гімн пластунів Карпатської України – "Гей юнаки, гей пластуни!", музика Гайворонського (+1949). Марш похоронний – гімн вічному, переможному походу смерті, – "Понад полем иде..." Тараса Шевченка. [48]

Масони (фр. franc-maçons – вільні мулярі) – члени таємних релігійно-містичних товариств, що повстали з середньовічних робітничих товариств в Англії. Нове масонство почалося р. 1717, тоді з'єднано

чотири льожі в Лондоні, щоби ширити ідею з'єднання і вдосконалення людства. Року 1721 випрацьовано статут, а 1766 р. існувало вже 480 льож по цілому світі. Тепер начисляють їх 16000 з 1,5 млн. членів. В одній Америці є 3500000 масонів, до них належало 13 президентів. Деякі з льож визначаються дивними мистичними обрядами, особливо, коли до організації приймають нового члена. Опис прийому нового члена до організації подав Лев Толстой у своєму романі "Війна і мир" (тт. I і II). На Україні існували масонські льожі в багатьох містах, напр.: в Полтаві ("Любов к истинѣ"), до якої належав І. Котляревський, в Лубнях, Боришполі й Києві ("Товариство З'єднаних Слов'ян"), до якої належали провідники південного декабризму. "Т-во З'єднаних Слов'ян" повстало в Києві 1823 р. "Катехизис" його, що зладив один із основників т-ва, Петро Борисов, пропагував скасування кріпацтва, зрівняння всіх станів, релігійну та наукову терпимість та освіту народу. Кінцевою метою т-ва було з'єднання всіх слов'ян у зв'язок самостійних демократичних республік, які у спільних справах повинувались би ухвалам зв'язкового конгресу. [21]

Матриця – паперова: вгнутий відбиток готової вже до друку форми, з якого виготовляють стереотип; мідна або мосяжна форма, з якої у словолитні і в машинах для складання відливають поодинокі літери. [5]

Медіоваль (фр.) – друкарський шрифт; середній. [*]

Медитація (лат.) – роздумування, зокрема філософічне. В поезії стрічаємо, напр., в А. Метлинського та в Т. Осъмачки – медитації про смерть оподалік від України ("Поет", 278). Французький письменник Mauriss Barrès (1862-1906) дав серію шости психологічних медитацій: "То, що я бачив в Рені" ("Ce que j'ai vu à Rennes"); "Від Гегеля до кантини на півночі" ("De Hegel aux cantines du Nord"); "Вісім днів у Ренана" ("Huit jours cher M. Renan"); "Кілька тактів" ("Quelques Cadencés"); "Пречиста Діва" ("La Vierge assassinée"), "На службі Німеччини" ("An service de l'Allemagne") (1905).

Меланхолія (гр.) – сумовитість, нудьга, сумний настрій, журба. [57]

Мелодеклямація (гр.+лат.) – деклямація з музичним супроводом. [48]

Мелодійний (гр.) – милозвучний, співний, благозвучний.

Мелодика (гр.) – наука, що вивчає звукову мелодію віршу; підвищення чи пониження голосу на ударах. [11]

Мелодрама (гр.) – або монодрама (первісна назва мелодрами); говорена рецитація з інструментовим супроводом; рід сценічної, театральної вистави (від XVIII ст.), де деклямацію супроводять музикою; згодом так називали драматичний твір, що відзначався збільшеною чутливістю та був поєднанням жахів і несподіваних перебільшених пристрастей. Мелодрама в світовому розумінні є одною з відмін драматичного твору і може зовсім співу не мати, та здебільшого і не має, тоді як українська мелодрама не тільки що насичена вставними піснями, а позатим в розмовній частині може мелодрамою і не бути. [*],1]

Меморандум (лат.) – пам'ятна книга; книга для записів та заміток. [*]

Меморіал (лат.) – журнал, денник; прохання.

Мемуари (фр.) – записки сучасника, що переказує про події своєї доби; друковані праці наукового товариства або якогось закладу. – Серед українських історичних мемуарів дуже цінними являються, напр., записки новгородського пісудка Євлашевського Хведора, як також київського вігта Балики (XVIII в.); на превеликий жаль не дійшли до нас мемуари Самійла Зорки, секретаря Богдана Хмельницького, на які покликається, як на одно з джерел, Самійло

Величко (1720). З мемуарів нового часу треба згадати трьохтомові "Сторінки минулого" — Ол. Лотоцького, або "Спогади..." Євгена Чикаленка. З наших визвольних часів появилось багато мемуарів різних учасників боротьби, виданих видавництвом "Червона Калина" у Львові і багато інших: В. Винниченка "Відродження нації", Павла Христюка, Д. Дорошенка, П. Богацького "З пережитого", Микити Шаповала і багато інших. Літературні мемуари залишив Ю. Клен "Спогади про неоклясиків". Зі світової літератури: англійський письменник Бернард Шов написав свої мемуари під назвою: "Каміння і камінці одної автобіографії". Знані мемуари російського письменника і публіциста Ол. Герцена під назвою "Былое и думы", В. Короленка "Записки современника" та інші.

Менестрель (фр.) — в середньовіччі мандрівний поет-співак, музикант, часто слуга трубадура-шляхтича; бандурист, кобзар. В Англії (XII ст.) — менестрелі оспівували героїчні вчинки короля Артура, Шарлеманя, Олександра Великого та троянських героїв. [48]

Метаграма (гр.) — вставка. [57]

Метаморфоза (гр.) — переміна; зміна одної зовнішньої форми в іншу; видозмінення. Мотиви переміни дівчини в тополя, чи русалку, або лілею — є змістом балад народних а також творів Т. Шевченка, напр.: "Тополя", "Русалка", "Лілея", "Калина" та інші; у Панаса Мирного в III-му розділі "Хіба ревуть..." баба оповідає внукові (Чіпці) оповідання-метаморфози. "Метаморфози" — це цикл поем римського поета Овідія, в яких відбуваються переміни людей у предмети. Напр., Фелемон і Бавкида, що в своїй хаті гостинно приймають бога, перемінюються в два дерева, щоб не бачили смерті один одного..." (Книгу другу переклав В. Свідзінський.).

Метатеза = метатезис (гр.) — у грам.: своєрідна перестановка букв або звуків у слові, напр., ведмідь, замість медвідь; тверезий із терезвий. [*]

Метафора (гр.) — образний зворот; поетичне слово або цілий вираз, ужитий поетом не в безпосередньому розумінні, а в переносному, як засіб викликати більшу емоційність, засіб піднести значіння слова, прим.: золоте серце, гострий вітер, кришталева сльоза. В творах Т. Шевченка: "Могили — сумують", "Україна — журиться", "Ганна — розцвітає", "весна — встає, будить, квітчає...", "Слава не вмере, не поляже...". Метафора — це одна з найпоширеніших і найулюбленіших форм народно-поетичної мови. Народна пісня просякнута метафорами (П. Колісний — "Р. Сл." 1946, 3/4). Але не менше її вживає й художня творчість, напр.: І. Франко — людське страждання підсилює метафорою — "море сліз", тюрму передає метафорою — "дім плачу", "гніздо гризот"; прагнення свободи відбивається в метфорах: "голос духа", "запах свободи", "день світла" і т. д. — В новій поезії: — "Богатство квітів красне, пишнobarвне, / мозаїка жива перед очима / моїми розстелялась..." (М. Орест); "Тиша третється до колін, мов кіт"... "День давно від'їхав у порт"... (Б. Ніжанківський — "Щедрість"); метафоричні вислови у Т. Осьмачки: — "Нечистий пустив у Бога стрілу кам'яну, яка, відскочивши від неба, вп'ялась у гору і стромить там церкву св. Андрія ("Поет"), "висолоплений язик чекистського шпигуна видерто, мов гадину, разом з гнилою печінкою і почеплено на гачок під певним номером між іншими язиками, як на чорній дошці ключі готельних покоїв"... ("Поет", строфа 510).

Типи метафори: 1) перенесення абстрактного зображення на абстрактне, 2) перенесення конкретного на абстрактне, 3) одухотворення матеріального, змислового явища, 4) перенесення ознак,

властивостей з одного матеріального явища на друге матеріальне явище. – Відміни метафор: персоніфікація, алегорія, символ.

Метафраза (лат.) – буквальний переклад, переклад від слова до слова.

"Метелики" – невеличка брошура (в 24-32 долю аркуша) з невеличким числом сторінок. П. Куліш, повернувшись з зіслання до Петербургу в 1856 р., організує тут видавництво, засновує спеціально українську друкарню та перший починає систематично видавати книжечки для народу – це й були т. зв. "метелики" – дешеві, невеличкі видання найкращих українських авторів; як різнокольорові метелики, ці маленькі книжечки мали летіти на Україну і осідати в кожній селі під солом'яною стріхою. В першу чергу видано твори Т. Шевченка, Г. Квітки й монографію про нього: "Григорій Квітка і його повісті", О. Стороженка, Д. Мордовця, самого Куліша та "Народні оповідання" Марка Вовчка. Протягом 1860-62 рр. він видав чотири десятки випусків "Сільської бібліотеки", нове видання своєї "Граматки" (СПБ, 1857) проповіді В. Гречулевича, "Арифметику" або "Щотницю" – Лубенця, "Про небо" – популярну астрономію, історичну розвідку "Хмельничина", та інше.

Метод(а) (гр.) – властиво: шлях, шлях до мети в якійсь науці; сума всіх своєрідних заходів і засобів, якими користується якесь знання. Напр., в літературній критиці є методи: бібліографічний, біографічний, історичний, психологічний, естетичний, публіцистичний, соціологічний, порівняльний, формалістичний і т. п.; спосіб праці, система. В художній літературі методом (напрямком) називають ті основні принципи, якими користується письменник, вибираючи, узагальнюючи, оцінюючи і передає у художніх образах життєві факти. [*]

Метонімія (гр.) – риторична, тобто красномовна форма вислову, в якій одне слово заступається другим, спорідненим з ним по змісту, напр., щоби не сказати просто, прозаїчно – військо, кажуть "ліс рушниць", "там пролито море сліз" – тобто багато плакали; "я проробив сьогодні гору праці" – багато праці; "ми читали Шевченка" – замість твори Шевченка; "я з'їв три тарілки" – тобто три тарілки борщу... Типи метонімії бувають: 1) причина замість наслідку і 2) навпаки, 3) начиння замість змісту, 4) матеріал замість речі, 5) річ замість власника, 6) зверхній знак або символ (емблема) замість речі ним означеної. Відміни метонімії бувають: 1) перифраза (зам. одної прикмети, предмет описується для наочности); 2) евфемізм (висказ неприємности в лагідній формі).

Метр (гр.) – стопа, розмір (віршу); норма, що визначає ритм. Стародавні греки й римляни в'язались мірою (метром), себто тим, як по собі могли чергуватись довгі й короткі голосівки в складах; метр є єдиним способом пізнати природу вірша. Щоб пізнати розмір даного віршу, метрика розкладає вірш при допомозі скандування і розкладу на стопи. [11]

Метраншаж (гр.) – старший складач в друкарні; той, що ламає склад у сторінки.

Метрика (гр.) – просодія, віршування; наука про закономірне чергування довгих і коротких (у грецькій і римській поезії), або сильних і слабих складів вірша; у вузкому розумінні: наука про метр у протилежність до науки про ритм; у ширшому розумінні: все, що підпадає артистичній закономірності щодо звукової будови вірша; наука про ритмічну будову вірша; в літературі – наука про віршові розміри та ритм віршів. [11]

Метроман (фр.) – той, що має манію писати вірші, віршоман.

Метро-тонічна система – система, що зважає тільки на наголоси, вона найбільш згідна з духом і буквою української мови. [11]

Меценат (лат.) – багатий, щедрий опікун наук та мистецтва (від імени римського багача, що жив в I в. до Хр. та прославився широким покровительством поетам і художникам). У нас це ім'я власне п.п.: П. П. Пельхинові, Є. Х. Чикаленкові, п-і Єлизаветі Милорадовичевій, митрополитові Андрієві Шептицькому, гр. М. Тишкевичу, Володиславу Федоровичу (в Галичині), а найбільш братам Платонові й Василеві Семеренкам та багатьом іншим особам.

Милозвучність (евфонія) – наука про звукову інструментацію віршу. Кожна мова має свої власні закони милозвучності відповідно до її характеру й будови. Але де-які з евфонічних правил спільні всім мовам. Одним з таких правил гармонії буде – втримувати рівновагу і взаємне відношення голосівок і приголосних. Так поет уникає збігу приголосних тяжких для вимови, напр., "впав в воду", "підвівся з сіна". У прославленого за музичність вірша П. Тичини, всупереч всім правилам милозвучності, читаєм: – "Над мною, підо мною/ біжать світи, горять світи/ музичною рікою!". Сполучника "й" на початку рядка, а тим більше строфи, поети уникають класти; а в сонеті "й" на початку рядка зовсім оминають. Так само уникають гітусу, тобто збігу голосівок, напр. "а у Альпах", "мені і іншим", "ухо і око"... Найпростішим видом інструментації є звуконаслідування або ономатопея, коли поет наслідує будьякі звуки природи. До словесної інструментації належить також асонація, тобто співзвучність голосівок, напр., асонація на літеру "о": "Покотили Чорним морем гомін волі" (І. Франко). Або на літеру "у": "У пута кутії не куй, в глибокі тюрми не муруй"... (Т. Шевченко). Сюди ж належить і алітерація – співзвучність низки приголосних на початку слів у вірші: "Вітер віє, завиває"... Нема нікого і нічого"... (див. Алітерація). Значним засобом словної інструментації є рима, тобто однозвучність кінцевих складів у віршах. Вона закінчує віршовий рядок і дає сильне музичне вражіння тим, що якийсь один звук повторяється два чи більше разів.

Мізантропія (гр.) – людоненавистництво, уникання людей, нелюдимство. [57]

Мізерере (лат.) – псальма, псалом... ("Помилуй мене, Боже..."). [48]

Міми (гр.) – бродячі актори в древній Греції і Римі, які виконують на вулиці тут же придуману ними сценку.

Міміка (гр.) – мистецтво висловлювати свої думки й чуття рухами м'язів лица та відповідними жестами. [*]

Міміограф – апарат до роблення копій з писем писаних на машині до писання. Винахід Томи Едісона (1847-1931).

Міміямби – поетичні картини із щоденного життя в ямбах. [*]

Мімодрама – модерна драматична п'єса, без слів, виконується під музику рухами й мімікою. [*]

Мінезінгери (нім.) – "співці кохання" – німецькі лицарі, поети і співаки XII-XIV вв., аналогічні до французьких трубадурів. Можна згадати відомого німецького поета-мінезінгера з кінця XII ст. Вальтера фон дер Фогельвайзе, який сказав про рідний нарід, що він є поширений скрізь там, де й "як далеко звучить німецька мова..."

Мінеї-Четї – див. **Житїя**.

Мініятюра (лат.) – дрібний начерк, оповідання; дрібний малюнок, дрібнообраз, що прикрашають сторінки в рукописах і книгах. Є театри мініятюр і п'єси-мініятюри; твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що відзначається особливо тонкою технікою виконання; переносно - будь-що невеликого розміру. [*]

Міно́р (лат.) – тихий, ніжний сумовитий; музична скаля, в якій півтони виникають між другим і третім і п'ятим і шостим тонами. Скаля ця є ніжна, м'яка і сумовита.

Міра́кль (лат.) – чудо, диво; песа подібна до містерії, зміст її беруть не зі св. Письма, але з життя святих. [*]

Містерія (гр.) – твір, в якому міститься якась тайна; таємничий культ богів; середньовічна п'еса, що розвинулася з богослуження; драматична інсценізація деяких епізодів богослуження. [*]

Місцевий кольорит (фр.) – подробиці побуту, особливості говірки, пейзажу, характерні для місцевості, в якій відбувається дія художнього твору. Письменник уживає місцевий кольорит для того, щоби надати своєму творові більшої правдоподібності.

Містифікація (лат.) – свідоме обдурення когось для жарту. Цікавим прикладом літературної містифікації є вчинок шотландського поета Джеймса Макферсона (1736-1796), що видав в р. 1760 "Фрагменти старовинної поезії", "зібрані в Гейленді та переложені з гаельської або ірландської мови", що наробили великого розголосу. Макферсон удавав себе за перекладача старовинного рукопису невідомого автора, що записав пісні барда Оссіяна. 1762 року Макферсон видав книгу – "Фінгал" – старовинну епічну поему в шести книгах разом з іншими поемами, зложеними Оссіяном, сином Фінгалія, переложено їх з гаельської мови. В 1763 р. вийшла "Гемора" у 8 книгах з таким же підзаголовком "Древнекельтський епос", і цей був зустрінутий зі захопленням. Але в 1779 році англійський критик і літературознавець Самуель Джонсон викрив підробку Макферсона. В Чехії – "Краледворська рукопис" – П. Шафаріка. [*]

Місцеленія (лат. miscellanéa) – літературна мішанина.

Міт (гр.) – переказ про богів, героїв та надприродні явища; традиція про велику подію у формі алегорії; вигадка, казка, неймовірний переказ про якусь подію, напр., міт про Прометея, або про Ікара, про вчинок Париса і т. д. [*]

Мітичний (гр.) – казковий, вигаданий. [*]

Мітичні істоти і звірі старовинних греків і римлян:

1) **Дракон** – з великим роздвоєним язиком, тілом вкритим лускою, великими кігтями, крилами та довгим хвостом; 2) **Одноріг** – тіло коня до пояса далі бик з одним рогом та двома хвостами; 3) **Гриф** – голова орла, тіло лева і крила; 4) **Химера** – тіло лева, голова кози, хвіст, як в гада; 5) **Мінотавр** – півлюдини-півбика (голова); 6) **Центавр** – верхня половина тіла – людина, що тримає в правій руці стрілу, в лівій – лук; нижня половина – кінь; 7) **Гарпія** (сирена) – до пояса птиця з великими, спущеними до землі крилами, від пояса дівчина з розпущеними косами; 8) **Сирена** (Наяда, Ундина) – від пояса риба з хвостом дельфіна, вгорі тіло молодої жінки; 9) **Пегас** – крилатий кінь; 10) **Сфінкс** – (египетська істота) в грецьких мітах: істота з постаттю лева й головою людини; 11) **Титан** – могуча людина з камяною брилою в правій руці, голова гада. Це старше передолімпійське покоління богів, сини та дочки Урана (небо) і Геї (землі). Титани, скинувши батька, володіли небом, поки не поборов їх Зевес і не скинув їх у Тартар. 12) **Цербер** – пес з трьома головами й довгим хвостом; 13) **Тригон** – мушля з ногами коня й хвостом дельфіна; 14) **Морський кінь** – голова і передні ноги – як в коня, хвіст дельфіна; 15) **Морський бик** – до пояса бик, а від пояса – дельфін.

Мітичні істоти українського народу – (дивись М. Грушевський – "З історії релігійної думки", др. Ст. Томашівський – "Історія Церкви на

Україні", Б. Кравців: "Про Сварога й Сварожича" ("Америка" ч. 37, 1950. Філадельфія Па.), Л. Білецький – "Історія Укр. Літератури", ст. 36.): 1) Відьми – "Є відьми дорідні (природні), а єсть відьми роблені: мати дочці так поробе, що вона й відьмою стане" (Еварницький Д.), "Відьми мають шість крил, а є дванадцятикрилка – вона всім відьмам голова" (Основа, 1862 р.). Лиса Гора, гора з голим верхівям, згідно з народним повір'ям є звиклим місцем збору відьом і чортів (Чуб. I. 199). Вірять, що відьми – з роду Каїна – "мовчи, відьмо, каїнська ти дочка!" (Чернігів). 2) Довгомуд – казкова істота – пів-звір, пів-людина: "Довгомуд – це колись такі люде були: чоловік-не-чоловік, вовк-не-вовк; руки в нього були такі, як у чоловіка, а тіло усе у волоссі, а на голові шапка, хто її зна, якої масти" (Чуб. II. 95) 3) Загативода – казкова істота, що може задержати, запрудити воду (Драг. 257. 259.) 4) Зміїха – байкова істота: замір-самичка, жінка змія, дракон жіночого роду. 5) Лисун – мітологічна істота у формі великого звіря, що живе в лісах та пожирає людей, (Чуб. I 193), або Лісун – це людоподібна істота, що жиє в лісі, такий, як чоловік, тільки в його немає тіні. Б його й жінка є. Лісун (також Полісун) – бог вовків, що гурбується їх годівлею, крім того без його ярмарка ніколи не буде, він на все ціну зводить (Б. Грінченко "Із уст народа"). 6) Літавиця – байкова жіноча істота, що спокушає молодих чоловіків (Желехівський). 7) Лоскотарка (або Лоскотиця) – русалка, що замучує зустрічних людей, лоскочучи їх до смерті (Чуб і Я. Шоголів "Лоскотарочка"). 8) Носорожець – байкова птиця з рогом на носі; вона згинула в час потопу через те, що понадіялась на свою силу та не захотіла увійти до ковчегу (Драг., 95). 9) Нічниця – один зі злих духів, як вірять гуцули (Шухевич I, 216). 10) Но(і)чниця – байкова сліпа птиця, яку водить маленька птичка; в літню ніч ночниця жалібно кричить (Драг., 10).

Мітологія (гр.) – сукупність мітів, переказів про богів та героїв. Славна праця грецького поета Гезіода (VIII вік до Хр.) "Φαεφονία – Родовід богів", де всілякі міти та оповідання про грецьких богинь та богів зібрано в повну органічну цілість. Ця праця побіч Гомерових пісень є найвидатнішим пам'ятником геленської мітології; це "свята книга" греків. Вже Геродот (б. 480-419 до Хр.) оповідає, що Гомер і Гезіод утворили грецьких богів. (На українську мову Гезіода переклав І. Франко, а також В. Свідзінський дещо).

Мітологія клясична: 1) Зевес (Юпітер), сидить в кріслі, в правій руці держить громові стріли, в лівій – списа, біля ніг – орел. 2) Гера (Юнона) – на голові діядема, зі скіпетром в руці, стоїть біля жертовника. 3) Арес (Марс) – у шоломі й броні, в лівій руці тримає списа. 4) Артеміда (Діана) – за плечима сагайдак зі стрілами, біля ніг серна. 5) Афина (Мінерва) – зі списом та заборолом. 6) Аполон (Феб) – в лівій руці лук, а в правій – арфа. 7) Ерос (Купідон, Амур) – за плечима маленькі крила, в руках лук, через плече – сагайдак зі стрілами. 8) Посейдон (Нептун) – в лівій руці тризуб, в правій – смолоскип, сидить на дельфіні. Крім цих головних богів є ще низка другорядних: 1) Янус – одна голова і два обличчя – одне дивиться вперед, а друге назад. 2) Голова Горгони (Медузи) – замість волосся на голові – змії. 3) Гермес (Меркурій – вістун, поштар) – в шоломі з крилом і крильцятами на зап'ятках, з торбіною на гроші, в правій руці кадуцей (жезло Меркурія, обвите гадами). 4) Ерінія (Фурія) – жінка з настобурченим волоссям, з крилами, в руках держить мотуз з петлею. 5) Фавн – лісове божество, через плече – шкіра пантери, в руках – ріг

до пиття чи лісовий ріг та дубинка. 6) Пан – в правій руці держить біля уст сопілку, в лівій – китицю винограду, має цапинні ноги. – 7-9) Три Парки (Мойри): 7) Клото – пряде нитку життя, в правій руці веретено, лівою ж рукою суче нитку з куделі. 8) Латезіс – відає людською долею, в руках сувій паперу, стоїть перед гльобом. 9) Атропос – розрізує ножицями нитку життя. 10) Діоніс (Вакх) – молодик із шкурою лева через ліве плече, в правій руці – тирс зі стрічкою і віночком, в лівій – амфора. 11) Менада (Вакханка) – лівою рукою держить на голові Вакхів жезл (тирс), в правій – смолоскип опущений долу. 12) Ніке (Вікторія, Перемога) – крила знесені догори, в правій руці – вінок перемоги. 13) Атлас – лівою ногою стоїть на гльобі. 14-22) Девять муз (див. Муза).

Мітологія українського народу. 1) Сварог – єдиний бог, бог неба, що посилає на землю світло і блискавку. Пізніше сонце називали Хорсом і Даждьбогом, себто тим, що посилає всяке добро. Грізну громову силу називали Перуном. Вогонь називали Сварожичем, сином великого Сварога. До старших богів належав також Велес, або Волос, "скотій бог", оборонець худоби, він був водночас і богом поезії, багатства і торгівлі. Автор "Слово про Ігорів похід" називає руський народ великим нащадком Даждьбога, Бояна – внуком Велеса, а вітри внуками Стрибога.

Крім богів в українського народу є також низка різних мітичних витворів, які діляться на: а) персоніфікації, б) духів і в) людей, наділених надприродними властивостями, а це: 1) Сонце – цар неба. Це є людина, що живе там, де земля сходиться з небом; має матір і сестру, та викрадає собі жінку зпоміж людей; 2) Місяць – то око боже, поставлене ближче до землі, щоб краще її освітлювати вночі... 3) Зорі – діти сонця й місяця, "божі вівці" (в гуцулів); 4) Грім і Блискавка – раніше це бог Перун або Сварог, а пізніше, в часи християнства – пророк Ілля або архистратиг Михайло і особливо св. Юрій; 5) Мороз – старий сивий дідусь з великими червоними губами й червоним носом, одягнений в снігову одіж і в чоботи з льоду та обвішаний льодовими бурульками; 6) Вітер – це сердитий дідуган, що живе десь далеко за морями; 7) Вихор – це людина, чорна, волохата, із крилами, з великими кігтями на руках і ногах та з хвостом; 8) Доля; 9) Душа – має вигляд маленького чоловічка із прозорим тілом, то білого ягняти, то золотої пташини, то мухи або метелика, або просто пари; 10) Мерлець – той, чия душа після смерті тіла показується на землі, вночі приходиться додому; 11) Русалки й Мавки або Лоскотниці – ті дівчата, що померли не своєю природною смертю, а насильницькою або самі наклали на себе руки; 12) Чугайстер (або Шугайстер у гуцулів) – це людина заклята другою людиною, його сусідом, якому колись висловив якийсь докір. Чугайстер переслідує мавок; 13) Мольнар – це лихий демон, що переслідує людей і чинить їм всякі пакості. Переслідуючи людину, Мольнарі можуть перекидатися звірями, головно ж чорними псами або котами, інколи навіть вовками; 14) Чорт – між чортами є Водяник – дух річки або ставка. Це голий дід з опухлим лицем і одутловатим животом. 15) Лісовик – господар всього того добра, що ховається в лісі. Це постать дикої людини з рогами і зростом найвищого дерева, ноги й борода у нього, як у цапа. 16) Домовик – дід, оброслий сивими косами. Він є господар дому і добродієм людини; 17) Смерть – людський кістяк з кошою.

Люди з надприродною силою це: 1) Відьма, 2) Упир або відьмач, 3) Вовкулака – людина перетворена у вовка Відмачем із помсти. 4)

Знахар – це лід-шептун або баба-шептуха. (Див. Л. Білецький – "Історія Української Літератури", том І. Народня поезія. А. 1947).

Мішані ритми – звичайно поети вживають якогось ритму так, що в кожному вірші буває проведений один якийсь ритм, хоч ямб, хоч трохей, хоч дактиль і т. д. Але буває й так, що поети сполучують ув одному вірші два роди ритмів, наприклад: трохей+дактиль, ямб+дактиль, анапест+дактиль і т. п. Діється це або перед кінцем вірша, або перед пересіччю. Та бувають ще інші комбінації: поети змінюють ритм у поодиноких рядках, повторюючи ту зміну періодично. Але є й неперіодичні зміни. Буває, що що не рядок, то інший ритм, напр., у поезії І. Франка: "Мамо Природо", де попадаються рядки дактилеві, анапестичні, ямбічні й амфібрахеїчні:

"Мамо природо!
ДАК. Хитра ти з біса!
Вказуєш серцю безмірні простори,
АНАП. А життя замикаєш у клітку тісеньку,
ДАК. В мікроскопійную клітку!
ЯМБ. Уяву вабиш вічності фантомом,
АНАП. А даєш нам на страву моменти,
Самі короткі моменти.
ДАК. В душах розпалюєш дивні вогні, і бажання і тугу
АМФ. А потім працюєш що-сили,
ДАК. Щоб погасити, здушити, притлумить
ДАК. Пориви, що ти ж сама розбудила..." [75]

Мнемоніка (гр.) – уміння зміцнювати пам'ять. Коли людина вживає якихось предметів або заходів, як нагадування, або як звістку, напр., і тепер ми зав'язуємо вузлик у хустині, щоб не забути про щось.

Мова – мовою називають звуки (властиво певні відрухи, рефлексії, людського тіла), які зв'язують людей однаковістю значіння. Мова є витвір соціальної. А в той же час мова зв'язує людей в "мовні зв'язки" або лінгвістичні скупини. Вже первісні народи мали мову, хоча недосконалу. Початки своєрідної мови є й у вищих тварин (згадаймо спостереження дослідника природи Ернеста Сетон-Томпсона (1860-1948)), напр., у мавп, але це є ніщо інше, як певна кількість звуків, але не їх сполучень, тобто слів. Справжньою мовою, мовою, що високо піднесла людину над твариною, є члено-роздільна або артикульована мова. Мови часом зникають цілком, а нові витворюються з відмін, але процес диференціації мов уже скінчився.

Мова мікронезійців, якої майже 60% слів складається з одного складу, що повторяється: квіти – пур-пур; трішки – лік-лік; їсти – кай-кай; бараболя – кав-кав; крокодил – пух-пух і т. п. Гавайці мають свою мову, але дуже вбогу – їх азбука складається тільки з 12 букв. В болівійських пралісах (в Південній Америці) живе плем'я, що зовсім не вміє говорити. Від віків там приходять на світ діти з недорозвиненими гортанками. Тому, що їх голосові струни є нерозвинені, вони не можуть взагалі видавати будь-які звуків. Племя це нараховує сьогодні 40.000 осіб. (У.С. ч. 37. 13.10.1953).

На цілому світі тепер нараховують 2976 мов, з того цілком вироблених – 860, а власне в Європі – 48, в Азії – 153, в обох Америках – 424, в Океанії – 117. Але невироблених ще мов є 2116!.. Класифікацію мов в науці роблять за формою звуків. Їх ділять на: ізолятивні мови, перехідні мови, аглюнативні, інкорпоративні, полісинтетичні і флективні, що розвинулись з аглюнативних мов – так званих пра-мов. Сюди належать всі європейські мови, що мають флексії, які походять з відмін (деклінацій та кон'югацій). Ці мови найбільш досконалі і поділяються на три головні сукупини: індо-

іранські (або арійські), в тім числі й європейські, семетичні та хамитичні.

Мова поетична – Поетична мова.

Мова рідна – Рідна мова.

Мова інтернаціональна – інтернаціональною мовою є хемічна мова, однаково зрозуміла кожному хемікові, до якої б національності він не належав – це мова хемічних формул і рівнянь. Запровадив її шведський вчений Борцеліус (1779-1848), взявши за основу для хемічних знаків, або символів, латинські й грецькі назви елементів. Ці символи прийняли хеміки всіх країн і народів.

Мовознавство – що вивчає мову сучасної людини, складають такі головні науки про мову: фонетика, фонологія, лексика, семантика і граматики, що складається з морфології й синтакси (Ю.Ш.); "загальне мовознавство" й "часткове". Загальне мовознавство є наука про мову взагалі, про мову як здібність людини говорити, незалежно від того, якою мовою людина конкретно говорить. Мовознавство вивчає будову, життя і розвиток людських мов, бо які не є вони різні, але ж всетаки мають багато спільного. Часткове мовознавство – коли вивчається лише одна мова, як от, напр., українська чи німецька, тоді називається "українське мовознавство", "німецьке мовознавство" і т. д. Мовознавство належить до гуманітарних наук. "Значіння мови безмірне. Мова – це характеристична ознака людности й рушій людства в його історії." (Розвадоський). Розрізняють три етапи еволюції чи розвитку науки про мову: 1) національно-ідеалістичний. Фундатором його є німецький мовознавець Карл Вільгельм фон Гумбольдт, діяльність якого припадає на 20-40 роки минулого століття; 2) національно-психологічний – фундатором його є Штайндталь і Лацарус. Ця концепція була перейнята й українським мовознавцем Олександром Потебнею (80-90 роки мин. століття); 3) колективно-психологічний з послабленням ваги національного чинника в розвитку мови, поданий відомим німецьким психологом Вільгельмом Вундтом. (Див. Євг. Тимченко – Курс Історії Українського Языка; акад. Л.А. Булаховський – "Основи мовознавства", К. і Л., 1928 і 1931; його ж "Походження й розвиток мови" 1925-1926). [18]

Модернізм – літературний напрямок, що повстав у Європі при кінці XIX ст. і на початку XX ст., що клав вагу на чисто особистий вислів химерних переживань. Євангелієм цього напрямку був збірник поезій Ш. Бодлера – "Квіти зла", що вийшов у світ ще в 1857 році. Модернізм, як літературний напрямок на Україні повстав на початку 1900 років в Галичині навколо жвавого видавництва "Молода Муза", від якого і літературне коло дістало назву "Молодо-музців", а на Надніпрянщині навколо літературного альманаху "З-над хмар і долин" (Одеса, 1902) – зредагованого Миколою Вороним та Михайлом Коцюбинським. Редакція закликала поетів "звільнити поезію від злоби дня, від домагань і потреб громадського життя та віддати її цілком на послуги чистому мистецтву". До "Молодої Музи" належали: В. Бирчак (повістьяр), Василь Пачковський (поет і драматург), Петро Карманський (поет), Михайло Яцьків (новеліст і повістьяр), Степан Чарнецький (поет), Остап Луцький (поет і перекладач), Сидір Твердохліб (поет і перекладач), Богдан Лепкий (поет, повістьяр і перекладач), Катря Гриневичева (новелістка) і Михайло Рудницький (есеїст) та інші. На Надніпрянщині: М. Вороний, Агатангел Кримський, Людмила Василевська – Дніпрова Чайка, Мих. Коцюбинський, Гнат Хоткевич, Микола Чернявський, Христя Алчевська, а пізніше й група т. зв. "хатян" – О. Олесь, Гр. Чупринка, Микола Філянський, М. Рильський, М. Євшан, М. Шаповал, Галина Журба, А. Товкачевський, О. Неприцький-Грановський та інші, що

належать до перших українських символістів. "Модернізм поривав з народницькою концепцією української літератури, як "мужицької", поривав з чистим регіоналізмом народників во ім'я модернізації регіоналізму. Поезія модерністів була "інтимно-лірична, ефективна й барвиста"; їм була властива фразеологічна буйність, нестримність у вислові і користування образами і темами новими і свіжими. Одночасно вони вводили в українське письменство різні прийоми й форми європейського письменства.

Модуляція (лат.) – у віршах трапляються слова різної довжини. Поет розкладає (модулює) їх, відповідно до настрою, до вражіння, яке хоче викликати своїм розкладом слів. Робить він це більш інтуїтивно (безпосереднім чуттям), йдучи за своїм внутрішнім ритмом; в музиці – модулювати – переходити з тону в тон. В модуляції особливо велике значення має відповідний розклад слів. Коли, напр., поет хоче створити бадьорий марш, то не досить взяти для цього "бадьорих ритмів-хореїв, ямбів чи анапестів, а важливе й те, як поет порозставляє їх у своїх рядках. Напр.: I. "Щоб слó/во плá/менем взялось...", коли ж переставити слова: II. "Щоб плá/менем/ слова взялись...". Пірріхій (– –) перед останнім ударом в I рядку удар посилює, а в II рядку перед двома останніми ударами – ослаблює їх силу. [11]

Монограма (гр.) – з'єднання двох чи більше літер, часом з орнаментальними прикрасами для означення імені й прізвища мистця, ремісника, фірми тощо; знак з початкових літер імені й прізвища. Історичною монограмою є (XS = CHR = Christos), що її вперше бачимо на штандарті римського імператора Константина на малиновому полі. І сьогодні її бачимо в римо- й греко-католицьких церквах на престолах, ризах та образах. Монограмою Ісуса є IHS. І тризуб Володимира Святого є ніщо інше, як монограма ИСХР у транскрипції того часу. На труні Ярослава Мудрого, що стояла дотепер в Софійському Соборі, є букви – IXTC, що значить по-грецькому: "Христос переможе"...

Монографія (гр.) – твір, призначений одній темі, одній особі або події, напр.: "Богдан Хмельницький" (1857) або "Мазепа та Мазепинці" (1882) – М. Костомарова; також "Шевченко і Поляки" (1917) – Вас. Щурбата; "Варлаам і Іосафат" – Івана Франка; "Козаччина 1858 р." – С. Шамрая; "Гайдамаки" – Б. Навроцького; "Заборона українства" – Ст. Савченка і багато інших.

Монолог (гр.) – розмова дієвої особи з самим собою; сцена в п'єсі або п'єска, коли говорить тільки одна особа, напр.: знаменитий монолог Гамлета ("Hamlet", III, 1) – "To be or not to be - that is the question...", який переклав вперше невдало Мих. Старицький словами: "Бути, чи не бути, ось де заковика!"... (К. 1882).

Монометр (гр.) – одностоповий метр, як його називали античні теоретики. [*]

Монорим (фр.) – вірш з одною римою, що повторюється на протязі цілого твору.

Моносиляба (гр.) – односкладове слово (напр., в китайській мові усі слова моносилябні). [*]

Монотип (гр.) – рід машини для набору (складання), яка різниться від лінотипу передусім тим, що відливає поодинокі літери, а не повні рядки (лінії). Вигадана вона 1892 р. Лянстоном. [5]

Монтаж (фр.) – в літературі: підбір окремих уривків, частин твору, рисунків, щоби скласти з них одно художнє й змістове ціле. Літературний монтаж на певну тему, або монтаж, що знайомить з

великим твором в скороченні – це дуже поширена форма радіо-розголосу. [*]

Монотонний (лат.) – одноманітний, однозвучний, однотонний, однообразний.

Монофтонг (лат.) – однозвук.

Монументальний (лат.) – величезний; основний, величавий твір, напр.: "Історія України Русі" – проф. Михайла Грушевського; поема Ів. Франка – "Іван Вишенський", або його ж поема – "Мойсей"; монументальний селянський епос Уласа Самчука – "Волинь"; вікопомний твір.

Мора (лат.) – короткий склад в античному вірші, що був метричною одиницею. [11]

Мораліте (фр.) – песа, що розвинулася з містерії; дієві особи виступають тут як уособлення чеснот, гріхів та інших абстрактних понять; як, напр., в різдвяній драмі Дмитра Тупталенка під назвою: "Комедія на Різдво Христове", де виступають: Людська натура, Золотий вік, Спокій, Надія, Покора, Любов, Ласкавість, Радість, Доля, Життя та їх противенства: Залізний вік, Ненависть, Гнів, Злоба, Плач, Лютість, Війна, Заздрість, Смерть. [66]

Морфологія (гр.) – частина граматики присвячена вивченню форм слова; друга частина граматики – це синтакса.

Мотив (фр.) – спонука, причина, побудник, привід до будьякої дії; головна ідея у всякім творі мистецтва; найменший складник твору, який в творі часто повторюється. Напр.: "в поезіях М. Зерова панують мотиви спокою, тиші, гармонії, приспаности, сну. Мотиви ж вічного неспокою, руху, мужнього завойовництва, напруженої динаміки в М. Зерова можна знайти тільки в його перекладах". [57]

Мотивація (фр.) – наведення підстав, доказів, обґрунтування.

Мотто (іт.) – гасло, девіза; слова наведені на вступі твору, як провідна його думка; приповідка, коротенький епіграф. Напр.: мотто "Основи" (1861-62) – "Добра хочу брати і Руської землі"... (слова Володимира Мономаха); мотто "Кобзаря" Т. Шевченка, 1837 року, виданого в редакції М. Костомарова і Г. Вашкевича – "Струни мої, струни золоті! Заграйте мені стиха, ачей козак нетяжище позабуде лиха!..." так звичайно надписується над мальованим запорожцем-кобзарем з бандурою.

Муза (гр.) – кожна з дев'яти старогрецьких та староримських богинь-покровительок наук та мистецтв: 1) Каліопа – гарноголоса, муза епічної й елегійної поезії; 2) Терпсихора – охоча до танцю, з малою лірою в руках; 3) Талія – квітуча, муза комедії з комічною маскою в руці; 4) Евтерпа – розвеселяюча, муза музики та ліричної поезії – з довгою сопілкою-флейтою в обидвох руках; 5) Полігимнія – многослівна, муза хорового співу й релігійних пісень, з вуалькою на лиці; 6) Кліо – вістунка, муза історії, з сувоєм паперу; 7) Ерота – мила, муза любови та елегійної поезії, з малою китарою; 8) Мельпомена – співуча, муза трагедії й лірики; 9) Уранія – небесна, муза астрономії, з земною кудею в руці; джерело поетичного надхнення; творчість поета в його відмінних особливостях.

Музагет (гр.) – назва бога Аполона. "Музагет" – літературно-мистецький збірник, що вийшов у Києві р. 1919, лише одно число, саме перед большевиками. Ідеологи "Музагету" (Ю. Меженко, Ів. Майдан – псевдонім Д. Загула) стояли на позиції національного мистецтва, бо "нема творчости клясової, нема творчости юрби, натовпу, нема творчости інших колективів – є лише творчість народу"... Музагетці високо ставили творчу індивідуальність. Період "музагетців" – то

найвищий розквіт українського активного символізму. До групи "Музагет" належали: критики – Юр. Меженко, І. Майдан; поети – Д. Загул, Вол. Кобилянський, Ол. Слісаренко, М. Терещенко, П. Тичина, Павло Филипович, Вол. Ярошенко та інші.

МУР (Мистецький Український Рух) – об'єднання представників української культури – науковців, мистців всіх родів. Засновано його на еміграції у вересні 1945 р. у Фюрти і стверджено 21-23 грудня 1945 р. на з'їзді в Ашафенбурзі. Тоді ж обрано провід у такому складі: Улас Самчук – голова, Ю. Шерех – заступник; члени: В. Домонтович, Юрій Косач, Ігор Костецький, Борис Подоляк та Іван Багряний. Основні завдання "МУР"-у: – У високомистецькій досконалій формі українського слова служити своєму народові і тим самим завоювати собі голос та авторитет у світовому мистецтві... Це об'єднання українців-мистців на еміграції відкрите для всіх діячів слова, пензля, тону, сцени, які пишуть на своїм прапорі гасло досконалого, ідейно й формально зрілого і вічно шукаючого мистецтва"... Протягом 4 років перебування в Німеччині "МУР" відбув чотири великі загальні з'їзди, дві великі творчі конференції. Зачитано й обговорено до 30 доповідей, влаштовано ряд публічних виступів письменників та встановлено міжнародні зв'язки головню з нам близькими народами. До об'єднання вступило 54 дійсних і 4 почесних членів та 5 кандидатів. Появилось за цей час: чотири збірники МУР, один альманах МУР. Видано було цікавий та змістовий журнал "Арка" – місячний журнал літератури, мистецтва і критики, багато ілюстрований. Журнал редагував Юрій Шерех. Мистецьке оформлення Якова Гніздовського. Журнал виходив від м. липня 1947 р. до м. травня 1948 р., всього 11 чисел в 9-ти зошитах. Кілька чисел "Літературний зошит" при часописі "Українські вісті" та інші періодичні видання. У різних видавництвах вийшло понад сто праць членів МУР.

Н

Набір = склад – складання друкарських знаків в окремі слова, рядки, сторінки, з яких вже утворюється аркуш для друку. [5]

Наголос – притиск голосу на певній голосівці в слові. Багатоскладові і зложені слова мають так звані головний і побічний, або другорядний наголос, напр., у словах: *ко́лиха́ти*, *пе́реверну́ти*, найсильніший – головні наголоси на *а*, *у*, *і*, але й склади *-ко*, *-пе*, *-най* мають теж наголоси, хоч не такі сильні. У ритмі все те має свою вагу, й побічні наголоси мають своє значіння нарівні з головними. Але треба мати на увазі, що в усіх ритмах найважливішими є наголошений склад, через те, як і опускається на кінці вірша якийсь один (трохей, амфібрах), а то і два (дактиль) безнаголосні склади, чи додається (ямб, анапест) – то вірш уважається стільки тактовим, скільки є наголошених складів. – Наголос в міжнародній фонетичній транскрипції ставиться не над голосівкою, а перед складом. Якщо є два наголоси (головний і другорядний), то обидва ставляться перед складами. В слов'янським мовознавстві другорядний наголос (гравіс) ставиться так "\", а головний (акут) рискую в протилежний бік, тобто "/", напр., в слові: "багато́мівний". В міжнародній фонетичній транскрипції головний наголос (акут ставиться вгорі, тобто над лінією, а другорядний (на відміну від слов'янської системи) ставиться нижче лінії. [18]

Наголос поетичний – називається наголосовою *licentia poetica*, "в поезії може бути сяк і так", – каже Ст. Смаль-Стоцький (Ритміка Шевченкової поезії, ст. 192), бо часто зумовлений вимогами рими чи ритму вірша порушує наголос слова звичайний, а поділяється на ритмічний та на римічний наголос. Поетичним називається тому, що виступає він тільки в віршованій поетичній мові, напр., у І. Франка: а) римічний наголос – "Невже по вік уділом буде твоїм/ Укрита злість, облудлива покірність/ Усякому, хто зрадою й розб'оєм/ Тебе скував і заприсяг на вірність..." (Пролог до "Мойсея") або : – "Час настав великих зборів!/ Хай спішить до царських дворів/ Швидко весь звірячий рід..." ("Лис Микита"); і ритмічний наголос: – "Чи я паломник, або що..." ("Лис Микита"); "Лев, наш батько, любить дуже/ Дотеп, гарний, глэдкий стиль!" ("Лис Микита").

"**Наголосові дублети**" повстають в мові поетичній під впливом вимог римічних, як свого роду "ліценція поетика", але часто переходять і до поточної мови, як, напр., коза́ченько – козаче́нько, се́рденько – серде́нько, голово́нька – голово́нька, опівно́чі – опівно́чі. Подвійний наголос цей в поезії часто залежить від ритміки, а то й рими віршу.

Назалізація – носова вимова попередньої голосівки.

Назвук – звук на початку слова, напр.: і́ндик, і́стик, і́скра. Подвоєний приголосний у назвці, напр.: ллю, ллеться. [74]

Наївний (фр.) – нехитрий, простий, простосердний.

Наріччя – див. Говірка.

Народні ритми – це ритми, якими складені народні пісні. Народні ритми призначені до співу, тому основою народних ритмів є не метрична стопа з її ударом на певному місці, а такт. Отже ритм буває то постійний (константний), себто з ударами на сильних складах – іктусах, то переставний (інверзований) – з ударами на слабих метричних складах. Тут такт рухомий, і в народній поезії не важно, на який склад слова падає удар... Відповідно до складів у такті називаємо народні ритми дво-, трьо-, чотирьохтактовими. Так, двотактовим є ритм, що зветься козачковим або шумковим (2+2). Трьохтактовий вірш, значить 12-складовий, зустрічається рідше. 14-ти складовий, називається коломийкою (4+4+4+2). Одним з найдавніших в українській поезії є колядковий вірш (3+2+3+2). Народні рими близько підходять до метро-тонічних: так, вірш білий підходять до коломийкового, хорей і амфібрах близькі до 6-ти складового народнього ритму. І бачимо, що такий письменник, як Т. Шевченко, писав переважно народними розмірами, легко переходячи з одного ритму в другий, відповідно до настрою. [3]

Народність = синонім національність – суб'єктивне відчуття приналежності до певного племені, народу.

Народні строфи – найбільш відома коломийкова строфа, що складається з двох коломийкових віршів з парованими жіночими римами. 2. Комбіновані строфи з коломийковим віршом (6+6 та поділений колом). 3. Строфи з 12 та 6 складовим віршом. 4. Козачкові строфи з різними римами (парованими, дактилічними, перерваними, перехресними, оповитими). 5. Комбіновані козачкові строфи (бувають 5, 6 а то й 7 рядків у строфі). 6. Колядкові строфи (це переважно 4-х рядкові строфи). 7. Строфи різної будови (5, 7, 8, 10 рядкові строфи з різними ритмами). [3]

Наррація (лат.) – оповідання, повість; друга частина "Науки або способу зложеня казаня" – Йоанікія Галятовського (1659), в якій проповідник проводить свою думку.

Натуралізм (лат.) – напрямок в літературі й мистецтві, що був початком занепаду реалізму; характеризується він копіюванням,

підкресленням чисто зовнішніх сторін дійсності в некористь змістові; замість істотного, типічного й характерного, подаються окремі неістотні явища й тим самим звужується та пропадає сутність об'єктивного світу в цілій його різноманітності. Найвидатнішим натуралістом був французький романіст – Еміль Золя (1840-1902), якого у нас наслідували І. Франко, І. Нечуй-Левицький, О. Кониський та частково П. Мирний та інші. Е. Золя ж зформулював засади натуралізму в передмові до свого натуралістичного роману "Тереза Ракен" під назвою: – "Експериментальний роман", що й було підсумком його власної творчості і його менш талановитих сучасників.

Натхнення (лат.) – піднесення, настрої, захоплення; особливий стан душі творців, "певна настроєність душі поета, переживання особливих морально-мистецьких або образовідтворчих почувань поетом, творцем" (П.Зайцев). Цей творчий стан описав, напр., Т. Шевченко в повісті "Прогулка з приємністю..." або О. Пушкін у своєму вірші "Осінь": – "... И забываю мир, а в сладкой тишине/ Я сладко усыплен моим воображением,/ И пробуждается поэзия во мне:/ Душа стесняется лирическим волнением,/ Трепещет, и звучит, и ищет, как во сне,/ Излиться, наконец, свободным проявлением,/ И тут ко мне идет незримый рой гостей,/ Знакомцы давние, плоды мечты моей./ И рифмы легкие навстречу им бегут,/ И пальцы просятя к перу, перо к бумаге,/ Минута – и стихи свободно потекут..."

Наука віршування – окремий розділ теоретичної поезики, її складають ціла низка таких наук: Ейдологія – наука про образність у віршах; Стилістика – наука про форми мистецької мови; Метрика і Ритміка – наука про ритмічну будову віршу; Евфонія – наука про звукову інструментацію віршу; Строфіка – наука про форми сполуки окремих віршів в одну композиційну цілість; Композиція – наука про архітектоніку поетичного твору і Мелодика – наука, що вивчає звукову мелодію віршу, підвищення чи пониження голосу на ударах... Першу науку віршування дав українцям на початку XVIII ст. Теофан Прокопович (1681-1796). Модерні підручники дали: Б. Якубський (1922) "Наука українського віршування"; Д. Загұл (1923) "Поетика"; С. Гаєвський (1921) "Теорія поезії"; та М. Йогансен ("Як будувати оповідання") на Східній Україні. Також Б. Навроцький "Мова та поезія"; Г. Майфет "Природа новелі" I та II, та В. Чатлі "Сонет української поезії" (1930). В Галичині: проф. В. Сімович, (1919), В. Домбровський та на еміграції Св. Гординський (1946). [11]

Негація (лат.) – заперечення. [57]

Недостатні іменники – себто з неповними формами. Напр., ті, що не мають множини: крига, Дніпро, або однини: ножиці, ясла, двері, а то й такі, що вживаються лише в формах де-яких відмінків: чужомовні слова – сальдо, купе, тріо, українські: міць, гілля, глибинь, честь, рибина, зернина. [74]

Некролог (гр.) – життєпис недавнопомерлого; посмертне слово або стаття про покійного; той, що пише некрологи. [*]

Некрологія (гр.) – перераховання, списки померлих. [*]

Неогелленізм – окрема, своєрідна течія класицизму, що повстала в другій половині XVIII ст. Батьком неогелленізму був німецький історик мистецтва Вінкельман (1717-1768). Він підносив, немов у протигагу штучній латинській поезії, як новий ідеал – простоту і шляхетну велич грецької поезії. В німецького ж поета Лесінга (1729-1781) грецька щира поезія була протигагом для французької псевдокласики. Гердер (1744-1803), що називав Україну другою Грецією, підніс Гомера на новий п'єдестал – п'єдестал народнього співця. Гасло повороту до

природи, до простоти, проголошене Жан-Жаком Руссо (1712-1778), реалізували німецькі філософи й поети в той спосіб, що шукали цієї простоти в старовинній Греції. Грецька культура й була для них природа, піднесена до ідеалу, а геллен був ідеалом людини. З творчістю неогелленістів тісно в'яжеться у нас творчість Т. Шевченка, як романтика. [58]

Неографія (фр.) – нова правопись.

"Неоклясик" (гр.) – той, що належить до літературної течії, що називається умовним ім'ям – "неоклясикою". Геніальним засновником французького неоклясицизму був поет Андре Шен'є (1762-1799). Він же був передтечєю пізнього тарнасізму та кляризму. На Україні ця течія виникла ще до революції, в 1919 році в Києві. Ім'я "неоклясик" імпресіоністичне і випадкове і не характеризує мистецькі манери й поетики цієї групи, тому, напр., М. Зеров воліє бачити назву "неоклясик" в лапках. Бо свобода творчої манери й поетики була далеко більшою мірою характерна для представників групи, ніж "неоклясицизм", як такий... "Неоклясики" змагалися проти регіоналізму, проти провінціальності української літератури, проти народництва і проти спроб його "плужанської реставрації". В добу літературних маніфестів вони не писали і не опубліковували жадного маніфеста, в зливі виголошених декларацій не виголосили жадного гасла. "Неоклясики" не створили жадної організації. Їх зв'язувала особиста приязнь і не було в них ніколи ні зборів, ні організацій. Даючи повний простір один одному, вони ніколи не окреслювали спільної для всіх рамки. Однаково перекладали і "залісні сонети" німецької робітничої поезії, і давніх римлян і польських романтиків... Їм однакові гексаметри і октави, чотиристопові ямби і свобідний вірш. От чому вони воліють свою назву "неоклясики" брати в лапки... До цієї групи належали поети: М. Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Освальд Бурггардт (псевдонім Юрій Клен) та Михайло Драй-Хмара. Центральною постаттю в цій нечисленній групі був поет, перекладач, критик, історик літератури Микола Зеров. "Неоклясики" поставили перед собою наче б такі основні завдання: 1) ґрунтовне вивчення того, що є в українській літературі справжньою вершиною; 2) засвоювати українській поезії, в міру сили і змоги, все те, що є найпоказнішого в літературі всесвітній; 3) підвищити літературну техніку; 4) створити власні літературні форми, не проказані з Москви... З виступом в українській літературі вищезгаданих осіб формується напрямок, що виголошує принцип клясицизму, як керівний естетичний і творчий принцип, як норму, що повинна була лягти в основу літературної доктрини. Поети, що склали цю групу, змагались за літературу, яка перестала б бути провінційною й могла б претендувати на ім'я мистецьки бездоганної і в цьому розумінні клясичної літератури. [29, 31, 65]

Неологія (гр.) – вживання нових слів.

Неологізм (гр.) – нове слово, мовна новина (зворот мови, граматична особливість), що її вводять до літературної мови; новотвори – одне з джерел збагачення мови письменника. [*]

Неореалізм (лат.) – напрямок, що виник в мистецтві і літературі, як реакція проти "лівих" течій (кубізм, футуризм, дадаїзм, і багато інших) і вертається до тематичного, "ідейного" реалізму й натуралізму. В українській літературі до неореалістів належать: Т. Бордуляк, М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко і багато інших. [*]

Неоромантизм (фр.) – літературний романтизм протиставиться в європейській літературі натуралізові, як в першій половині XIX ст. романтизм – неоклясицизові та має ті самі прикмети: а) ідеалістичну

філософію, поновлену філософією Ніцше (1844-1900); 6) містицизм; в) культ Байрона, Новалиса і т. п. В нас до неоромантиків належать: Ольга Кобилянська, Аг. Кримський, М. Коцюбинський в пізнішій добі своєї творчості та інші зі старших письменників, а з молодих – зараховують до неоромантиків – "архітектора слова" – Миколу Бажана і "поета моря" – Юрія Яновського; В. Сосюру; романтика моря – Олексу Влизька, Майка Йогансена, Дмитра Фальківського. [*]

Неофоб (гр.) – людина, що ненавидить новопридумані речі, неологізми. [*]

Нестор – батько словесности; монах печерського монастиря в другій половині XI в., написав "Чтеніє" про життя й смерть Бориса і Гліба та "Житіє" Теодосія Печерського. Крім того Нестор грав визначну роль при творенні славного українського найстаршого літопису.

Нігілізм (лат.) – голе відкидання будь-яких традицій і принципів; відмовленість від встановлених понять та поглядів. [57]

Ніцшеанство – філософська наука німецького письменника Фрідріха Ніцше (1844-1900), особливістю якої є крайній індивідуалізм та культ т. зв. "надлюдини". [*]

Новеля (фр.) – в літературі: белетристичний твір, що має такі ознаки: а) коротке оповідання чи малюнок із ядерним виявом основної тенденції й події; б) в темі увага письменника більше зосереджується на внутрішніх, психологічних конфліктах із найкоротшим описом подій; уникає детального опису й розвивання характеру дієвих осіб. До новелістів належить славний італійський поет і гуманіст Дж. Боккаччіо, що прославився саме книгою новель "Il Decamerone", поділеною на десять днів, а кожний день на десять новель. Між модерними новелістами вславились – французький письменник – Гюї де Мопасан та російський Антін Чехов. У нас: Василь Стефаник, Марко Черемшина, Михайло Яцків, Дніпрова Чайка, Іван Липа, Гнат Хоткевич, Галина Журба та багато інших. [*]

Новелетта (іт.) – твір епічно-фантастичного характеру, в яким чергується кілька тем і різні настрої. [48]

Новеліст (фр.) – той, що пише новелі.

Ноктурн (фр.) – нічний момент у малярстві; нічні співи; музична п'єса, напр., "Ноктурн b-moll" – новеля Юрія Косача (1946), де подано психологічний образ гітлеризму в його стичності з Україною. [48]

Ном (гр.) – в древніх греків – пісня на по честь Аполлона. (І. Качуровський - Розвідка про новелу. "Пороги").

Нона (гр.) – дев'ятивіршова строфа, дуже рідко уживана, як і семивіршова. Нею користувався П. Куліш в своїй поемі "Магомет і Хадиза". [75]

Нонпарель (фр.) – рід друкарських черенок = 6 пунктам. [5]

Нонсенс (лат.) – нісенітниця, дурниця. [*]

Ноншальянція (фр.) – недбайливість, байдужість, неухважність. [*]

Норма (лат.) – правило, закон; в друкарстві: скорочений заголовок книжки, або умовний для неї шрифт, який уміщують разом з "сигнатурою" в лівому нижньому розі на першій сторінці кожного аркуша. Це полегшує палітурникові збирати аркуші в книжку.

"**Норми**" – це синтеза граматичних праць професора Олексі Синявського, в основу яких ліг український академічний правопис 1929 року. – "Норми української літературної мови" – така повна назва дуже цінної праці, що появилася в 1931 році заходами державного видавництва "Література і Мистецтво" в Києві і повторним виданням у Львові 1945 р в "Українським Видавництві".

Ностальгія (фр.) – туга за батьківщиною, оспівана в нас поетами П. Карманським в збірках: "Ой, люлі, смутку...", "Пливе по морі тьми", "Al fresco" та Олесем, напр., "Прибув з України і все розказав..." або – "В вигнанні дні течуть, як сльози..." та багато інших.

Нюанс (фр.) – відтінок, дуже мала різниця (в поняттях, звуках, фарбах). [*]

О

Об'єктивність (лат.) – осуд на підставі прикмет предмету, незалежно від власного погляду та інтересу; предметовість, безсторонність. [*]

Обиход церковного співу, – збірка важливіших, часто вживаних у церковних відправах, пісень. [48]

Образ – в художній літературі – це картина людського життя, утворена в художньому творі.

Образний паралелізм – уставлення один побіч одного, в рівнобіжних рядках, двох образів, найчастіше з царства природи та із людського життя, так що виходить із того: порівняння, або антитеза; напр. в народніх піснях:

– "Закувала зозуленька на жовтім пісочку,

Заплакала удівонька в вишневім садочку..

(П. Чубинський, Х.)

– "Високо сонце сходить, низенько заходить,

Ой, десь то там Палій Семен по Сибіру бродить..."

(М. Максимович)

– "Ой, заплакав сивий пугач в степу на могилі,

Зажурились чумаченьки, тяжко зажурились..."

(Т. Шевченко, "Хустина").

– "Літа орел, літа сизий понад небесами,

Гуля Максим, гуля батько степами, лісами..."

(Т. Шевченко, "Гайдамаки").

Часами образний паралелізм охоплює кілька строф по черзі, як, напр., у поезії: – "Навгороді, коло броду...", або повторюється в одній поемі:

– "Защебече соловейко в лузі на калині,

Заспіває козаченько, ходя по долині..."

Не щебече соловейко в лузі над водою,

Не співає чорнобрива, стоя під вербою..."

(Т. Шевченко, "Тополя").

Реторична рима або синтаксичний паралелізм, – це своєрідна форма порівняння, що характеризується аналогічним щодо значення укладом слів у рівнобіжних рядках. В основі паралелізму є порівняння двох образів, що з них один пояснює другий. Це одна з найприкметніших ознак народнього пісенного складу, яку наслідує й Шевченко, особливо в своїй ранній творчості. (проф. П. Ковалів, Київ, 1953). [37]

Обсервація (лат.) – спостереження, зауваження. [57]

Обскурантизм (лат.) – вороже ставлення до науки й просвіти, до поступового руху в суспільстві; підтримка темноти. [57]

Ода (гр.) – лірична пісня з метою піднести подію, що її поет оспівує, на найвищий щабель емоціонального переживання; твір величавого, урочистого характеру, здебільша у речитативному стилі. Оди бувають у формі дитирамбу, гимну... Слово "ода" грецьке, означає "пісня". Але одою є така пісня, в якій поет, зворушений якимсь високим, загально-

людським чи національним явищем, висказує свої почуття огненим словом. Прикмети оди: картинність, експресія, мелодійність, піднесений настрій, почуття одушевлення й пристосована до цього форма вислову. Теми бере ода із сфери найвищих ідеалів, що підносять її понад овид особистих інтересів. Так ода Б. Лепкого – "Не хилайте в діл прапора" – прославляє боротьбу за волю рідного краю, як і "Пісня молодости" – Олесья; "Каменярі" – І. Франка – звеличує робітників на шляху поступу. – В старовину не відрізняли оди від гимну, такими були пісні Піадура (IV в. до н. ери), Оди Горація (I в. до н. ери) мають панегіричний характер, в яких він висловлює вдячність і пошану меценатові та імператорові Августові. Панегіризм Горація став характерною ознакою псевдокласичної оди. Але ці оди мають багато штучного одушевлення і неприродного патосу. Більшу вартість мають оди німецького поета Фр. Кльопштока (1724-1803). В російську літературу впровадив оду М. Ломоносов, а розвинув – Г. Державін ("Бог" – 1784), українець Василь Капніст (1757-1823) написав "славну" оду на впровадження кріпацтва на Україні – "Ода на рабство" (1783). Відгомоном псевдокласичної оди в нас є "Ода до князя Куракіна" – Ів. Котляревського. Псевдокласичну теорію оди розробив романтизм. У творах Гюго, Шіллера, ("Сила пісні"), Міцкевича, Словацького ода стала висловом високого правдивого одушевлення. Напр., ода Шевченка – "На вічну пам'ять Котляревському" – оспівує непереможну силу поезії, в оді "До Основ'яненка" – звеличена сила народньої поезії. В сучасній оді-пісні Гната Хоткевича "Черемош" оспівана гуцульська ріка: "Гей, Черемоше, Черемоше, з гір потоками годований та чорно-гірськими зимами! Гуцульська ріко! Красуньо дика, вибаглива, змінчива! Вічним шумом невмовчно си скаржит. За гуцульські гаразди, за волю гуцульську, за плач порубаних смерек, за висохлі головиці й потоки. – Люблю тебе, незрозуміла ріко! Чимось владаєш ти наді мною, чимось зневолюєш. Усе неначе спомини мої несеш із кожною хвилиною своєю, все неначе надії обіцяєш. Я не в'язав із тобою свого життя, я не кидався в тебе ні щасливий, ні зрозпачений, і не маєш ти права на мене – а преці ж володієш мною. – Красна Ріко, Таємна Ріко! Під уламами чорногірськими напоїлася тайнами і несеш їх тепер у кожній хвилі і можеш оповісти тисячу дивних і страшних пригод. Видиш усю Гуцульщину в бистрім бігу своїм, забираєш усю поезію. Надивившись і на полонини розлогі, безкраї, і на густі мгли непробитні й дико-суворі; обглянеш з усіх боків і гуцульський оседок самітний у відлюдній тишині і вчуєш там співаночку дівочу, як стане дівча на березі само серед безконечностей лісових, серед височенних донебесних гір та й вигукує на всі простори, аж відляски йдуть, аж нявки і люзони з-під каменя визирають розцікавлені і змовляються утопити колісь давнинище... Ти Суворя Ріко! Шум Твій стегає гуцулів з усіх кичер. Ідуть і йдуть, мов за чарівним голосом...". [20]

Одисея (гр.) – старо-грецька епічна поема, що описує мандрівку Одисея, царя Ітаки. Твір цей приписують напівмітичному поетові – Гомеру; так називають тепер багаті пригодами мандрівки; оповідання про чий-небудь пригоди. Над перекладом на українську мову "Енеїди" і "Одисеї" працював на Соловках М. Зеров. Коли ліквідували Соловки, то щоб урятувати рукописи Зерова, один з товаришів його виліпив ними в середині свій куфер, переліпивши їх звичайним газетним папером. Але чи врятовано їх для нашої літератури – досі невідомо. (Юрій Клен – спогади... ст. 30-31).

Оклик (лат.) – одна з патетичних фігур поетичної мови, напр.:

– "Моя країно зоряна, біблійна й пишна,
Квітчаста батьківщина вишні й соловейка!"

(Б. Антонич)

- "Радій-же, земле! Пий напої грізні,
Приймай цілунок, як удар меча,
Впади в обійми радості залізни."
(М. Рильський)
- "Яка краса відродження країни!"
(О. Олесь)
- "О, земле пишная, тебе питаю!
О, небо, золотом тканий блакити,
До тебе я звертаюся з питанням!
О, все створіння дивнее, безкрає!
Скажіть мені навіщо ви безсмертні?..."
(Самійленко – "Герострат")
- "Гей! Хто ще за мною до сонця полине!"
(Самійленко, "Орел")
- "Вітер, не вітер – буря!..."
(П. Тичина, "Плуг")
- "Може й мій народ повстане,
Морем зашумить!
Вірю я, що обороне
Сам себе мій край...
О, мій велетню, Самсоне,
Пути розривай!..." (Олесь)

Окселентування = ексцелентування – (лат. excellenti canetare) – в XVI-XVII ст., називали так на Україні оздобну, рухливу мелодію одного голосу, переважно баса, в багатоголосному співі. (48)

Оксимора (гр.) – одна з емпатичних фігур поетичної мови, коли якась риса предмету підсилюється протилежністю: напр., – "цей тип мені огидний його незмірною красою", "...та синові за гіркого медяник купила" (Т. Ш. Катерина), "як легко я твою величність нікчемністю своєю переміг" (В. Самійленко – "Герострат").

Оксюморон – епітет протилежний або протирічний оприділенню, напр., – солодка гіркота, звучна тиша, мрачний світ, далека близькість і т. п. "Їй бракувало розмови, яка була б мовчанням, дружби, що була б самотою, теплого дотику відсутньої руки в затишку кімнати при світлі лампи, притлумленої сутінками;" (В. Домонтович: "Спрага музики").

Октава (лат.) – або станца – строфа з восьми рядків та трьох рим, що чергуються: abab-abcc; коли строфа кінчається жіночою римою, то найближча повинна кінчатися чоловічою. Розмір: п'ятистоповий ямб, рідше шостистоповий, рими в ній йдуть так: 1 римується з 3 і 5; 2 з 4 і 6; а 7 з 8 творять парований рим. Поруч сонету – це улюблена форма староіталійської поезії, яку придумав італійський поет Торквато Тассо, автор поеми "Визволеній Єрусалим". У нас писали октавою: П. Куліш ("Чолом доземній мої"), Ів. Франко ("Нове життя" і "Лісова ідилія"), М. Вороний ("Мандрівні елегії"), В. Самійленко ("Україні"), М. Рильський ("На узліссі", "Чумаки"), Ю. Клен ("Попіл імперії"), Т. Осьмачка ("Поет"), Л. Мосендз ("В білий світ") та інші. (75)

Приклади "октав" українських поетів:

1	– "Я знав тебе маленькою, різвою,	А
2	І буде вже тому півсогні літ;	Б
3	Ми бачили багацько див з тобою,	А
4	Ми бачили і взнали добре світ,	Б
5	Боролись ми не раз, не два з судьбою,	А
6	І в боротьбі осипався наш цвіт.	Б
7	Од світу ми прегордого відбились	В

8	Да в старощах ще краще полюбились.	В
	(П. Куліш – "Чолом доземній моїй...")	
1	– "Потоку світлий первісних вражінь!	А
2	Мої дитячі спогади далекі!	Б
3	Лягає від кислиць гілляста тінь,	А
4	А десь на клуні клацають лелеки.	Б
5	Зелено-ніжна памолодь горбів,	В
6	Байрак, де схилами ростуть кульбаби,	Д
7	І люціон, який над тином цвів,	В
8	Та ліс на обрії, що в далеч вабив..."	Д

(Ю. Клен, "Попіл імперій")

Але, як сказав М. Зеров: Рильський з найбільшою повнотою розкрив ліро-епічне єство октави, напр.:

1	– "Красу описувать, жіночу поготів, –	А
2	Шкода і думати. На що вже романісти,	В
3	Старі Тургенєви, не жалуючи слів,	А
4	Малюють і ходу, і коси променисті,	В
5	І ніжки точені і соболиних брів	А
6	Хвилясті лінії, очей свічки паристі,	Б
7	А марно трудяться, як марно власну тінь	В
8	Хотів би перегнать нетерпеливий кінь..."	В

(М. Рильський "Сіна")

1	– "Над шляхом київським у Васильків,	А
2	Захованім в зіллястих передержках,	Б
3	Стояв учора дуб ще з тих віків,	А
4	Коли Сварог у лузі близько мешкав,	Б
5	І місяць нависав йому з сучків,	А
6	Неначе Святославова сережка;	Б
7	Сьогодні ж до сніданку дуб прожив	В
8	І горлицю, упавши, задушив..."	В

(Г. Осьмачка – "Поет", пісня XXII).

Октоїх – осьмигласник (гр.) – церковна книга, в якій зібрані богослужбові слова і мелодії на всі вісім церковних "гласів". [48]

Олександрин = О(А)лександрійський вірш.

Олівець – олівці виробляють не з олова, а з графіту. В 1565 році відкрито славну копальню графіту в Камберленд в Англії. Графіт був дуже чистий, його розтинали на маленькі кусники і вкладали в спеціальне зготовлене дерево. Таким чином виник графітовий олівець. Протягом століть Англія мала монополію на виріб олівців. Але в XVII ст. той промисл перейшов до Німеччини. В 1761 р. Фабер заснував коло Нюрнберга свою фабрику олівців. Пять поколінь Фабера виробляли олівці. Едвард Фабер, правнук Каспера, виїхав до Америки в 1849 р. і поселився в Нью-Йорку. Коли в 1861 р. устійнено митну тарифу, Фабер збудував собі фабрику олівців в Нью-Йорку і через те став піонером цього промислу в Америці. Відтоді було засновано ще п'ять інших фабрик. Сирівці, з яких виробляють олівці є такі: графіт, глина, дерево з кедря й гума. Хоча графіт є в багатьох околицях у великій кількості, проте дуже рідко можна його знайти в чистому стані. Він є змішаний з залізом, кременем і т. д. Ту нечисть треба усунути, щоб отримати чистий матер'ял, який надається для виробу олівців. Фабрики найчастіше уживають графіт, що походить з Мексики, Чехії, Цейлону. Графіт сортують руками і таким способом усувають непотрібні речовини. Опісля мелють його на дрібний порошок і всипають до басейну з водою, де частинки графіту, через свою легкість, лишаються на поверхні, а нечисть опадає на дно. Згодом графіт фільтрують. Глину, яку перед тим усунуно, мішають з графітом у відповідній

уложив до неї нові мотиви, які вже на музику поклав та інструментував капелник Йоган Ляндвер. Ця музика пізніше була опрацьована для "Полтавки" Миколою Лисенком. Вона зберіглася й досі. [1]

Опис – одна з стилістичних фігур; оборот поетичної мови, що полягає в послідовнім перерахуванні окремих ознак, рис і властивостей явища.

Опінія (лат.) – погляд, думка; думка громадянства про якусь людину, справу, подію або річ. [*]

Оповідання – в літературі: рід творів посередній між повістю і новелью; твір довший від новели і містить у собі звичайно, опис якоїсь події. Народні оповідання звичайно ділять на: 1) фантастичні (казки); 2) оповідання, де дійсність перемішана з чудесним елементом (легенди); 3) оповідання основані на побутовому тлі, без примішки чудесного елемента (новеля); 4) короткі, гумористичні оповідання (анекдоти); 5) оповідання мітичні, про з'яви і фантастичні постаті, чари, злі духи тощо; 6) оповідання про історичні особи, події, місцевості (перекази, саги); 7) оповідання про звірів (байки). Оповіданням називають невеликий розміром твір, в якому змальовується якась окрема подія. Дієвих осіб в оповіданні буває небагато; про життя героїв в оповіданні розповідається коротко. [*]

Оповідь (розповідь) – коли мова ведеться не автором, а підставною особою, або однією з дієвих осіб повісти, оповідання: в М. Гоголя – Панько Рудий, пасічник; в творах Марка Вовчка: "Інститутка" – мову веде кріпачка Устина, в оповіданні "Два сини" – нещасна мати. Цей стиль різниться від описового стилю, де мову веде сам автор. Дослідник української прози А. Шамрай, спостережливо і влучно ділить увесь розвиток української прози від Гр. Квітки до Ів. Франка приблизно на два періоди: розповідного та списового стилю. Добрими зразками розповідного жанру в українській літературі є твори Гр. Квітки-Основ'яненка та Олекси Стороженка, Марка Вовчка та Йосипа Юрія Федьковича.

Опонент (лат.) – противник у суперечці; той, що піддержує протилежну думку.

Opus posthumum (лат.) – посмертний твір, тобто виданий по смерті автора, як, напр., повість Анатолія Свидницького (1834-1873) – "Люборацькі", видана Іваном Франком в 1885 році, або Лесі Українки – "Спогад з Євпаторії" та інші вірші.

Ораторія (лат.) – духовна драма, епічно-драматичний твір для хору, солістів і оркестри. В ораторії є дієві особи, але нема сцени, ані костюмів. Лібрето здебільша церковне, але бувають і свіцькі ораторії. [48]

Орація (лат.) – промова, вислів; вірша – в давнину на Україні так називали святочне привітання з Великодними Святами. [48]

Органографія (нім.+лат.) – опис музичних інструментів. [48]

Оригінал (лат.) – головний єдиний зразок, із якого роблять копії; першотвір, первісний вигляд твору; чудак, дивна людина, твір тощо, напр.: світової слави маляр Пабльо Пікассо написав п'єсу, яка оригінальністю своєю перевищає досі знані. Вона складається з шости коротких дій і зветься "Бажання, ввіймане за хвіст". Головні дієві особи: два песики, що разом витворюють одного великого собаку, глухий відчай, худорлявий відчай, круглий ріг, лебела нога, цибулина, торт, мовчання і завіси. Критика зазначає, що п'єса не може бути поставлена засобами теперішнього звичайного театру.

Орієнталістика (лат.) – орієнтальна філологія, наука про мови й культуру орієнтальних, тобто східних народів. Поділяється вона на семітологію, єгиптологію, індологію, сінологію, японологію і т.д. Найважливіші відкриття орієнталістики: 1) пізнання санскриту та ствердження його споріднення з грецькою й латинською мовами; 2) відчитання клявового письма; 3) відчитання гієрогліфів; 4) розкопки в Єгипті, Передній та Середній Азії. [*]

Орнамент, орнаментация (лат.) – прикраса, особливий гармонійний уклад ліній, форм, кольорів. Уживається для прикраси архітектури, будови, убрання, книжок і різних предметів (касетки, рамки, ярма тощо). В. Січинський пише в своїй праці "Український дереворит XVI-XVII століть" ("Арка" 3-4. 1948): "Цікаво, що в гравюрах Болобанів в Стратині і Крилосі початку XVII ст. до орнаментальних мотивів ренесансового стилю вплітається українська рослинна орнаментика, почерпнута з українських килимів"...

Ортографія = правопис (гр.) – наука про те, як правильно писати; обіймає закони, як передавати звуки мови на письмі; поділяється на кілька частин: азбука, сполука звуків на письмі, великі букви, скорочення слів, чужі слова, тощо.

Ортодоксальний (гр.) – правильно думаючий, правовірний, що точно додержується якогось напрямку, якоїсь науки.

Ортоепія (гр.) – в граматиці: правильна, чиста вимова поодиноких звуків (слів), як то приписує літературна мова якогось народу; зразкова літературна вимова слів; дикція. Видатним педагогом і знавцем української ортоепії був в нас Дмитро М. Ревуцький. Про його педагогічну працю згадує поет Максим Рильський: "...Його лекції – найкраща сторінка в моїх шкільних споминах. Д. М. не в одному з нас запалив справжню любов до літератури, до мистецтва, до творчости. Велике враження справляло на нас мистецьке читання Д. М. Іноді він улаштував на лекціях цілі вистави... Тут вперше почули ми в майстернім виконанні і російські биліни, і українські думи і пісні різних народностей"... Плідна діяльність Д. М. як лектора-педагога і як декляматора-інтерпретатора відбувалась в 1917-1919 рр. Згинув Дмитро М. Ревуцький від руки червоних убивць в Києві 29.12.1941 р.

"Остромирова Євангелія" (1056-1057) – це розкішна рукописна книга, 11 см заввишки і коло 9 см завширшки. Книга має 294 пергаментових аркушів, писаних в два стовпці великими літерами і початковими літерами, зробленими в кольорах із позолотою та з фігурними заставками; крім того, три великі, на цілу сторінку мініятури, що представляють трьох євангелістів. (див. – Письмо) "Остромирова Євангелія" та "Супральський Рукопис" з XI ст. є найстаршими українськими рукописними книгами.

Офсет (англ.) – новий спосіб репродукції й друкування ілюстрацій і тексту, де образ переносять (відбивають) з літографського каменя або металевого кліша на гумовий валець, а з нього на папір (Англія, 1905 року). [5]

П

Павза - Лейма (лат.) – перерва, тимчасова зупинка, передишка.

Павзний (вривний) вірш. Коли у віршовому рядку із стопи випаде один чи більше складів, то такий вірш називається павзним або вривним, а самий випад називається павзою, або леймою (Λ і λ) (Див.:

Лейма). Лейм може бути по кілька в кожному рядку, вона може бути і подвійна. Бувають цілі поеми написані такими "вірваними" розмірами. Цим засобом широко користується українська поезія (П. Филипович, Ол. Слісаренко, Юрій Липа, Євг. Маланюк і інші.), напр., в Ореста:

– "На óзе/рі скрѣс лід (– ´ – / – ´ Λ Λ ´)
Проснўвся сафїр рїк –
І прївїд зимї зблїд
І в гра́тах, нїмїй, знік..."

Близькість ударів динамізує зміст. Лейма буває і в гекзаметрі. [11]

Пагінація (лат. pagina – сторінка) – нумерація сторінок; означення сторінок книжки числами; при нумеруванні сторінок за правилом вживають арабських цифр. Тільки для т. зв. збірних аркушів (див. збірний аркуш) користуються при нумерації римськими цифрами. [5]

Паї(е)рик (мале "ь") – графічний знак у середньоукраїнських рукописних і друківаних пам'ятках замість їра (ь), себто м'якого знаку; ставиться він праворуч над буквою, що по ній мало йти "їр". [*]

Пайорик (мале "ь") графічний знак у середньоукраїнських рукописних і друківаних пам'ятках замість йора (ь), себто твердого знаку; ставиться над буквою, що по ній мало йти "йор", або деколи (вже від XIV в.), зовсім без значіння, над кожним приголосним із кінцем рядка, коли слово вривається і частина його переходила до другого рядку. [*]

"Палея" (гр.) – у давнині виклад старозавітньої історії з додатками з апокрифічних творів. [*]

Палеографія (гр.) – наука про історію письма в рукописних пам'ятках, дає змогу оцінити вартість і достовірність пам'яток та означити час їх написання; наука про старі рукописи, письмена тощо. [*]

Палета (гр.) – палітра, дощечка для фарб. [57]

Палімпсест (гр.) – це рукопис, картина або фреска, на якій стародавні, суворі письмена або зариси прикриті пізніше нанесеним новим текстом, чи новим рисунком, звичайно більш зрозумілим загалові, що й приваблює його. Старий рукопис, де первісний текст змито або зішкрябано і написано новий. Читай вірш М. Вороного – "Палімпсест":

– "Коли в монастирях був папірусу брак,
Ченці з рукопису старе письмо змивали,
Щоб написати знов тропар або кондак,
І "палімпсестом" той рукопис називали.
Та диво! Час минав – і з творів Іоанна
Виразно виступав знов твір Аристофана".

"Палінодія" (гр.) – поема в честь зачаття Богородиці; нова пісня, що заперечує зміст попередньої. Такою була "Палінодія или книга оборони святої всходней церкви и святыхъ патріарховъ" (скінчена 1621 р., але не надрукована) архімандрита Києво-печерського монастиря, Захарія Копистенського. Вона була знаменитою обороною православія і вершиною тогочасного православного знання. Мова твору оживлена приказками, стиль його – дотепами. [21]

Паляталізація (гр.) – пом'якшення (букв) звуків. [57]

Памфлет (фр.) – власне брошура, "метелик", летючка; стаття, брошура злободенного характеру, що містить гостру сатиру на якусь особу або явище суспільного або політичного життя. Таким політичним памфлетом була відома промова каштеляна смоленського Івана Мелешка на сеймі в Варшаві (1589), далі – знаменита "Історія Русовъ" (написана не пізніше 1769 р.) невідомого досі автора. Такими ж

памфлетами були полемічні твори М. Хвильового – "Камо грядеши", "Сатана в бочці", Мирона Бурянина (Б. Гомзіна) "Єретичні думки" та інші. Памфлетом можна уважати й твір англійського письменника Джонатана Свіфта (1667-1745) – "Гуліверові подорожі" (1727), де він висміює людську дурноту та інші хиби.

Панацея (гр.) – "всецілюща" – універсальний лік на всіляку недугу. [*]

Панегірик (гр.) – у старовинних греків і римлян так називалась патріотична промова, в якій прославлялись вчинки предків, народня могутність тощо; надзвичайна хвалба, часами в іронічному сенсі.

Першим панегіристом і найвизначнішим був Іларіон, перший українець на Київському митрополичому престолі (1051-1054). Він вславився своїм твором під заголовком "О законє, Моисеем данєм, и благодати и истинє, Исус Христос бившим, и како закон отъиде, благодат же и истина всю землю исполни и вера вся языки прострєся и до нашега языка руськаго, а похвала кагану нашему Владимиру, от него же крещени бихом". Це є зразкова панегірична проповідь високого візантійського літературного стилю, якої завданням було прославити християнську віру і її апостола на Україні, князя Володимира. Знаними панегіристами XVII ст. у нас були: митрополит Сильвестр Косів (1635), Лазар Баранович (1593-1694), Йоанікій Галяховський (1688). Панегірик була поширина тоді (XVII) форма наукових творів, так у честь Єлісея Плетенецького з'явився панегірик – "Везерунок цнот" – Олександра Митури; у честь Петра Могили вийшли: "Імнологія", якої авторами були Памва Беринда і Тарас Земка, "Евхарістеріон", що його піднесли Могилі учні з вдячності за заснування школи; "Евфонія", яку склали друкарі з нагоди висвячення Могили на митрополита і "Мнемозина". На честь Сильвестра Косова появився панегірик "Столл цнот" та інші. У величезному панегірику під назвою "Эхо радости привѣтствія и благодарствія" описав київський пііта Яків Галяховський вибір гетьмана Данила Апостола (І. Х. 1727). Чи не останнім панегіриком був у нас панегірик П. Гулака-Артемовського до Андронікова і Бебутова, що літературної вартости не має. [66]

Пано (фр.) = площа (стіни) – картина, малюнок на стіні, напр., мальовила художника Сергія Васильківського на стінах в земському будинкові в Полтаві – "Запорожець в степу", "Чумаки ідуть..." та інші. [67]

Пантоміма (гр.) – драматична форма, в якій єдиним засобом вияву є рухи тіла і рук, оперті на музичному супроводі; німа п'єса, що виконується під музику; театральна вистава, де чуття і думки виявляються лише мімікою. [48]

Панург (гр.) – власне той, що за все береться; хитрун, ошуканець. [*]

"**Панургова отара**" – вівці Панурга – ті, що бездумно йдуть, отарою (від героя твору Франсуа Рабле (1494-1553) "Гаргантюа й Пантагрюель"); один із образів "обличительной" літератури 60-70 рр. Цей роман немилосердно батожить лихі порядки і звичаї в тодішній церкві і державі, висміює життя і освіту того часу. [*]

Панфутуризм – літературна течія, започаткована у нас Михайлом Семенком 1922 р., яка означувала себе, як "мистецтво переходового часу, як продовження й поглиблення революції в мистецтві на основі комунізму, як деструкція сучасного мистецтва во ім'я його майбутньої конструкції..." Його найзаметнішою рисою є звукове експериментаторство словом, позбавленим при тім змісту, напр., автопортрет М. Семенка:

– "Хайль семе нколи
Йхаль месен михсе охай
Мхайль кме мих мих мих
Семенко енко нко михайль
Семенко мих михайльсе менко
О семенко михайль!
О михайль семенко!"

Панфутуризм толерувався офіційними чинниками, як помішник в руйнації "буржуазно-націоналістичних" мистецьких організацій, а через те й мав можливість видавати свої органи: "Аспанфут" (Асоціація Панфутуристів), "Комункульт", "Семафор у майбутнє" (1922), "Катафалок мистецтва", "Нова Генерація" – Валеріяна Поліщука. До групи панфутуристів крім М. Семенка ("Кобзар", "П'єро кохає", "П'єро мертвопетлює" і под.) належали: Гео (Юрій) Шкурупін ("Психотези", "Барабан", "Жарини слів"...), Ол. Слісаренко, В. Поліщук, М. Шербак та інші.

"Панчатантра" – збірка індуських казок у п'яти книгах, складена при кінці V в. по Хр., перероблена в IX в. на арабську мову під заголовком "Каліла і Ділена" (наш "Стефаніт і Іхнілат") та переложена потім на персидську, жидівську, сирійську, турецьку і грецьку мови. Чимало казок з "Панчатантри" подав І. Франко в своїй збірці "Коли ще звірі говорили". [*]

Папір – основна сировина в поліграфічній промисловості. Якість паперу має велике значіння для якості друку, бо кожний друк потребує тих чи інших властивостей паперу. Напр., кліша сіткова з растром (сіткою) від 40 ліній треба друкувати на папері глясовому (сатинованім), зошити, формуляри – на писальному (з проклеюванням), а тому треба вміти розподіляти папір на сорти. Всі папери можна поділити на класи в залежності від матеріалів, з яких їх виробляють. А саме: папір з ганчірок – дуже тривкий і найдорожчий; папір з ганчірок з домішкою целюлози (дерев'яної, солом'яної, еспарто і т. п.); папір т. зв. бездеревний з біленої целюлози та деревний з механічної дерев'яної маси, який вживається для друку газет, на обгортання, на коперти, тектури і т. п. За зовнішнім виглядом поверхні папір розподіляється на жорсткий (матовий) та гладкий (глясовий). Спеціальні гатунки глясових паперів – це брістоль, крейдяний папір, пришпан. Густина паперу визначається в сантиметрах. Папір флатовий обраховується на тираж в аркушах, а руловий – в кг або в метрах. [5]

Папірус (*Cyperus papyrus*) – рослина, з нутра її бильців старі єгиптяни виробляли "папір"; староегипетський рукопис, писаний на пластинах і сувоях із папірусу, звідти й назва паперу; рослина, що раніше заступала папір. Папірус "Прісс" (його знайшов учений Прісс в одній гробниці Теб у Єгипті) є найстаршою в світі книгою. Папірус цей походить з часу біля 3350 року до Хр.

В "Ермітажі" в Петербурзі зберігається папірус, на якому записана повість про воїна, що потерпів загибель корабля. Цар послав його на кораблі по Червоному морю в шахти. В дорозі його захопила сильна буря. Корабель пішов до дна, а воїна викинуло на чудесний острів, де царював змій. Чотири місяці жив він на острові у змія, поки не прийшов по його корабель з Єгипту. Прощаючись зі своїм гостем, цар-змія дав йому благовонне масло, дорогоцінне дерево, слонову кість, малп і багато інших речей в дар фараону.

Параболя (гр.) – причта; крива лінія; напр., "Діаболічні параболі" – це збірка пародійної лірики та поетичних сатир, що випустили 1947 р. в Зальцбурзі під псевдонімом Порфірія Горатака – Юрій Клен та Леонід Мосендз.

Параграф (гр.) – малий уступ, розділ, стаття, що має самостійне значіння; самий знак „ § ”. [*]

Парадокс (гр.) – твердження, що своєю формою і змістом суперечить загально-прийнятому поглядові; оригінальна, інколи, чудернацька форма вислову думки, що на перший погляд містить в собі суперечності; напр., в творі В. Домонтовича "Доктор Серафікус" зустрічаємо такі парадокси: – "Галас заспокоює тим, що дратує..." – "Коли б люди не бачили снів, може вони ніколи не довідались би про те, що існує..." Або: "Світ, бачся, широкий, – та нема де прихилитись в світі самотнім" (Т. Шевченко), "Втома – найкращі ліки, а притуплення розуму – найцінніше джерело прогресу". Або: "Тільки озброєний народ можна легко провадити куди завгодно" (Франс А. – "Манекен з лози"); "Найбільшим приятелем народові може бути тільки найбільший ворог" (А. Товкачевський).

Парадоксальний (гр. paradoxos – несподіваний), що розходиться із загально-встановленим поглядом.

Паралелізм (гр.) – одна з поетичних фігур, групи фігур синтаксичних; це є рівнобіжне зіставлення поруч двох подібних образів або двох споріднених змістом речень, що виливається у формулу порівняння або антитези (протитвердження), напр.:

– Ой, чи се ж той хміль, що по тину в'ється,
Ой, чи се ж той козак Нечай, що з ляхами б'ється?..."

Або: – "Ой, на горі та жінці жнуть,
А по-під горою, по-під зеленою
Козаки йдуть..."

Перший образ паралелізму буває (найчастіше) символічний, фіктивний або навмисне вишуканий з царства природи на те, щоби надати ширшу перспективу другому реальному образу, що є головний у пісні. [3]

Паралелізм граматичний – при якому в суміжних фразах маємо ті самі частини речення, в тому самому порядку, напр., в народній думі:

I. – "На¹ ясні² зорі³,/ на¹ тихі² води³ II.
III. У¹ край³ веселій²,/ у¹ мир³ хрещений²..." IV.

Перша частина речення складається з: прийменника, прикметника, іменника. Друга – те ж саме. Третя частина речення – прийменника, іменника та прикметника. Четверта – теж саме. Тут маємо повний паралелізм між першою і другою частиною, а також часті між третьою та четвертою частинами. Між першою і другою, разом взятими, і третьою та четвертою частинами, разом взятими маємо так звану варіацію. [39]

Паралелізм синтактичний – він буває в народних піснях та художній поезії. Напр., в народній пісні:

– "Чом дуб не зелений? лист туча прибила
Козак невеселий – лиха година..."

– "Ой, вже мені не ходити, куди я ходила,
Ой, вже мені не любити, кого я любила..."

В Т. Шевченка: – "Прилітає зозуленька над ними кувати,
Прилітає соловей щоніч щебетати..."
("Причинна)

– "Поплакала чорнобрива та й стала співати
Поплакала стара мати та й стала ридати..." ("Сова")

– "Затоплю недолу дрібними сльозами.
Затопчу неволю босими ногами..." ("Катерина"). [39]

Параліпса (гр.) – риторична фігура – умисне пропускання того, на що треба звернути увагу. [57]

Паралогізм (гр.) – логічно-невірний доказ. [*]

Параномазія – уподоблення звукове, але різне значіння: "в Україну ідуть діти..." – "Лукавії діти, Що ви дієте на світі!..." (Т. Шевченко – "Відьма")

Паратакса (гр.) – "ставлення поряд"; коли речення об'єднані, але не залежні, сурядні перетворюються на підпорядковані. Гіпотакса – залежні одне від одного, через перетворення прислівників та інших повнозначних слів на сполучники. [18]

Паратактичний, сурядний. Стара українська мова "Руської Правди", творів Володимира Мономаха, "Слова о полку Ігореві" 1187 р. й інші, – це головню мова паратактична, а гіпотакса в ній рідка. Так само й народня українська мова сурядна. Паратактичного, сурядного сполучення речень вживали старші наші письменники, напр., Марко Вовчок, П. Куліш. В паратактиці кохалася М. Вовчок, наслідуючи живу народню мову, напр.: "Оженився з Оксаною, – Яковенка старого дочка. Там такий славний чебрець, що й не сказати!" (І. Огієнко. "Віра і культура", ч.12, 1955, ст. 24).

Парафа (фр.) – росчерк (в підписі); початкові літери, що заступають підпис; скорот; знак замість підпису. [*]

Парафазія (гр.) – розлад мови; людина, що плавно говорить, але вживає невластивих слів, або пропускає слова. [*]

Парафраза, **періфраза** (гр.) – поширений зміст якоїсь думки або тексту для їх роз'яснення; передача своїми словами, переказ чужих текстів, думок тощо; перебірка, перелицювання; доповнення. Напр., в І. Франка в його "Лісова поема", де поет у відповідь М. Вороному на його поклик у справі "мистецтва для мистецтва", виступає рішуче проти всілякої безтенденційности у творчості:

– "Без соціального змагання,
Без усесвітнього страждання,
Без нарікання над юрбою,
Без гучних покликів до бою,
Без горожанських тих котурнів..." [*]

Парентеза (лат.) – насильне переривання гадки, щоб висловити те, що треба було сказати раніше: напр., в Т. Шевченка: –

"... так море спиняло
(любило завзятих, чубатих слов'ян).
Босфор схаменувся..." ("Тамалія")

– "Ото ж воно, мале, взяло
Другу́ю палочку у Йвася
(Івась у коника гулявся),
Зробило хрестик..." ("Марія")

– "Котить, у землю врізає
(Чи то місто, дорога, чи луг)
У землю плуг..." (П.Тичина, "Плуг")

– "Ніч... а човен, як срібний птах!..
(Що слова, коли серце повне!)
Не спіши, лети на сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне..."
(Є. Плужник, "Рівновага")

Парнас – висока гора в Греції, на якій, по уяві старовинних греків, жив Аполлон (бог мистецтва) і музи; товариство поетів якого-небудь народу; ступити на Парнас – стати поетом. [*]

Парнасизм (фр.) – напрямок французької поезії, який продовжував романтизм та йшов під гаслом "мистецтво для мистецтва". Представниками для його були: Франсуа Коппе, Сюзлі Прюдом, Жозе Марія де Ередія, а його посередниками – Геофіль Гот'є, Шарль-Марія-Рене Леконт де Ліль, Теодор де Танвіль та інші. В своїм сонеті "Молода Україна" М. Зеров так змальовує досконалість парнасців: – "Прекрасна плястика і контур строгий,/ добірний стиль, залізна коляя –/ оце твоя, Україно, дорога:/ Леконт де Ліль, Хозе Ередія,/ парнаських гір, незахідне сузір'я,/ зведуть тебе на справжнє верхогір'я."

Пародія (гр.) – карикатурна зміна твору, але без порушення формальних обрисів його; зовнішнє наслідування з метою викривати внутрішню суть, основу чогось; рід сатири, що в смішній формі наслідує поважний твір; карикатурна копія, що висміює або осмішує оригінал. Пародія – це та гостра зброя, якою естетична свідомість еліти борониться проти надмірного абсурду та свавілля чергової моди. (М. Державин). Одна з найдавніших літературних форм. Так Пієретові Галікарнаському, сучасникові Геродота, приписують пародію на "Іліяду" Гомера, як також славетну "Батрахоміомахію", себто "Жабомішодраківку" ("на руську мову перештопану" Думитрашком). З одинадцяти комедій Аристофана дві є пародійні ("Жінки на Тесмофаріях" і "Жаби"). Латинська середньовічна література рясна пародіями на церковні тексти та монастирські співи. Не бракує і в нас тої літератури – творчість дяків-пиворізів, школярів тощо. Вони пародіювали різьвяні вірші, колядки, а то й церковні пісні. Так, приміром, на віршу "Виді Бог, виді творець, что мир погибаєть" існує пародія:

– "Видить Бог, видить творець,
Шо украв мужик жита корець,
І пшениці на паляниці,
І гороху також троху..."

А на відому колядку з "Богогласника" – "Предвічний народився..." існувала, очевидно, школярська пародія:

– "Предвіки, предвіки, родився,
Пішов на лід, пішов заломився,
І сокирку затопив,
Опанчину замочив
Геть чисто.

Поліз же на гору за салом,
І він сала не достав,
З драбинкою згори упав
І забився..."

Або, жартівлива пародія мандруючих школярів на кондак "глас п'ятий": – "Радуйтеся піворизи і паки реку: радуйтеся!... Се радости день приспіваєт, день, глаголю, праздника рождественського зближаєтьсѧ. Возстаньте убо от ложей своїх і восприймайте всяк по художеству орудія, соділайте вертепи, склейте гвізду, составте партеси, – єгда же станете по улицах со звуком бродить, іщуше сивухи, приймут вас козаки во крові свої...". Також бурсацька пародія на тропар одного з восьми гласів: – "Мав я козу бедру, Пів бока обдерту,/ Повів її на ярмарок продавати,/ Стали в мене вовки купувати,/ А я від вовків та в лози.../ Слава тобі, Боже!..." Є і прозові пародії дяків, напр., записані в 1863 році І. Верхратським коло Львова – під заголовком "Посланіє п'яниць" – "Братіє! Бисть Панько, досяже до спуста і ляг в винниці між двома горящими пещами і спія, і храпя, і здаєся ему аки на небесіх. І прийде к нему блаженний арендар, толкуше його по ребрима і по плечима і рече: Паньку, Паньку! Не

умочив ти впуск баньку? І рече чесний Панько: Ніт, блаженний арендарю, дай бо мені грошей з пару! І так блаженний арендар вложив руку в кишню і витягнув грошей повну жменю, даєт і глаголет: Паньку, Паньку! Иди но ти до моєї Рохи, най она дасть горілки і перцю трохи. І поїде чесний Панько до Рохи і возопи гласом веліім: Рохо! Рохо! Дайно мені горілки і перцю трохи. Хитю-хитю своєю чесною головою, давай хутше, бо мя п'яниці ждуть, которії зо мною горілицю пити будуть – од сего дня до віку. Амінь". (ЗНТШ. т. СХІІІ. 1913).

Але й нова доба не позбавлена пародійних творів, так, напр., уступи Сервантесового "Дон Кіхота", або "Гаргантюа та Пантагруель" – Рабле. Пізніше талановита пародія створена Просп. Меріме – "Театр Кляри Газуль" – це пародія на ефектно-екзотичний романтичний театр, в супроводі "автобіографії" авторки-гішпанки. Не менш відомий російський Кузьма Прутков, "директор пробірної палатки", створений братами Жемчужниковими (українцями) спільно з Олексієм Толстим. – В новій українській літературі знаходимо пародії вже в творах Т. Шевченка, напр., в його "Сні" – опис пам'ятника Петра І-го (бурлескним стилем), або вступ до поеми "Царі". Але розквітла пародійна література вже в часи революційні. Напр., пародія присвячена професору В. Сімовичеві – "Сімоводраківка" – нібито уривок невідомої комедії Аристофана ("Арка"). Пародії охоче писали і неоклясики, і не тільки на ворожих людей, а, навіть, і на самих себе. Напр., Юрій Меженко-Іванов написав пародію на вірш Драй-Хмари "Стогнала ніч".

– "Куди ти прешся, молодець,
Отак на осліп, навманья?
Наколеш око на ялицю –
Чолом розтрощиш кам'яницю –
І все на "ицю" і на "ня"...
Не доженеш ти тасмниці,
Скочивши охляп на коня,
То ж то не кінь і не кониця,
І не тигриця, не ливиця,
То – звичайньке шкапеня..."
(Ю. Клен. "Спогади")

Або глузлива пародія М. Зерова на вірш Драй-Хмари:

– "Ні, не Еллада ти. Сучасности над нами
Червоний прапор... Чорні димарі...
Донбас прийдешньому відчинить брами,
І Савченко блискучими рядками
На подушку оберне угорі
Сліпуче сонце...
– ... Мексико майбутня,
Неоклясичних виженеш жерців,
І мов Загулова побідна лютня,
Ти задзвениш, велика і могутня,
Під проводом Поліщуків..."

Але найбільш видатним пародистом українських нових часів був, безперечно, Едвард Стріха (Кость Буревій), що зумів свої пародії так створити і так подати, що представники ним висміюваних течій прийняли їх за чисту монету і – на великий скандал, собі на глум – вмістили їх цілком "всерйоз" у своїх органах. Пародійна діяльність Е. Стріхи припадає на 1927-1930 рр. Спрямована вона проти українського футуризму, що його очолював Михайль Семенко, і проти українського конструктивізму, де перд вів Вал. Поліщук, та проти його видання "Авангард". Твори Е. Стріхи носять назви – "Зозендрапія", "Пародези" та інші, яких "головліт" до друку не пустив...

В модерних суто-українських пародійних виданнях, як "Карикатури з літератури" – Теока (1948) знаходимо зразки пародійного мистецтва, позначені тонким дотепом та високим артистичним стилізаційним хистом. (Пеленський Євген. Забутий жанр. Нарис розвитку української літературної пародії. Л. 1933).

Пароніми (гр.) – це слова, що відрізняються тільки одним звуком, напр., коза – коса, роса – роса. (Ю. Шерех.)

Пасеїзм (фр.) – світогляд, що боронить та звеличує минуле.

Пасквіль (іт.) – народна назва старовинної статуї в Римі, що зображала Аякса з тілом Ахілла. В середніх віках на цій статуї стали з'являтися глумливі написи на визначних мужів, звідси – "Пасквіль" – твір, що когось обрихує, обмовляє, переважно анонімний. Назва "пасквіль" повстала від імені римського шевця-гострослова Паскило, іменем якого названа одна з статуй в Римі в XVI ст.

Пассіо(я) (лат.) – страсть; оповідання про хресні муки (страсті) Христа, відчитуване у середньовічній Європі в неділі великого посту та в страсний четвер; пассії у нас поширені від XVI ст. за польським зразком. Пассіо – епічно-драматичне музичне зображення страждань Христа, в якому чергуються сольоспіву, діялоги і хори. Відомі пассії в містечку Обер Амергау (Горішня Баварія, Німеччина), де місцеві люди кожних десять літ власними силами виставляють пасійну драму ("Страстей Христових") на спомин чудесного вибавлення від чуми 1634 року.

Також в Голляндії в м. Тегелен в 1950 році відбулася урочиста пасійна вистава, яка там відбувалася раніше що п'ять років, людьми до того вихованими. Або, в м. Лавтон (США) відбуваються пасії щорічно на тлі природної "декорації". Драма має кілька десятків актів і вистава її тягнеться у спеціальній на те будові цілий день, зранку до вечора, майже 800 виконавцями. А в масових сценах бере участь щось із 1500 осіб, половина населення Обераммергав. Дієві особи не гримуються..., а подібність до прототипу виховують довгими роками... В 1934 році минула 300 річниця з часу започаткування урочистих вистав.

Опис цієї оригінальної вистави подав відомий англійський письменник-гуморист Джером К. Джером (1859-1900) в "Щоденник паломника").

Пассус – Пасаж (лат.) – уступ, зворот.

Пастораль (лат.) – "пастуша пісня"; твір (переважно драматичний), що змальовує фальшиво і підсоложено просте пастуше життя, напр., Апудей – "Амор і Психея"; пастухівська пісня, танець або музичний твір. Давніше: назва малих сценічних творів іделічного характеру; взагалі назва творів, що мають сільський, погідний настрій.

Пастурель (фр.) – в XII-XIII вв. поетична і пісенна форма, різноманітної побудови, пасторального характеру; середньовічні духовні гри, що виконувалися на Різдвяні свята.

Патерик (гр.) – книга отців; збірник візантійської аскетичної літератури з повістями про подвижників якогось монастиря, або наука цих сподвижників, або вкупі те й друге. На українському ґрунті повстав на взір грецьких патериків – "Печерський патерик". Це збірка оповідань про життя й чуда святих ченців, що жили в Печерському монастирі. Збереглася т. зв. "касіянівська" редакція "Печерського Патерика" з р. 1465.

Патетичний (гр.) – повний патосу, захоплення; зворушливий, високолетний твір. Напр., твір митрополита київського Іларіона під назвою "О законє, Моисеем данем, и благодати, и истине..." (див.

Панегірик) в переспіві Миколи Матіїва-Мельника під заголовком "Проповідь Іларіона":

- "... Благословен вовік да будет Бог,
Що вивів нас на путь з біди й тривог
І покорив язики нечестиві!"
- "Благословен, що землю дав родючу
І ярий Крим по-над свягим Дніпром,
І морем впоясав її кипучим –
Сповнив усю красою і добром."
 - "Благословен, що вкрив лісами гори,
Що в глибинах поклав залізо й мідь,
Що сребром наситив нам комори –
І дав мечі нам гострі в обоюдь,
І дав нам гін життя у черноземі,
Що тучить манною степи й лани;
Цілющі роси схоронив для них
У сонцезвіднім золотім теремі."
 - "І тій землі поклав широкі межі,
Синам її завзятих дав князів;
Поніс грозу на вістрях їх мечів
Бутним ордам в степовім безбережжі."
 - "Він присмирив залізними полками
Мордву, і Чудь неситу, і Ятвяг –
І хрест побідно рамена простяг
Понад Дніпра-Славути берегами..." –
 - "Як мур, стоять в нас вої під щитами,
Як ліс густий, зросли з землі шоломи –
Благословен хай буде Бог над нами
І рать його, святині і хоромі!"
 - "Не в худій бо землі і невідомій
Престол золотокований стоїть –
Понесли нашу славу блиски й громи
На південь, і на захід, і на схід..."
 - "О, Братіє, любіть велику славу
Великої Соборної Землі,
Владимира старого й Ярослава –
В распрі і зраді не губіть її!"
 - "Моліться йому, молітесь Богу,
Творцю, живушому на небесіх,
Що дав над злом нам світлу перемогу,
Державу, власть... що милує нас всіх."
 - "Моліться і бережіть завіти,
Щоб гнів Його тяжкий на нас не впав,
Моліться, щоб доки сонця й світа –
Господь нас в руки чуждих не дав!"
 - "Щоб Київ світлий, нашу всю гординю,
Не полонили люті вороги,
Щоб на руїнах нашої твердині
Ми з голоду не плакали і спраги..."
 - "Щоб ми марні ізгоями не шлялись
В землі не своїй серед мук, тривог,
Щоб з нас чужі не кпили, не сміялись:
– "А де ваш дім, пришельці, де ж ваш Бог?"
 - "О, зрозумійте, братіє, що воля
Це той талант, що Бог рабові дав
І – горе тому, що в своїй сваволі

- Він скарб розтратив, змарнував!"
 – "Тоді все зло на путь його зійде
 І здавить груди журба важка, мов камінь,
 І шию вгне чуже ярмо тверде –
 Нехай вам слово це моє буде,
 Як той нетлінний, на Хориві пламень –
 О, братіє, не йдім на путь той... Амінь!"

Патетичні фігури – це стилістичні прикраси в мові, що висловлені в захопленні, з патосом, із запалом. Сюди належать: 1) оклики, 2) апострофи, 3) риторичні питання, 4) сумнів ("Для чого я на світ родився?! Свою Україну любив?.."), 5) апокриза ("Чи не стріли ви/ Богатир-голови/ З Чорноморії доброго молодця?/ Коло моря убит/ Чорноморець лежить...") (Л. Боровиковський)).

Патос (гр.) – велике захоплення, запал; душевний настрій, що викликає жаль, співчуття, розчулення. [*]

Пауза (гр.) – припинка голосу, перерва в звучанні речення, де вона є в ньому словоподілом. В залежності від інтонації паузи бувають: розповідні, окличні, запитуючі.

Пean (гр.) – урочиста пісня перемоги; у старо-греків святочна пісня в честь богів, головню Аполлона; пісня грецького і римського війська перед битвою; похвальна пісня, пісня радості. В українській поезії таким пеаном, напр., "Музи" є вірш Т. Шевченка під тою ж назвою. Муза є в його справжньою богинею, є символом усієї краси, глибини й ваги поезії, вона для поета є матір'ю ("Моя ти мамо"), опікункою й учителькою правди, вона є цілим його життям. Вірш "Муза" належить до найбільш пламенних і похвальних пеанів Музи в усій світовій літературі. (Е. Пеленський). [58]

Пегас (див. Мітичні істоти). Сісти на Пегаса – відчутти поетичне надхнення. М. Драгоманов писав до Лесі Українки: – "Домову дітвору поцілуй за дядька, который мусить бути для неї мітом, бо я тебе реально могу виобразити тільки, як ти сидиш на яблуні та говориш: а я на дереві... А ти, бач, уже на Пегасі". [*]

Пейзаж = краєвид (фр.) – опис природи або якої-небудь місцевості називається пейзажем. Письменник досягає великої яскравості пейзажу за допомогою різноманітних художніх засобів: епітетів, порівнянь, метафор... – "... скрізь бачиш зелень, зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки..." або: – "... споміж верб та садків виринають білі хати..." "Микола Джеря" – І. Нечуя-Левицького. Такі пейзажі знаходимо в Т. Шевченка, М. Вовчка, П. Мирного, М. Коцюбинського та багатьох славних українських письменників. – "І там степи, і тут степи, та тут не такі: руді, руді, аж червоні, а там голубії, зелені, мережані нивами – ланами, високими могилами, темними лугами..." (Т. Шевченко). В "Золотій бандурі" Я. Щоголіва:

- "Синім небом вкрита, нивами обвита,
 Тягнеться слобідка над старим Дніпром,
 Лле на неї сонце і тепла і світу,
 А Дніпро з подолу лише холодком..."
 – "Бреду обніжками й житами,
 Кругом волошки, дикий мак,
 А гони вбік – біжить ланами,
 Переливається байрак.
 Не диха вітер. Сонце – в плечі.
 По межах, де збував пирій,
 Стрибають коники й щечече
 Десь жайворнок у горі.

І в сьайві все падає й мліє,
А в даліні, де небосхил
З землею злився, бовваніють
Горби смарагдових могил..."

(М. Драй-Хмара)

Або: – "Над степом Таврії ударила гроза,
Дощами щедрими упала над хлібами.
Шуміло все кругом – і, зайнята вітрами,
У плавнях гнулася, співаючи, лоза.
В просторі темному губився небозвід.
Не добереш, звідкіль прогляне ранок синій.
Лиш юний соняшник в одвічному стремлінні
Злотаву голову все повертав на схід."

(Євген Фомін, "Над степом Таврії")

Т. Шевченко в поемі "Сон" (1844) дав такий неперевершений своєю художністю пейзаж ясного літнього ранку: („У всякого своя доля...“).

– Дивлюсь – аж світає,
Край неба падає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють:
Між ярами над ставами
Вербі зеленіють.

Сади рясні похилились;

Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою.
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає.

І, нарешті, у Максима Рильського у вірші "Спогад" читаємо такий барвистий, навіть, умовно-вигаптуваний, як каже Г. Шевчук, пейзаж:

– "По-під ліс – верболіз
З лепехою рогіз
Стояли навхрест шаблі у двобою.
Поміж них у ручайки.
Наче білі чайки,
Сіли-впали тремтючі зірки,
Де одна, де по дві, де юрбою.
А мій човен за срібні шнурки
По лискучому плесу ріки,
По накритому зірок габою
Срібний місяць веде за собою.
І дрмають луки-береги.
Ні душі. Сама ніч навкруги..."

Пендант (фр. pendant) – поняття про предмет, що відповідає другому; пара до нього.

Пентаметр = **гексаметр** (гр.) – п'ятистоповий вірш, в якому кожна половина має два дактилі і один довгий склад:

(' – – / ' – – – / ' / / ' – – – / ' – – – / ').

Пентаметр, або його ще називали героїчний метр. В Англії ним почав писати Geoffrey Chaucer (1340-1400) свої "Кентенберійські

оповідання" (написав 24, а задумав – 30), що їх мали оповідати 30 мандрівників з Лондону до Кентенбері: 1 – лицар, 2 – грач, 3 – суддя, 4 – мельник, 5 – черниця, 6 – бенедиктинський чернець, 7 – жебрак, 8 – писар з Оксфорду, 9 – доктор медицини, 10 – купець... і 24 – поет.

Пентон (гр.) – п'ятискладовий розмір грецької поезії, що в українській поезії зовсім не трапляється. Пентони бувають 1, 2, 3, 4, 5, – в залежності де стоїть наголос. Зразок, напр., 2-го пентону виглядає так:

– "Ударами гураганіми буруні,
Ревіли, переливалися океаном..."
(' – – – – / – ' – – – – / – ' / – – – (трибрах)
– ' – – – – / – ' – – – – / – ' – – / – – /). [75]

Пеон (гр.) – чотири-складова стопа старо-грецького вірша, що має один довгий склад і три короткі (' – – –), а в залежності від того, яке місце займає довгий склад, буває пеон перший, другий і т. п. Знову ж: перший і третій пеони дають I. діхорей, 2 і 4 = II. діямб:

1. ' – – / – –
2. – ' / – – I. діхорей
3. – – / ' –
4. – – / – ' II. діямб

Українська поезія використовує ті розміри, як відміну хорейів і ямбів у сполучі з піррихіями, напр.,

– "Дві хмароньки зустрілися
– – – – / – ' – – – –
У дoсвіта колісь
– ' – – – – / – ' / – – – / піррихій.
Зустрілися, спинилися
– ' – – – – / – ' – – – –
За рученьки, взялися
– – – – / – ' / (ямб) – – / піррихій [11]

Пергамент (гр.) – пергаментом називається відповідно виправлена і виглажена шкіра, мабуть, теляча, яку до винаходу паперу вживали для писання і на палітурки; назва пішла від назви міста Пергаму. В нас називали – "пергамен", "поркгамен", "паркомен", на Московщині до XVII ст. називали "харатія", або "телятина". Пергамент рослинний або штучний виробляють із паперу. В наших часах справжнього пергаменту не роблять, а виробляють імітацію його, обробляючи сірчаною кислотою чисті целюлозні або ганчір'яні сорти паперу. Видання на пергаменті були дорогі, завжди дорожчі від паперових і пергамент уживали лише в урочистих випадках. Так, славна "Пересопницька Євангелія" зготовлена на замовлення княжни Насті Гольшанської-Заславської у рр. 1556-1561, все списано на пергамені. [5]

Переказ – це оповідання про історичні особи і події, до яких часто приєднуються звичайні казкові чи легендові, навіть новелістичні й фацеційні мотиви, як показують перекази про короля Матіяша, про Довбуша, Палія, Каньовського, або старовинний переказ про запорозьку церкву, що ліг в основу легенди "Барвінкова Стінка" – Я. Щоголіва. Хоч історична вартість переказів невелика, а про те вони важні тим, що в них кристалізується погляд народних мас на різні історичні особи, явища, події... Напр., в цілій Галичині поширений переказ, як це Мати Божа, щоб вблагати Пилата, щоб він увільнив Ісуса, написала багато писанок. Ставши перед Пилатом, вона благала його не мучити Ісуса Христа. Розплакавшись, вона впала на коліна, а писанки покотилися і розійшлися по всьому світі. [41]

Перенос = **переступ** (фр. enjambement) – перенос думки з одного рядка в другий, а, навіть, до сусідньої строфи, чим досягається особливого звучання віршу (див. Enjambement). [11]

Пересіч = **цезура** (лат.) – ритмічне речення нераз на якомусь місці неначе вривається, пересікається, розділюючи його на частини, напр.:

– "Сонце заходить, // гори чорніють,
Пташечка тихне, // поле німіє..."

Такий розрив вірша (часто, щоби перевести віддих) зветься "пересіччю" і на письмі зазначається двома рисками (//). [75]

Перефразування (гр.) – переказ, виклад де-що відмінний від початкового викладу. У "Щоденнику" (29 липня 1857 року) Т. Шевченко занотував, як він шукав "человеколюбивого" Андрія Обеременка, щоб "его попотчивать" – "Чаєм шклянкою і горілки чаркою". Тут перефразовано рядки із думи про Ганжу Андибера: –

– "Тоді стали його вітати
Медом шклянкою
І горілки чаркою..."

Періфраз (лат.) – синтактична фігура, де говорять натяками; розглагольствують; одна з форм метонімії, коли замість одної прикмети, предмет для наочності описується; де автор, переіменовуючи якесь явище, розвиває цілу картину; де відсилає від даного явища до аналогічного, відомого з історії або мітології.

– "І спів його, мов тиховода Лета, /
Його побожно п'ють Орфей і Лін..."
(М. Зеров, "Хірон").

Напр., в Т. Шевченка:

– "Бо не довго, чорнобриві /
Карі оченята, /
Біле личко червоніє – /
Не довго, дівчата! /
До полудня, та й зав'яне, /
Брови полиняють..." ("Тополя") = не довго триває молодість.

– "Будеш, батьку, панувати, /
Поки живуть люди; /
Поки сонце з небес сяє, /
Тебе не забудуть!"

(На вічну пам'ять Котляревському).

Період (гр.) – в лінгвістиці: велике складне речення, але таке, що висловлює одну закінчену думку; він складається з двох частин – підвищення й пониження. За змістом періоди поділяються на підметові, способові, умовні, допустові; певний протяг часу (від... до); періодами називають частини народних дум... Приклад часового періоду: – "... Вже здалека чути з того берега гуди великого дзвону канівського собору. І коли весна, коли сонце сходить десь там ззаду, за широкими осоками, коли навкруги свіжо, коли в траві і кущах переливається сяйвом сонця роса, коли пахнуть медяники і повійка; коли з боку Дніпра подихає свіжістю могутньої ріки – о, тоді робиться на душі тепло, тихо, свіжо і світло. Хочеться їхати і хочеться молитись..." (У. Самчук "Ost" ч. I. ст. 474).

"...У п'ятницю перед вербницею, чотирнадцятого квітня, коли сонце вилило краплею вогню вийшло над канівськими хатами, а на душі було так легко і так якое тепло, коли в душу та уяву тиснулися почорнілі картини зі стін храмів, як то їде на худому осляті живий Бог до Єрусалиму та як то по-під копита осляті, стелять на порог барвисті свої одяги, коли над клунями вперше цієї весни з

лоскотливим щебетом навскіс прошмигнули кілька разів ластівки, а по городі дівчата в один голос співали чи вже доспівували про заручення якогось там Василя і якоїсь там Маланки, – саме в цей час, десь звідти, з Прохорівки раз за разом бухнуло, і над Дніпром, над Каневом на тамтой бік прошуміло кілька стрілен, що розсипались луною вибухів над рікою."

Період умовний: – "Якби я знав чари, що спиняють хмари, що два серце можуть ізвести до пари, що ламають пута, де душа закута, що в поживу ними зміниться й отруга, то тебе би, мила, обдала їх сила, всі в твоїм би серці іскри погасила, всі думки й бажання за одним ударом, лиш одна любов би вибухла пожегаром, обняла б достоту всю твою істоту, мислі всі пожерла б, всю твою гурботу..." (І. Франко).

Типічний період П. Мирного: – "Доводилося вам їздити..." (Див. – "Ритмічна проза").

– "Весняної ночі,

Як в небі стоять високо білі хмароньки в крузі;

Як вітер шепоче й зігхає глибоко у сонному темному лузі;

Як тихо усюди: і в полі і в хаті,

Як співи затихнуть дівочі;

Як втомиться мати співати дитяті і закрие утомлені очі,

Як сні золотії колишуть дитину і стелять їй мрії барвисті;

Як сам соловейко милий на хвилину замовкне в кубелечку в листі, //

Тоді затремтить полохливо, швиденько скрізь тіні химернії дрібні,

І спустить додолу тоді місяченько, мов струни, ті промені срібні;

Тоді від заходу до мли таємної з оселі вечірньої мрії

Луна понесеться від пісні дивної, гучної, мов гімни надії."

(Л. Українка). (Див: Ю. Шерех, "Нарис сучасної української літературної мови", ст. 121).

Періодичний стиль. Стилiстичний вислів дум часто виливається в форму періодів, форму остільки гарну, що часто важко повірити, що витворив її народ, а не рука досвідченого стиліста. Напр., ось зразок періодичної часової мови: – "То як будуть, сестро, о Петру ріки замерзати,/ а об Різдів'ї калина в лузі білим цвітом процвітати,/ а об Василю ягоди зроджати,/ жовтий пісок на білому камені сходжати/ та синім цвітом процвітати,/ хрещатим барвінком камінь устилати, - то тоді я буду до вас, сестро, в гості прибувати!..." А ось періодична мова порівняння: – "Як то трудно рибі на суходолі, / Звірю-птиці без поля, без діброви,/ – то так-то трудно на чужій стороні пробувати/ без роду, без сердешної родиноньки...". [3]

Перипетія (гр.) – частина старо-грецької драми або повісти; перелом; поділ, що несподівано змінює ситуацію; переходи від одної ситуації до другої. [*]

Перо – спочатку в нас писали, як і в греків, очеретяними паличками (вони, напр., нарисовані в Остромировій Євангелії на мініатюрах з євангелістами), але, здається, досить рано стали вживати пер гусячих, а для паради брали й більш парадні пера павича або інших птахів. Як засіб до писання раніше вигадано олівець (1665 р.), а згодом (1805 р.) і перо. (Див. також – "Ротатор").

Персонаж (фр.) – лицедій; герой, дієва особа в п'єсі, романі, кінокартині. [*]

Персоналія (лат.) – головні дати та події з життя якоїсь особи. [*]

Персоніфікація (лат.) – уособлення, втілення загальних понять, перенесення абстрактних понять на предмети, тварин і людей; коли неживим предметам надається рис живих істот. Напр., в Т. Шевченка

— "сонце ночує за морем", "місяць виходить із сестрою зорею", "вітер розмовляє з могилою, з осокою", "Лиман — з Дніпром та з морем". Особливо багато персоніфікацій знаходимо з "Журнал" Т. Шевченка, напр., "попсована мелодія" — скалічена красуня; новий журнал — "новонароджена дитина святої правди" і т. д. Особливо часто уживаний в Шевченка персоніфікований образ "долі". В клясичних драмах персоніфікували Христа — як "Мудрость предвічная", або "Милость Божія", а то "Благоутробіє Божіє". Персоніфікували Віру, Надію, Любов; персоніфікували такі поняття, як Фортуна, Блаженство, Virtus тощо; персоніфікували і Смерть, з якою змагалися і боролися. Яскраві вирази, в яких властивості живих істот переносяться на явища природи або на неживі речі, називаються засобами персоніфікації. Напр., Панас Мирний уподобнює місяць старому лисому злодюзі. Робить це автор з метою збільшити емоційний (почуттєвий) вплив на читача. В П. Тичини — приклад персоніфікації: — "Навшпиньках/ підійшов вечір,/ засвітив зорі,/ прослав на травах тумани/ і, на уста поклавши палець, ліг..." Цілий його твір "Скорботна мати":

— "Возрадуйся, Маріє!

Шукаємо Ісуса.

Скажи, як нам простіше

Пройти до Амоуса?

Звела Марія руки,

Безкровні, як лілеї:

Не до Юдеї шлях ваш,

Вертайте із Галілеї.

Ідіте на Вкраїну,

Заходьте в кожную хату -

Ачей вам там покажуть,

Хоч тінь його розп'яту."

Цей твір набув безсмертної персоніфікації нашої батьківщини. (Я. Славутич). В М. Ореста: персоніфікація лісу: — "Твердиня твердосиня, дальній ліс/ над обрієм чоло своє підніс..."

Петит (фр.) — малий, дрібний, так наз. дрібний друк (черенки), шрифт (у 8 пунктів). [*]

Петиція (лат.) — колективне прохання, найчастіше до вищої влади. [*]

П'еса (фр.) — драматичний або музичний твір.

Письмівка — курсив; нахилений друкарський шрифт.

Письмо — в найширшому значінні — зображення акустичних знаків розмовної мови оптичними, наявними значками; письмо є така система знаків, де слухові елементи звучання ніби перекладаються на знаки зорові, графічні. Розвиток письма спершу був дуже повільний: у найстаріших часах, напр., в старовинних інків (індіанського племені, що заселили теперішнє Перу в Америці, це був нарід з високою давньою культурою, якого завоювали й винищили в р. 1536-м іспанці) були знані "перуанські рахівничі вузли", що були образами ідеографічними (див. ідеограма), як також, напр., у Китаї, де кожне слово має свою ідеограму. Його замінило силябічне письмо, що віддає склади окремими значками, напр., па, пе, пі, по, і т. д. Це останнє письмо часто сполучене з ідеографічним так, що до ідеограми додається, для пояснення, силябічний знак (в японців, або в клиновому письмі). Наше письмо буквами повстало в семітів біля 1200 р. до. Хр. в Сирії; від семітів перебравши його з одного боку перси й інди, з другого (від фінікійців) греки; від греків походить латинське та старогерманське письмо — руни, готичне (з XII ст.) письмо та наша кирилиця.

Що до часу повстання письма на Україні, то можна твердити, що ті чи інші ознаки письма були в украюців ще перед християнством, але якісь конкретніші твердження робити було б небережно. Професор П. Курінний вважає, що розквіт християнства на Україні за князя Володимира, безперечно, був підготований християнською Скитією і спирався безпосередньо на християнство антів-русів, що вже мали своє письмо і переклад святих книг ще до прибуття філософа св. Кирила–Константина, який в 866-867 роках (в часи князювання в Києві Аскольда і Діра) відвідав Херсонес і навчився тут читати руськими письменами Святе Письмо. (О. Повстенко – "Херсонес – колиска ранньо-українського християнства") Найстарші рукописні книги, що повстали на Україні і дійшли до нас, не старші від половини XI століття.

Наука поділяє розвиток письма на чотири доби: 1). Мнемонічна (пам'яткова), коли люди вживали якихось предметів як "нагадування" або як "звістку" (віхоть соломи на луці говорить про те, що вона когось вже належить, так само дупло з бджолами... і т. п.). 2). Піктографічна (picture – малюнок, рисунок) – коли робиться з малюнок, щоби по ньому можна було згадати предмет (напр., тунгуз в сибірській тайзі рисує на корі дерева розгалужені роги, які нагадують йому оленя). 3). Ідеографічну, коли рисунок є лише його символом. 4). Фонетичну, коли рисунок стає вже фонограмою = знаком окремого звуку – слова (словесна фонограма), або ж окремого звуку – складу (складова фонограма), як, напр., наше українське письмо.

Пієтет = **пієтизм** (лат.) – глибока пошана до кого-небудь; шанобливе ставлення до кого-небудь, до чого-небудь; благочестія, набожність, повага.

Піїтика (гр.) – назва поезики на Україні в XVII-XVIII вв., (власне теорія поезії) у Київській Могиллянській академії, де викладали її за Аристотелем. Тут панували неподільно "закони", установлені ще за класичних часів з тими незначними додатками та варіаціями, до яких дійшла була схолястична думка в Західній Європі протягом середніх віків. Піїтик з XVIII ст. маємо Теофана Прокоповича (1681-1796) та Юрія Кониського (1718-1795); піїтикою також наз. 4-та кляса Київ-Могиллянської колегії. Піїт – за давнина назва поета. В нас ця назва вживається з іронією по адресі авторів пустих, високопарних.

Піррихій (гр.) – стопа з двох ненаголошених складів, напр., – "Пути/вочку /Вене/рі дав..." Або стопа, в якій пропущено удар, називається піррихієм; він може приходити в двоскладових розмірах скрізь, крім останньої стопи: – "Щоб слб/во плá/менем /взялось..."

Пісня (гр.) – в літературі: твір народної фантазії з легкою ритмічною формою (народна пісня), призначений первісно для рецитації, часто в супроводі музичного струменту. Повстала пісня із обрядових дій. Утворена ж в народному дусі поетом (штучна поезія) пісня може переходити в народ, напр., В. Забіли: – "Не щебечи соловейко...", М. Петренка – "Дивлюся на небо та й думку гадаю...", О. Афанасьєва-Чужбинського – "Скажи мені правду, мій милий козаче...", І. Котляревського – "Віють вітри...", Т. Шевченка – "Реве та стогне Дніпр широкий...", Я. Щоголіва – "Казаночок" (Гей, у мене був коняка...), А. Свидницького – "В полі тополя стояла...", "Вже більше літ двісті...", "Україно, мати наша...", Л. Глібова – "Стоїть гора високая..." і багато інших. Ліричний твір, як вислів безпосередніх почувань (найчастіше любовних та релігійних) у дуже простій ліричній формі. Бувають пісні: релігійні (канти, гимни і т. п.), світські (дитирамби, оди, пеани, романси і т. п.), історичні (пісня про Байду, Нечая, Палія, Мазепу),

побутові, родинні, любовні, коломийки, баляди; пісні чумацькі, крутські (жовнярські), гайдамацькі, наймицькі... колхозні. [3]

Пластика (гр.) – втілення у виразні гармонійні форми.

Пластичний (гр.) – здібний приймати і зберігати надану форму; той, що володіє гарними і гнучкими формами; образний, рельєфний.

Плектр – рогова пластинка, якою торкають струни при грі на лірі, мандоліні тощо.

Пленеризм (фр.) – en plein air – на відкритому повітрі; мистецький напрямок; відгалуження імпресіонізму, що змальовує предмети в повному світлі та оминає гострі контрасти світлотіні. [*]

Плеоназм (гр.) – "багатословність"; уживання зайвих однозначних слів, речень, напр.: "вернувся назад", "бачити на власні очі". [*]

"Плеяда" – згуртування поетів, прим., в Александрії в III в. до Хр., або у Франції у XVI ст.; в нас у Києві в 90 рр. минулого століття навколо Лесі Українки зорганізувався літературний гурток "Плеяда", до якого належали: Людмила Старицька-Черняхівська, Михайло Старицький, Іван Стешенко, Володимир Самійленко, Максим Славинський та інші; загалом ряд видатних учених, діячів, письменників тощо, зв'язаних деякими спільними рисами (напр., наші "молодомузівці" або "хатяне"); "Плеяди" – сузір'я: "красуні" – зорі: Електра, Тагета, Стеропа, Майя, Меропа, Альціона, – сім самоцвітів зоряного грона!" (М. Вороний – з циклю "Ad astra"). [*]

"Плуг" – 3 письменницьких організацій в Україні в большевицьку добу найстаршими літературними організаціями були "Плуг" і "Гарт". "Плуг" засновано в 1922 році, а "Гарт" в 1923 році. "Плуг" проіснував до березня 1932 року. Головними представниками його були: Сергій Пилипенко, Андрій Панов, Андрій Головка, Іван Сенченко, Григорій Епик, і багато інших. "Плуг" відзначався масовізмом та просвітянством. Мав сотки членів та десятки філій по Україні й робив велику конкуренцію в культурній роботі компартії. Помимо всіх своїх гріхів, мав і одну велику заслугу – спопуляризував українську літературу "по всіх градах і весях" України. В 1927 р. "Плуг" переорганізувався і скоротився і розбився. Частина членів пішла до інших літературних організацій, де-які секції його, як, напр., "Західна Україна": Атаманюк, Гжицький, Загул, Козоріс та інші – усамостійнилися. До "Валівте", напр., перейшли Епик, Сенченко; до 20% членів винищено. Масовізм "Плуга" спричинився до одної з славнозвісних в історії радянської літератури дискусії (1925). На 1 червня 1931 року по всіх тих змінах та дискусіях "Плуг" мав ще 60 периферійних гуртків та 750 членів. "Ворожі, глитайські твори" написали, і за них були виключені такі письменники: Галина Орлівна, П. Нечай ("Калиновий міст", трилогія), Докія Гуменна, Яковенко ("Боротьба триває" й "Три елементи") і С. Божко ("В степах"). Головним органом організації був "Плужанин", що виходив у Харкові в роках 1922-1930. (Див. С. Николишин. Націоналізм у літературі на Східніх Українських землях. На чужині, 1947; Сергій Леяняський – "Літературна Січ", "Український Вісник", Б. 1944).

Плягіат (лат.) – зголошення чужого твору за свій; крадіж чужого твору або винаходу; літературна крадіжка; for littéraire – плягіатор, літературний злодій.

Плякат (нім.) – великий графічний рисунок з текстом, що його наліплюють на видних місцях для реклами і пропаганди. [*]

Побажання або віншування – (напр., новорічне) – "А вроди, Боже, жито, пшеницю, всяку пашницю без коулою, без метлички, щоб родились бички, телички (Чуб. III, 451), або: "Віншую вас зі щастям, зі здоровлям, з тим Святим Вечером, щоб ми в щасті і здоров'ї ці свята

провели і других дочекали. Від ста літ, поки нам пан Біг назначить вік." (О. Степовий). В літературному творі: Кайдашиха на оглядинах другої невістки: – "Будь же, дочко, здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; а багата, як свята земля! Дай тобі, Боже, спішно робити, щоб твої думки були повні, як криниця водою; щоб твоя річ була тиха та багата, як нива колосом. Дай вам, Боже, із роси, із води; нехай вам життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками...". (Іван Нечуй-Левицький – "Кайдашева сім'я").

Повіря народні – Вітряк видумав чорт. Ото чорт уже все поставив, тільки крил, що вони хрестом, не почепе та каміння не (покладе) насаде, бо й там хрест. (Драг. 17). "Літавець" – метеор, якого народ уважає за нечистого духа, що літає у вигляді вогненного змія; "лісові люди" – як вірить наш народ – це особлива порода людей, що обросли шерстю та що живуть виключно в лісах (Чуб. 211). "Заян" – байковий герой, що народився від матері, яка одержала від зайця яблуко, (Грінч. II, 260) та багато інших. (Див. "Містичні істоти та звірі...").

Повість – літературний твір, довге оповідання прозою, що змальовує якусь суспільну картину або психічну проблему. Ця форма творчості відома вже Середньовіччю, найпопулярніші їх збірки називалися "Римські діяння" та "Велике зеркало", також повість про Олександра Македонського, що поширювалась з грецького та латинського джерела. (Див.: проф. С. Гаєвський – "На послугах у сусідів", "Орлик", ч.3, 1948). Повісті ділять відповідно до форми та ідеї на різні роди, напр., суспільні, історичні, побутові, психологічні, сатиричні тощо. Але буває і віршована повість, напр., "Марина" – повість з кріпацьких часів на Правобережній Україні – Максима Рильського (1927-1932). Буває повість в листах, як, напр., "Карлісса Гарлоу" ("Clarissa Harlowe") (1748) – С. Річардсона. Ця літературна форма йде через XVIII ст. і Середньовіччя аж до класичних традицій. Повістю називається великий за розміром літературний твір, у якому подано не один, а кілька епізодів з життя дієвих осіб. Напр., історична повість П. Куліша – "Чорна Рада"; побутові повісті І. Нечуя-Левицького "Микола Джеря" або "Кайдашева сім'я", Мих. Коцюбинського "Тіні забутих предків" і багато інших.

Повторення – в народних думках уживається розповідь, і то розповідь не лише докладна, але й повільна. Ця повільність створюється численними повтореннями. Повторюються певні слова, і, навіть, вирази, напр., – "Ой, полем, полем Килиїмським", "татарко, татарко", "Правда, на козакові шати дорогії; А ще правда, на козакові постолі в'язовії...", "Правда, на козакові шапка бирка..." і т. п. Такі ж повтори стрічаємо часто в дитячих казках; напр., "...стає поїзд на воротах, в червоних чоботях..." і багато інших. В новій поезії це повторення вживається з метою посилити вражіння, спинити довше увагу читача, напр.,

– "Я знов один, я знов один,
Ніхто питає мене не стане,
Ніхто питає мене не стане,
Ніхто у душу не загляне –
Я знов один..." (М. Філянський). [3]

Повтори або ітерації є поетичні фігури, характерною рисою яких є те, що в них щось, десь повторюється, тому вони і називаються повторними. Це будуть такі фігури: тавтології, епаналіпси, епанастрофи, рефрени або приспівки, анафори, циклі і епіфори.

Поезія (гр.) – у широкому значінню – мистецтво слова; у вузькому – рід літератури віршованої (ритмічної, в'язаної певними законами) у

протилежність до прози; штука творити. Ділять поезію, звичайно, на епічну та ліричну; лірична поезія, де переважає почуття; епічна – коли переважає описова сторна. Взагалі, поезією називають все, що викликає естетичне почуття й будить уяву. Підставою поетичного твору є ритм, без нього не буде поезії. [*]

Поезія в прозі – поетичний твір написаний не в формі віршу. Такий жанр в англійському письменстві, напр., створив Оскар Вайлд (1856-1900). Такі поезії в прозі в нас писали О. Кобилянська, Дніпрова Чайка, Гнат Хоткевич, Марко Черемшина. З молодших письменників цей жанр уживає, напр., О. Щербина. Подаємо з його збірки "Золоті піщинки" – одну під заголовком "Прощай, Україно!":

– "Прощай, Україно, – гомінка батьківщино моя! У яких туманах блукатиму я? За які незбагненні межі піду? Чия приголубить земля...? Але де б я не був, – у серці моему ти одна – непорочна, прегарна, ясна, ти одна – у віках – войовниця палка!... Прощай, Україно, гомінка батьківщино моя! Видивляйся у дзеркало тихої Ворскли, милуйся бурхливою Кубанню, барвисто прибраним Дніпром, дзеркально-ясною блакиттю Бугу... Милуйся й борись. Прощай, Україно, – гомінка батьківщино моя!" (1943).

Поема (гр.) – більший розміром поетичний твір, здебільшого епічний, інколи й ритмічною прозою; на початках поема описувала важливу історичну або легендарну подію, згодом – життя окремих осіб; взагалі поемою називають видатніші твори клясиків різних літератур, напр., "Енеїда" – І. Котляревського; "Мойсей", "Панські жарти", "На святоюрській горі", "Каменярі", "Смерть Каїна" та інші І. Франка; поеми П. Куліша "Україна", "Солониця", "Настуся", "Великі проводи", "Маруся Богуславка", "Магомед та Хадиза"; поеми Т. Шевченка – "Гайдамаки", "Катерина", героїчна поема "Невольник" та багато інших. Поєми грузинського поета Шоти Руставелі (XII ст.) "Витязь у тигровій шкурі" (1660 строф) минуло більше 750 років. Переклав Микола Бажан. "Давид Сасунський" – епічна поема армянського народу. Автор невідомий. Зміст її нав'яний 2-х віковою боротьбою армянського народу проти завойовників арабів (VII-IX вв.). Поема Байрона "Мазепа" – переклав Д. Загул. Поема Гете – "Герман і Доротея" – переклав О. Кравчук. Поема Оскара Вальда – "Баляда про Рідінгську тюрму" – переклав О. Дубицький. Поеми Едгара По "Крук" і "Дзвони" – це правдиві симфонії, в яких використано всі звукові багатства англійської мови, де глибокий зміст з досконалою формою творять чарівну гармонію. Чудова поема А. Міцкевича "Конрад Валенрод" (1828), що належить до найкращих зразків романтичної поезії в світовому письменстві, його ж поема "Дзяди", "Пан Тадеуш" (1836) – величава епопея шляхетської Польщі, переспівана у нас надзвичайно майстерно М. Рильським. Поеми Ю. Словацького "Король Дух" (нескінчена), "Баньовський" (1841), "Ангелії" (1838), "Лілля Венета" і "Мазепа" (1841). Драматична поема Зигмунда Красінського "Небожська комедія" та "Гридіан". М. Гоголь називав також поемою свої "Мертві душі" (1842), а О. Староженко свого "Марка Проклятого"...

Поента = **паянта** (пуанта) (фр.) – сильне місце, завершена думка, ідея, гарний образ; вістря дотепу або оповідання, головний момент; сіль дотепу. Напр., в М. Зерова заключена пуанта – антитеза в манірі Ередія – в сонеті "Святослав на порогах": "... і з черепа п'яного Святослава п'є вже вино тверезий печеніг...". Та в перекладних сонетах з Ередія – "Присвятний напис", "Завойовники", а надто – "Джерело юности". [*; 11]

Поет (гр.) – творець поетично-віршового мистецтва. Давні греки називали поетом лише мистця, який для виразу, в ясноозначенім

чуттєвим образі, необмеженої та різномірної багатоскладності життєвих явищ послуговується мовою, словом.

Поетика (гр.) – наука про художню літературу, теорія літератури; один з розділів літературознавства. Поетикою також називають особливості художнього стилю письменника, сукупність художніх засобів, якими користується він. Наука про суть поезії та поетичне мистецтво. Різниця між поезією і віршами та, що вірш є формою, а в поезії дошукуємося і змісту, і вона впливає на уяву та на почуття. Через те не кожний вірш є поезією, зате поезією може бути й невіршований твір, це так звана поезія в прозі. Староукраїнська поетична творчість не знала ані ритму, ані рими, а твір "Слово о полку Ігоревім" – велика поезія. Та й роман, оповідання, новеля й нарис – усе це теж тепер вважається поезією, хоч форма всіх їх – проза. Першими поетиками були: Аристотель, Горацій – між греками; Скалігер, Буальо – фрацузи; Готшед, Лессінг – німці. Першу теорію віршування на Україні дав Лаврентій Зизаній в своїй "Грамматика словенска", правда, абсолютно непридатну до українського віршу. Але й сам автор своєї дикої теорії не дотримувався у своїх власних віршах. В XVII-XVIII ст. були в нас поетики – Теофан Прокопович, що дав Московщині першу науку віршування (1704), Митрофан Довгалецький та інші. В XIX ст. Павло Білецький-Носенко склав "Основи властивості поезій та реторики" і тільки XX ст. дало науково опрацьовані поетики, як, напр., "Теорія поезії" – професора С. Гаєвського (1921 р., 1924 р.) та інші. [11]

Поетичні повісті – це ширше розведені картини не тільки з суспільно-побутовим, але й з історичним підкладом (напр., в Т. Шевченка "Гайдамаки", "Невольник"). Це переважно твори більші розміром, характерні своєю стихічною будовою, і з часто вживаними переносами (enjambement-ами) у протилежність до строфічної форми пісень, балад тощо. А по-друге – це твори написані розповідним описовим стилем, що виявляється повнішою характеристикою осіб, докладнішим мотивуванням подій та освітлюванням психічних процесів. Особливістю поетичних повістей є численні ліричні вставки в пісенній строфічній формі. Поетичними повістями є майже всі більші твори Тараса Шевченка. [39]

Поетична мова – є та мова, що на перший плян висуває образ, який викликає слово, використовуючи при цьому і його звукову будову. А мова, взагалі, поділяється на прозову і поетичну. Гострої межі між ними нема, бо, напр., не кожний вірш може бути поезією, зате поетично може звучати і твір, написаний прозою. Вивченням того, в яких умовах і коли даний твір стає поетичним, займається наука – теоретична поетика. [11]

Поза (фр.) – класти, ставити – надана тілу постава умисно чи мимовільно; частина танцювального руху; переносно – хизування, нещира поведінка.

Покояль – закінчення в українських колядках, приспів (ритурнель) на честь господаря, господині. [48]

Полеміка (гр.) – спір на якусь загальну тему (релігійну, наукову, літературну тощо).

Поліглот (гр.) – той, що знає багато мов, напр., академік Агнгангел Юх. Кримський. Хтось запитав його, скільки він знає мов. Він відповів: "Не знаю. Колись один репортер нарахував, що я знаю 34 мови". Книжка паралельних текстів багатьма мовами.

Поліграфія – мистецтво виготовляти багато відображень схожих з оригіналом. Поліграфія – сукупність усіх методів і способів друкування. [5]

По(а)лідром (лат.) – стовпець слів з однаковою кількістю літер, який читається однаково зліва направо, згори вниз, зправа наліво, знизу вгору, напр:

ROTAS	МИР	– РИМ	NOMAD
OPERA	KOT	– ТОК	OKANA
TENET	ROMA	– АМОР	KADAM
AREPO	МІД	– ДІМ	ANAKO
SATOR	ЛІК	– КІЛ	DAMON

Цей славетний полідром в середньовіччі можна було зустріти на стінах або долівках церков (слова цього полідрому наче б то посідали містичне значення).

Поліметр (гр.) – багатостоповий вірш. [20]

Поліритміка (гр.) – багаторитмічність; композиційний стиль, що в ньому одночасно провадить кілька різних самостійних ритмів, так що їх наголоси не сходяться, а падають на різні частини такту. [11]

Полісемія (гр.) – властивість слова в різних контекстах набирати різних відтінків значіння називається полісемією (многозначністю) слова. Полісемія має величезне значіння в житті мови. Якби не полісемія, словник мови, мусів би побільшитися в десятки разів. Полісемія слова дає змогу вживати слово образно, і без неї відпало б багато принад поетичної мови. Іноді поети прямо підкреслюють полісемію слова, використовуючи в одному реченні те саме слово в різних значіннях, напр., "Сонце море сонця лле" (Олесь). На полісемії слова засновані головні засоби мовної образности (метафора, метонімія тощо). [97]

Полісіндетон (гр.) – одна з стилістичних фігур; зворот поетичної мови, який полягає в тому, що в творі намірено збільшують кількість сполучників в реченні, завдяки чому виділяються окремі слова, притискується інтонація, збільшується виразність мови.

Політематика (гр.) – політематизм – композиційний спосіб, коли твір розбудовують на основі кількох тем (протилежність – монотематизм). [11]

Понтифікале (лат.) – церковна книга, що містить в собі єпископські обряди. [48]

Популяризатор (лат.) – той, що в приступній кожному формі викладає здобутки знання. [*]

Популяризація (лат.) – виклад складного питання в загальноприступній формі; широке розповсюдження будь-яких ідей; поширення знань, досвіду, заходів тощо; роз'яснення цілей і завдань чогось.

Попурі (фр.) – всього до смаку (кухарський вислів), всячина, складанка, а інакше: ваза з різними квітами. Попурі – quodlibet – "що попаде", "що подобається". В XVI-XVII вв. так називали жартовливу сполуку кількох пісень, що різними голосами співалось водночас; сьогодні попури – мішанина, збірний твір, що складається з низки мелодій різних творів, напр., "Бандура" – Давидовського. [48]

Попутний – поплентач – той, що йде, плентається за кимось, або товаришить йому. В літературі – що наподоблює когось без міри й смаку.

Попутництво – літературно-критичний термін, введений в часи большевізма, яким означалось ідеологічне наслідування, неоригінальність у творчості письменника, критика, науковця. Термін

запозичений у московській літературі. Дуже послідовно його вишукували критики з офіційно-пролетарських кіл, напр., В. Коряк, Яків Савченко, Самійло Шупак та інші.

Порівняння – коли порівнюється якесь одне поняття чи уявлення з іншим. Порівняння є засіб поетичної народної творчості, який після заспіву найчастіше знаходимо в народних піснях. Порівняння бувають позитивні або додатні, напр., – "Тоді козаки ляхів догнали,/ Пана Потоцького піймали,/ як барана зв'язали..." або: – "Та не вспів Нечай на коника сісти,/ Як став панків, як снопики сікти...". Порівняння у Т. Шевченка: – "Поникли голови козачі, неначе стоптана трава...", "Столітні очі, як зорі, сяяли..." ("Гайдамаки"); – "Язик і хороша душа руська були серед Слов'янщини, як чиста слеза в долоні Серафима..." (М. Шашкевич "Передмова до Русалки Дніпрової"); "Сонце, як човен – золота повен, плело по хвилья трав..." (Б. Лепкий "Орлик"); "Як той явір над водою, Степан похилився..." ("Невольник"), "А Оксана, як голубка, воркує, цілує..." ("Гайдамаки"). Фінський поет Юхані Ахо у своїй збірці поетичних малюнків "Галузка ялівця", написаних під час трагічної зими 1899 р., коли московський царизм безоглядно нищив автономію Фінляндії, каже: – "Мій нарід, немов ялівець, якого не може знищити жадний буревій, жадна природна сила..." Далі він порівнює свій нарід з вереском: – "немов вереск...", – каже поет, – ми тримаємось обома руками та навіть зубами нашої землі; той, що хотів би нас від неї відірвати, вхопив би руками лише стебло...".

Порівняння негативні. Але поруч позитивних порівнянь в думках і піснях знаходимо і так звані негативні, або заперечні порівняння. Напр.: "Не верби ж то шуміли й не галки закричали: тож козаки з ляхами варить пиво починали..." – "Ой, да то ж то-то не сизії орли заклекотали, а то біднії невольники у тяжкій турецькій неволі заплакали." Заперечні порівняння уживає часто і Т. Шевченко: – "Не тополю високою вітер нагинає,/ дівчинонька одинока долю зневажає..." ("Катерина"); "Не сон-трава на могилі вночі процвітає, то дівчина заручена калину сажая" ("Калина"). – "... в чистім полі не орел літає, то козак Голота добрим конем гуляє...". Негативне порівняння відрізняється від позитивного тільки тим, що одне явище з них можна прийняти за друге. – Оригінальні порівняння зустрічаємо в народних голосіннях, піснях і думках: 1. Смерти з весіллям – "І душу Богові післав, а сам з труною одружився..."; 2. Битви та воєнних успіхів із жнивом – "Посіяли гайдамаки в Україні жито, то не вони його жали..."; 3. Шляхи позаростали тернами – вічна розлука; 4. Вибиратись у далеку дорогу – умирати – "Чи не покинуть нам, небого...". Але подібні народньо-пісенні порівняння знаходимо густо в творах Т. Шевченка: – "Ой, одна я, одна, як билинонька в полі..."; – "Як калина при долині вранці під росюю, Ганусенька червоніла..." ("Утоплена"); – "Коло серця, як гадина чорна повернулась..." і т. п. Типи порівнянь: 1. Абстрактного (подуманого) образу із абстрактним; 2. Конкретного з конкретним; 3. Конкретного з абстрактним і 4. Абстрактного з конкретним. Порівняння можливі в двох формах: а) за допомогою: як, наче, неначе, немов, мов; б) за допомогою орудного відмінка (добрим конем; буде... мила квіткою (наче квітка) стояти... ("Вітре буйний...")). [38]

Портрет (фр.) – портретом у художньому творі наз. опис зовнішності дієвих осіб. Напр., в І. Котляревського портрет Сивилли: – "Як вийшла бабище старая,/ Крива, горбата, сухая,/ Запліснявіла, вся в шрамах,/ Сіда, ряба, беззуба, коса,/ Розхристана, простоволоса,/ І, як в намісті, вся в жовнах..." (Енеїда III). – У П. Куліша портрет гетьмана Сомка: – "Сомко був воїн уроди, возраста і краси зіло дивної (пишуть у

літописах), був високий, огрядний собі пан, голова в кучерях, як у золотому вінку: очі ясні, веселі, як зорі; і вже чи ступить, чи заговорить, то справді по-гетьманськи..." ("Чорна Рада"). В Марка Вовчка – "Перший чоловік в селі Кохан. Якби ви на нього глянули!... Що ті пани ваші мійські?... Ошпарені горобці!... Цей, як вийде, кажу вам, високий, сивий та усатий, у чорній свиті, а пояс червоний, шапка сива, виступка козацька настояща, ще давніх козаків. Хоть там і ворогуеш з ним, а шапка сама з голови звалиться, як не знімеш. Чи мало по селу старих людей ходить? Ну, іншому поклонися, а іншого, буває, що й не вгледити, а цього, як гетьмана, зараз уздриш. І він підійме шапку, хоть би малій дитині, підніме – і далі йде..." (Марко Вовчок – "Викуп"). В І. Нечуя-Левицького – портрети Кайдаша, його жінки та синів і невісток, у Івана Франка – портрет Лесихи і т. п.

Постскрипtum (лат.) – приписка до скінченого і вже підписаного листа, звичайно зазначається латинськими літерами: P.(ost) S.(criptum); P.P.S. (Post Post Scriptum). [*]

Похоронні плачі = див. Голосіння.

Правопис – себто, одноманітний напис слів... Спроб встановити єдиний український правопис було чимало, але єдиний соборний і незалежний правопис, над розробленням якого працювали не тільки вчені з усієї України, але, навіть, вчені мовознавці з еміграції – це був правопис 1929 року, що його й прийняла Українська Академія Наук у Києві й Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові. Цей правопис був єдиний, що сяк-так розв'язував і поєднував правописні звички українського Сходу і Заходу, не "переборщуючи" ні в один, ні в другий бік. (Василь Сімович – "Завертаємо до академічного правопису." "Краківські вісті". 1942, N 5. Др. Яр. Рудницький – "Новий правопис". "Арка" 1947. ч. 6).

Прелюдія (лат.) – вступ, загра, заспів, вступна частина; твір вільної форми, що є вступом до більшого твору, або це є самостійна композиція, необмеженого характеру. [48]

Премії = див. Літературні премії.

Преміси (лат.) – посилки силлогізму.

Преса (фр.) – друкарський станок; періодичні друки (газети, журнали). – Преса на Україні має свою історію: перший часопис на наших землях з'явився 1 січня 1717 року у Львові під заголовком "Gazette de L'eopol". Перший часопис українською мовою з'явився теж у Львові 15.4.1848 року під назвою "Зоря Галицька", що виходив до 1897 року. Першим українським денником – було "Діло", що було засноване ще 1 січня 1880 року, але стало щоденником лише в 1888. Першим українським часописом на Буковині була "Буковина", заснована 1885 року і виходила в Чернівцях. Першим українським часописом (місячником) під московською займанщиною був журнал "Основа", що виходив в Петербурзі 1861-1862 роках (20 томів) українською та російською мовами. За редакцією Василя Білозерського. Першим чисто українським виданням був часопис "Хлібороб" – що почав виходити 25.12.1905 року в Лубнях, видаваний і редагований братами Шеметами Володимиром і Миколою.

Батьком польської періодичної преси був Ян Горчин, родом з Краківської друкарської родини; він видав у 1663 р. перше число польської газети "Merkuriusz Polski" і видавав її якийсь час. Вже пізніше, в 1729 р. отці-піяристи почали видавати у Варшаві "Kurier Polski", що й почав собою правильну періодичну пресу.

Поява часопису в Німеччині припадає на кінець XVI ст.; в Італії перші рукописні листочки з новинами почали кружляти в 1536 році. Але друковані газети відомі тільки від половини XVII ст.

За прапращура і попередника німецької журналістики вважається часопис, який виходив у Кельні в 1583 році і подавав відомості про книжкові ярмарки – це був часопис "Relacio".

В 1703 році появляється і у Москві перший періодичний часопис – "Вѣдомости о военныхъ і новыхъ дѣлахъ, достойныхъ знанія и памяти..." (Про українську пресу дивіться розвідку Івана Кривецького, бібліографію В. Ігнатієнка та "Історію української преси" О. Животка. Реґенсбург. 1946. УТГІ). [21]

Пресшпан – густий, тонкий, добре глазирований картон. [5]

Претекст (фр.) – предлог, привід, відмовлення. [97]

Префікс (лат.) – частина основи слова, що стоїть перед коренем, зветься приростком або префіксом.

Прикладка (лат.) – опозиція; в граматиці: прикметниковий додаток, коли ним буває іменник у тому самому відмінку, що й ім'я, яке той іменник пояснює: напр., слово-сльози, коняка-розбишака, дівчина-чарівниця. У І. Франка: дума-мука, природа-мати, дуб-велетень, – "Ось обдертий дідусь-старовина/ Шкандибає аж гнесь до землі..." ("В лісі"), або – "Не покидай, важкая думо-муко,/ Над людським горем, людською журбою!" ("Нічні думи"). [98]

Приповідки, прислів'я, приказки, приговірки – шляхом постійного вживання протягом довгого часу певні речення перетворились в стислі, але незвичайно змістовні, красномовні формули, в яких викристалізувались основні принципи звичаєвого права й народньої правосвідомості. Ці правні формули увійшли згодом до загального вжитку українського народу та стали народніми приказками й поговірками. Приповідки – це короткі, загально-вживані в народі речення, що висловлюють якусь життєву правду або погляд народу, напр., – "Де рідний край, там і під ялиною рай," – "Зі своєї печі і дим не чадить," – "За сиротою і Бог з калитою", – "На те коня кують, щоби не спотикався", і т. п. (Див. збірку Номиса, 1864 рік та Збірники Етнографічної Комісії НТШ під редакцією І. Франка та В. Гнатюка). Напр., – "Товариш мовний в дорозі стоїть за віз шмаровний" (Ном. № 11383); – "За вовка мовка, а вовк у хату" (Ном. № 5779); "Видно, що Ганка млинці пекла, бо й ворота в тісті"; "Дівка на все село, а в селі одна хата..."; "Сьогодні з мішком, а завтра з торбинкою...". Народні прислів'я знаходимо вже в стародавніх творах, напр., Данила Заточника Моленіє (перша половина XIII ст.): – "Ржа їсть залізо, а печаль чоловікові ум відіймає...", – "Безумного послав, а сам по нім не лінуйся іти...", – "Лучче трясею боліти, ніж со злою, не люблю жоною жити..." В художній літературі А. Свидницький любив пересипати своє оповідання прислів'ями та приповідками: "Та ж свита, та не так зшита", – "Вірив, як турчин в місяць", – "Сказано: м'якеньке – ні кусати, ні жувати (про горілку)" і т. п. Писав гумористичні приказки Володимир Самійленко: – "Божий приклад", "Невдячний кінь" або "Мудрий кравець". ("Українські приказки, прислів'я і таке інше. Спорудив М. Номис. СПб. 1864; "Труды этнографической статистической экспедиции в Западно-русский край. Собранные П. Чубинским. Т. I. СПб. 1877; Нова збірка народних малорусських приказокъ, прислів'їв, загадок тощо. Зібрав і впорядкував М. Комаров. О. 1890; Олександр Воропай. "Українські народні приповідки. Етн. Зб. Л. 1901-1910; Іван Франко. Галицько-руські народні приповідки. Етн. Зб. Л. 1901-1910). [41]

Присвята – піднесення автором кому-небудь свого твору в знак великої пошани, любови й пам'яті. (Див. Дедикація.), напр., поет Райнер Марія Рільке присвятив свою книгу – "Історії доброго Бога" Елен Клей.

Приспів = див. Рефрен.

Притча – це дидактичний твір, в якому унагляднюється якась моральна наука за допомогою образу. Притча – інакше параболя. Притча – це таке оповідання, де щось із чимось порівнюється, але не названо те з чим порівнюється, хіба що на кінці все роз'ясниться. Тому притчу можна назвати розширеним порівнянням, в якому образ порівнюючий розвинено в ціле оповідання. На Сході притчі були дуже улюблені. Вони унагляднювали абстрактні, життєві факти. Притчі входили в склад різних збірників, як "Пчели", "Ізмарагди", а також у склад повістей, напр., у повісті про Варлаама і Йоасафа є притча "про однорога", яку переспівав І. Франко та вмістив у своєму збірнику, названому на зразок старо-руських збірників – "Мій ізмарагд", притчу про терен в поемі "Мойсей" та чимало інших в збірках своїх творів. [41]

Примітивізм (лат.) – намагання до якнайпростішого способу вияву, що свідомо цурається штучних і складних форм.

Проблема (гр.) – задача, загадка; питання або завдання, на яке треба відповісти, або його розв'язати; завдання. [*]

Проблематичний – сумнівний.

Провінціалізм (або діалектизм, лат.) – слова і вирази, що їх вживають лише в певній околиці, провінції, напр., в нас на Поділлі, Лемківщині, Буковині, Слобожанщині тощо. Напр., ріков, кривдов, ночов, я сі буду бавив, булам в місті, або скорочені слова: ця, мі, ті, него і т. п. [57]

Прогноза (гр.) – передбачення, прорікання.

Проза (лат.) – oratio proversa, а скорочено – provsa – звичайна, нев'язана мова, проста, невіршована; звичайна мова, так ось як ми говоримо, не співуча, як у віршах; буденщина – все скучне, звичайне, сухе у відміну від живого, творчого, яскравого. [*]

Прозаїк (лат.) – автор, що пише прозою; людина суха, без уяви, без фантазії, задоволена буденщиною. [*]

Прозаїзм (лат.) – слово з побуту, ділове, наукове, котре порушує загальний характер мови певного художнього твору і приймається в його тексті, як чужородне.

Прозодія (гр.) – наука про розмір складів, при віршуванні.

Прозопопея (гр.) – оліцетворіння – прийом художнього змальовання, де тварини, неживі предмети, явища природи, наділяються людськими здібностями і властивостями, даром мови, почуттів і думки. Прозопопея найчастіше вживається в казках, байках.

Проклямація (лат.) – листівка, головним чином нелегальна; друкований заклик агітаційного характеру; урочисте обнародовання, публікація. [*]

"**Прокрустове ліжко**" – образний вираз, що вживають в розумінні скорочення (як скорочував розбійник Прокруст своїх жертв на одну голову), заборони, обмеження тощо. Так, 9.XI.1913 року на російському "правительствующому сенатові" довелось касувати цензурний дозвіл і наново класти Шевченкові вірш на старе "прокрустове ліжко" і тоді зложено було великий список засуджених на страту Шевченкових віршів. (П. Стебницький – "Кобзар" під судом. ЗІФ від ВУАН, кн. IV. К. 1924); або: критик-суспільник Сергій Єфремов у своїй критиці клав на "прокрустове ліжко" українське "демократичне і гуманне" письменство.

Пролегомена (лат.) – вступ до філософії; підготовні пояснення; вступні пояснення; преамбула; попередні відомості про предмет, поняття.

Пролог (гр.) – передмова, вступне слово; в літературно-художньому творі – вступна частина, що змальовує події, які попереджують те, що є змістом основної частини; пролог – вступ і епілог – закінчення. Напр., пролог в поемі І. Франка "Мойсей", епілог – в поемі Т. Шевченка "Гайдамаки" (поданий у виданні 1860 року). Пролог в давнину називали збірники поучень і порад, зложених, як календар, на кожний день. [*]

Прометей – античний півбог, титан; за те, що дав людям огонь, був покараний Зевсом тим, що його прикуто було до скелі гір Кавказу і у його безпомічного орел викльовував печінку, яка раз-у-раз знову виростала. Від тяжких мук звільнив Прометея Геракл, застріливши орла. Прометей, що дав людям "життя і вогонь", хоч він і знав, що його за те ждуть муки, є протилежністю Епіметею, що через свою жінку Пандору приніс людям "смерть і горе". Перший був покараний Мойрою (одна з трьох грецьких мітичних богинь Долі, яка присуджує кожній людині її долю (щастя, нещастя, смерть); другий, навпаки, щасливо прожив свій вік. Прометей є темою багатьох світових творів так, напр., "Скований Прометей" – Айхсіля, "Прометей" – Байрона; в основу цих творів лягла ідея – непереможність духа людського. Не оминула Прометея і наша література. Вже згадує його І. Котляревський – "... Прометея, що на люльку огню украв..." (Ен. VI. 10.), далі І. Франко – "Слова – полова,/ Але огонь в одежі слова –/ Безсмертна, чудотворна фея,/ Правдива іскра Прометея..."; Т. Шевченко в творі "Кавказ" подає образ Прометея, як символ поневоленого народу, якому орел шоденно добре ребра і розриває серце... "Розриває та не вип'є/ Живущої крові..." і т. д. І, нарешті, широко розробила цю тему Леся Українка: – "Честь віддам титану Прометею,/ Що не творив своїх людей рабами,/ Що просвітив, не словом, а огнем,/ Боровся не в покорі, а в завзятті,/ І мучився не три дні, а без ліку,/ Та не назвав свого тирана батьком,/ А деспотом всесвітнім, і прокляв,/ Усім богам віщуючи погибель..." Образ Прометея, горді заповіті прометеїзму – у Лесі Українці не випадковий, не хвилиний настрої. Прометейська непримиренність і богоборство носилися перед нею здавна. Іменем Прометея благословляла вона боротьбу за людське на землі існування ("Fiat pox"), прикладом Прометея скріпляла у неї свій стражденний дух Іфігенія в далекім краю ("Іфігенія в Тавриді"), про нього згадувала пророчиця Касандра ("Касандра", сцена 1). [12, *]

Промова – довша мова на певну тему, урочисто виголошена до більшої аудиторії, напр., судові та політичні промови староримського промовця Марка Тулія Ціцерона (106-43 р. до Хр.), між іншими промова проти Катиліни, проти Антонія, т. зв. філіпіки. В нових часах славетні "Промови до німецького народу" – Фіхте (1808), виголошені під час розбиття та поневолення Німеччини французькою інвазією наполеонівських військ, які стали справжньою "національною біблією" не тільки політичного визволення та об'єднання німців, але залишилися свого роду догматичним канонічним романічного націоналізму взагалі. На українську мову переклав їх Микола Євшан (Федюшка).

Або промова президента США, Рузвельта, виголошена ним безпосередньо до американського народу в Чикаго 28.IV.1944 року. Це один з важливих документів не тільки американської, але й всієї демократичної цивілізації. В цій промові президент США розвинув ідею

"декларації економічних прав", що включають для кожного горожанина "право на корисну і добре оплачену працю"; "Право кожної родини на порядні мешканеві умови"; "право на нормальне здоров'я та достатню медичну допомогу"; "право на гарну освіту"; "право на достаточне соціальне забезпечення всіх категорій". [4]

Промоція (лат.) – підвищення, надання академічного титулу (доктора, магістра тощо). [*]

Пропедевтика (лат.) – підготовчий, вступний курс, вступ до якоїсь науки.

Проскрибція (лат.) – заборона, напр., большевиками видавати Українській Академії Наук російсько-український словник (вийшло тільки до букви П), як проскрибовану большевицьким урядом книгу, за "націоналізм української мови"(?!).

Просодика = прозодія (лат.) – наука про складнаголошування. [57]

Проспект (лат.) – зміст, перегляд якогось твору, об'ява. [*]

Протиставлення – емфатична фігура поетичної мови; зіставлення цілком протилежних властивостей, явищ і предметів. Воно впливає на читача швидкою зміною протилежних вражень. Напр., в елегії П. Грабовського "До соловейка" протиставляється "власна доленька" і "неволенька". В поемі Т. Шевченка "Кавказ" – "... і од глибокої тюрми та до високого престола усі ми в золоті – і голі..."

Прототип (гр.) – первообраз; реальне джерело літературного типу. Напр., філософ Памфіл Юркевич є прототипом Василя Дашковича в "Хмари" І. Нечуя-Левицького, в творі І. Франка "Основи суспільности" батько поета, коваль Яць є прототипом героя цієї повісті. Поет Яків Шоголів є прототипом Олександра Степановича Заславського в творі "За чужий гріх" – Дм. Ів. Яворницького. В романі Д. Гуменної "Діти чумацького шляху" прототипом Микитчука є радянські письменники Ів. Микитенко і Ол. Корнічук.

"Profession de foi" – ісповідання віри; виклад політичних переконань, напр., "символ віри" т. зв. "Тарасівців" – українського таємного товариства "свідомих українців", що засновано було в Полтаві в р. 1891; видрукований їх "символ віри" під титулом "profession de foi" молодих українців в 1893 р. у Львівській "Правді"; написано його було під впливом ідей Мих. Драгоманова. Поетичне profession de foi Драй-Хмари:

– "Я світ увесь сприймаю оком,
Бо лінію і цвіт люблю,
Бо рала промінні глибоко
Урізались в мою ріллю.

Люблю слова що повно-дзвонні,
Як мед пахучі та п'янкi,
Слова, що в глибині бездонній
Пролежали глухі віки..."

Псалом (гр.) – релігійна пісня Старого Завіту. Користувались цією формою і в художній літературі нової доби, напр., знаємо переспіви Т. Шевченка "Псалми Давидові" (10), а також "Псалтирь" або книга хвали Божої. Переспів український Павла Ратая (П. Куліша). Львів, 1871. Як. Шоголів і Ст. Руданський переспівали 136 псалом – "Вавилонський плач Ізраеля". І. Франко – те ж саме. В чужих літературах, хоча би: в польського письменника З. Красінського "Psalmy przyszłości" (1845), перейняті духом месіанізму; у французького поета Фр. Містрала – "Псалом покути" і т. п.

Псалми і канти – напів-духовні, напів-свіцькі твори зложені здебільшого для хору а *capelle* на три голоси з дуже фігурованим басом, який ніби виробляє варіації до інших голосів, – як це називалось – "окселентус". Всі вони є продуктом шкільної творчости. (Див. канти). [48]

Псевдоклясицизм (гр.-лат.) – назва літературного напрямку, що почався в XVI в. у Франції, поширився в Європі в XVII-XVIII ст. (див. – класицизм). Полягав він у наслідуванні староклясичних зразків, але більше зовнішнім способом, формально, та був позбавлений духу правдивого класицизму. В нас до псевдоклясицизму належав Теофан Прокопович (1681-1736), відомий своєю драмою "Владимир" (1705) та безперечний реформатор українського театру і основоположник в нашому театрі т. зв. псевдокласичности. Головні правила Прокоповича зводяться до того, що: "актів у драмі мусить бути не більше й не менше п'яти... Сцен у акті може бути багато, але число їх не повинно переходити десяти..., більше трьох осіб в одній сцені не повинно розмовляти, хоча самих осіб може бути багацько. В I-ій дії розвивається та частина п'єси, що містить головний зміст цілого і зветься вона в трагедії – пролог або *protasis*; у II-ій дії має розгортатися сама подія, вона зветься – *epistasis*; в III-ій виникають перепони – вона зветься – *catastasis*; в IV-ій – відбувається вступ до розв'язання справи, це також відноситься до *catastasis*; в V-ій – кінчається вся дія – зветься вона звичайно *catastroph*a. (Див. І. Стешенко "Історія української драми." 1907). Крім Т. Прокоповича псевдокласиком був Теофан Трофимович (1729), правдоподібний автор драми "Милость Божія Украину отъ неудобъ носимыхъ обидь лядскихъ чрезъ Богдана Зиновія Хмельницкого свободившая" (що переклала на сучасну українську мову Людмила Старицька-Черняхівська) та інші. [20]

Псевдонім (гр.) – приbrane ім'я, що його вживає письменник або актор, напр., "К. Дармограй" – Т. Шевченка (повістяра), "Марко Вовчок" – Марії Маркович, "Мирон" – улюблений псевдонім Ів. Франка, "Ієремія Галка" – М. Костомарова (поета), "Ломус" – Івана Горза, "Т. Вешняк" – П. Куліша (в "Основі"), "Олесь" – О. Кандиби, "Де-де" – Вол. Винниченка і т. п.

Публіцист (нім.) – літератор, що пише на громадсько-політичні теми; політичний письменник, напр., Мих. Драгоманов, І. Франко, Мих. Лозинський, М. Хвильовий, І. Багряний і т. п.

Публіцистика (лат.) – відділ літератури, що освітлює біжучі питання політики та суспільного життя в періодичній пресі та окремих виданнях. [*]

Пункт – одиниця довжини в друкарській системі мір, що дорівнює $\frac{3}{8}$ мм або $\frac{1}{48}$ квадрата; напр. шрифти "петит" = 8 пунктів, "гармонд" (корпус) – 10 пунктів; "терція" = 16 пунктів. [5]

Пунктуація (лат.) – наука про знаки розділові, їх уживання. (Юрій Шерх – Нарис... § 32. Синтакса і пунктуація).

Пуризм (лат.) – додержання чистоти звичаїв; дбання про чистоту мови, уникання чужоземних слів та зворотів; у мовознавстві: змагання серед літературних і лінгвістичних кол вичищувати мову від придбаних із чужих мов слів, дарма, що вони вже вжились. Напр., в українській мові очищувати від "галичанства" Б. Грінченко, Ів. Нечуй-Левицький та інші. [57]

П'єса (фр.) – загальна назва для драматичних творів різних форм: трагедії, драми, комедії.

Р

Ракові вірші – це вірші, які можна читати взад і вперед. Автором таких незвичайно химерних віршів, як, напр.: "Анна ми мати и та ми манна" – був у нас Лаврентій Величковський (1673). Це одна з вишукних штучних форм віршування середньої доби (часів розквіту барокко), бо були ще вони у формі: акростихів, яець, пірамід, чарок, сокирок тощо. Таких реторичних фокусів уживали і наші казнодії (проповідники), напр., І. Галатовський і інші. А через два з половиною віки знаходимо подібні речі у футуристів, напр. у французького видатного критика і поета Guillaume Apollinaire:

"Це деревце готується дати овочі, подібне тобі..."	CET ABRISSEAU QUI SE PRÉPARE A FRUCTIEIER TE RES SEM BLE
---	---

Але порівняймо вірша Б. Антонича – "Осени" з закінченням:

– "П'яне піано на п'яніні трав
Вітер заграв,
Сп'ють дні все менші, нерівні,
П'ють по півночі півні
і
ості, осокори,
рій ос
і ось
вже осінь
і
о
осінь
інь
нь.

(див. Кунштовні Вірші" Є. Ю. Пеленського). [59]

Рапа нут – мова тубільців Великоднього Острова, де в піску на дерев'яних таблицях знайдено письмо вимерлого, загадкового народу, таблиці досі ще не відшифровані. Письмо своєю образністю нагадує ієрогліфи.

Рапорт (фр.) – усне або писемне донесення начальству або якій вищій інстанції; переказ; повторюваний елемент набірною орнаменту. [*]

Рапсод (гр.) – співець рапсодій, мандрівний співець в древній Греції, що виконував в супроводі гри на лірі народні пісні про легендарних героїв і богів. [57]

Рапсодія (гр.) – поема, співана рапсодом, при супроводі ліри. [57]

Реал – столик, шапка, на якій скісно ставлять касу для складання (набору) в друкарні. [5]

Реалізм (лат.) – напрямок в літературі й мистецтві, що прийшов на зміну романтизму і ставив собі метою змальовувати якомога вірніше й правдивіше дійсне життя в найбільш характерних проявах; у Франції з р. 1850 (Еміль Золя та його послідовники), в нас: Олександр Кониський, Ан. Свидницький, Ів. Франко, Ів. Нечуй-Левицький, П. Мирний і на початках М. Коцюбинський. Т. Шевченко вже в своєму

першому "Кобзарі" (1840) попри захоплення романтикою виявляє також нахил до реалізму ("Катерина" – 1838), який зростає в міру розвитку його блискучого таланту і згодом стає основною прикметою Шевченкової поезії в таких творах, як "Наймичка" – 1845, "Відьма" – 1847, "Варнак" – 1848, "Марина" – 1848 та інші, як і в повістях його... Крайною формою реалізму є натуралізм. В нові часи в радянській літературі запанував так зв. "соціалістичний реалізм". Він є там офіційним мистецьким стилем, за канонами якого тільки й мають право "творити" радянські мистці. Але цей стиль не виріс там органічно з мистецької дійсності СРСР, він їй накинений згори. [28, *]

Реальний – дійсний, справжній; практичний; у протилежність до ідеального та клясичного. [*]

Ребус (лат.) – двозначне слово, неглибокий жарт, загадка, головоломка; напр.: мексиканський ребус, де 1) прапорець – pan, 2) камінь – te, 3) колюча грушка – poch, 4) камінь te, разом: Pater Noster – Отче наш.

Рев'ю (фр.) – огляд у часописах; назва самих часописів політичних і наукових.

Регіоналізм (фр.) – слова поширені на певній території, незалежно від діалекту.

Редактор (лат.) – керманіч, упорядчик періодичного або неперіодичного видання; людина, що переводить остаточну підготовку твору до друку. Повість Л. Толстого "Детство..." має 4 редакції..., окремі розділи роману "Война и мир" мають до 7 редакцій; а роман "Анна Кареніна" – до 12 редакцій. Початок роману "Воскресение" – 20 редакцій. Але найбільш вражаючу цифру переробок дає нам передмова Толстого до книги "Путь жизни", вона має 105 редакцій. Рекордна цифра, яка говорить про дійсно титанічну працю Толстого над своїми творами.

Редакція твору – певний і остаточний вигляд тексту твору письменника, який надав йому або сам автор, або редактор твору, напр., п'єса "На вічну пам'ять Котляревському" в редакції Т. Шевченка і в останній перед друком редакції П. Куліша. Так само "Народні оповідання" Марка Вовчка в редакції автора і їх редактора П. Куліша. Ще яскравіша різниця між редакцією П. Мирного його твору "Пропаща сила" і редакцією соавтора і редактора – Ів. Рудченка.

Редуплікація (лат.) – подвоєння цілого слова або тільки одного складу в слові, напр.: зз'їсти, ввійти; бабах, кукуріку, тарарах, хочотати і т. п.

Резоньор (лат.) – персонаж в античній драмі, комедії або в стародавньому романі, який не приймає участі в дії, але розсуждає про події, дієві особи тощо. В розмові резоньора висловлює свою думку автор; говорун; людина, що любить вести довгі балачки, переважно поучаючого характеру. Людина, що відіграє ту роль, яку в театрі Геллади виконував хор. [*]

Резон (фр.) – обгрунтована основа, причина, підстава. [57]

Резюме (фр.) – коротка передача змісту, головні висновки промови, реферату, твору. [*]

Реквізит (лат.) – речі потрібні для театральної вистави: одяги, обстановка кімнат, зброя тощо. [57]

Реквієм (лат.) – музичний твір жалібного характеру; поминальна католицька богослужба; похоронний марш; молитва за спокій душі. Але й художня поезія, що запозичає й собі форму й зміст з цього джерела. Напр.: цикл поезій М. Вороного під назвою "Requiem Aeternam" – і ось уривок, повний сили й патосу:

– "Вічний спокій... О, Боже ласкавий!
 Знайде тіло натружене спокій
 В домовині глибокій...
 А душа? О, премудрий і правий!
 Чи даси Ти їй спокій?
 Чи даремні були її муки,
 Сподівання і мрії надземні,
 Її сльози таємні
 І до Тебе простягнені руки...
 Чи даремні, даремні?
 Ні, мій Боже! Проглине безодня
 Тільки пам'ять, а душу не зможе.
 Тому душа переможе.
 Хай же діється Воля Господня, –
 Все в руці Твоїй, Боже!
 Вічний спокій... Не спокій могили,
 А від злоб і тривоги чистий спокій
 В простороні високій,
 Спокій вищої, творчої сили –
 Вічний спокій..."

Рекляма (фр.) – хвалебна обява; прилюдне оголошення; спроба звернути на щось загальну увагу при допомозі оголошень, проспектів, щоб зацікавити людей цією річчю; черезмірна похвала. [*]

Реконструкція (лат.) – відбудова, основна перерібка, перетвір; напр., в Т. Шевченка твір "Москалева криниця" (1847) був в 1857 році написаний в іншій редакції, а твір при тім перероблено – реконструйовано.

Реконструувати (лат.) – відновлювати, відбудовувати, напр., руїни храмів, будинків, зіпсутий образ тощо. Комедія Ів. Франка йшла на сцені укр. театру в Галичині; грали її з Франкового рукопису, який десь запропастився; за поетового життя цього твору ніхто не надрукував. Щойно по першій світовій війні син його, Тарас, позбирав різні уривки твору і надрукував їх у збірному виданні Франкових творів у Харкові; в 1940 р. відтворив цілу комедію проф. М. Возняк і надрукував її в наукових записках Львівського університету ім. Івана Франка. [4]

Рельєф (фр.) – горбоватий образ, барел'єф або горорізьба, як, напр., на пам'ятнику Ів. Котляревському в Полтаві є горорізьби барона Позена – сцени з "Енеїди" та "Полтавки".

Релятивний (фр.) – відносний. [57]

Реляція (лат.) – оповідання, відношення; опис бойового вчинку вояка, коли хотять його нагородити. [57]

Ремарка (фр.) – позначення, примітка на маргінесі книги; частина тексту п'єси, яку не вимовляють та яка подає обстанову дії, характер героїв, їх рухи, вчинки, манеру розмови тощо. Попадаються ремарки і в поетичних творах, напр., у поемі "Неофіти" Т. Шевченка, в поемі "Гайдамаки" та інших поезіях.

Ремінісценція (лат.) – спомини, згадка; запозичена думка (але ужита наче своя). В автобіографічному романі П. Куліша – "Евгеній Онегин нашого времени", що він розпочав і покинув писати його на засланні в Тулі, написаному російською мовою, знаходимо чимало ремінісценцій з Пушкінського твору "Є.О.": "Онегин равнодушным взором родные степи измержал" (пор.: "Татьяна равнодушным взором на воск потопленный глядит"); "Она поэта полюбила – На самом утре юных дней – И первый пламень подарила – Ему своих весенних дней" (пор.: "Она поэту подарила младых восторгов первый сон"); "Какими нежными словами –

Умел он сердце умирить" (пор.: "Как рано мог уж он тревожить сердца кокеток записних"). [*]

Ренесанс (фр.) – епоха Відродження науки та мистецтва на Заході в XV-XVI століттях; архітектурний стиль тогож часу. [*]

Реноме (фр.) – слава, відомість, ім'я, репутація.

Репертуар (фр.) – реєстр, роспись, сокупність п'єс, що йдуть в якомусь театрі в певний час; ролі, що їх виконує певний артист.

Репетиція (лат.) – повторення, проба сценічного або музичного твору. [*]

Репліка (іт.) – повторення; відповідь; коротке зауваження, відповідна вставка; зауваження з місця; останні слова одного актора, вслід за яким другий актор виголошує належні йому по ходу п'єси слова. [57]

Репортаж (фр.) – подача в газету відомостей про данні події. Близкучим репортажем є книга Б. Антоненка-Давидовича: "Землею Українською".

Репортер (фр.) – денникар, що збирає поточні відомості для часописів; щоденний інформатор часопису. [57]

Репріза (фр.) – повторення; у музичних формах повторення головних тем у сонаті. [48]

Репродукція (лат.) – відтворення, відновлення, копія; наново видавати, передруковувати.

Рептилька (лат.) – газета, що служить тому, хто їй платить. Такою рептилькою стала москвофільська газета "Слово" в 1861-1887, що була на послугах російських державно-політичних чинників і діставала від російського Міністерства Освіти допомогу в розмірі 500 гульденів річно (1875).

Рескрипт (лат.) – грамота, офіційний лист царя на чиєсь ім'я.

Ресорджимент (іт.) – відродження.

Реставра́тор (картин) – що відновлює, відбудовує, напр., фрески у соборі Св. Софії в Києві багато разів "реставрувалися", так під час "реставрації" за Миколи I їх просто замазали блакитною фарбою, або відновлення знаного образу Леонардо да Вінчі "Мона Ліза", яку порізав в нападї божевілья якийсь відвідувач музею. [*]

Реторика (гр.) – наука красномовства; перша теорія реторики у нас містилась уже в т. зв. "Ізборнику Святослава" (1073); гарні, але малозмістовні речі; п'ята кляса Могилянської Академії. [*]

Реторична рима – аналогічний, щодо значіння, уклад слів у рівнобіжних рядках (синтактичний паралелізм), це найхарактеристичніша ознака народно-пісенного складу, напр., в Т. Шевченка:

– "Поплакала чорнобрива/ Та й стала співати, /
Поплакала стара мати/ Та й стала ридати... /
("Сова")

або: – "Защечебче соловейко/ в лузі на калині,
Заспіває козаченько,/ ходя по долині..."
("Тополя"). [39]

Реторичне запитання – питання, що застосовується в тих випадках, коли відповідь дана самим формулюванням мови, тобто для підкреслення самозрозумілості; питання, на яке не вимагається відповіді, а вживається його для вислову сильного почуття автора, напр., в елегії П. Грабовського "До соловейка":

– "Чи судилось мені мати свою квітоньку,
Чи тинягись вік по наймах серед світоньку?
Чи знайду я коли-небудь власну доленьку,
Чи все тягти чуже ярмо та неволеньку?..."

Тут поет звертається за порадою до пташки, що розтрьохкалася на калині, і ставить ряд запитань, в яких і розкриває свої переживання, не ждучи на них відповіді. Тут вони збуджують увагу читача і надають мові більшої виразності. А то в А. Метлинського: – "Чи не той то козак, що де встане,/ і земля там потане?/ Чи не той то козак, що де гляне,/ і трава там зов'яне?" ("Козак та буря"), або в Т. Шевченка: – "Чом ви нам платить за сонце не повинні?" – "Чи Бог бачить із-за хмари наші сльози, горе?...?" – "Чи довго ще на сім світі катам панувати?..."; в П. Куліша: "Чи до віку, браття, будемо мовчати?..."; "Хто не знає нашого розкішного Покуття у стіп Крапатських гір, що підносяться буйно, високо і гинуть в далекій синявій мряці облаків?" (Н. Кобринська); "Чому ж, чому не став я на безумний бій?/ Чом не міцніше я в руці малій/ Держав його стару, гарячу й мудру руку?...?" (Максим Рильський – "В забрід."). [29]

Реторичний (гр.) – у поетиці: підвищений склад мови у вишуканих та піднесених висловах; красномовний, напр.: "Похвала" митрополита Іларіона (див. "Патетичний"), або, напр., реторична характеристика П. Куліша, що дав С. Томашівський ("Маруся Богуславка в українській літературі". ЛНВ. 1901, III-IV.): – "В історії – ідеолог без синтези, у філософії – фантаст без ідеї, в суспільнім життю – нарадник без демократизму, в національнім – культурник без розуміння ходу культури, в політиці – український патріот, що ненавидить Україну з любови до неї і шкодить їй...". [29]

Ретроград (фр.) – назадницький, противник прогресу; людина зі застарілими поглядами; той, хто прагне повернення старого. [57]

Ретроспективний (фр.) – історичний, присвячений розгляду минулого.

Ретуш – виправка оригіналу таким чином, щоб усунути темні місця, бліді і ясні – скріпити, непотрібні деталі замалювати, потрібні – додати для того, щоб кліше і репродукція вийшли чітко і гарно. [5]

Реферат (лат.) – відчит, публічний виклад якоїсь справи; звідомлення, доповідь про нову книжку, мистецький твір, нову п'єсу тощо. [*]

Референдарій – докладчик. [*]

Реферувати – викладати зміст літературної праці. [*]

Рефлексія (лат.) – теоретичне міркування; самоспостереження; відсвічування, роздумування; психологічний аналіз над власним душевним станом. [*]

Рефлексивний – мимовільний, незалежний від свідомості.

Рефрен (фр.) – постійне повторювання; закінчення, приспів; повторювання тих самих слів після кожної строфи чи куплету; також остання частина мелодії. Рефрен – це повторення якогось рядка, речення або й цілої строфи після кожної строфи: – "Добрий вечір тобі, пане Господарю./ Радуйся!.../ Ой радуйся, земле, Син Божий народився./ Радуйся!..." Рефрени трапляються в народній поезії (колядках) і в штучній поезії. Рефрени бувають дуже різноманітні; найзвичайнішим є повторення якогось віршового рядка після кожної строфи. Більш артистичним є коли повторюється початок і кінець кожної строфи. Напр. рефрен зі "Слова о полку Ігоревім" – "О руськая земле! уже за шеломенем еси!..." – В творі І. Франка "Зів'яле листя":

– "Червона калино, чого в лузі гнешся?

Чого в лузі гнешся?...

Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?

До сонця не пнешся?

Чи жаль тобі цвіту, на радощі світу?

На радощі світу?

Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?

Чи грому з блакиту?...

Або в поемі-сповіди віруючого, де в семи строфах, кожна з них має постійний рефрен" – "Говорить дурень в серці моїм..." або ще у 3-х строфах "Vivere Memento!" – це речення є рефреном.

Або в Б. Лепкого: –

– "Піду я в чисте поле,

В саме полудне – жар.

Стерня там ноги коле,

Хлоп'ятко босе-голе

Пасе двірський товар.

Піду я в чисте поле,

В саме полудне – жар...

– тут повторення двох рядків на початку й на кінці строфи. Ще в Спиридона Черкасенка: – "Ні, не дарма оті, друже, надії/ В серці кохалися в нас крадькома,/ Тихо бриніли, мов струни живії,/ Завжди будили бажання новії, –/ Ні, не дарма!..." Василь Пачовський повторює в строфах два останні рядки, що є спільними у всіх строфах:

– "Як осінні вітри дунуть,

І на небо хмари сунуть,

По-під хмари сумно лине

Ключ відлетних журавлів, –

Хто з них верне, хто загине...

Чути їх прощальний спів –

По-під хмари сумно лине

Ключ відлетних журавлів!..."

Коли повторюється рядок на початку, в середині і на кінці – то це зветься – тріолетом. Рефрени або приспіву є одна з найстарших стилістичних оздоб ліричної пісні. Властивість приспіву є та, що він повторюється в кінці кожного вірша, або строфи на протязі всієї пісні. Напр., – "Ой, сосно, сосно, не шуми тоскно, гей дай Боже!" Найстаршими приспівими є найкоротші, що обнімають одну силябічну групу з відповідною їй музичною фразою, напр., "ой дід ладо!...", "Щедрий вечір", "Ой лелія"... тощо. Напр.: – "Сидить голубка і нарікає, лихого орла проклинає, що через нього пари не має: "ой ду-ду, ду-ду, як же я буду..." (н.п.). Або:

– "Розлились круті бережечки, гей-гей, по роздолі!

Пожурились славні козаченьки, гей-гей, у неволі...

А ви, хлопці, ви добрі молодці, гей-гей, не журіться!

Посідлайте коні воронії, гей-гей, садовіться!

Та поїдем, гей-гей, у Варшаву..."

– "А наш батько Ревуха (Вацлав Ржевуцкий)

Отаман завзятий –

Зібрав хлопців та й поїхав

По морю гуляти!

Грай же, море, Чорне море,

Гала – гігі! Гей..." [3]

Рецензія (лат.) – оцінка, критика, критична аналіза, справоздання; оцінка художнього, наукового і т. п. твору. [*]

Рецепція (лат.) – прийняття, перейняття, засвоєння, форма, спосіб, напр.: "рецепція" римського права.

Рецитація (лат.) – виголошування якогось твору, звичайно з пам'яті. (Див. – деклямація). [*]

Рецитатор (фр.) – декляматор. Відомі в нас рецитатори: Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Микола Садовський, Дмитро Ревуцький, Генік Березовський, Марія Заньковецька, Наталія Дорошенко.

Речення – мовна одиниця, складена з низки слів, чи з одного слова (виклик, кличний відмінок), що творять заокруглену думку. Бувають речення-розповідь, речення-питання і речення-оклики. [*]

Речитатив (іт.) – співмова, тобто спів, дуже зближений до говореної мови; спів, що в ньому чисто музичний елемент (мелодико-ритмічна будова) зводиться до мінімуму, а на перший план виступає природне виголошування і деклямація. [*]

Ригоризм (лат.) – надмірно-суворе, сухе, бездушне відношення до чого-небудь; суворе, але формальне проведення будь-якого принципу, в особливості – морального. [57]

Ригороз (лат.) – іспит на академічний титул доктора якоїсь науки. [*]

Риза – міра флатового паперу, рівняється 1000 аркушів. [5]

Рима (гр.) = рифма – повна однозвучність кінцевих складів у віршах, починаючи від останнього наголошеного, що є прикрасою їх; рими бувають: чоловіча – коли гармонія виступає на одному останньому складі: козак – неборак; жіноча – коли на двох складах: рими – дімі; дактилічна або дзвінчаста рима – на третьому від кінця: во́лосу – го́лосу і на четвертому складі називається покотистою: ві́шита́я – ві́лита́я. Ще бувають рими: відкриті: вода́ – молодá, менé – женé, мо́я – я́; рими закриті: са́д – листопа́д, вогні́в – горі́в; рими неточні: дити́на – східна, неправ́да – награ́да, проста́цтво – ца́рство (в Куліша); притчи́ – світоч у "В п'яти неумудрих дів" – М. Зерова; рими однорядні; рими складені, неправильні; рими вкорочувальні; рими асонантні; рими дисонантні; рими внутрішні або середстрічкові. Рими за віршовими рядками називаються: паровані, перехресні, оповиті, перервані, переплетені (в сонеті і октавах). Колись рима була суттєвою ознакою віршів, тепер вона у віршах бажана, але не обов'язкова. Бувають рими чисті (ті самі шелестівки і голосівки в римованих словах) й нечисті (коли йдуть тільки подібні шелестівки, а, навіть, інші голосівки), що подібуються в народній поезії і в народних поетів (Т. Шевченко). Ще бувають рими тотожні: буде – буде, і дуть – і дуть... В українській народній поезії знаходимо дуже багату риму, якої функцією є зазначувати поділ метричної мови на рівномірні частини; є тут три форми рими: рима жіноча. Ця рима найпопулярніша у весільних піснях, шумках і коломийках: – "Гой як рубано гуділо,/ Гой як спускано шуміло (весільна пісня), рима чоловіча: – "Ой гук, мати, гу́к/ Де козаки йдуть...". Найрідше уживається в українських народних піснях 3-х складова рима з наголосом на третьому складі від кінця римованих синтактичних цілостей (дактилічна): "Ой у полі три криниченьки/ Любив козак три дівчиноньки..." і т. д. В українських народних піснях зустрічаємо також і внутрішні рими:

- "А я гаю не рубаяю через ліщиноньку,/ А я вдома не ночую через дівчиноньку..."
- "Коло мли́на ясени́на, явір похилився,/ Як не озму, кого ж любив, не буду женивсьи..."
- "А дощ іде, роса паде на білу березу,/ А я сво́му миленько́му сорочку мережу..."

Зустрічаємо риму в словах, що стоять поруч себе (в обрядових піснях, особливо в колядках): – "Та пустимосі крайом Дунайом..." – "Де сі сушила? В стозі на розі..." – "Треті сі стали з кіньми під сіньми..." і т. п. Західноєвропейська поезія знає різні роди римів, напр., на початку рядків віршових (німецький поет Ф. Рінкерт), але у нас, здається, ними ніхто не користувався. Колись римою уважалось повторення тих самих звуків у різних словах того самого віршового рядка; повторення тих самих шелестівок називається – алітерацією, тих самих голосівок – називається асонансом. (Приклади див. Алітерація і Асонанс). Попадаються рими в словах, витворених з одного кореня:

– "Кличу покличу на того цюру (джуру)
Скочу поскочу за тими турки..." [75]

Римувати – добирати риму, віршувати.

Римічним наголосом називається відмінний від поточного наголос, що його обумовлює рима. Напр., в народній пісні: – "А вже весна, / А вже красна / зі стріх вода капле..."; у думках: – "Як дасть Бог, що прійде весна / красна, / Буде наша вся голота рясна..."; в Т. Шевченка: – "Село! Село! Веселі хати, / Веселі здалека палати...". В Осьмачки: "ще – видовище"; "віка – соняшника" (Тичина). [68]

Ритм (гр.) – це повторювання рівномірних рухів у тих самих відступах часу. Все на світі йде ритмічно; ритм – це рівномірність; ритм в українській поезії ґрунтується на чергуванні наголошених і ненаголошених, або довгих і коротких складів; в поезії ритмом називають особливе чергування наголошення ударів, їх звукову впорядкованість, лад. Ритм є підставою поетичного твору, без нього не буває поезії; рівномірний рух, такт, гармонія, яка є наслідком черги рухів або звуків у рівних відступах часу називається ритмом. [11]

Ритмічний наголос – що його обумовлює ритм вірша та що є відмінний від поточного наголосу. Напр., в Т. Шевченка:

– "Либонь за Декія царя, / Чи за Нерона сподаря, /
Сказать напевно не зумію, / Нехай за Нерона!..."

або: – "Очей не зводячи, дивилась / На Петруса.

Однім-одна / і виростала і дівувала,...

Злюю долью, / ти на Петруса навелá...". [11]

Ритміка (гр.) – або **тоніка** є наука про те, які бувають ритми. А ритми бувають: **силябічні**, це ті, що беруть на увагу число складів, і **тонічні**, що звертають увагу на наголошені й ненаголошені склади, щоб одні по других правильно йшли, щоб рівномірно чергувались. Перехідними від силябіки до тоніки є **народні** ритми (народні думи, коломийки, козачки, шумки, колядки) і, нарешті, чужі, клясичні та модерні, ритми, запозичені нами з грецької й латинської та сучасної європейської поезії, яких є таки чимало. Майже кожний поет вживає різної ритміки, напр., Т. Шевченко по свідцтву дослідників (Бориса Якубського) з усіх, написаних ним 20434 рядків – 11831 написав народніми ритмами (коломийковим, козачковим, ритмом дум і билін), 622 рядки (3%) – силябічними віршами, а найбільше тонічними, головню 4-х стоповим ямбом – аж 6381 рядків (31%). Ритміка Т. Шевченка до 1850 р. була переважно народня, а в поезії рр. 1857-1861 в його переважає клясичний метр, головню ямби, хоч є й інші стопи, навіть такі рядки, як анапест. [11]

Ритмічна проза – коли письменник не складає своїх думок у віршові рядки, але пише їх прозою, задержуючи в них ритм. Така ритмічна проза, а саме, ямби, чується часто в драмах Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), коли письменник змальовує вищі почування і хоче

викликати більше вражіння. Такі місця є в "Суєті", в "Сава Чалий" та інших його драмах. Прим.: – "Сцена – мій кумир, – каже Іван Барильченко, – театр – священний храм для мене! Тільки з театра, як з храму крамарів, треба гнати і фарс, і оперетку – вони зневага мистецтва, бо смак глядача псують та тішать пороком! Геть їх із театру! Мітлю слід їх вимести..." ("Суєта", дія IV, ява VIII) – уступ цей ритмічний (ямбічний).

Такими ж ритмічними є уривки творів Панаса Мирного, напр., – "Доводилося вам їздити/ пізньої весни, чи раннього літа по Україні?// Міряли ви безмірні шляхи/ її зелених та рівних степів,/ де ніщо не забороняє вашим очам/ виміряти їх вздовж і вшир, і впоперек;/ Де одні тільки високі могили/ нагадують вам про давнє життя людське,/ про бої та чвари,/ хижацькі заміри та криваві січі,/ де синє небо,/ побратавшись з веселою землею,/ розгортає над нею своє блакитне,/ безмірно високе,/ безодне, глибоке шатро:// де тоне ваш погляд в безкрайньому просторі,/ як і ваша душа у безмірній безодні того світу та сйива,/ синьої глибини та сизопрозорої далечизни?/ Якщо вашим очам доводилось хоч раз бачити все те,/ то не забути вам того до віку... // (Панас Мирний – "Серед степів").

Такою ж ритмічною мовою писала свої поезії у прозі Дніпрова Чайка: то трохеями ("Плавні горять", що її склав у віршові рядки І. Франко), то амфібрахами й дактилями ("Суперечка"). Такими ж ритмічними були "поезії в прозі" О. Кобилянської ("В долах", "Рожі", "Акорди", "Сліпець" та інші), Г. Хоткевича, Мих. Яцькова, Вас. Стефаніка і особливо в М. Черемшини. Ось яким ліричним вступом розпочинається його оповідання "Карби" – "У пригорщі брав би тото зелене село, леліав би, як дрібненьку запашну отаву, гладив би, як паву.

Дивіться, хитається межі горами, гей-дубова колиска у віночку, чічки розкидає.

Хотів би тоті чічки позбирати, вітрові не дати, в садочку посадити. Та скільки разів рука за ними потягне, скільки разів мерця підймає. Сухі надмогильні квіти на цвинтарних струпишілих хрестах.

А хоч би позліткою золотити, не повеселіють.

А хоч би їх росою росити, не покрасніють.

Лиш би їх до серця тулити,

Лиш би ними серце кривавити.

Най би сонце раз на коміннім вершку сіло,

Най би на тото село подивилося..."

Ритмічне речення – кілька тактів укупі творять ритмічне речення. Воно може покриватися з реченням у мові, напр., – "Шумить Дніпро славний і досі шумить;/ Всього надивився – і щастя, і горя...". Але й може бути так, що зміст граматичного речення кінчиться аж в другому ритмічному реченню, напр., – "З далекого краю біжить він, біжить він до рідного степу, до Чорного моря..." (Л. Глібів). [74]

Ритмічний (гр.) – або тонічний – рівномірний, гармонійний.

Ритмічний такт – див. Такт.

Ритор (гр.) – промовець; у старовинних греків та римлян – учитель красномовства. [*]

Риторика – наука красномовства. Овідієві, авторові збірки "Трастії" (3500 віршів) та "Післання з Понту" (біля 3000 віршів) у його вигнанню прийшла на допомогу у його творчості його давня учителька – риторика, мистецтво красномовства, яке він вивчав з ранньої пори. Вона збагатила його готовими порівняннями, мітологічними подібностями та паралеліями, мистецтвом ампліфікації.

Ритурнєль (фр.) – часте повторення. [48]

Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духово й культурно кожний нарід. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчутливішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характеристики. Без добре виробленої рідної мови нема всенародньої свідомости – нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення. Кожний народ ділиться на багато племен, що говорять більш-менш відмінними говірками чи наріччями. Говіркова мова ніколи не може бути мовою всенациональною – для цього кожний народ утворює собі особливу соборну літературну мову спільну й обов'язкову для всіх його племен. Літературна мова – це найцінніше й найважливіше оруддя духової культури та найміцніший цемент єдності нації, а тому всі народи ставляться до своєї літературної мови з найбільшою святістю, з найчутливішою опікою. Кожний народ пильно й безперестанно дбає, щоб його літературна мова була одна для всіх його племен, бо вона найміцніший його цемент для об'єднання всіх племен в одну свідому націю. Тому по всіх школах світу рідна літературна мова займає перше місце серед предметів науки. Але літературна мова буває стара, вже сформована і молода – ще мало розвинена, як наша була на початках нашого національного відродження в часах Івана Котляревського та його наступників. Щоб літературна мова була добра, вона повинна бути: правильна, ясна, чиста, багата й милозвучна. 1) Правильною мова буде, коли вона не буде суперечити вимогам граматики своєї літературної мови. Правильність порушується неправильним вживанням слів. Треба заглядати й читати словники. Бувають помилки і проти складні (солецізми). 2) Ясність мови – щоби читач докладно зрозумів усе, що хочемо сказати і щоби розумів саме так, як ми. Ясність залежить від ясности й простоти нашого думання і граматичної будови наших речень – словолоаду. 3) Чистота мови. Чистоті літературної мови заважає неправильне вживання архаїзмів, локалізмів, варваризмів, невдалих неологізмів та вульгаризмів. 4) Богатство мови – в богатстві словника, а також в богатстві форм, особливо складних; щоби словник наш багатий був на небуденні слова, а то й новотвори. Фразеологія має бути чиста й багата. Не треба вживати ялових слів (слів без змісту). 5) Милозвучність мови – щоби мова була приємна для слухача, правильна була вимова, наголос, треба уникати повторених слів. Дбати про розвій своєї літературної мови є обов'язком кожного свідомого громадянина. (Ів. Огієнко). [55]

Робінзонада – література, що наслідуює знамениту книгу – повість Даниеля Дефо (1659-1731) – "Робінзон Крузо". В нас такими є "Чмелик" – твір Василя Старого-Короліва та "Син України" – В. Златопольця. Повість "Робінзон Крузо" має світову славу. Це книжка, по Біблії, найбільш читана й розповсюджена в цілому світі. Вона перекладена майже на всі мови світу і діалекти. Вийшло кілька її видань і українською мовою.

"Робінзон Крузо" – хто ж він був, той славний Робінзон Крузо? Його біографія та характеристика подав було "Центурі Магазін". Робінзон в дійсності називався Олександр Селькірк. Народився він в Шкотії, в 1676 р., в селі Лярго. Його батьки: батько був ремісником, виробником шкіри та шевцем. З молодих років син мав схильність до сварок та

авантюр, так що одного дня хотів навіть вбити свого брата. Доростком заангажувався до праці на маленькому кораблі та подорожував впродовж 5 років морями, але без авантюр і пригод. Але вже в 1703 р. він ангажується, як старшина, на більший корабель. На цьому ж кораблі він цілий час сперечався та висварювався зі своїм капітаном на ім'я Дамп'єр, якому одного дня увірвався терпець і він залишив Селькірка на острові Жуан-Фернандес. Минуло п'ять років, як знову одного дня кораблі під командою Дамп'єра, що тоді воював проти гішпанців, зауважили на цьому маленькому острові вогонь. Старшина одного корабля фльоти Дамп'єра вислав туди човна, який за кілька годин повернувся до корабля з оброслим, убраним в козячу шкіру, чоловіком. І цей чоловік почав оповідати свою історію, яку ми знаємо, з деякими додатками, з книжки "Робінзон Крузо". Тими оповіданнями скористався автор книжки Д. Дефо. Книжка вперше видана перед 1711 роком.

Розвідка – наукова дослідча праця, напр., розвідка Ів. Франка про старовинний роман "Варлаам і Йосаф" (1897) в давньому українському письменстві, що перевищила розвідки москвовських учених на цю тему. Як також розвідка Бориса Навроцького "Гайдамаки" Т. Шевченка (окреме видання), розвідка Мих. Возняка – "Шевченків Алкид і його мати" ("Шевченко", річник другий. 1930) і т. п.

Розв'язка – це частина твору, що наступає після кульмінації його. Тут письменник показує, що трапилось з дієвими особами внаслідок розвитку всієї дії.

Розмай – епітет лісу. В баладі Ст. Руданського – "Розмай" – це отруйне зілля, від якого вмер герой балади Гордій.

Розрядка, розбивка, шпаціювання, розстрілення – це побільшення відступів між літерами при допомозі шпації, для відзначення слова. Вживають цього засобу тільки для невеликої кількості слів, що стоять поруч. Довгі тексти, набрані в розрядку, мають поганий вигляд та їх важко читати. [5]

Розмір вірша – число і порядок чергування ударних і безударних складів в стопах силябо-тонічного вірша. Розмір вірша дістає свою назву від назви стопи.

Роля (фр.) – частина п'єси, що її виконує один актор; значіння людини в якійсь ділянці; поведінка. [*]

Роман (фр.) – від старо-французького romans – твір; первісно народний епічний твір; від XII ст. – твір довший від оповідання, що змальовує широко пригоди героя, його характер, його середовище, напр., інколи романом називають повість із романічним (любовним) сюжетом. "Роман, – каже Франсуа Моріак (1885) нобелівський лавреат (1952), – це дзеркало, яке, проходжуючись, проносимо по битому шляху..." Романи бувають: лицарські, авантурницькі, утопійні, фантастичні, історичні, роман-хроніка, соціальні, психологічні, автобіографічні, сатиричні, побутові і т. д. З наших письменників до цього жанру звертались: Іван Нечуй-Левицький – "Чорні хмари" та "Над Чорним морем"; Панас Мирний – "Хіба ревуть воли, як ясла повні" (Пропаша сила), "По-вія"; Ів. Франко – "Перехресні стежки"; О. Кобилянська – "Через клад-ку", "В неділю рано зілля копала", "Апостол черні"; Микола Чернявський – "Весняна повідь", "Варвари"; Гнат Хоткевич – "Богдан Хмель-ницький"; Володимир Винниченко – "По свій", "Записки Крилатого Мефістофеля", "Божки", "Соняшна машина". В підсоветській українській літературі чимало авторів звертались до роману, напр., Іван Ле – роман "Міжгірря"; Б. Гжицький – "Чорне озеро"; М. Йогансен – "Подорож доктора Леонардо", А. Головка – "Бур'ян"; М. Васильченко – "Катаклізм"; М. Івченко – "Робітні сили"; В. Підмогильний – "Місто";

Г. Шкурупій – "Золоті лисенята"; О. Досвітний – "Кварцит"; Зинаїда Тулуб – "Людолови" (з часів гетьмана Сагайдачного); Петро Панч – "Запорожці"; І. Сенченко – "Його покоління"; Ю. Яновський – "Вершники". На еміграції: Улас Самчук – "Волинь" – роман-хроніка, "Гори говорять", "Ost"; В. Домонтович – "Доктор Серафікус"; Ю. Косач – "Еней і життя інших"; Д. Гуменна – "Діти чумацького шляху" та інші.

Романіст – знавець і дослідник романських мов та літератур; мов, що виникли з народньої латинської мови, французької, гішпанської, провансальської, італійської, португальської, румунської; письменник, що в своїй творчості звертається до великих форм – повісти та роману. [*]

Романс (фр.) – французька сентиментально-любовна пісня (в протилежності до жартівливої – *chanson*). В Московщині романсом називали сальонові сентиментальні пісні; в літературі: спочатку літературно-епічна віршована п'єса, що малює якусь подію; тепер – вірш, покладений на музику. В нас писали романси – Ст. Руданський – "Чорний кольор"; Цезар Білиловський – "Дай же пожить..."; Олесь (яка поезія Олесь не є прихованим або явним романсом? М.З.) та інші. [*]

Романсеро (гішп.) – збірка гішпанських поем у строфах 8-силлябічним віршем; невеличка поема, тема: геройські та зворушливі події. [*]

Романтизм (фр.) – напрямок в європейській літературі, що оформився як літературна школа в початку XIX ст. в Німеччині, потім у Франції, Англії та інших країнах. Романтизм характеризується ідеалізацією минулого (головним чином середньовіччя), відірваністю від дійсності та індивідуалізмом. Представниками романтизму були: Фрідріх Коваліс (1772-1802), Людвіг Тік (1773-1853), брати Август та Вільгем Шлегель (1767-1845), теоретик романтизму Фрідріх Шлегель (1772-1845), Генріх Гейне (1797-1856), Фрідріх Шіллер (1759-1805) – в Німеччині; Франсуа Рене Шатобріан (1768-1848), Віктор Гюго (1802-1857), Альфред Мюссе (1810-1885) та інші, як лірик – Альфонс де Лямартін (1790-1869) у Франції; Вальтер Скот (1771-1832), лорд Джордж Гордон Байрон (1788-1824), Шеллі (1792-1821), Кольрідж Самуель Тайлор (1772-1834) в Англії. Це літературний напрямок початку XIX ст., що виступає проти прийнятих форм ложноклясицизму та сентименталізму; головні риси його: перевага особливої вражливості та уяви над розумом, індивідуалізм та поворот до народних джерел поезії, до середньовіччя та екзотики, протиставлення ліричного елемента епіці. Представниками романтизму в українській літературі були: Левко Боровиковський, Андрій Метлинський, Микола Костомаров, Тарас Шевченко (на початках своєї творчості) і "спізнений романтик" Яків Шоголів (див. А. Шамрай – "Харківська школа романтиків", X, 3 томи). Романтизмові властиві: мрійливість, байковість, привабливість та заглибленість. [*]

Романтика – те, що має ознаки романтичної уяви, мрійливості.

Ромейська мова – новогрецька.

Рондель (фр.) – поема на три строфи: перші дві – на 4 рядки, третя – на 6 рядків; два рядки першої строфи повторені в двох останніх – другої та третьої строфах. У нас писав у тій формі П. Тичина у збірці "Плуг". З молодих поетів – Олекса Веретенченко: "Рондель" –

– "Я бачив соняшне проміння
твого небесного чола,
і пахло подихом тепла
тонке розмаїє одіння.
Завжди, як радуга весіння,

до мене добра ти була, –
Я бачив соняшне проміння
твого небесного чола.

Зринає чорне вечоріння,
над містом спаленим імла
димами обрій сповила,
та бачу я очей зоріння,
твого чола ясне проміння."

Рондо (фр.) – поема на дві строфи: перша на 9 рядків, друга на 6; уся вона має тільки дві рими; перша і друга строфа кінчається початковими словами поеми. У нас писали рондо – Л. Українка, М. Рильський, Аркадій Казка та інші. Рондо Аркадія Казки:

– "Де захват мій бурхливий, наче море?
Де перша ніжність, перше з щастям горе?
Минуло все. Розвіялось – мов сон...
І хоч зривався з уст тоді прокльон,
Але життя знов вабило просторе.
На герць я закликав: – "Гей, хто поборе?!" –
Не знаючи, що єсть життя закон,
Що й дужого закутає в полон...
Де захват мій?...
І ти згасаєш вже, кохання Зоре? –
Та як же віл мій в темряві розоре
Належного мені лану розгон...
Де сонце мрій, – життя мого вогонь?
Та ще про що питаєш серце хворе:
Де захват мій?" [11]

Ротатор (лат.) – приладдя, щоби робити копії з документів та рисунків, яке працює при допомозі трафарету, якого роблять на друкарській машинці або рукою спеціальним пером на восковому папері та накладання його на змочений фарбою валок.

Ротаційна машина – друкарський прилад (анг. rotatory – коловоротний, той що обертається), що друкує відразу двусторонньо на довгій паперовій смузі (рулоні), яка проходить між круглим притиском та круглою формою, розрізує, фальцує (складає) і рахує примірники; апарат дає велику продуктивність (до 100000 аркушів на годину), тому нею користуються, головним чином, при друкуванні часописів. Ротації бувають звичайні, ілюстраційні, з постійним форматом та зі змінним, однокольорові, багатокольорові, однорулонні, 2, 4, 6, 8, 12, 15 – рулонні тощо. [5]

Рубай – одна з поширених віршових форм ліричної поезії народів Сходу: четверовірш, в якому римуються друга та четверта стрічка. Часами після римованих слів повторюється ще одне слово – називається редифом.

Рубрика (лат.) – заголовок розділу (абзац) твору, що в давнину писався червоною фарбою; абзац; відділ; підрозділ. [*]

Рудиментарний (лат.) – зачаточний, недорозвинений, щезаючий, остаточний.

Рукопис – праця злагоджена до друку. Перед друком її треба переписати на друкарській машинці з інтервалом між рядками (на два зубці). Беріг чи маргінес з лівої сторони встановлюється розміром у 10 ударів, довжина рядка – 65 ударів, загальна кількість рядків на сторінці – 31. Таким чином легко обраховується об'єм книжки і кількість авторських аркушів. На одній сторінці маємо 2015 друкарських знаків, округло 2000, отже 20 сторінок такого машинопису = одному аркушеві авторському (= 40000 знаків).

Перепишуючи рукопис на машині, не слід робити будь-яких різниць в тексті (не розбивати, не підкреслювати і т. д.). Цю роботу виконує технічний редактор. Найстаршими рукописами у нас що збереглися від найдавніших часів, є "Остромирова Євангелія" (1050-1057 р.р.), "Супрасльська Євангелія" (XI віку), "Ізборники Святослава", князя київського, один – 1073 р. і другий – 1076 р. З багатой літератури XI в. дійшло до нас біля 30 рукописів, а од XII в. – коло 65. (Див.: "Самовидавець"). В архівах ленінградської державної бібліотеки знайдено рукопис невідомого досі твору Миколи Гоголя. Дату написання твору визначають на 1838 р. [5]

Рульон – паперова смуга завдовжки здебільшого 4-6 км. [5]

Руни (фін. пісня) – найстарше знане науці германське письмо, повстало воно з латини, вживалося найбільше в Скандинавії та в Англії; рунічні букви.

Рунічні вірші – двовірші без рими, з однаковою кількістю складів, при чім другий рядок руни – звичайно мало що змінений по зміслу перший рядок двовірша. Руни співають під гру національного Карельського струмента – кантеля. [*]

Рутинна (фр.) – сліпе наслідування старих зразків, установлених порядків; відсталий спосіб думання, консерватизм, побоювання змін.

С

Сага = зага – предання, старо-скандинавська (ісландська та норвезька) і старо-ірландська повістева форма; прозове оповідання, перемішане з окремими віршовими вставками; за змістом – біографія, історична або героїчна повість, роман, казка; в широкому сенсі – сказаніє; зага (нім.) – прозовий народний епос у старо-скандинавській літературі; оповідання про славіні роди Ісландії, про норвезьких королів та про події в сусідніх країнах, між іншим, дуже часто про події старо-української історії. Сага відповідає нашим білінам. [*]

Сальон (фр.) – назва різних політичних та літературно-художніх гутрків, звичайно обмеженого складу, як, напр., славіні свого часу вівторки поета Ст. Малярме; в нас у 80-90 рр. XIX ст. сальон Старицьких, в початку XX ст. – Євгена Чекаленка, тощо; виставка картин та різьби.

Самовидавець – ім'я анонімого автора твору "О початку и причинах войны Хмельницького", де описані події років 1648-1702; рукопис писаний між 1670-1702 рр., знайшов його П. Куліш і автора (мабуть Романа Ракушку) сам назвав "Самовидцем". Про "Самовидця" див. розвідку Мих. Возняка. [21]

Самопереспів – коли письменник, запасшиися життєвим матеріалом замолоду і давши кращі свої твори на початку письменницької кар'єри, немов не намагається його розширяти і тому через 15-18 років, не зважаючи на свій хист, вичерпується і дальшу свою літературну роботу провадить річищем самопереспіву і зрозуміло починає поволі, але невідхильно занепадати. Так, напр., І. Нечуй-Левицький, почавши коло 1868 р., власне закінчився, як письменник на "Старо-світських батюшках і матушках", в першій половині 80-х років. Панас Мирний, розпочавши коло 1870 р., завершує свою літературну діяльність мало не цілковито з роком 1889. [29]

Санскрит (гінд.) – старо-гіндуська літературна мова, що ще сто літ перед Христом була розмовною мовою, нині збереглася, як мова церковних книг, науки та поезії; граматику санскриту написав

італієць Панінні; ознайомлення із санскритом у XVIII ст. дало почин до індоевропейського мовознавства. [*]

Санскритська література або гіндуська література, написана санскритом, починається 3.000 літ перед Хр. з найдавнішої доби санскритської літератури дійшли до нас Веди (святинні книги індусів) й твори, що пояснюють їх (брагмани, сутри, упанішади). Епічна поезія індусів складається головню з двох більших поем Рамаяни та Магабгарати. До неї належать також пурани з IV в. по Хр., що звеличують богів та оповідають про початок та кінець світу і про славних царів. Драма індусів має дуже своєрідну форму, сюжет та дієві особи. Згадку про неї маємо вже в VI в. до Хр. Найбільшим драматургом є Калідаса. Найкращі зразки санскритської літератури є в оповідних творах перемішаних з казками, дотепами та філософськими міркуваннями. Прозова повість із VI в. Дандіна – "Мандри десяти князів" – переходить уже в історію. Лірична поезія починається також від Калідаси. Лірика має свій окремий рід: низку куплетів на тему якогось одного почування. Санскритська література має невичерпане джерело казок, із них найславніший збірник "Панчатантра", (п'ятикнижжя), звірinna епопея, багато разів перероблювана і перекладана на всі мови. У нас з неї багато зачерпнув І. Франко. (див. "Панчатантра"). [*]

Санскритолог (гінд.-гр.) – дослідник і знавець санскритської мови і літератури, як, напр., відомий німецький вчений Франц Боп (Ворр) (1791-1867), що своєю "Критичною Граматикою санскритської мови" звернув філологічні досліді на нові шляхи. [*]

Сардонічний (гр.) – глумливий, лукавий (сміх), ущіпливий, змушений (сміх).

Сарказм (гр.) – дітклива усмішка; особливо різка іронія; злосна, їдка, гостро-ущиплива насмішка; їдкий глум, глузування, напр., в Т. Шевченка – "Кавказ", "Сон", "Царі" та інші, в В. Самійленка – "Ельдорадо", "На печі", "Мрія бюрократа" та інші. З європейських письменників уславився своїм сарказмом Генріх Гейне (1797-1856).

Саркастичний – глумливий, глузливий, повний сарказму, напр., сатири І. Франка, Остапа Вишні, Олеся та інших. [*]

Сартризм = див. Екзистенціалізм.

Сатанізм (жид.) – у літературі XIX ст. напрям, що залюбки підкреслював великий вплив чорта, сатани. [*]

Сатира (гр.) – це літературний твір, головню віршований, в якому автор висміює людські хиби, щоби їх поправити; при тому автор послуговується не тільки дотепом, але й також насміхом, глузуванням, іронією і сарказмом. В сатири автор хоче через висміювання відовчити людей від поганих звичок. Через те сатира належить до дидактичної літератури. Сатира зародилась у римських авторів під впливом греків, видатніший сатирик – Петроній, автор побутового роману "Сатирикон", з якого збереглися де-які останки, а саме – "Бенкет Тримальхіона". Сатиричне зображення життя може бути в більшій чи меншій мірі в різних творах, і часто таких, до яких назва "сатира" не прикладається. Так в "Енеїда" Котляревського, де показано сатирично пекло, прийом послів Латином, підготовка латинян до війни; в творі П. Гулака-Артемівського – "Пан та собака". Сатиричні твори дали Т. Шевченко: "Кавказ", "Сон", "Царі" тощо; І. Франко: поема "Ботокуди", "Ужас на Русі", "Хлібороб", "Меморандум бодряків", "Свинська конституція", "Оси". О. Олесь – "Перезва" та "Вилітали орли". В літературі нових часів: Кость Буревій, Остап Вишня, Вухналь та інші. Відомі сатиричні твори французького письменника Франсуа Рабле (XVI в.), англійського

письменника Джонатана Свіфта (XVIII в.), що описували феодальний стрій, духівництво, пануючі кляси. Сатири-вірші писали древне-римські поети Горацій, Ювенал. В тяжкі підцензурні часи, коли в нотах текст пісеньки – "Дощик, дощик капає дрібненько..." треба було підписувати французькою мовою, з'явилась сатира-меню на вечері Шевченкових роковин (1882 р.): "Двадцять перші Тарасові роковини. Водка і закуска: Горілка од "Насті Горової" (Дума про Андибера). Оковита, що пив Перебендя (Т. Шевченко). "Содѣйствующій" спотикач з Охотного ряду; "Самобитні" раки, що повзуть "назад", "домой" – у московское болото; "Потрясающее основи" жолудка свиняче сало; "Дозволеная цензурою" тарань, сухі чабаки, "хлопомани" замість "средостѣнія" та ще дещо з "общепринятим правописанієм". Козацький обід. 1. "Украинофильський борщ" та "сепаратистическая" каша. 2. "Возсоединенная" осетрина з хрінном замість конституції. 3. Баранина, що їли "Гайдамаки" Тарасові, до неї солоні огірки і другі "независящія обстоятельство". 4. Горох при дорозі од "Солопія та Хиврі" (твір Гулака-Артемовського, Х., 1819). 5. Кисіль – не Адам Кисіль та й не Софія Марковна Кисіль (дружина М. І. Костомарова), а крем або що. "Ласощів – часнику та цибулі" не буде, бо батько Микола (М. Костомаров) цибулі не вживає. Об'язательно – "матері його сто копанок чортів" – після обіда полоскати зуби, в кого є "банею пакибытія", (московська реакція кликала "назад", щоб очиститись од гнилого Заходу "банею пакибытія"). Річей не говорить, а мовчат, бо "благоденствуем". (О. Лотоцький. Сторінки минулого. Ч. II, ст.15).

Сатурнійський вірш – старо-італійський народний вірш, уживаний у римській літературі перед дактилічним гекзаметром, від Лівія Андроніка, першого римського поета (240 р. до Хр.), який перекладав для шкільних потреб Гомерову "Одисею" на латинську мову саме цим віршом – до Невія (270-201 р. до Хр.). [*]

Світогляд – або погляд людини на світ, світорозуміння, зрозуміння всього, що навколо неї діється. Не на всіх стадіях свого розвитку людина мала однаковий світогляд. На первісній стадії – то було примітивне світорозуміння, яке спиралось на переконання, що все, що ми спостерігаємо нашими змислами, – згідне з дійсністю. Тобто світ є таким, яким ми його спостерігаємо і розуміємо. Коли ж людина дійшла до вищого стану розумового розвитку, коли вона навчилася використовувати науку, тоді поступово витворився науковий світогляд, що стоїть на ґрунті матеріялістичного розуміння явищ природи: тобто, що все в природі відбувається по певних законах, механічно, автоматично, бездумно. Але крім наукового світогляду існує ще й релігійний чи ідеалістичний світогляд, що визнає духову основу світу, як найвищу розумну Силу, вищий Розум, як Первооснову всесвіту.

Сезам – чарівне слово в арабських казках ("Тисяча й одна ніч").

Секографія (лат.) – письмо для сліпих. [57]

Секстина (лат.) – строфа з шести віршів. Складається вона з п'яти, або шести-стопового ямбу. Складна секстина – шість строф по шести віршів: кінцеві слова кожного рядка першої строфи повинні повторюватися так, щоби були останніми словами кожної з дальших строф. У нас складну сектину з двома римами дав Михайло Жук. [*]

Секстон (гр.) – шостискладовий розмір грецької поезії. В українській поезії ним ще ніхто не пробував писати. Зі зразків бачимо, що чим довші розміри, то й слова мусять бути довші. Напр.: – "В соняшниках розцвірінькалися горобці"...

(- - - - - / - - - - - / - - - / - - - - -).

Теоретично можливий навіть 10-складовий розмір, але він входив би вже в ділянку калямбуру і стояв би вже поза межами ритмічного віршування. [11]

Семасіологія (гр.) – наука про значіння слів, те ж що й семантика. Семасіологія вивчає значіння слів і їх частин. Семасіологія ширша наука за лексикологію. [18]

Семитологія – сукупність знання про семитські мови. [*]

Сенарій = Александрін.

Сенс (лат.) – внутрішній зміст; думка, що криється під означеним словом, або матеріальним буттям.

Сентенція (лат.) – думка, висновок, вислів, що містить в собі якусь правду; коротко висловлений погляд, ядерна приповідка. Напр. у В. Самійленка:

"Хай тільки кожен обробить своє невеличке поле,
І зацвіте вся земля цвітом хорошим, рясним,
Кожний хай працює хоч для рідного тільки народу,
І всі народи будуть щасливі тоді..." [*]

Сентименталізм (фр.) – напрямок у літературі або моралі, що бере за основу почування; прибільшена чутливість, слезливість, зайве розніження. З'явився сентименталізм на переломі XVIII-XIX ст. і перекотився по всій Європі, починаючи з Англії та Німеччини, аж на Україну. Він бо приніс в собі багато нового, свіжого і життєвого в порівнянню з псевдоклясицизмом. Родоначальником сентименталізму в літературі був англійський письменник Стерн Лоуренс (1713-1768). В р. 1758-му він написав твір "Історія доброго кожуха", в 1759 – перший великий твір "Життя і думки Тристана Шенди, джентльмена", якого написав IX розділів до 1767 р. і роману не закінчив. В 1765 році Стерн пускається в свою знамениту "сентиментальну мандрівку, наслідком якої було два томики роману "Сентиментальна подорож по Франції та Італії" – 1768 року. В осередку уваги Стерн кладе переживання "сентиментального мандрівника" – це було новою і подобалось всім. В нас основоположником сентименталізму був, найбільший досі наш псевдоклясик, Іван Котляревський у "Наталці Полтавці", а Квітка "Маруся" була вершком у розвитку цього нового на Україні стилю. В повістях Квітки, – каже дослідник, – не лише сентиментальний сюжет, але й сентиментальна внутрішня мотивація, як і сентиментальні герої. Схема сентиментальної повісті була усталена. Вона така: двоє молодих людей любляться. Їхнє кохання є для них усім. На дорозі їх щастя безконечна кількість перешкод, які з великими зусиллями, з найбільшою посвятою вдається усувати. Закінчення в цій повістевій схемі може бути подвійне: погідне – коли молодцям вдається таки усунути всі перешкоди і стати разом перед престолом, або трагічне – коли одне з них, звичайно, по усуненні всіх перешкод, гине. Перше є в "Наталці Полтавці", а друге в "Марусі" Квітки-Основ'яненка. [59]

Сентиментальний (фр.) – надто чутливий, вражливий, слезливий, схильний до "сердешної сповіді".

Середозвук – звук у середині слова.

Сигнатура – порядкове число (бувають і літери А,В,С,Д), яке ставлять внизу на першій сторінці, разом з "нормою" і на третій сторінці зі зіркою, без "норми", на кожному друкарському аркуші. Сигнатура допомагає палітурникові при комплектуванні аркушів; сигнатурою в друкарстві ще називають рівці на черенках, що полегшують працю складача при ручному наборі. [5]

Силлепс (гр.) – словесна конструкція, де збірний іменник однини (згряя, отара, громада) згоджується з множиною дієслова тому що має

в собі уяву про множини, напр., отара бистроногих серн спинились і п'ють воду з потоку.

Силюета (фр.) – силвета, контурне зображення, виведене одною барвою й в одній площі; окреслення, коротка характеристика. Походить це слово від імени дуже непопулярного міністра фінансів при кінці XVIII ст. у Франції Etienne de Silhouette. Державні фінанси того часу були у важкому занепаді, пан Сілюет вирішив їх поправити через суворі ощадності. Швидко він зробився зненавидженим і навіть погорджуваним усім населенням. Усе мале, дріб'язкове, тісне, скупе, нужденне називано його іменем, мода носити дуже тісно прилягаючі штани – їх глужливо називали "штанами а ля Сілюет". Портрети, на яких було видно тільки загальні обриси голови, чи постаті, називано "портрети а ля Сілюет".[48]

Сияляба (гр.) – склад, в граматиці – частина слова, що вимовляється одним "укладом рота", себто одним висиланням голосу (т. зв. експіративним тиском). Є односкладові і більш складові слова; є склади, що кінчаються голосним і називаються відкритим складом (мати) і приголосним – називаються закритим (бать-ком).

Сиялябичний (гр.) – складений зі складів; сиялябичні вірші, що міряються виключно кількістю складів. Сиялябична система віршування, де поет лічить склади, де вони ними в'язані – така поезія зветься складовою або сиялябичною. Протилежністю їй є система звана метротонічною. – Сиялябична система, під впливом польської мови, держалась в нас до кінця XVIII ст., а ще й у XIX ст. нею користувалися деякі наддніпрянські письменники (А. Метлинський) й багато галичан (М. Шашкевич, А. Могильницький) та ще дехто й в нову добу писав сиялябичним віршем (Б. Лепкий, С. Масляк, С. Чарнецький). Зі сиялябичних віршів в українським письменництві знаний 11-складовий і 13-складовий. Але бувають 8, 10, а то і 12-ти складові вірші, навіть 14-ти складові, напр.: – "Чиста птиця/ голубиця// таков нрав імієт:/ Бude місто/ где не чисто// тамо не почієт...

Символ (гр.) – умовний знак, образ. Поетичний засіб чи т. зв. троп, засіб часто вживаний, особливо в народній творчості. Напр., такі народньо-пісенні символи: голуб, голубка – милий, мила; весілля – війна; шлюб – смерть; молода – могила; сіяння жита, пшениці, жнива – битва, воєнний успіх; хата – могила; яйце – символ народження нового життя під живодайним промінням сонця, символ перемоги життя над небуттям, над смертю, символ воскресіння; далека дорога – умирання, вибирання на той світ, похорони; позаростані стежки, шляхи – довга, а то й вічна розлука; виноградна лоза символізувала не тільки науку Христової Віри, але також і причастія, під обома видами тіла і крови Христових (В. Шербаківський). Ше: зірньока – дівчина, соловій – милий, мутна вода – смуток. Цих народних символів уживали часто народні поети: Т. Шевченко, М. Шашкевич, А. Метлинський, І. Франко і всі ті, що писали в стилі народних пісень. Але й в художніх творах письменників це, може, найбільш уживані засоби поетичної творчості. Вінок з вічно-зеленою барвінку, він є символом першого кохання, шлюбну та їхньої довготривалости, або й вічності. Він є символом дівоцтва... (Див.: В. Шербаківський "Старовинний праукраїнський соціяльний устрій" ЛНВ. кн. 1, 1947, ст. 65). В поета Олесья (1878-1944), поема "Щороку", прихід весни зображений, як символічний прихід волі. Взяти хоча б твори Івана Франка: – "Каменярі" – образ чи символ борців за новий світ; "Наймит" – символ долі українського народу; "Мойсей" – образ народнього провідника та його долі. В неоклясиків – М. Зерова та Ю. Клена в їх сонетах – антична Ітака – символ покинутої України: – "Пам'ятай:

в'ється дим кучерявий з-над хат/ і червоні гойдаються маки/ там, де рідна на тебе чекає Ітака/ і занедбаний твій маєстат" (Ю. Клен "Одиссея"). В римських катакомбах досить часто можна бачити малюнок риби. Грецьку її назву – іхтіс (ἰχθύς) – вживано як скорочення слів – "Ісус Христос, Син Божий Спаситель". Бувши переслідуваними поганями, перші християни пізнавали своїх братів по знаку риби. [3, 37]

Символізм – напрямок в літературі й мистецтві, що повстав, як протест проти натуралізму в кінці XIX ст. у Франції, потім в Росії і на Україні, особливо після революції 1905 р. Для символізму речі суть лише знаки, символи захованих в них "глибинних змістів", які поет відгадує та змальовує. У Франції символізм повстав вже між роками 1885-1895 і протиставив себе "парнасцям", він силкувався передати психічні стани символічними натяками. Представниками символізму у Франції були: Ст. Маллярме – засновник і корифей теоретичної школи символізму (1842-1898), Поль Верлен (1844-1896), Жан Артур Рембо (1854-1891), бельгійець Моріс Метерлінк (1862-1949). В Німеччині: Райнер Марія Рільке, Стефан Георге, Гуго фон Гофмосталь, та інші. У нас до цієї школи належать: Олесь, Гр. Чупринка, М. Вороний, Микола Філянський – зі старших і молодші: Дмитро Загул, Павло Тичина, Яків Савченко, Вол. Кобилянський, О. Слісаренко, М. Терещенко, Вол. Ярошенко, Юрій Мережко. Старших символістів ще називають модерністами та декадентами.

Символіка (гр.) – виявлення ідей, тьмак або почуттів при допомозі умовних знаків (символів); сокупність символів.

Символічний (гр.) – образований, той, що при допомозі зовнішніх знаків передає абстрактне поняття, яке має притаєний зміст. [*]

Сімпола – стилістична фігура, в якій дві частини фрази мають подібні початок і закінчення.

Синекдоха (гр.) – один з тропів, один з видів метонімії; риторична фігура, якою означаємо цілість при допомозі частини. Синекдоха – це заміна одної назви замість другої на основі взаємовідношення частини до цілості. Напр., "Т. Шевченко народився під солом'яною стріхою" (замість у сільській хаті), – "Цур тобі, мерзенний каламарю!" ("Сон" Т. Шевченка), "Ворога не пустили й на поріг" (тобто в хату), "Там працювало багато рук" (людей). Типи (випадки) синекдохи: а) назва частини замість цілого (pars, pro toto); б) вид замість роду, кляси, громади (там вже побував большевик!); в) одиниця замість множини (ворог зруйнував країну – замість вороги); г) означена величина замість неозначеної ("сто раз вам дякую" – замість багато); г) прикметник замість іменника ("Встане червоне знов ніби з раю" – замість сонце); д) збірні іменники замість множини (козацтво – козаки, людство – люди, молодь – молоді люди). Відміни синекдохи: гіпербола, алюзія, літота. В загальному синекдоха базується на тому, що ми в даному моменті звертаємо більшу увагу на якусь частину, а не на цілість. Синекдоха буває також коли перехрещуються відповідні поняття, напр.: старослов. "гость" = чужинець, заїжджа людина, перехрещено з сучасним українським гість. [18, *]

Синкопа (гр.) – у граматиці: приглушення звуку або складу в середині слова, напр., "один – 'дного; зв'язок між нотами. [*]

Синкретизм (гр.) – сполука всіх родів мистецтва на початках його історії, тобто коли танець, спів та музика існували в поєднанні, нероздільно; сполука в одно ціле різних напрямків – філософських, релігійних, політичних тощо. [*]

Синолог (лат. Sina – Китай + гр.) – дослідник китайської мови та літератури.

Синонім (гр.) – в граматиці: слово, що має однакове або подібне значіння при іншому звучанні, напр.: ліс – бір – діброва, гулянка – прохід, отець – батько – тато – пеня. В творах Т. Шевченка: кляла – проклинала, ("Лілея"), рано – вранці ("Пустка"), хата – оселя – хижа, щастя – доля, талан – доля, стеблина – билина, журба – горе. Синонім є протилежною омоніма. Синоніми – цебо слова подібного значіння, які різняться між собою тільки малими відтінками: іти, швендяти, нишпорити, простувати, задкувати, сковигати, цибати, волочитись, плестись, бігти, гнати, дреботіти, тупцяти, податись, чимчикувати, шкандебати і т. п. (проф. І. Огієнко "Ознаки доброї літературної мови". "Віра і культура", ч. 1, 1956 р., ст. 22).

Синтакс (гр.) – складова частина граматики, що вивчає речення, зв'язок слів у реченні та зв'язок між реченнями. Або: синтакс вивчає закони словосполучення і речень. Морфологія вкупі з синтаксою складають поняття "граматика". Першим дослідником української синтакси є проф. Євген Тимченко, що опрацював всю українську синтаксу. Понад тридцять розділів синтакси досліджені ним на матеріалі народної і літературної мови. [97]

Синтаксима (гр.) – третя кляса Могиллянської Академії.

Синтактичні фігури – поетичні фігури, де так, чи інакше подаються синтактичні норми задля поетичної виразності, яскравості, сили вражіння. Сюди належать: паралелізми, інверсії, хіязми, асиндети і полісиндети, парентези, еліпси, ярма тощо.

Синтеза (гр.) – сполука, з'єднання двох або більше складників в одну однородну цілість; наука про сполуку мотивів у музичне речення та періоди. [48, *]

Синхронізм (гр.) – одночасність подій, сучасність. Кожна з наук про мову може бути синхронна або діяхронна. Якщо ми описуємо стан мови в який-небудь один відтинок часу, то це вивчення синхронне. Якщо простежуємо, як мова змінюється і розвивається протягом якогось часу, то ми підходимо діяхронно або історично. [*]

Ситуація (лат.) – загальне положення, стан даної справи. [*]

Сициліяна – восьмирядкова строфа, де дві рими ідуть через усі 8 рядків: {abababab}

Синопис (гр.) – список збірника; збірник статей про яке-небудь питання. "Синопис (перегляд) или краткое собрание отъ различныхъ лѣтописцевъ" (К. 1674) – архимандрита печерського монастиря Інокентія Гізеля (+1683); ця книга є спробою підручника історії і видержала багато перевидань на Україні і в Росії. [21]

Сірвента (фр.) – рід лицарського твору у Франції, як також – "Chansons de gest".

Сказон = хоріямб – кулявий ямб. (Див. Гіппонакт). [75]

Скальд – народний співець в скандинавських народів. Скальди складали в VIII-X в. пісні про бої і походи вождів норманських племен, вікінгів – середньовікових воїнів-купців. Пізніше, в XII-XV вв. скальдами називали придворних поетів, що складали послання та пісеньки, що оспівували походи рицарів, їх "дам серця" і т. п.

Скальди – скандинавські народні поети співці IX-XIII століть. [48]

Скандувати (лат.) – читати з наголосом на стопи; читати вірш, зазначаючи довгі і короткі його склади; так виголошувати вірш, щоби ясно і виразно звучав кожний склад: – "Го-р'ять вог-ні у да-ле-ні..."; промовляти вірш, сильно зазначаючи його наголосом – рубати. В дійсності ми віршів ніколи так не виголошуємо, але скандування

дозволяє нам розкласти вірш на елементи і тим пізнати його будову. [12, *]

Скетч (анг.) – короткий театральний твір, жартівливого або сатиричного характеру, побудований на несподіваних, забавних положеннях.

Склад (гр. – силаба) – частина слова, що вимовляється одним укладом рота, себто одним висиланням голосу. Склади бувають: двоскладові – хорей (трохей), ямб; троскладові – дактиль, амфібрах, анапест та багатоскладові.

Складня = синтакса – частина граматики, що займається функцією слова або його форм у реченні; наука про речення. [*]

Склóграф (лат.) – прилад для копіювання рукописів, тощо.

Сколії (гр.) – застольні бенкетні пісні, співані в супроводі ліри на перемену поодинокими учасниками бенкетів. Спершу були це народні пісні, опісля сколії стали літературним жанром. Сколії творили грецькі поети: Алкей, Анакреонт, Піндар, Теогнід. [*]

Скоморохи – співаки і музиканти на княжих дворах у давній Україні, а також народні мандрівні співаки. [48]

Скоромовка – народні жартовливі пісеньки та речення, які треба вимовляти якнайскорше, майже без передишки, напр., – "Сюди хіп, туди хіп, – за смітячко дев'ять кіп, а десята кіпка, що вимела тітка" (Грінч, III. 493); "Ходить піп коло кіп, лічить копи по три снопи: одна копа-копаком, друга копа-копаком, третя копа-копаком..." і т. д.; "ой, дуб, дуба-дуба, дівчино, моя люба..."

Скоротний вірш – одна з форм барокової поетичної творчості українських письменників, як, напр., вірш І. Величковського "З Богом" (див. "Куншттовні вірші").

Скоропис – українське стародавнє письмо у відміну від друкованих літер – кирилиці; скоропис уживали письменні люди в листуванні і взагалі взамін друкованого письма... – "Затряслись у старця руки:/ на письмі слова знайомі,/ український той скоропис/ і знайома печать.../ (І. Франко "Іван Вишенський").

Скрипт (лат.) – письмо, рукопис, посвідка, зобов'язання. [*]

Славістика (лат.) – наука про слов'янство, себто слов'янські народи: Білоруси, Болгари, Кашуби, Лужицькі Серби, Москвини, Поляки, Серби, Словаки, Словінці, Українці, Чехи і Хорвати. Слов'янських мов рахують 9 (Йосип Добровський, П. Шафарик – 6, Ізм. Срезневський, Фр. Міклошіч, Т. Флорінський (не визнавав українців і білорусів), Л. Нідерле (7), В. Ягіч, А. Шахматов. Слов'ян на світі (за Л. Нідерле, р. 1910) є 156-157 мільйонів. В обсяг славістики входить вивчення життя, історії, культури, мови, етнографії, археології, права, релігії і т. д. Славістика почалась спорадично в XVII ст. (так Крижанич – з походження хорват, був гарячим панславистом і покладав великі надії на московського царя, як голову великої слов'янської держави; але вже 1661 р. він попадає на Сибір за свої сміливі мрії й проекти) і систематично лише з початком XIX ст. [21]

Сленг (анг. – slang) – вульгаризм, жаргон, аргю.

Словесність – за давня назва усної або писемної творчості. Усну народну творчість називають народною словесністю; теорію літератури, літературознавство – теорією словесності.

Словесна інструментація – див. гомеофонія.

Словник = збірослов (Номис у передмові до "Українські приказки"). Перший церковно-слов'янський український словник (Лексисъ сырѣчь реченія вкратцѣ събранны и изъ словенскаго языка, на простый рускій діалектъ истолкованы) був виданий у Вильні р. 1596-му "дидакалом"

Зизанієм – Лаврентієм Тустановським. Виданий М. Возняком (Зап. НТШ. 1911, т. II і перевиданий фотодруком Яр. Рудницьким 1946. (1596-1946)). Автором першого українського народнього словника був ієромонах Памва Беринда, що в Києві р. 1627-го видав "Лексіконъ славеноросский и имень Тлькованіе...", над яким він працював дванадцять літ. Третій словник – "Синонима славеноросская" – зостався в рукописі і опублікований був лише в 1888 року Павлом Житецьким. Від того часу аж до кінця XIX ст. було чимало спроб зладити та видати словники української мови окремими людьми, так, напр.: Ол. Афанасієвим-Чужбинським (1855), М. Закревським (1861), К. Шейковським (1862 і 1884 і 1886), Ф. Піскуновим (1873), Мих. Левченком (1874), Євг. Желеховським (1886) та С. Недільським (Л., 1886); в р. 1893 почав з'являтися і в р. 1898 закінчений був у Львові 4 томовий "Словарь російсько-український", складений М. Уманцем (псевдо Михайла Комарова) і А. Спілкою, тобто і співробітниками. Одночасно в 1897-1899 рр. з'явився в Києві 2-х томовий "Русско-Малоросійській словарь" – Євгена Тимченка (перевиданий в наші часи ним в співпраці його з такими мовознавцями, як В. Ганцов, Гр. Голоскевич, Марія Грінченкова, І. Калинович та інші). І нарешті, початок нового століття приносить нам – "Словарь украинского языка собранный редакцией журнала "Кіевская Старина", під редакцією Бориса Грінченка, виданий в Києві 1909 р. Це праця великої кількості людей, що розпочалася ще П. Кулішем і продовжена від р. 1864-го в Києві старшими громадянами і молоддю студентською, т. зв. словарниками. Праця ця російською Академією Наук пошанована другою премією М. Костомарова. Словар цей містить біля 80.000 слів народньої мови та старої книжної мови, зібраних проф. Є. Тимченком. До кожного слова подано синонім в російській мові та густо прикладів в українському письменстві та усному матеріалі. (Всеукраїнська Академія наук (ВУАН) в Києві (1937) працювала над поновним виданням "Словника української мови", але та справа не закінченою зосталась і досі). (Див. Лексикологія і Лексикографія). Академічний словник, що його повною назвою було Російсько-український словник Української Академії Наук. Він лишився недовершеним: вийшли томи I (А – Ж), II (З – Н, у трьох випусках), III (О – П у двох випусках), IV том готовий до друку не побачив світу у зв'язку з розгромом Академії Наук на початках 30-х років. Офіційним головним редактором Академічного словника були А. Кримський та С. Єфремов при співробітництві Комісії складання словника живої української мови, а керівником цієї Комісії став Всеволод Михайлович Ганцов (Гр. Голоскевич, Марія Грінченкова, Андрій Ніковський). (Див. Юрій Шерех: Всеволод Ганцов, ст. 9, УВАН. Серія "Українські вчені". Ч. 15. Вінніпег. 1954).

Англійська, напр., мова має понад 400.000 слів-понять. Оксфордський глумачний словник англійської мови має 20 томів, але людина середньої культури користується лише 2-3.000 слів. Словник В. Шекспіра має понад 20.000 слів. Словник Т. Шевченка досі не зложений, але сягає також майже 15.000 слів. [15, 16]

Слово – в українській мові це не просто звук або група звуків, що має певне значіння і може бути вжита самостійно. Це група звуків, що виступає в кількох формах, відмінюючися відповідно до законів мови, і вона має не одне значення, а певну суму значень, прямих і переносних, зв'язаних одначе між собою єдністю поняття. (16) "Слово" – так називали в давнину промову з якогось визначного приводу або оповідання про якусь визначну подію, особу тощо. Отже, слово – це звук або група звуків, себто фонема, що реперезентує, означає якусь ідею, поняття, має якість значіння; видавництво "Слово", засноване Г.

Голоскевичем та Титаренком в Києві, що видало серію поетичних збірок т. зв. "неоклясиків" та інші праці, напр., Ів. Франка В. І. "Смерть Каїна", М. Зерова "Нове українське письменство" (1924), "До джерел" (1926), новелі Георга Гайма та інше.

Американський юморист Марк Твен оповідає: – "В одній німецькій газеті я сам читав таку цікаву історію: "Готтентоти (по нім. "готтентотен"), як відомо в пустинях доглять кенгуру (по нім. "бейтелратте" – "сумчата криса"), вони звичайно садять їх у клітки ("коттер"), що мають рішатчаті кришки ("латтенгіттер") для охорони від непогоди ("веттер"). Все це разом по-німецьки має назву: ("Готтентотенлаттенгіттерветтеркоттербейтелратте" = (Hottentotendlattengitterwetterkottterbeutelratte). Одного разу в тій місцевості, в городі Шраттертроттел було піймано негідника, що вбив готтентотку, мати двох дітей. Вбита жінка потім була названа "готтентотенмуттер", а її убійця –

"шраттертроттелготтетотенмуттератентетер" = (Schratertrottelhotentotenmutteratentaeter). Убійцю піймали і посадили в одну з кліток для кенгуру. Він втік, але знову був пійманим. Щасливий негр-мисливець скоро з'явився до старшин племені і доніс: – Я піймав того... Бойтельратте. Кенгуру. хвилюючись, вигукнув він.

– Кенгуру? Якого? – гнівно запитав схвильований начальник.

– Як якого? Отого самого.

Готтентотенлаттенгіттерветтеркоттербейтелратте.

– Ясніше! Таких бо в нас багато. Не розумію, чого бо ти так радієш?

– Ах, ти, нещастя яке! – обурився негр, і положив на землю лук і стріли, набрав в легені повітря: випалив

– Я піймав Шраттертроттелготтетотенмуттератентатер! Ось кого!

Тоді начальник підскочив, наче викинений пружиною:

– Так чому ж ти мені зразу не сказав цього так коротко і ясно, як оце тепер?!..."

Слово індійського племені "пают", яке мовознавці вважають дещо довговатим навіть і для цієї мови:

"Вітокучумпункурючаніюгвівантумю".

Слово мови індіців племені майсь (центральна Америка): "наші іскуснейшие зеркальных дел мастера" –

"Рукпахнухтокепенаувутштутшухкуокамехшаемниниумунноок".

В "Войне и мире" Льва Толстого старий князь Волконський, глузуючи з "бездарного австрійського воєнного совета" (по німецьки: "Гофкрігсрат", від слів: "гоф" – двір, "кріг" – війна, "рат" – совет, називає його "Гофкрігсвурстшнапсратом". Кожний німець догадається, що воно складається з слів "гоф крігс вурст шнапс рат" – придворний-воєнно-колбасно-водочний совет". Один радянський мовознавець в своїй книжці про мову згадує німецьку напись, яку він читав на дверях одної з кімнат якогось вченого кльоба:

"Центральвиссеншафтліхгелертерменшенлебенсбедингунгенфербесерунгсаусшустреферпунктзіммер", – кімната комісії по поліпшенню життя вчених.

"Слово о полку Ігоря" – героїчна поема із старо-князівської доби, найстарша пам'ятка українського письменства. Треба думати, якийсь лицар дружинник князя Ігоря Святославича оспівує в ній похід українських князів на половців в 1185 р.; бій, що закінчився поразкою українських князів, полон Ігоря Святославича та його утечу з полону. Дорогоцінна пам'ятка "Слово о полку Ігоревім" найшлася далеко на півночі, в Московщині, в збірнику ігумена бідньогого монастиря. Збірник був брудний, обшарпаний, а "Слово о полку Ігоревім" в кінці того збірника й зовсім було знищене, що й розібратися в ньому трудно

було. Сам хазяїн не знав, що то за річ приліплено було до збірника і яка її ціна. Перші видавці в Москві і Петербурзі слабо розбиралися в висловах, зворотах нашої давнини, і при затраті оригіналу в пожежі, в багатьох місцях "Слово..." залишилось таємницею назавжди, бо видавці не все розшифрували. (Проф. С. Гаєвський – "На послугах у сусідів. З пам'яток XV століття. "Орлик", ч. 3, 1948). Відкрив цей твір 1795 р. московський бібліограф Мусін-Пушкін в рукописному збірнику з XVI ст. Року 1812 рукопис згорів під час пожежі Москви і залишився тільки відпис, злагоджений для московської цариці Катерини II. Написано його в церковно-слов'янській мові (зразок мови – "Тогда по русской земли рѣдко ратаевѣ никахуть, нъ часто врани граяхуть, трупяи собѣ дѣляе; а галици свою рѣчь говоряхуть, хотячи полетѣти на уедіе." – "Ничить трава жалощами, а древо съ туюю к земли преклонилося" – "Уже бо бѣды его пасеть птицъ по дубію... лисици брешуть на чръленья щиты".) Це високо-художній твір, перейнятий глибоким поетичним почуттям, повний прекрасних образів і картин. Це справжні гордощі нашого давнього письменства. "Слову..." присвячена велика наукова література на різних мовах рівнож і переложено його на всі слов'янські і багато європейських мов.

Хто був автором "Слова..." одної думки нема. На думку, напр., проф. М. Шарлеманя ним міг бути тільки сам Ігор Святославович, князь Новгород-Сіверський, як безпосередній свідок тих подій. На українську мову "Слово..." переклали: Т. Шевченко, (уривки), Мих. Максимович, П. Мирний, В. Шурат, Юрій Фелькович, Степан Руданський, Св. Гординський, Яр. Рудницький, Н. Забіла (1940), Матіїв-Мельник, М. Рильський та інші. На польську мову гарно переклав Б. Лепкий. [21]

Словолитня – установка, яка виготовляє шрифт для ручного набору. Одна словолитня машина виготовляє в день біля 200.000 черенок. Оригіналом для рисунка літер стають численні праці спеціалістів художників-граверів. В нас над шрифтом українським найбільше працювали: Василь Крачевський, Юрій Нарбут, Павло Ковжун та інші. Юрій Нарбут залишив дуже гарні зразки шрифтів, напр., його "Грамота Української Державної Академії Мистецтв в Києві" або "Acta Narbutorum", написані розкішним, ним же утвореним, наче староукраїнським шрифтом. [5]

Снага – здібність, сила.

Солецізми – помилки проти складні (див. "Рідна мова") (І. Огієнко. *Ознаки доброї літературної мови. "Віра і кукьтура", ч.1, 1956, ст.23*)

Соната – просторий музичний твір.

Сонатіна – соната меншого розміру.

Сонет (іт.) – поезія з 14 рядків; дві перші строфи по 4 рядки мають тільки дві рими, дві другі – по 3 рядки, звичайно римовані парами. Остання строфа повинна кінчатися рефлексією. Походження сонету – непевне; приписують його Петрарці Фр. (1304-1374). Сонет є одна з найбільших поширених у нас та і в чужих європейських поезій форма. Серед поетів, що зробили сонет переважною формою своєї творчости в XIX ст., треба назвати італійського поета Джузеппе Джоакімо Беллі, що написав велику поему в дві тисячі сонетів, ще раніше поет Льопе де Вега (1562), що написав 200 сонетів, або французького поета Жозе Марія де Ередія (1842-1905), що усталив для кожного часу сонетовий канон у своїх славетних "Трофеях" (1893 р.), збірникові сонетів, зразкових своєю досконалою формою. Поруч з цим, добре відомо, що найбільші поети світу лишили нам не багато зразків цієї форми. Два десятки сонетів дав Гете, де-кілька їх є в Байрона, три

прекрасних зразки залишив Пушкін, Міцкевич збагатив світову скарбницю двома знаменитими циклями: "Кримські сонети" (1825) та "Сонети еротичні". Але були поети, що не торкалися сонету зовсім. Такими, між іншим, були Шіллер, Шевченко. Найбільшим майстром сонету в XIX ст. є англійський поет Віліям Вордсворд (1770-1850). Він дав кілька збірок, між ними чимало з політичним тлом, відгукуючись на французьку революцію 1848 р. В українській літературі чимало поетів, не завжди вдало, писали сонети, як от: Леся Українка, Микола Вороний, Іван Стешенко, з пізніших – Ст. Чорнецький, Мих. Жук. На ці спроби декого відізвався в 1843 році Ів. Франко, навчаючи українських поетів писати сонети:

– "Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнадцять, – і вже є сонети.

П'ятистоповий ямб, мов з міді литий,
Два – з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі римові сплети, –
Лиш те ім'ям сонета слід хрестити.

Тій формі зміст най буде відповідний.
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розгортаєсь.
Страсть, буря, бій, мов хмара, піднімаєсь:
Мутить блиск, грізно мече, рве окупи, –
Та при кінці сплива в гармонію любови."

З модерних українських письменників великим майстром сонету є Микола Зеров, що дав велику збірку оригінальних та перекладних сонетів під назвою "Сонетарій", "Sonnetarium", "Catalecton"; далі Максим Рильський та інші, майже всі модерні поети. Новатором був тут Микола Бажан. Його чудовий сонет з дактилічними римами: (Коли серця на корені розхитано...) – це щось неповторне з погляду новаторства. (Яр. Славутич). (Див.: В. Чапля – "Сонет в українській поезії" та В. Парський – "Сонет у Лесі Українки". Л. 1945). [65, *]

Софізм – **софістика** (гр.) – недобросовісне "мистецтво", при допомозі ложних доводів, софізмів, відкидає істину або надає силу неправдивим поглядам, думкам; навмисно неправдивий умовивід. [*57]

Спенсера дев'ятирядкова строфа (рими: ababbcbcc), зі складною системою рими і дістала свою назву від імени поета Спенсера (1552-1599). В нас її уживав П. Куліш. [*]

Специфікація книги, зданої до друку, де відмічається: формат паперу, формат книги, формат колонки, шрифт, величина абзаців, величина і рід колон-цифр, норму, спосіб розміщення кліш, уклад колонки, спосіб друку. [5]

Співомовка (єдиною в Ст. Руданського і "Прибаютки" – в Левка Боровиковського) – короткий дотепний народний анекдот, жарг чи сміховинка, в легкій віршовій формі з життя представників якоїсь нації на Україні. Всі вони визначаються бистрим, гнучким дотепом та щирим гумором.

Спіч (анг.) – публична, звичайно застольна, промова з приводу якоїсь урочистости; тост, слово.

Спомини – особлива форма літературних творів, де всі події, особи оцінюються з точки зору автора. В літературі українській цей рід творчості має цінні приклади (див. "Мемуари"), як низка споминів про Т. Шевченка, І. Франка і багатьох інших українських письменників і діячів. З давніших часів чимало дуже цікавих споминів різних осіб

друкувались у періодичних виданнях, як журнал "Кієвская Старина", "Літературно-Науковий Вісник", а в останніх часах у Київських виданнях: "За сто літ", "Україна", "Нова Україна" тощо. З світової літератури, згадаємо хоча б "Спомини про галійську війну" та "Спомини про громадянську війну" – Цезаря Гая Юлія (100-44 р. до Хр.)... Спомини св. Августина, Жан Жака Руссо (1712-1778), знамениті "Dichtung und Wahrheit" (Віршування і правда, 1831) – Й. В. Гете, що затьмили його роман про "Вільгельма Майстера". Екскермана – "Розмови з Гете" (28.11.1831) – 2.3.1831). Також серед наших письменників: М. Драгоманов – "Австро-руські спомини"; Євг. Чикаленко – "Спомини"; Дм. Дорошенко – "Мої спомини", I-III, 1922; Василь Королів-Старий – "Мій некролог. Зі споминів...", "Крак. вісті", 1942; О. Кисілевська "З моїх спогадів про Ольгу Кобилянську", "Крак. вісті", 1942. № 279-82; Ол. Лотоцький – "Сторінки минулого" I-III; Ю. Клен "Спогади про неоклясицизм" і багато інших.

Спондей (гр.) – віршова стопа, складена з двох односкладових слів, як ось – "йшов дощ, він став" і т. п.; спондей – термін античної поезії. В гекзаметрі (– –) стопа подекуди скорочувалась так, що обидва короткі склади (– –) переходили в один довгий. Цю форму і названо спондеєм (– –). Нова поетика прийняла цей термін на визначення стопи, яка має два удари. Спондей вимагає, щоби слово, на яке падає новий удар, було односкладове і тісно зв'язане з першим словом найближчої стопи:

I. – "Ца́р ста́в го́рдо ко́ло трóну
(– – / – – / – – / – –)

II. – "Вста́в де́нь/ над сі́рмі́й/ поля́ми
(– – / – – / – – / – –)

В трискладах спондей на першій стопі (I) і третій (III). [75]

Спудей (лат.) – (в давнину) бурсак, студент. [57]

Станси – строфи, де кожна має закінчену в собі думку; ліричний вірш, що складається зі строф (від 4 до 12 рядків кожна) композиційно закінчених та відокремлених одна від другої; назва походить від італійського слова – stanza, що значить – "припинка", "спокій". В українській літературі дав "Буркутські станси" І. Франко.

Станца (іт.) – строфа, головню у значінню октави – 8 рядків, з яких шість римується по черзі, останні два – парами. [*]

Старогрецькі строфи. Строфи, що появилися в європейським письменстві, перейшли до нас від стародавніх греків і римлян. Тільки де-які грецькі (й римські) строфи (Алкая, Асклепіяда, Сапфо й т.п.) не прийнялися у нас, бо не відповідають духові української поезії. Та проте українські письменники деколи користуються і ними, перекладаючи латинських та грецьких авторів (Ів. Франко, Вас. Щурат, М. Зеров), а то й в оригінальних творах, напр., Ів. Франко ужив строфи Алкая в "Зів'ялім листю" – (III), або Вас. Щурат в перекладі оди Горация ужив Асклепіядового віршу. (75)

Старослов'янська мова – в найширшому розумінні, це мова церковних книг слов'янських народів східного обряду, відповідного до того, що маємо старослов'янську мову – українську, російську, сербську, болгарську; у вужчому розумінні: перша літературна мова слов'ян (давня церковно-слов'янська, або старо-болгарська), що на неї св. Кирило та Методій і їх учні перекладали святе Письмо й богослужбові книги в IX і X вв. по Хр. Найстарші пам'ятки з X й XI ст., писані глаголицею та кирилицею. (Див. М. Грунський "Джерела для вивчення історії української мови". Київ і Краків, 1945).

Стасимон (гр.) – пісня, співана хором у грецькій трагедії після того, як він займе своє місце в оркестрі. [*]

Стенографія (гр.) – скоропис, уміння швидко писати різними умовними значками. [*]

Стенограма – стенографічна запись. [*]

Стенотипія (гр.) – письмо на особливій (стенографічній) машині до писання, яка друкує складами або цілими словами. [*]

Степенування – одна з емпатичних фігур поетичної мови, напр., в Т. Шевченка: – "Минають дні, минає літо,/ Настала осінь, шелестить/ Пожовкле листя..." ("Невольник", III); – "Уже третій і четвертий/ І п'ятий минає –/ Не малий рік, а Степана/ Немає, немає!.. (ib., IV); – "Минає рік, і другий минає,/ І четвертий, і десятий –/ А чутки немає./ ("Сава"); – "Чи день, чи місяць, чи рік – я забув допевний лік..." (поема Байрона "Шільонський в'язень", переклад Павла Грабовського).

Стереотип (гр.) – металеві дошки, на яких відбита точна копія друкарського складу; кліша набору, з якого друкуються дальші видання; стереотипне видання – повторне видання книги, надруковане без зміни зі стереотипу; стереотипний – незмінний, постійний, ходовий. І. Франко пише в "Нарисі історії Українсько-руської літератури" (1919, ст. 289): – (М. Драгоманову) "прийшла думка видати в Женеві стереотипне видання поезій Т. Шевченка і хоч як принадними видалися обчислення Драгоманова щодо коштів такого видання, то все таки приготування стереотипів пожерло кілька тисяч франків і фактично не було докінчене, а брак фондів спричинив те, що до їх надрукування не приступлено зовсім."

Стереотипія – спосіб виготовлення з набору металевих копій – стереотипів. [5]

Стереотипаж – відливання стереотипних дощок. [5]

Стилевий (лат.) – витриманий у якомусь стилі, напр., будинок Полтавського Губерніяльного Земства, проект художника-архітектора Василя Кричевського в сучасному українському стилі. [*]

Стилізований – зроблений на зразок якогось стилю, напр., чимало пісень, думок Т. Шевченка, П. Куліша, Я. Щоголіва, Лесі Українки написані в стилі української народної пісні.

Стиліст (лат.) – людина, що висловлює свої думки або пише добрим зразковим стилем.

Стилізація (лат.) – спосіб укладу або вислову думок; надання мистецькому творові якогось стилю, напрямку, особливої манери; в літературі: наподоблення особливостей стилю письменника, школи, епохи. Напр., в Т. Шевченка поезія "Утоптала стежечку..." – стилізація за ритмічним зразком народної пісні – "Ой, ходила дівчина беріжком..." і багато інших: приспівки "Приданів" в "Мар'яні Черниці" стилізовані за народними пісенними зразками. Свого часу Дмитро Загул кинув обвинувачення "неоклясикам", що їх поезія це "література на ґрунті літератури", це "література наслідувань, переробок, перекладів, переспівів, не творчість, а підроблення, не стиль, а стилізація" (Д. Загул – "Література чи літературщина"). "Заперечувати книжність поезії Мих. Зерова – було б дивно і безплідно, – каже Ю. Шерех. – М. Зеров сам підкреслює її назвами не тільки окремих поезій, а й цілих циклів: "Мотиви Одиссеї" – "Книжки і автори" – "Образи і віки", мітологічними й літературними відсиланнями; він охоче вдається до віршів-переказів прочитаних книжок, до стилізації, де ставить собі завдання поетично-сконденсовано відтворити стиль і світогляд даного твору. Там є чудові сонети його про романи Теккерея, Діккенса, С. Лягермор, Ж. Верна; такі є його сонети, навіяні "Словом о

полку Ігоревім" ("Сон Святослава", "Князь Ігор"), "Соломеєю" Вайлда, такі почати його "портретні сонети" ("Турчиновський", "Куліш", "Горденко" та інші). Незаперечно є те, що стилізація тут іноді так щільно наслідує оригінал, що доходить мало не до перекладу; тільки образи тут такі конденсовані, що це і не переклад, а особливий жанр характеристики засобами оригіналу, де мистецтво є в тому, щоб у малих словах сказати багато..." (Ю. Шерех – "Поезія Миколи Зерова", "Хорс", I, 1941). Модерна стилізація веснянки (О. Олесь):

– "А вже красне сонечко
Припекло, припекло,
Ясне – щире золото
Розлило, розлило.
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять,
Журавлі курликають
Та летять, та летять.
Засиніли проліски
У ліску, у ліску,
Скоро буде землянка
Вся в вінку, вся в вінку.
Ой сонечку-батьчку,
Догоди, догоди,
А ти, земле, матінко,
Уроди, уроди..."

(Яр. Славутич – Модерна українська поезія. 1950. ст. 9). [41]

Стилістика (гр.) – наука про спосіб гарного укладу й вислову думок; наука про форми художньої мови; або стилістика подає закони про те, як висловлювати думки, щоб вони робили гарне враження, звертає увагу на прикраси мови, на образи (з-грецька вони звуться тропи), та на те, щоби так слова укладати одні за другими, щоб у них чулася сила і краса (фігури). Стилістичні прийоми мають подвійну функцію. По-перше письменник шукає вислову, який би найбільш точно передав думку та її емоціональні переживання. Вишукуючи те чи інше слово, той чи інший зворот, поет відшукує вираз, що найбільше відповідає темі і настроєві, уживає слова найбільше діючі та викликаючі в читальника точні і яскраві уявлення. Це виразиста функція слова. А по-друге, самий розпорядок, самі звороти та словесний вибір можуть дати естетичну цінність. Самий спосіб будови твору може приваблювати нас своєю красою. В цьому є орнаментальна функція слова. Завданням мистецького твору є дати гармонічну єдність в користуванні тими двома функціями слова. Способи її уживання подає літературна традиція та індивідуальні прийоми кожного письменника. [11, 75]

Стиль (гр.) – єдність змісту, оригінальний спосіб вислову, прояв індивідуальності; особливі й одмінні риси творів мистецтва, архітектури, літератури, як також художнього або літературного напрямку, школи, епохи; стиль є зв'язаний з ідейним змістом твору, світоглядом письменника та розвитком художнього напрямку, що склався в певних соціально-економічних, національно-державних умовах... – Європейське мистецтво, починаючи з X ст., переживає спільні для всіх європейців періоди загальних мистецьких форм, які в історії мистецтва наз. стилями. Ці стилі у європейських народів змінюються однаково в тому самому порядку і більш-менш рівночасно, бо більше як на сотню років один народ не випереджує других. Стилі були такі: візантійський, романський, готичний і ренесанс. Кожен із цих стилів в часі свого розвитку переживає різні

фази; особливо показні фази ренесансу, а саме: чистий ренесанс, барокко, рококо, клясичність ампір, еклектизм і модерн; вони настільки яскраві, що уважаються, як самостійні стилі. Ця термінологія стилів в історії мистецтва стоїть в безпосереднім зв'язку з історичними періодами, що їх переживають народи Європи. Різновидність стилю візантійського, як напр., стилі меровінгський, каролінгський тощо – відповідають добі заснування європейських держав. Стель романський відповідає добі феодалізму. Готичний стиль відповідає добі розвою міст і тій добі, коли міста перемагали феодальний уклад життя. Ренесанс відповідає добі заснування модерної держави: барокко – доба станової монархії; рококо – доба освіченого абсолютизму, клясичність – емпіре – це доба французьких і взагалі получених з нею європейських революцій кінця XVIII в. і першої половини XIX ст. Мистецькі стилі виникають, звичайно, з мистецької практики, а не з голої теорії. Аналізуючи існуючу мистецьку дійсність, теоретик знаходить в ній щось таке своєрідне, цільне, згармонізоване, що дає підставу говорити про напрямок, про стиль. Коли Віктор Гюго в 1827 р. в передмові до своєї драми "Кромвель" – виклав маніфест романтизму, то це був теоретичний вислід не тільки з його власного досвіду, а й з літературної практики його сучасників і попередників (Байрона, німецької школи романтиків і т.д.)... Модернізм, як літературний напрямок, виник тільки наприкінці XIX ст., на початку XX ст., а збірник поезій "Квіти зла" – Бодлера, що був євангелією цього напрямку, вийшов ще в 1857 році. Свою працю "Експериментальний роман", де були сформульовані засади натуралізму, Золя написав як передмову до свого натуралістичного роману – "Тереза Ракен" і ця праця теж підсумувала творчість його власну і його сучасників.

"С(ш)тель високий" (в протилежність йому стиль низький, пародійний). Так сказати б, "офіційна поетика" XVII-XVIII ст., що її проголошували професори Київської Академії "ex cathedra" – ділила свою поезію, залежно від "матерії" на два стилі: високий і низький. Коли була мова про небо, про ідеали, про царів, – обов'язував високий стиль; це були трагедії, оди, чи інші поважні літературні роди, писані відповідним метром і церковно-слов'янською мовою. Коли ж матерія була проста, буденна, як от в комедії, де, – як подає одна з тогочасних поетик М. Довгалевського – "виводяться лица легкії, як то: господар, литвин, циган, козак, єврей, поляк, турок, грек, італіянець", то така "комедія должна писаться словами шуточними, низькими, обиденними, слогом простим, деревенським, мужицьким". Одною з тем, що підходила би під високий стиль, були Страсти Христові і на цю тему збереглося чимало творів з XVII-XVIII ст. Між ними славетна великодна драма Митрофана Довгалевського з 1737 р.: – "Властотворній образ чоловіколюбія Божія" і безіменна драма – "Слово про збурення пекла" – найкращі українські великодні драми. В цих творах багато алегоричних постатей, що ведуть глибокі дискусії на релігійні теми, написані поважним стилем, мовою, що густо пересипана церковно-слов'янськими словами і формами... Але в цих же творах згармонізовано обидва "стилі", особливо чітко проведено паралелізм поодиноких поважних сцен і наступаючих до них інтермедійних сценон в трагедії М. Довгалевського. Наведемо уривки творів, видержані в обох стилях:

Високим стилем: – "Се Марія серед ночі
Пустилася по всій мочі
Плакати на гроб Христов.

На Голгофту між кустов.
І напала там Христа,
Він же їй сказав спроста:
"Чого ти, Маріє, плачеш?"
Я уже воскрес, як бачиш..."

Далі описано, як Христос сходить до пекла, отже між "посполитих" людей, написана ця сцена вже "низьким" стилем: Христос в пеклі задля визволення старозавітних праведників:

"... Куций диявол догадався,
Що воскрес уже Христос
Та й потупив в землю нос,
Вибіг на пекельну браму,
Аж іде Христос к Адаму.
Брама пала перед ним,
Мур розсипався, як дим,
Смерть лежала у куточку,
Рвала на собі сорочку,
Надулася і сопла
І на Бога щось товкла.
Куций опустивсь із ляку,
Круто стало небораку!
Зараз пекло погасив,
А Христос його спросив:
— "Де старенька баба Ева,
Що в раю вкусила з древа?" —
Куций кочергу узяв
І у печі помішав.
Ева вилізла із печі,
А за нею і Адам...
Аж Христос спугався сам!
Він сльозами весь залився,
Христу в ноги поклонився,
Гірко-гірко заридав
І на Еву поглядав.
Взяв Христос його за руку
І сказав: — "Такою муку
Ти, Адаме, забувай!
Іди з Евою у рай!..."

З великої втіхи всі праведники йдуть у танець:
Тут і бабки, тут і внучки
Всі побралися за ручки
І пішли у хорівід.
Слава Богу в рід і рід!..."

(Див.: Є. Ю. Пеленський. Великдень в старій українській поезії. 1950). Але й Шевченкова архаїзована мова є засобом т. зв. "високого стилю". У своїй поемі "Неофіти" він дав типовий, опертий на зразках XVIII ст., хоч і відповідно змодернізований, високий стиль. Відповідно до піднесеного тону цілої поеми Шевченко вживає дуже багато церковно-слов'янських або староукраїнських слів і форм, переплітаючи їх дуже рясно грецькими та латинськими словами. В цій поемі не знайдеться, навіть, десятирядкового уступу без архаїчних, чи архаїзованих слів, знову ж грецьких чи латинських слів є в поемі аж 80, вжитих 180 разів, не числячи всіх тих клясичних постатей, річей і дій, що їх окреслено сучасними словами. (Є.Ю. Пеленський — "Шевченко — клясик"). В Московщині теорію "трьох штилів — високого, посередственного й низького", відповідно до матерії й сюжету уложив

Михайло Ломоносов (1711-1765), великий прихильник псевдокласичної теорії, що панувала у ті часи у Німеччині та Франції. Ця наука Ломоносова, що була надрукована р. 1757, мала великий вплив в Росії аж до часу Пушкіна. Але цей поділ мови на "штилі" – українського походження. Це теоретики української барокової поезики поділили тематику, а разом з тим і літературні жанри на дві групи: "Високий штиль" – що обіймав поважну тематику, т. зв. "матерію" (про Бога, про царів, про героїв і т. д.) – і "низький штиль" – звичайну, буденну тематику (про селян, про козаків і т. д.). До "високого штилю" зараховувались такі літературні роди, як молитва, гимн, ода, епос чи трагедія. До "низького штилю" – пародія, сатира, комедія. Само собою, що трагізм міг лише належати до високого, а комізм – лише до низького стилю. Високий стиль вимагав церковно-слов'янської мови, низький – народньої. Ще задовго до Ломоносова про це вчили в нас в Україні. І Ломоносов, коли вчився в Києві, міг уже тут довідатись про це. [55]

Стиль – прийом, спосіб, метод праці; старий стиль – юліанський календар і новий стиль – григоріанський календар. [61]

Стимул (лат.) – спонука, побудник, поштовх. [*]

Стих (гр.) – ритмічне речення, що звичайно міститься в одному рядку, одній стрічці, зветься з грецька – стихом, з латинська – віршем. [75]

Стопа – розклад вірша на такі складники, щоб у кожному з них був один наголошений удар, напр., " По́-над/ мо́-рем/ лі-нуть/ хма́-ри..." (8 складів і 4 наголоси). Таку групу з одним наголошеним ударом звемо стопою. Стопа була у Греків і Римлян метричною одиницею. Вона складалася з різної кількості складів то довгих, то коротких, які правильно між собою чергувалися. В українській поезії поняття стопи – умовне. В ній стопа самостійного значення не має, тобто, виголошуючи вірш, ми її не чуємо як окрему одиницю, бо виголошуємо слова цілі, а не вірш, розкладений на стопові вривки. [*]

Строфа (гр.) – строфою називаються поодинокі частини, на які поділено твір; особливе з'єднання де-кількох рядків у вірші, що завдяки римам та ритміці утворює наче б цілість; строфою також називають групу віршованих рядків, які об'єднуються смислом (розвивають одну або кілька закінчених думок), а також певною упорядкованістю рим. Напр., поема Котляревського "Енеїда" складається з 730 десятирядкових строф. В кожній строфі рими чергуються в одному і тому ж порядку... Строфи бувають найрізноманітніші, починаючи від двовірша (дистиха) до багаторядкових сполучень. Розрізняємо строфи: 1) народні: коломийкові строфи, комбіновані строфи з коломийковим віршом, строфа з 12 й 6 складовим віршом, козачкові строфи, комбіновані козачкові строфи, строфи різної будови. 2) Чужі строфи: дворядкові, трирядкові (терцини), 4, 5, 6, 7 і 8 або октави, та багаторядкові строфи, напр.: сонет (14) і старогрецькі. [75]

Строфіка – наука про форми сполуки окремих віршів в одну композиційну цілість – строфу. [*]

Структура (лат.) – будова, влаштування, склад.

Студія (лат.) – науковий дослід; загально – наукова праця.

"Sturm und Drang" – т. зв. епоха "Бурі і Натиску" в німецькій літературі, яка відбулася в другій половині XVIII ст. Твори письменників цього періоду відзначаються виявленням ширих, сильних почувань. Він творить немов міст поміж барокком і романтизмом в німецькій літературі. Поети цього періоду, переважно

молоді люди, вшановують Кльопштока (1724-1803), Шекспіра (1564-1616), "Осіяна" та Руссо (1712-1778). Рух цей почався вже в 1767 р. "Фрагментами" Гердера, а закінчився "Розбійниками" Шіллера в 1781 р. Між поетами "Sturm und Drang"-у треба розрізнити дві групи, які себе взаємно доповнювали, а саме: 1. Надрайнські письменники. Їх творчість виразно національна і соціальна. В осередку стоять: Гете (1749-1832) і Гердер (1749-1832) у Штрасбурзі. Йоганн Готфрід Гердер у своєму літературно-критичному творі – "Фрагменти про німецьку літературу" говорить, що справжня поезія повинна висловлюватись живою народною мовою та що її не можна оцінювати за означеними з гори правилами, а треба вглиблюватися в її сенс та брати під увагу теж особисті і річеві умови. 2. Йоганн Вольфганг фон Гете. Його головними творами в напрямі "Sturm und Drang" є "Страждання молодого Вертера", п'єса "Гец фон Берліхінген" та "Герман і Доротея", 3. Ленц, 4. Фрідріх Максимілян Клінгер (1752-1831) – писав романи і драми. Його драма "Sturm und Drang" і дала назву цілому рухові. Сюди ж належали: Мюллер, Вагнер, Шубарт, земляк Шіллера) який мав на нього великий вплив. II. Геттінгенський "Hainbund". Твори його членів є релігійні та національні. Сюди належали: Гельті – лірик, М. Клявдіус, Й. Г. Фосс, що поза своїми ідиліями майстерно перекладав Гомера. Близько до "Гайнбунду" стояли ще: Ляйдевітц – його драма "Julius von Tarent" мала великий вплив на Шіллера. Г. А. Бюргер (1747-1790), творець балюди – "Lenore" та інш. в дусі народніх пісень.

Суб'єктивізм (лат.) – кожний погляд, що вважає підмет (суб'єкт) за основу всього. [*]

Субскрибенти (лат.) – передплатники. Т. Шевченко у своїм виданні "Гайдамаки" р. 1841 додав листа до "Панів субскрибентів" – передплатників.

Субскрибція (лат.) – передплата, напр., "Української енциклопедії".

Субстанція (лат.) – у філософії те, що при всіх змінах речей залишається в них незмінним. [*]

Сувенір (фр.) – спомин, пам'ять; подарунок на пам'ять; записна книжка.

Сугерування (лат.) – навіювання, вмовлювання, уживання сугестії: підказування певної думки. [*]

Сугестія (лат.) – навіяння, вплив на думку й бажання другого.

Сумнів (гр.) – одна з патетичних фігур поетичної мови, напр., в Т. Шевченка – "... для чого я на світ народився? Свою Україну любив?" В Ів. Франка: "Мойсей" у Пролозі: – "Та нам, знесиленим журбою,/ Роздертим сумнівами, битими соромом, – Не нам тебе провадити до бою!"; сумнів в доцільності його провідницького труду. Де вже сам Пролог є сумною увертюрою до трагічної поеми зневіри. "Горе мойй недолі! Чи ж довіку не вирватись вже/ Люду мому з неволі?"

Суперлятив (лат.) – найвищий ступень; (позитив, компаратив і суперлятив в прикметниках.) [*]

Суплемент (лат.) – додаток, доповнення (до твору). [*]

Супліка (лат.) – прохання, просьба на письмі, благальна просьба.

Суфікс (лат.) – в граматиці: частина слова, що знаходиться між коренем та змінним (флективним) закінченням, називається наростком або суфіксом, напр., запис-ува-нн-я = два суфікси: ува + нн. [97]

Схема (гр.) – зразок, нарис, форма, загальний обрис; начерк майбутнього твору в характерних його особливостях та в стислому його вигляді; абстрактне, спрощене змальовання чого-небудь. [*]

Схематизм – нескладна будова твору, примітивність, напр., байки Л. Боровиковського.

Схолястика (лат.) – філософія середніх віків, напр., Томи Аквінського. [*]

Схолястик (гр.+лат.) – середньовічний вчений; суха, одеревеніла людина.

Сцена (лат.) – кін, де відбувається вистава, дія, ява, вид; драматичне мистецтво.

Сценарій (лат.) – сюжетна схема; примірник тексту п'єси, де зазначено все, що потрібне до вистави; текст фільму. [*]

Сюжет (фр.) – предмет, зміст, тема літературного твору; основне ядро, основна тема твору. [*]

Сюрреалізм (фр.) – у новітній літературі – реалізм, одна з форм примітивізму. (Див. Ю. Косач – "Нотатка про сюрреалізм". "Арка" 1947, 2-3).

T

Табу – слова; слова про речі, що їх може дотикатися тільки священна особа, а звичайна не може, навіть, їх називати. Напр., в зв'язку з анімістичним світоглядом зустрічається заборона називати якогось звіря, а для визначення його дається не власна, а описова назва, напр., замість ведмідь – медолюб.

"Табу" поширене між туземцями Океанії. Полягає воно в тому, що до певного предмету (кокосового дерева, гнізда птаха тощо) причеплюють певний знак і тоді цей предмет стає забороненим для інших, а належить тільки виключно тому, хто цей знак причепив. Подібні "табу" є вживані і на Україні – дупло дерева з бджолами обв'язують перевеслом; придорожню яблуню відзначають віхтем соломи і т. д. [18]

Тавтацизм (гр.) – неприємне накопичення подібних звуків, однозвучних слів або складів, напр., – "на горі араратській корова порола рогами". [*]

Тавтологія (гр.) – уживання поряд або ж недалеко в тому ж реченні двох-трьох слів одного кореня чи близького значіння, напр., "п'є – гуляє", "хвалить – вихваляє", "пани – баші", "не вмре, не поляже". Такі й подібні вислови зосереджують нашу увагу на відповідних словах, а також надають мові більшої повільности. Тавтологічні вислови підсилюють гостроту почуття, вражіння від твору, напр., "Ой, тату, вже близько, він нас дожене... Він давить, він душить, він тягне мене..." ("Лісовий цар" – Гете, переклад Б. Грінченка). В нашого поета А. Метлинського: поет, згадуючи миле, колишнє життя, хоче щоб воно "з нами шуміло, гуло й гуркотіло, стогнало й регло...", або, щоб "старий Дніпро шумів, гомонів..." Чимало тавтологічних висловів ми знаходимо в поезії Т. Шевченка: – "плаче – ридає" ("Невольник"), "кохайтеся – любітеся" ("Тополя"), "потопали – пропадали" ("Невольник"), "у славному-преславному місті Чигирині" ("У недільку, у святую"), "утікали на вольну – волю" ("Невольник"), "як би ви часом хоч на час..." ("Якби ви знали, паничі..."), – "А йдучи, козеня, небога,/ ніби дитину на руках,/ Хитала, бавила, гойдала, –/ До лона тихо пригортала І цілувала..." ("Марія"). Невдало вжита тавтологія псує вислів, роблячи його одноманітним, трудним до вислову і до розуміння, напр., "я випадково довідався про цей випадок", "він висловив свою думку такими словами..."

Такт (лат.) – ритмічний, коли певна комбінація наголошених складів і ненаголошених правильно чергується, то це творить так звану ритмічну одиницю, яка з-латинська зветься, як і у співі – тактом.

Такт відповідає метричній стопі, й на нього може складатися два, три, а то й чотири склади. Напр., "Ніч яка,/ Гóсподи,/ місячна,/ зóряна...". Тут наголошений склад чергується з двома ненаголошеними, вони творять такт. Їх тут чотири. [3]

Талант (гр.) – видатні здібності в якійсь ділянці (мистецькій, політичній, науковій); видатна, одарена природою людина. [*]

"Тарасівці" – українська таємна організація – "Братерство тарасівців", г. зв. "свідомих українців", заснована в Полтаві 1891 року, з почину Івана Липи, для боротьби за національно-політичне визволення України. До Братства належали: І. Липа, Віталій Боровик, Валеріян Боржковський, Микола Вороний, Борис Грінченко, Мусій Кононенко (Школиченко), Михайло Коцюбинський, Микола Міхновський, Дмитро Сагаревич, Василь Степаненко, Володимир Самійленко, Євген Тимченко, Олександр Черняхівський та інші. У 1893 р. російські жандарми поарештовували головних діячів Братства й воно після опублікування компромісового документу, відомого "Profession de foi" – розпалося.

"Тартюф" – лицедій, персонаж комедії тієї ж назви Жана Мол'єра (1622-1673), французького письменника, драматурга і поета; ханжа, святоша, пустосвят, лицемір.

Теза (гр.) – твердження; установлення; речення, де підмет є однозначний з присудком; основні точки промови, напр.: головні тези промови американського президента Вудро Вільсона, виголошеній ним 27.V.1916 року у Вашингтонській Лізі Миру, були такі: 1. Кожний народ має право вибирати собі таку владу, під якою хоче бути; 2. Малі держави мають таке саме право на те, щоб їхня зверхність і територіяльна незайманість були шановані, як цього бажують великі й сильні народи, та як вони цього вимагають; 3. Світ має бути звільнений від кожної загрози порушення миру через напад чи непошану до прав народів і народностей..."

Тезис (гр.) – одна з основних думок твору, промови; думка твору, яку оборонець тезису має доказати, оборонити. Такі академічні тези мистецькі прикрашали тогочасні митці-гравери, напр., до нас дійшов мідерит Інокентія Ширського рр. 1697-1702.

Текст (лат.) – всі слова в рукопису або друкові, що складають якусь цілість; основа того, що написано, у відміню від доданих до того пояснень і рисунків; текст автора часто відрізняється від тексту редактора, а часто й переписчика. [*]

Текстуальний (лат.) – дослівний, буквальный; згідний з текстом автора. [*]

Тема (гр.) – думка, що є основою твору; предмет розмови; провідна думка; думка, що її треба розвинути; або: темою твору є те, про що в творі говориться, тобто ті явища життя, які автор змалював у творі.

Тематика (гр.) – сукупність підставових, головних думок де-кількох творів; підбір, низка тем. [*]

Тенденція (лат.) – нахил; стремління; прямування. В літературі: основна думка, яку автор силкується накинати читачеві; напрямок, в яким іде розвиток якогось явища. [*]

Тенденційність – односторонність, небезсторонність; твори, в яких ідея не впливає органічно з образів, а силоміць до них притулена. (Див. Парафраза). [24]

Теорема (гр.) – положення, яке треба доказати, напр., що сума кутів трикутника рівняється двом прямим кутам. Теорема є протилежність аксіомі, що ясна сама по собі.

Теорія (гр.) – розслід та усталення правил якоїсь ділянки людського знання. Напр., М. Йогансен – "Як будувати оповідання" (1928). [*]

Теоретик (гр.) – людина, що знає теорію чогось, загальні закони й правила якоїсь науки або мистецтва; людина, що має пристрасть до теоретизування; хто не вміє практично прикладати своїх знань. [*]

Термін (лат.) – в давньо-римській мітології – божество меж, кордонів; слово або словосполучення, що виражає певне поняття якоїсь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо; строк, визначений час; у логіці – необхідна складова частина судження (суб'єкт і предикат) чи силогізму. [*]

Термінологія (лат.) – сукупність термінів, що їх уживає якась наука або мистецтво; розділ лексики, що охоплює терміни різних галузей знань. [*]

Терцина (іт.) – строфа, складена з трьох рядків із такими римами, що середня рима кожної строфи згідна з першою і третьою другою строфи (ababc). Терцинами писана "Божественна Комедія" Данте (1265-1321). У нас "дантовської сили" терцини дав І. Франко, з характерним потроюванням одного виразу в початку строфи (порів.: "Поете, тям...") із конденсацією мислі в останньому рядку (порів.: "За прикладом єгиптянки Марії" (М.З.). Терцинами ж він написав свій знаменитий "Пролег до "Мойсея"":

– "Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожу,
Людським презирством, ніби струпом вкритий..."

Писав терцинами Б. Лепкий та інші поети.

Винахідником терцин вважається Брунетто Латіні – 1220-1294, італійський поет, що писав по-французьки. Але славетною ця строфа стала лише завдяки учневі Брунетто – Данте Аліґ'єрі (1265-1321).

В основу своєї "Комедії", яку пізніше було названо "Божественною", Данте поклав містику числа 3, і, немає сумніву, що й тричленна будова терцини та її безпереривність мали для нього містичне значіння. Триєдність Святої Тройці, і три частини поеми, і тричі три пекельних кругів, і тридцять три пісні в кожній частині поеми (в першій – тридцять три плюс одна), і, нарешті, терцина – все це мало для поета глибокий позарозумовий зв'язок. Але ця тема вимагає спеціального дослідження... Найбільш поширена терцина на батьківщині Данте, в Італії: Аріосто, Альфієрі, Кардуччі, Пасполі, Д'Анунціо. До Іспанії терцини переніс Боскам... Серед європейських поетів, що писали терцинами, можна назвати Шаміссо, Гуго фон Гофмансталь, Х. М. Ередія ("Романсеро"). До слов'янських літератур терцини прищепили Пушкін та Ю. Словацький.

Перші терцини українською мовою написав П. Куліш, при чому характерно, що терцини ці селябічні, напр.,

– "Хто не знає, Данте, твого горювання,
Той і твого пекла страшного не знає:
З твого серця вийшли ті оповідання..."

Загальновідомі в нас терцини І. Франка – пролог до "Мойсея", Дантівську терцину використав Ю. Клен для опису мандрівки, – у супроводі Дантової тіні – по жахіттях советського пекла ("Попіл Імперії"). Кленові ж належать у збірці "Каравели", наступні терцини:

– "Коли тебе сурма твоєї туги
Покличе знов у вільний рідний край,
Де ждуть тебе безчестя і наруга..."

(Ігор Качуровський – "Терцини". "Віра й Культура". ч. 4. (40) ст. 14).

Тетралогія (гр.) – праця, з чотирьох самостійних, але об'єднаних однією ідеєю праць, напр., Еміль Золя т. зв. "Чотири Євангелії" (Quatre Evangiles): ("Fécondité" – 1899) Плодородність, ("Travail" – 1901) Праця, ("Vérité" – 1902) Істина, і четверту книгу ("Justice") Справедливість – автор не закінчив.

Тетраметр (гр.) – чотирискладовий вірш з анапестів (– – ′) або дактилів (– – –), а старо-грецька чотирискладова стопа також зветься – пеон. [*]

Тигель = Американка = Бостонка.

Тип (гр.) – особа якогось твору з яскраво зазначеними особистими рисами; жива особа, характеристична, напр., Павло Радюк – як тип української націоналістичної молоді 80-х років XIX ст. Або Чіпка – герой соціального роману Панаса Мирного "Пропаща сила", як тип шукача правди в тих часах та умовах в Росії; тип – видання. Напр., – "Кобзарь" Тарас Шевченко (типом четвертим). Коштом Д. Є. Кожанчикова. Санкт-Петербург, 1867; зразок, символ; літера, буква.

Типізація – будова або розподіл матеріалу, який робиться по особливих типах, за характерними основними признаками. [*]

Тирада – уривок в прозі або вірші; довша промова, красномовна, висловлена в піднесеному тоні, одним віддихом; зарозуміла балаканина; тирадами або періодами називали певні частини дум. (Див. "Думи"). [*]

Тираж (фр.) – кількість надрукованих примірників книги, часопису. Королем советського тиражу на Україні був Остап Вишня. Книги його виходили тиражем 1.000.000 примірників. Його "Усмішки" знала кожна баба на селі.

Титло – знак над скороченим церковно-слов'янським словом, [57]

Титул (лат.) – заголовок, назва книги; титульний лист – заголовний лист книги; цю сторінку називають ще – пашпортом книги, бо тут подано: ім'я автора, назву книги та часто її підзаголовок, видавництво або його марку, місце і рік її друку та інші різні відомості.

Толеранція (лат.) – пошана до чужих думок та вірувань; віротерпимість.

Толкові Євангелія, Толкові Псалтирі – тобто Євангелія, Псалтир та старозавітні книги виложені текстуально з викладом та поясненнями отців церкви. Найстарші списки толкової Євангелії повстали на початку XI ст.

Том (гр.) – одна книжка твору, або часопису; частина твору, напр., "Морозів хутір" – перший том твору Уласа Самчука "Ost". [*]

Тоніка = Ритміка.

Тонічний (гр.) – або динамічний ритм віршування, що ґрунтується на правильному чергуванні ударних і безударних (наголошених і ненаголошених) складів. [11]

Тотем (ам. інд.) – тваринний або рослинний символ; тотема деякі примітивні народи вважають за містичного представника або й пращура свого роду або племені.

Травестія (лат.) – карикатурне наслідування твору, що в ньому змінюється не тільки тенденція, але й форма; гумористичний твір, де автор поважну тему перетворює ("перелицьовує", "перештопує") при допомозі комічних ситуацій, картин, описів у комічну, напр., "Енеїда" – І. Котляревського. – Але елементи травестії є вже в переодяганні українських вагантів – мандрівних школярів в євангельських пастухів (напр., в сцені, де змальовується, як пастухи прийшли відвідати новонародженого Христа) в український кобеняк, в напуванні їх українською варенухою. Травестійною, безперечно, була сцена, в якій

описується, як святі, дізнавшись про Воскресіння Христа, на radoшах танцюють гопака (див. "Високий і низький стиль"), хоч автори цих віршів навряд чи мали на увазі висміювання Біблії та Євангелії. [62]

Травестування – це переодягання героїв одної епохи в одяги іншої.

Трагедія (гр.) – назва драматичного твору, що змальовує глибокі людські пристрасі та закінчується загибллю героя; велике нещастя, жахлива подія. – Грецька трагедія повстала під кінець VI в. до Хр. в Атенax; джерелом її був культ Діоніса, першим зародком – дитирамб, де співи виступали одягнені в козячі шкіри, як тварини присвячені Діонісові. Знамениті три грецькі трагіки – Айсхіль, Софокл та наймолодший і найславніший з них Еврипід. З його творів до нас дійшло 18 трагедій, між ними: "Іфігенія в Авліді", "Іфігенія в Тавриді" (Джерело драми Гете та драматичної поеми Лесі Українки під тою ж назвою), "Славна Медея" та інші. З Софоклових творів збереглося: половина драми "Гончі" та сім трагедій, з них "Антигона" (український переклад П. Ніщинського, Одеса, 1883), "Електра", "Едип цар", архитвір поета (український переклад І. Франка) та інші. З римських авторів відомі: Невій, Пакувій, Акцій.

Трагедія нових часів ділиться на: 1) клясично-героїчну, що в ній представлена трагічна доля клясичного та середньовічного переказу. Сюди належать псевдоклясичні трагедії Жана Расіна ("Andromaque Britannicus", "Mithridate", "Iphigénie", "Phédre", "Esther i Athalie"), П'єра Корнеля ("Le Cid", "Horace", "Cinna", "Polyevete") – французьких письменників, англійця В. Шекспіра – "Отелло", "Король Лір", "Макбет", "Гамлет", трагедія Фр. Грільпарцера – "Хвилі моря і любови"; 2) історичну, що в ній змальовано трагічний упадок якоїсь визначної в історії людини, напр., так звані "римські" трагедії В. Шекспіра ("Коріолан", "Юлій Цезар", "Антоній і Клеопатра", "Тімон"), його королівські драми: "Ричард II" та "Ричард III", "Генрих VI", "Генрих VIII"; Шіллера – "Валленштайн", "Марія Стюарт"; Гете – "Егмонт"; українські трагедії: Т. Прокоповича – "Володимир", П. Куліша, М. Костомарова, Старицької-Черняхівської – "Гетьман Петро Дорошенко" (1912), В. Пачвського – "Сонце руїни" (1911) та інших авторів; 3) т. зв. міщанську трагедію, в нових часах їх звуть соціальними або суспільними трагедіями, напр., Лесінга – "Емілія Гальотті", Шіллера – "Розбійники", "Інтрига і кохання"; з українських авторів, напр., М. Старицького: "Ой не ходи Грицю та на вечорниці" (тут кохання стає нещастям для закоханого через диявольську інтригу "чорного характеру" – як і в шіллеровій трагедії "Інтрига і кохання"), що зробилася типовою для української драми другої половини XIX ст. Щодо словесної форми, то героїчно-клясична, як також і історична трагедія послуговується, звичайно, віршем, найчастіше, т. зв. білим, то значить неримованим, п'ятистоповим ямбом, а в міщанській або соціальній трагедії стрічаємо побіч вірша і прозову форму. [20]

Трагізм (гр.) – обставини, що прймають нас жахом, немов би над нами нависло лихе призначення. [*]

Трагікомедія (гр.) – трагедія, де є комічний елемент; сумно-веселе видовище, сумне змішане з веселим. Першим таким твором в нас є драма Теофана Прокоповича "Владимірь славеноросійськихъ странъ князь и поврлитель" (1705), що тему її взяв автор з української історії і присвятив її гетьманові Мазепі, як "добродію й ктитору" київської Академії. Драму свою автор назвав "трагікомедією". Згідно ж з приписами Прокоповича було уложено найпопулярнішу тепер із тогочасного репертуару трагікомедію – "Милость Божья" виставлену у Київській Академії 1728 р., твір невідомого автора, правдоподібно

Теофана Трофимовича, також "Воскресеніє мертвих" – Георгія Кониського та трагікомедія "Патріарх Фотій" – Щербацького, що виставлена була 1749 р. [66]

Традиція (лат.) – властиво: передача; усна передача історичного матеріалу у протилежність до писаної; писана передача пам'яток; правила, звичаї, порядки, що переходять від покоління до покоління. [*]

Трактат (лат.) – наукова розвідка; закінчений твір на наукову тему; напр., славетний виклад-трактат Ерн. Ренана "Що таке нація?" (1882), в якому видатний французький вчений і письменник з особливим наголосом підкреслив значіння національної свідомости та волі, як найосновніших ознак нації, які, на його думку, є, властиво, "щоденним плейбіцитом", стверджуючи її непереможне бажання бути та залишатись собою. Або славетний трактат Ж. Ж. Руссо – "Суспільний договір" (Contract Social", 1768) – цей ідеологічний катехізис Великої французької революції. [4]

Транскрипція (лат.) – передача на письмі звуків і слів чужої мови, напр., українські прізвища латинською: Шевченко – Schevchenko; в лінгвістиці: написання, яке вживається з науковою метою, та яке ставить своїм завданням по-можливости точно передати всі тонкощі вимови звуків певної мови (напр., запис говору якоїсь околиці, села, людини) (Яр. Рудницький). [70]

Трансформація – перетворення, переміна.

Транспарент (фр.) – аркуш паперу з лініями, що його підкладають під нелінований папір, щоб рівно писати. [*]

Трафарет (іт.) – шаблон; механічна схема, за якою хтось іде в своїй праці; готовий плян. [*]

Трибрах(ій) (гр.) – стопи без наголосів у трьохскладових словах: (– – –). Вони приходять тоді, коли ми користуємося довгими словами, напр.: – "Вилеті/ло поло/хливе ор/ля..." (´ – – / – – – / ´ – – / ´). [11]

Трибун (лат.) – народний провадир; оратор, оборонець.

Тривіальний (лат.) – вульгарний, грубий, низький, простакуватий.

Трилогія (гр.) – три літературні твори якогось одного автора, пов'язані єдністю задуму, спільним змістом, єдністю дієвих осіб; напр., роман У. Самчука "Ost", що складається з трьох окремих творів-частин: "Морозів хутір", "Темнота" і "Ost"; так само трилогія Б. Лепкого "Мазепа"; в давнину – твір з трьох трагедій. Єдина старо-грецька трилогія, що збереглась під спільною назвою – "Орестея", належить Аїсхілеві. В П. Куліша: Драмована трилогія: Байда, князь Вишневецький. Староруська драма. (1553-1564). Перто Сагайдачний. Староруська драма (1621). Цар Наливай (1596). Або у французьких письменників: Еміля Золя – Три міста (Trois Villes): "Lourdes" (1894), "Rome" (1896), "Paris" (1898), як також в Vallès Jules (1832-1885) – трилогія: L'Enfant – Дитина (1879), Le Bachelier – Бакалавр (1881), L'Insurgé – Повстанець (1886), під загальною об'єднуючою назвою – "Jacques Vingtras".

Тримакр (гр.) – ненаголошена стопа в трьохскладових віршах, як і трибрах(ій). [75]

Триметр (гр.) – трьохстоповий метр, яких поезика нараховує – 8, але в українським віршуванні користуються лише трьома: дактиль (´ – –), анапест (– – ´), та амфібрах (´ – –). Т. зв. ямбічний триметр, яким перекладають старогрецькі твори, має обов'язкову цезуру після 3-го або 4-го ненаголошеного складу, напр., – "Я цілу владу/ посідаю і престіл..." (Софокл – "Антигона"). – "Квадрига на квадризі/ І на трупі труп..." (Аристофан – "Жаби"). Тоді шоста стопа буває з піррихічним

закінченням, напр., – "О діти Теб, старого Кадма парості..." (Софокл – "Едип цар"). [11]

Триптих (гр.) – твір, що складається з трьох самостійних частин, напр., в Т. Шевченка: – "Доля", "Муза" і "Слава". Сам поет вважав їх за цілість, а не за три окремі твори. Об'єднані вони одною ідеєю та спільним тоном, однородною тематикою. Цей суцільний триптих збудований за класичною схемою: теза – антитеза – синтеза. З формального мистецького погляду – "Доля – Муза – Слава" – це не лише найкраще збудований триптих в українській поезії, але, можливо, що й у світовій. [58]

Трифтон (гр) – триголосівка. [57]

Трихотомія (гр.) – поділ поля зору, чи думки на три частини: трикратне взивання, повторювання дії. [74]

Тріолет (фр.) – строфа віршу, що складається з восьми рядків, де перший рядок повторюється в рядках 4-му і 8-му, другий – у 7-му. У нас писали тріолети І. Франко, М. Вороний, П. Тичина, Дм. Загул, М. Драй-Хмара; напр.:

– <u>І ти лукавила зо мною!</u>	1
Ах, ангельські слова твої	2
Були лиш одблеском брехні!	3
<u>І ти лукавила зо мною!</u>	4
І нетямущому мені	5
Втроїли серце гризотою	6
Ті ангельські слова твої...	7
<u>Ти лукавила зо мною.</u>	8

(І. Франко). [*]

Троп (гр.) – вислів, зворот або образ, прикраса в мові; поетичний засіб, щоб якнайпринадніше висловити свої думки на письмі та у промовах. На це вже дуже велику вагу клали, напр., старожидівські письменники (пророки) та й в інших народів – в Греків, а за ними і в Римлян; троп – уживання слова в переноснім значінню. Тропами є: епітети, порівняння, метафора, метонімія, алегорія, персоніфікація, синекдоха, гіпербола, іронія, символ, перифраза та емфімїзм. Тропи – це об'єктивні засоби поетичного змалювання.

Тропаїчний – переносний.

Трохей або хорей (гр.) – віршова стопа, що складається з першого довгого складу і другого короткого (´ –), це двоскладовий класичний ритм, напр.: – "Вітер/ віє,/ плéще хвіля,/ чо́вен/ хо́че/ пото/піти..." (Б. Грінченко). В українській поезії бувають: а) тротактовий хорей (´ –/ ´ –/ ´ –) рідко; б) чотиротактовий (сплутуїть з козачковим восьмикладовим віршом). Цей вірш легенький; в) п'ятитактовий – для поважних думок поета. Цим віршом (без рими) переклав Михайло Старицький Шекспірового "Гамлета" й "Сербські пісні"; г) дуже рідко зустрічається в українській поезії шоститактовий трохей; г) задля різноманітності часто сплітають 4-х тактові трохейні вірші з 3-х тактовими, або сполучують різні трохейні вірші. [75]

Трохеїчна дипадія – дитрохей.

Трубадур (фр.) – південно-французький поет і музика лицарського стану (XII ст.); провансальські поети-співаки XI-XIII ст., мандруючи від замку до замку, вони в своїх творах оспівували переважно кохання. [48] **Трувер** (фр.) – назва трубадурів у північній і середній Франції.

Трюїзм (анг.) – загальна, всім добре відома правда, якої не треба доказувати, бо її ніхто не заперечує, напр., "... чим темніше небо, тим ясніші зорі...". [*]

Тушувати (фр.) – не розголошувати чогось, промовчати, зам'яти щось. [*]

У

Указ – наказ, розпорядок, напр., указ російського царя Петра I (1720 року) про заборону друкувати книжки українською мовою. Або ж знову, т. зв. Емський указ 18/30.V. 1876 р., що заборонив видання та ввіз в Росію книжок, газет і журналів українською мовою. Указ був таємний і його, навіть, не оголошували. Його друкував, в ті часи, лише М. Драгоманов у вступі до "Кобзаря Тараса Григоровича Шевченка" виданого ним в Женеві р. 1878 і 1881 р.

Куриозний указ президії Найвищої Ради СРСР про нагородження Патріярха Московського і всеї Русі, Алексія, орденом "Трудового Красного Знамені".

"Українська школа" в польській літературі. Інтерес до народности й до національного минулого витворив у польській літературі особливе явище: в окремих частинах давньої Річи-Посполитої, що складали окремі національні території, на котрих польська народність являлась пануючою раніше державно, а тепер культурно і соціально – на Литві, Білорусі, Україні оживились серед місцевого польського (фактично спольщеного) громадянства місцеві традиції, прокинувся інтерес до життя місцевого народу й його поезії; все це повело до утворення в польським письменстві окремої "української" школи, "білоруської" і "литовської", котрі збагатили передовсім літературу польську, але мали деяке значіння і для національного відродження українського і білоруського... – На чолі "української" школи стояв Антон Мальчевський (1793-1826) зі своєю поемою "Magya" (1825), написаною під впливом Байрона. Спеціально українського місцевого кольориту крім назв у цій поемі нічого нема; це типовий витвір сентиментального романтизму, модного тоді у всіх літературах, але вона посідає таке багатство мови, стилю, поетичних зворотів, що скоро була признана клясичним твором польської літератури. Дійсно український народний кольорит, образи української природи, мотиви народньої української поезії, теми українського минулого впровадив до польського письменства Богдан Залеський (1802-1886), друг Міцкевича і емігрант після 1831 р. до кінця свого віку. Розуміється, що його "українство" було чисто формальним; Україну Залеський уявляє собі ідеально, а її історичну долю з козаччиною розумів з патріотично-польського погляду, але його земляки, сучасники й потомні, одногласно визнали його за "українського поета" – "ślowika ukraińskiego". Залеський писав, здебільшого, ліричні поезії, дуже часто наслідуючи народні українські пісні, називаючи їх сам "думками", "шумками", "веснянками", писав і балади і цілі поеми. Його ліричні поезії вперше по смерті поета видано збірним виданням у 1892 р. в двох томах. В своїх "думках" Залеський ідеалізує козаччину XVI й початку XVII віку, коли ще не розгорілась так завзято польсько-українська боротьба ("Dumka hetmana Kosińskiego", "Grajki", "Wyprawa Chocimska", "Z mogily Sawor", "Dumka Mazepy", "Downarowski w jasyrze" та інші). З більших творів Залевського важні: "Rusalki" (1829), романтична поема про кохання козака з русалкою, "Duch od stepu" (1841), філософська поема на тему історичної долі Польщі. Северин Гощинський (1803-1876) вчився у василіянській школі в Умані разом з Б. Залеським і М. Грабовським; брав участь у повстанні 1830-1831 рр.,

емігрував за кордон, бідував там тяжко; під кінець віку повернувся до Галичини і вмер у Львові; замолоду гарячий демократ і радикал у свої поглядах, в другій половині життя, під впливом ідей Тов'янського, зробився релігійним мистиком. Гоцинський виробив свої літературні погляди цілком під впливом Байрона, Шатобріана та інших великих романтиків і став сам типовим "байроністом", кохаючись в понурих образах могутніх постатей героїв-злочинців, в мрачних картинах. Його найбільший твір "Zamek Kaniowski" (1828) з часів гайдамаччини; з інших важливі: "Sobótka" (1834), історична поема з життя карпатських гуралів "Król zamczyska" (1842), алегорична повість; крім того Гоцинський написав чимало патріотичних поезій на теми з революції 1830-1831 років.

З інших письменників "української школи" треба назвати таких: літературного критика і повістяра, в дусі Вальтера Скота, Михайла Грбовського (1805-1863), приятеля П. Куліша і співробітника його "Записок о Южной Руси" – йому належать повісті: "Kobiszczyzna i stepu" (1838), "Stanica Hulajpolska" (1856), "Opowiadania Kurennego" (1860), "Zamięc w stepach" (1862) та інші; – Александра Грозу (1807-1875), поета і повістяра, автора поеми "Starosta Kaniowski", Томаша Олізаровського (1811-1879), автора історичних повістей ("Zawierucha"). До певної міри до гурту поетів "української школи" належав і геніяльний Юліан Словацький (1809-1849), автор поеми "Mazepa" (1840). Дехто з письменників "української школи" перейшов безпосередньо до писання українською мовою, не пориваючи, однак, зв'язку з польським літературним життям і національною ідеологією, – такими були: Тимко Падура (1801-1872), Каспер Ценглевиц, Антон Шашкевич, Спиридон Осташевський та інші, що своїми писаннями належать уже до обсягу української літератури.

Улоф та Мандинж – дві західно-африканські мови, першою говорять сенегальці – нарід селянський, а друга поширена серед суданських племен вздовж Нігеру, як міжплеменна мова 3-х мільйонного населення. Улофи мають дуже старе й багате усне народне письменство, яке плекають віддавна місцеві трубадури, т. зв. "грію". Типовими зразками його є – казки, прислів'я, що яскраво з'ясовують побут місцевого населення, далі героїчні пісні, мітичні легенди, що змальовують їхній світогляд. Обидві ці мови зовсім добре вже пристосовані до потреб сучасного культурного життя. Вирази технічні вони запозичають з європейських мов; морські – з англійської, будівельні та церковні – з португальської, а особливо з французької... Як граматично, так що і до свого словника ці мови багаті і зовсім розвинені. Зокрема – мова "улоф". (4)

Унанімізм (лат.) – літературний напрямок у Франції з року 1909-го, з почину драматурга і романіста Жюль Ромена (нар. 1885), до якого також належали Дюамель, Аркос та інші. Цей напрямок змальовує психологію збірного, гуртового життя. [*]

Універсал – розпорядження гетьманської влади. За гетьмана Івана Виговського почали видавати спеціальні друковані універсали для козацької старшини, в яких побіч різного роду наказів, законів тощо подавались вже й поточні вісті... – "Універсал Гетьмана Богдана Хмельницького про всю Україну по обох сторонах Дніпра будучую, і в дальній городи рускіе засланий. – Зиновій Богдан Хмельницький, гетьман славногo вуйска Запорожскаго и всея по обоіх сторонах Дніпра сущей України... Вам всім Українським по обоіх сторнах Дніпра, в городах і селах обитаючим... духовним і мирським, шляхетним і посполитим, більшого і меншого всякого чина людем, а особливо

шляхетне урядженням Козакам і святой братії нашої ознаймуем сим універсалом нашим: іж не без причин сушних мусілисмо зачати войну і поднести оружје наше на поляков, через которое шосья при всесильной помощи Божественной на Жолтой Воді, мая 8, а потом под Корсуерен, мая 10, над ними поляками стануло, то є всім Вам совершенно єсть відомо. — ... А тепер яко відати Вам всім... о том доносим, так і до кампанії войскової, напредлежащее з ними ж поляками діло военное, Вас взиваем и заохочаем. Кому мила віра благочестивая, от поляков на унію перетворимая: кому з Вас любима цілість отчизни Вашой, України... і честь Ваша шляхетская от врагов ругаемая, уничтожаемая, весьма посміваемая і попираемая: тот всяк, не яко отродок, но яко зичливий і любезній син отчизни своей, хтії по вислуханію сего універсального ознакомлення нашего, к нам в обоз под Білою Церков, на добрих конях і із справним оружјем неоткладне прибувати, і сполне з нами, прикладом старовічних валечних славних і многим околичним народам страшних предков своїх, станути мужественно і небоязненно, при всемогущей помощи Божіей, проти поляков, своїх розорителей, озлобителей і супостатов. Но если не zvolите допомогти нам в настоящей военной компании, а поляки нас одоліють; то відайте певне, же і Вас всіх... без жадного браку і респекту, подлуг давнего і злого наміренія своєю, огнем і мечем зруйнують і опустошат, а з всеконечним віри нашея благочестивія і святыя іскоренієм і поруганієм, останки Ваші і чад Ваших (яко више написахом) в плін обернут і в рабство облекут одєжду. Лучше теди і благополєзніше нам, за віру свою святую православную і за цілість отчизни, на пляцу военном от оружія бранного полягти, нежели в домах своїм яко невістюхам побієнним бути; кгдиж если умрем на войні, за благочестиву віру нашу, то не тільки слава і отвага наша рицарская по всіх европейських і інших концях земних славно провозгласиться, але упованіє наше (єже за благочестіє умрїти) будет безсмертія ісполнено і страдальческіми вінцями от Бога вінчано. Не бойтєся теди ваша Милость, браття шляхетне урожоная, поляков, хоч би й найбільшії були їх войска: але прикладом (яко же вишей ріхом) славних і валечних Руссов предков своїх, при своей правді, за благочестіє святое, за цілість отчизни і за поламанє древних прав і вольностей своїх, станьте сполне з нами, против їх, своих обидителей і разорителей; з неодмінною надеждою своєю от бід настоящих освобожденія і всемоцнїя благодать Божія, в наступаючому случаї военном на супостат наших помощю нам сотворити готовія... Кгдиж, єжели ветхий Рим (іже всіх европейських градов материя нарєцїся может) многими панствами і монархїями владивий і о шестистах чтиридєсяти і п'яти тысящах войска своего древле гордившийся, давних оних вїков, до коенним против помененной войнственной сили римской валечних Руссов з Росїї от Поморїя Балтицкого або Німецького собранієм, за предводительством князя їх Одоначєра, року по рождєстві Господнем 470, бил взятий і чотирнадцять лїт обладаємий, то нам тепер, кшталтом одним древних Руссов, предков наших, кто может возбранити діяности войнственной і уменшити отваги рицарской. Що все Вам братії нашої, всім предложивши і до розсужденія здравого подав о поспїх Ваш к нам в обоз под Білою Церков прилежно і пильно жадаєм, і їм же зичим упрєймо доброго от Господа Бога здоровля і благополучного у всем узнавати повоженія". (Уривки з літопису Самійла Величка). — Уривок IV Універсалу Української Центральної Ради, виданий 22.1.1918 р. (ініціатором і автором чотирьох універсалів УЦР був Володимир Винниченко):

– "Народе України! Своєю силою, волею, словом утворилась на українській землі вільна Українська Народня Республіка. Здійснилася давня мрія Твоїх батьків, борців за волю і право робочого люду! ..."

... "Щоб повести свій край до ладу, творчої праці, закріплення революції й нашої волі, ми, Українська Центральна Рада, оповіщаємо всім горожанам України: – Віднині Українська Народня Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, Вільною суверенною державою Українського народу...".

Універсал – пародія-байка Павла Носенка-Білецького (+1856) "Лев недужий да Лисиця": –

"Од лева ... прийшли універсали,
В них пильно знаймовали:
Щоб весь звіриний рід,
З старших і козаків, з шляхетства і поспільства,
Прийшли до його вельможности посільства (садиби, оселі)
В хоробі навістить:
Варуємо гетьманським нашим словом,
Що будуть посланці під нашим міцним кровом,
Не матимуть ніяких кривд."
Підписан: власною гетьманською рукою
І за печаттю військовою." –

Тут автор наслідує стиль старих пам'яток – універсалів. Гумористичного "універсала" написав Т. Шевченко до Миколи Маркевича (1844, 22. I.)

Унціяли (лат.) – букви заввишки два сантиметри, їх вживають на пам'ятниках; заокруглене староримське письмо; прописні букви. [*]

"**Уставне письмо**" – Устав і Пів-устав – літери ставляться просто і мають квадратний розмір. Ним писались книги на Україні, коли тільки запроваджено було кирилицю.

Утопія (гр.) – країна з ідеальним громадським ладом; фантазія; вигадка, казка, неосяжна химера, мрія; місцевість, що ніде не існує; назва вигаданого острова з ідеальним політичним режимом; роман Томаса Мора (1478-1535) під назвою "Утопія", змальовує новий соціальний устрій; до утопістів належать: Фур'є (1772-1837), Сен Симон (1760-1825), Оуен та інші. В нас у такім дусі написав роман "Соняшна машина" (1927) В. Винниченко. А утопістами в життю були відомі наші меценати брати Платон та Василь Семеренки, син Василя – Володимир; Василь Нагірний.

Утраквізм – паралелізм мов – державної та місцевої.

Утрировать (фр.) – перебільшувати, впадати в крайність. [*]

Уява – основа всякої творчості, а мистецької особливо. Творча уява продуктивна, – коли злучуємо первні нашої свідомості в нові твори, які в дійсності ніколи не існували. [*]

Ф

Фабльо (фр.) – стародавня французька казка у віршах; невеличке, переважно комічне оповідання в середньовічній французькій літературі (XII ст.); байки, казки, небелиці, вигадки, фабула, міти. (Див. М. П. Драгоманов (1841-1895): – "Два українські "фабльо" та їх джерела"). [*]

Фабула (лат.) – короткий зміст; сюжет літературного твору, повістеві форми (роману, повісті тощо), напр., фабулою відомої поеми І. Франка "Мойсей" є біблійна дійсність зо всіма її фактичними

подробицями; фабулою повісті П. Куліша "Чорна Рада" є події часів т. зв. "Великої Руїни"; друга частина шкільної драми (пролог, фабула, епілог); байка, вигадка. [56]

Факсиміле (лат.) – точна відбитка будь якогось документу, підпису, почерку, графічного оригіналу фотографічним способом або печаткою; кліше-печатка для відтворення власноручного підпису. [57]

Фактичний (лат.) – той, що відповідає дійсності; дійсний, реальний, справжній. [*]

Фактура (лат.) – в живопису – характер поверхні мистецького твору, її обробки; один з засобів художньої виразності; сукупність засобів музичного викладу (мелодія, акорди, орнаментика та ін.). [48]

Фальсифікат (лат.) – підроблене, неправдиве, як напр., в нас підробляли народні думи, або як – "На побѣду Чигиринскую" – фальсифікат надрукував вперше Ізм. Срезневський у своїй "Запорожской Старинѣ", Ч. I, 86, або пісня про Свирговського, явно зіпсута поправками невідомо чіями (Максимович 1834, 71), так само дума – "Похід на поляків" (Максимович, 1840). Відомі фальсифікати: "Пісні Осіяна" Макферсона (1736-1770) в англійській літературі (див.: Містифікація), або "Краледворська рукопис" – в чехів. Ентузіазм любови до рідного слова й бажання надати йому як найбільшої поваги в очах своїх і чужих, призвів де-яких чеських романтиків, учених і поетів до скопонування кількох епічних творів в дусі народної поезії, що були видані ними як забутки глибокої старовини – це були знамениті фальсифікати: "Краледворський" і "Зеленогорський" рукописи, ніби відкриті Вацлавом Ганкою (1791-1861); перший містив у собі 8 епічних і 6 ліричних уривків, написаних в XIII ст.; другий – епічні уривки про сейм і про "Суд Лібуши" – IX віку. Приклад такої наукової містифікації – і також з ідеальними мотивами, був уже в XVIII ст. у виданні Макферсоном "Пісень Осіяна". Фальсифікат виявили чеські ж вчені в 70-80 роках. (Томаш Масарик).

Володимир Коряк сфальшував текст "Кленові листки" (1924 р.) Василя Стефаника, "підправивши його мову". Римський-Корсаков спотворив твори Мусоргського, якого рахував "безграмотним музикантом". (А. Лур'є). [21]

Фальсифікатор (лат.) – фальшивник, той, що підробляє щось, напр., відомий твір О. Пушкіна – "Русалка", недокінчений автором, був закінчений невідомим Бельським. "Кобзар" Т. Шевченка, видання Академії Наук УРСР 1937 року: –

"Кохайтеся чорнобриві,
Та не з паничами (**москалями**),
Бо паничі (**москалі**) – лихі люди
Роблять лихо з вами..." ("Катерина")
– "Панич (**москаль**) любить, жартуючи,
Жартуючи кине..."
Сам піде в далечину (**Московщину**)
А дівчина гине!"

– "Піди кобилу приведи!
Подай патинки господині
Та принеси мені води!"
– "Отак проклятий пан (**жид**)
Над козаком коверзував...
Ярема гнувся, бо не знав..."
("Гайдамаки").

Фальцювати (нім.) – складати друковані аркуші у книжкову форму. Від кількості загинань друкарського аркуша залежить формат книжки, а саме:

Кількість загинань	дає сторінок	формат	назва формату
1	4	1/4	фоліо
2	8	1/8	кварто
3	16	1/16	октава (вісімка)
4	32	1/32	шіснадцятка
5	64	1/64	тридцять двійка

[5]

Фанатизм (лат.) – засліплене захоплення якоюсь ідеєю, або справою; нетерпимість до чужих думок. [*]

Фантазія (гр.) – уява, мрія, химера, примха, вигадка; творча уява; літературний твір, в якому реальна дійсність перемішується з поетичними чудними вигадками; твір, що відзначається вільністю у тематичній праці, у доборі форм тонів і модуляцій, багатством прикрас і пасажів (в музиці); чарівною фантазією з домішкою сатири є комедія Аристофана – "Птахи". [48]

Фантасмагорія (фр.) – страшні видовиська, картини, напр., "Вій" або "В ніч під Івана Купала" – у Гоголя, як також у романі В. Гюго – "Собор Паризької Богоматері". У світовій літературі майстрами творити жахливі, фантасмагоричні картини, крім згаданих були, німець Е. Гофман, американець Е. По; в малярстві – Гоа.

Фантастика (гр.) – дещо дивоглядне, вигадане, зверхприродне; незвичайне, пречудне. Напр., твір "Марко Проклятий" – український Агасфер, що його вивів у своїй поемі (на жаль не викінченій) Олекса Стороженко, пристосувавши подію до доби Хмельницького. [57]

Фантом (фр.) – привід, модель людини.

Фанфаронада (фр.) – бахвальство, хвастощі, чванькуватість, як, напр., мова Хлестакова в п'єсі М. Гоголя "Ревізор", в українській літературі – мова Голохвастова.

Фара – перша кляса, або як тоді казали, школа Києво-Могилянської колегії. А було їх сім: фара, інфима, граматика, піїтика, риторика, філософія та богословіє.

Фарс (фр.) – жарт, фразка; легка, весела комедія без поважного змісту, без ясноозначених типів, іноді не зовсім скромного сюжету та ситуацій; появилася в середньовіччя, з неї і виросла комедія. [*]

Фата-Моргана (фр.) – міраж, марево, оптичний обман. – "Ми нагло на горизонті побачили фантастичну каравану їздців на конях або на верблюдах. По кількох хвилинах картина згасла..." (Др. Павло Лисяк – "Рід Аркасів", "Краківські Вісті", 1942).

"... Степових примар за годину путі ми надивились вже досхоchu: в пустельному мареві ми бачили і розкішні сади Семираміди, і брижі морського прибою, і каравани віслюків, і самітних верхівців. Примари або танули, коли ми зближались до них, або пропливали мимо і зникали позаду, як сумна реальність..." (Юрій Смолич – "Вони не пройшли". Роман. Київ, 1945. Розділ "Голодний степ").

Фацеція (іт.) – жарт, анекдот, приказка; це коротеньке, звичайно гумористичне й дотепне оповідання з побутовим характером, часто антиклерикального змісту. За формою походять від середньовічного фавльо. Від назви збірки "Фацетії" (1452р.) італійського письменника-гуманіста П. Браччоліні. [41]

Феєрія (фр.) – фантастична п'єса з казковим сюжетом, чудовою декорацією, одягами, а також з різноманітними штучками в постановці, розрахованими на зовнішній ефект; чарівна казкова картина. Леся Українка назвала свою "Лісову пісню" феєрією (нім. – "Märchen"). [*]

Фейлетон (фр.) – невелика стаття в часописі на загальні теми, або частина повісті, друкowana в "підвалі" (в нижній частині часописного аркуша, починаючи на другій сторінці). В нас майстер віршового фейлетону був Володимир Самійленко, що позичив манеру куплету в П'єра Беранже, переклавши три його речі: "Пташки", "Цар Горох" і "Сенатор". Його оригінальні речі: – "Горе поета", "Ельдорадо", "Патріота Іван", "Возсоединенний Галичанин" (з рефреном: – "О дайте, дайте сто рублів слугі всеруської ідеї!"), "Весняний лад", "Новий лад", "Дума – цяця" і інші.

Фелібри – так називались представники неопровансальського національного ренесансу, ідеологом і провідником якого був найбільший провансальський поет Фредерік Містраль, автор творів "Mireille" та "Calendal".

Феноменальний (гр.) – виключний, незвичайний, небувалий, рідкісний.

Фігури (лат.) – зовнішнє окреслення предмету; малюнок, образ; очеркнення людського тіла; геометричні фігури; частина танцю; шахові фігури (король, дама, кінь тощо); у шермірстві (фехтованню) – певні позиції; поважна особа; сторожеві стовпи в степу з соломою або бочками смоли в XVI ст. В літературі: зворот мови, що має на меті збільшити її виразистість через повторення, виклики, протиставлення, риторичні питання, звернення, оклики, асонанси, алітерації, звукоподоблювання і т. п.; для більшої емоційности мови твору, себто, щоби твір більше захоплював наше почуття й сильніше впливав на нас, письменники вживають мовні звороти, що часто відступають від звичайних способів виявлення думки. Ці звороти звучать ще з старих часів фігурами, або фігуральними виразами; фігури – це стилістичні прикраси, що основуються на: 1) повторюванні звуків, слів та зворотів; 2) перестановці, тобто зміні порядку слів у реченні. Фігури поділяються на три групи: I – фігури милозвучности, або з-грецька – евфонічні; II – фігури синтаксичні і III – фігури риторичні або вишукані, піднесені, красномовні вислови. В свою чергу перша група ще ділиться на фігури: а) повторні, або з-латинська, ітеративні або ітераци та б) звукові або фонетичні. Третя ж група також ділиться на: а) фігури емфатичні, або висловлені в піднесеному тоні, з притиском і б) фігури патетичні, висловлені в захопленні, з патосом, зі запалом. Фігури є суб'єктивні, емоційні засоби поетичного змальовання. [3]

Фігурний вірш – одна з форм барокової поезії; поезія іграшка, поезія для ока. Напр., між епіграмами Івана Величковського знаходимо вірш "Офірованню книжечки" – присвяту книжки поезій автора пані Февронії у формі хреста. У новій добі "фігурні вірші" писали "дадаїсти", а особливо футуристи.

Фікція (лат.) – вигадка, видумка, витвір уяви, омана, ідея незгідна з дійсністю. Літературною фікцією, чи вигадкою, назвав сам автор, Іван Франко, свою передмову до ліричної драми "Зів'яле листя" в першій її, львівськiм виданні (1897 р.). На літературній фікції опертий є твір з XII-XIII ст. під назвою "Моленіє Данила Заточника" ("прохання заточенця до князя о помилуванні"). Сюди ж належить і так звана промова Мелешка – цей твір – памфлет, якого дехто помилково вважає за запис дійсної промови "смоленського каштеляна" (1589). [*]

Філігран (фр.) – художний ювелірний виріб з тонкого крученого дроту, плетена річ зі золота і срібла; водяний знак на папері; мистецька прикраса з тоненьких металевих дротиків і дрібних зернят; простора орієнтальна техніка. [*]

Філіпіка (гр.) – палка енергійна промова, звернена проти когось (від старо-грецького оратора Демостена (384-322 рр. перед Хр.), що виступає проти царя Філіпа Македонського, промови М. Т. Цицерона – проти Катіліни та проти Антонія. [*]

Філістер (нім.) – людина з обмеженим, заскорузлим світоглядом, дрібничкова, без ідеалів, самозадоволена, зарозуміла, раб міщанської моралі.

Філологія (гр.) – власне: "любов до слова"; в александрійських граматиків – пояснювання старих клясиків; у вузькому розумінні – до недавня: граматичні розсліди мови; тепер – у широкому розумінні (за Августом Беком – Voeskh) належить до філології не тільки історія й порівняльна граматики, лексика мови, але й діяктологія, література, – взагалі – ціла творчість, пам'ятки, написи і усна словесність певної мови; говоримо, напр., про клясичну філологію (старих греків і римлян), слов'янську, германську, семітську і т. д. [*]

Філософія (гр.) – любов до мудрости, наука мудрости, загально – мудрість; шоста кляса Києво-Могилянської колегії. [*]

Фільмологія – наука, що вивчає фільм всебічно – в його зв'язку з психологією, філологією, естетикою, соціологією, фізіологією і загальною філософією. В 1927 р. в Парижі відбувся перший міжнародний конгрес фільмологів. Участь в конгресі брали представники 20-ти країн. Між ними був і представник України (еміграція).

Фінал (фр.) – кінець, закінчення якогось явища; заключна частина циклічного музичного твору (симфонії тощо); заключна частина кожного акту опери.

Фінезія (лат.) – виїмкова чутливість, рафінована тонкість чуття.

Фірет – круглий черенок без знаку, ширина якого дорівнюється висоті даного кегля; вживають його, щоби заповнити вільні місця абзацу. [5]

Флексія (лат.) – в граматиці: остання частина слова, що відміняється при деклінації та кон'югації; самі звуки основи слова, що змінюються. [97]

Фоліо (лат.) – формат книжки завбільшки в пів-аркуша; загалом – товста книга великого формату; folio (друкар...) – колон-цифра; цифра, що означає сторінку книги. [*]

Фолкльор (анг. – народний епос) – усна словесність, поетична народна творчість, як народні звичаї, обряди та обрядові пісні, легенди, думи, приповідки тощо. [*]

Фонема (гр.) – звук; кожна людська мова порядкує певною системою звукових типів. Такі використовувані для розрізнення значень звукові типи звуться фонемами. В лінгвістиці: звуковий первень мови. Професори Й. Бодуен-де-Куртене та Ф. де-Сосюр дали таке визначення фонем: – "Фонема – це такий звук, або такий тип звукових варіантів, який є здатним відрізнити одне слово від іншого". [18]

Фонетика (гр.) – наука, що вивчає звуки людської мови та їх комбінації. В лінгвістиці: розділ граматики, що вивчає звукову сторону мови. Вона ділиться на два відділи: 1) експериментальну (чи просто) фонетику, яка вивчає звуки суто досвідним шляхом, чи через споглядання, чи через певні знаряддя (тоді ще зветься інструментальною фонетикою) і 2) фонематику (або фонологію), яка вивчає використання звуків для утворення слів і словосполук.

Фонетичний правопис (часто його так й звать просто "фонетика") засновано на законі: пиши, як чуєш, пиши, як правильно говориш; чисто фонетичного правопису немає, все у правописі фонетичні закони сполучуються з етимологічними, але ж коли фонетична основа перемагає, тоді вже говоримо про правопис, що він фонетичний (напр., етимологічно було б: "пехь бы", чисто фонетично: "піг би", а ми пишемо: "пiк би"). [77]

Фонетичні фігури або звукові. Сюди належать: алітерації, асонанси, параномазії, анномінації, оноματοпоеа, рима тощо.

Фонограма = Письмо; запис звукових коливань на плівці, платівці тощо.

Фонологія – наука, що вивчає фонему людської мови. Як подала українська еміграційна преса в США і Канаді, професор Юрій Шерех (Шевельов), професор слов'янської філології в Колумбійському університеті, відомий український учений і літературний критик, занесений у список 322 науковців, між якими будуть розділені 1.412.000 дол. нагород з фундації Джана Саймона Гуггенгайма.

Професор одержав нагороду за студії в історичній фонології слов'янських мов. Фундація Гуггенгайма, (кол. сенатора США з Колорадо), була створена в 1925 році в пам'ять його сина й до цього часу вона вже видала 34 серії стипендійних нагород, щоб заохотити до творчої активності в науці і мистецтві.

Форзац (нім.) – листки між оправою й титульною стороною та оправою і закінченням книги. Форзаці бувають з білого і кольорового паперу, а також мистецьки прилагоджені для певного видання, найчастіше, книжок для дітей. [*]

Форма (лат.) – зовнішній вигляд, окрес предмету. В мистецтві: обумовлена змістом сукупність засобів, що виявляють його. В поетичній творчості існує три основні форми, епос, лірика і драма. [*]

Формалізм (лат.) – суворе й точне прив'язування ваги твору до форми, переоцінювання зовнішніх форм на шкоду суті справи; напрям у мистецтві й літературознавстві, що вважає форму мистецького твору за головне джерело мистецтва, незалежно від змісту; або погляд, що рахує форму істотною частиною мистецького твору, що керується лозунгом – "мистецтво для мистецтва", який відкидає зміст та ідейність в мистецтві, вважає його відірваним від дійсності; це є безпринципова формотворчість, фальшиве новаторство на рахунок змісту. Теоретики формальної школи (К. Фідлер, А. Гільдебрандт (автор революційної у свій час книги "Проблема форми в образотворчому мистецтві"), А. Рігель, Генріх Вельфлін (1865-1946) (у мистецтвознавчому світі широко знані такі його роботи: "Клясичне мистецтво", "Ренесанс та барокко", а в 1940 році вийшла в Базелі ще така книга Вельфліна – "Ідеї мистецької історії") уважають, що розвиток мистецтва йде за своїми власними внутрішніми законами. Спеціалізувавшись головню на двох, контрастивних між собою, епохах мистецтва: ренесансі й барокко, Вельфлін увів у мистецтвознавство ряд понять, які дозволили виділити питання художньої форми в окрему ділянку знання про художню творчість ("мистецька історія, як історія форми"). Своє завдання, як навчителя та мистецтвознавця Вельфлін убачав у тому, щоб учити бачити та вчитися бачити" (Ганс Екштайн).

Формат (фр.) – зразок до копіювання; в друкарстві: розмір книги, аркуша, довжина рядка, довжина і висота тексту в сторінці. Формат знорамлізованого паперу = А4 (210 x 297 мм). [5]

Формат книги – установлюємо його, виходячи з розміру паперу, набору, характеру видання та художнього смаку. Гарний вигляд

книжки цілком залежить від естетичного розміщення сторінок, паперу та співвідношення маргінесів (крисів або поля) за певними правилами, а то: "золотого перекрою" проф. Мільхзака (головним є, щоби верхнє поле було більше від середнього в 2 рази, а нижнє – в 3 рази: $3 : 4^{1/2} : 6 : 9$). [5]

Фототипія – фотографічна відбитка документу, листа, автографу, видання. Напр., фототипія першого видання "Кобзаря" Т. Шевченка з р. 1840-го, доконана накладом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, Львів, 1914. В лабораторіях Філіпса в Айдговен удосконалено новий спосіб фотокопіювання, за допомогою якого можна зменшити двадцятитомову енциклопедію до формату кишенькового однотомика.

Фрагмент (лат.) – уривок із твору, частина; незакінчений твір, напр., в М. Коцюбинського – "На острові", або в Лесі Українки: – "Екбальганем" – повість з арабського життя; знайдений остаток будь-якого художнього твору, напр., в Т. Шевченка: уривок – "За що ми любимо Богдана", або чотиривірш, остання знахідка українських рядків поета: – "Тихе поле аж хрокнуло..." вперше подано у академічному виданні 1934-1937 рр., або фрагмент повісті Ю. Яновського "Наречена". Новаліс Фридріх (1772-1802) залишив "Фрагменти" повні глибоких дум, як також англійський поет Віліям Вордсворт під назвою "The excursion" (1814) дає цікаві фрагменти з його задуманої автобіографічної поеми "Про людину, природу та людське життя". Недавно знайдено невідому досі оперу Людвіга Бетховена (1770-1827) у фрагментах. Опера зветься "Вестальський вогонь" – збереглася 81 сторінка нотного тексту. Досі була відомою лише одна опера Л. Бетховена "Fidelio", врочиста опера, "народжена для дня німецького самовизволення". (Томас Манн).

Фраза (гр.) – речення, закінчена думка, висловлена словами; зворот; це звична словосполучка, що значінням більш-менш дорівнює єдиному поняттю; іронічно-пустопорожній вислів, чванькуватий, зарозумілий. [18]

Фразеологія (гр.) – розмовні звороти; визначає історію вживання і поширення певних словосполук, певних фраз; будова речень і зворотів; вислови та звороти питомі якійсь мові та які не можуть бути переложені дослівно; або: слова без змісту, пустомельщина, так М. Зеров приписує поезіям Олеся – "фразеологічну буєсть", тобто: барвистість без міри, нестриманість у висловах, зовнішню ефектовність...; запис зворотів речі, характерних для певної мови, напр., – "Хай іде на зламану голову!" – "Притулив горбатого до стіни" – сказав щось невідповідне, зробив невдале порівняння (Ном. 13070); побажання тому, що відходить, зломати голову (Свидницький "Люборазькі"); – "з'їхати з глузду" – втратити розум, глузд (Шевченко); "з'їхати на ніщо" – зруйнуватись, збідніти (Ном. 1850); "аж зірничі засвітили" – від удару посипались із очей іскри (Ном. 6628); "ударити лихом об землю" – перестати сумувати, забути горе; в англ. мові: "не бий по кущах" (говорити не на тему). (Див. П. Ковалів: Чистота і правдивість української літературної мови. 8. Найуживаніші фразеологічні звороти.).

Фразеологічні звороти – такі словосполучення, які виступають як цілість із значенням, що не дорівнює сумі значень їх складових частин. Інакше їх називають ідіомами, напр., "Такий переполох генералові на руку ковінка" (Мирний); "На ньому не було лиця, і чомусь цокотіли зуби" (П. Панч); "Але раптова його мольба збила з пантелику й Левка" (Іван Ле).

Через те, що фразеологічні звороти завжди сприймаються, як цілість, у них часто зберігаються слова або форми слів, які поза тим

вийшли з ужитку. Так, у фразеологічних зворотах: ходити ходором, пішло на нівець – уживаються слова – ходором, нівець, які поза тим не зустрічаються.

Фразеологічні звороти часто позичаються з мови до мови, проте взяті в масі вони характеризують дану мову, даний народ. У них відбиваються особливості історії й побуту, напр., фраз. зворот "на руку ковінька" відбиває українську дитячу гру плюс чабанський побут; у фраз. звороти "ханьки м'яти" – нічого не робити – відзначається наше баштанництво (ханька – дрібний гарбуз); "чуприну гріти" – напружуватися. Події нашої історії безпосередньо відклалися в таких фразеологічних зворотах, як от: "загинув, як швед під Полтавою".

Насиченість мови фразеологічними зворотами робить її своєрідною, великопитною, сповненою народною думою. У нашій літературі були кельки майстри такого ідіоматичного стилю: І. Котляревський, Марко Вовчок, С. Руданський; з новіших: Юрій Яновський, Аркадій Любченко.

До фразеологічних зворотів у широкому розумінні належать також приказки і прислів'я: "Добрий чоловік: на печі сухий, у воді – мокрий (приспосованець)", "Думки в небі, а ноги в постелі" (ледар). Чимало фраз. зворотів, здебільшого афористичного характеру, походять у літературній мові з творів красного письменства. Напр., у Т. Шевченка – звороти-афоризми: "Од молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує" (характеристика російської національної політики давніше і тепер); "Було колись в Україні – ревіли гармати" (героїчний характер старої історії України). [18]

Фразер (гр.) – людина, що любить вживати голосні і квітчасті, але беззмислові слова й фрази; пустодзвін, марнослов... – Сучасники П. Гулака–Артемовського характеризують його: – "... був фразер і ритор у повному розумінні слова" (Ф. К. Неслуховський); -- "... був великий балаклій, що виїздив на фразах..." (М. Ф. де Пуле).

Фрашка – збиточність, жарт, дрібниця, пуста.

Фрікасе (фр.) – жартівливий твір, з різними текстами в голосах (XVI ст.). [48]

Фройдизм – система аналізу людських вчинків, а також і літературних творів за наукою проф. Зигмунда Фрейда, лікаря, невропатолога, та його школи, що пильно і до подробиць розробили теорію статевого розвитку.

Фронтоспис (фр.) – передня сторона будинку; в друкарстві: заголовний лист; ілюстрація вклеєна перед титульною сторінкою, чистою сторінкою повернута до обкладинки, а образком до тексту. [5]

Футуризм (лат.) – відомий у свій час мистецький напрям; творцем його був італійський письменник Філіппо Томазо Марінетті (1878-1946), що на початку 1907 р. видав маніфест, який викликав революційний дух у літературі, а далі відбився й в малярстві, різьбарстві, театрі. Цей рух розповсюдився по Німеччині, Австро-Угорщині, Росії. Мав він вплив і на український футуризм, що почався коло 1913 року. Спочатку це була течія стихійного голого протесту проти встановлених мистецьких канонів. Митці відчули сутність футуризму в його чистому динамізмі. Одночасно з опублікуванням у французькому часопису "Фігаро" першого "Футуристичного Маніфесту" (1909) та появою "Маніфесту малярів" (1910) Марінетті й практично творив "стиль слів на волі та бездротової уяви", руйнуючи синтаксис, нищучи розділові знаки, уживаючи дієслів лише у неозначеному способі, усуваючи прикметник тощо. Його твори цього періоду: роман "Мафарка – футурист" (1910), "Битва під Тріполі" (1911), "Дзанг-Тум-Тумб" (1914) прийняті гострою й упертою жагою нових форм та позначені частогусто примхами заради примх (напр., чисто поліграфічні кунштики).

Загальна бойовість напрямку виявилась, зокрема, у плеканню "телеграфічного стилю", щось на зразок звідомлень воєнних звітодавців. Так написано, напр., "Битву під Тріполі". Ось, напр., речення з "Дзанг-Тум-Тумб": — "Обрій = найяскравішому сяйву сонця + 5 трикутних тіней + 3 ромби рожевого кольору + 5 фрагментів горбів + 50 колон диму + 23 спалахи вогню". В революції форми виступають і інші співборці та попутники футуризму: Лючіано Фольгора, що віршує самі лише іменниці; Альдо Палляческі, що запроваджує в поезію силу звуконаслідувальних слів, позбавлених глузду. В рр. 1912-1915 появляються часописи "Лячерба" та "Антологія поетів-футуристів", які пропагують та взаконюють досягнення нового напрямку. Подібні намагання розсадити звичні рямці відбуваються і в малярстві, різьбярстві, де, напр., Боччоні запроваджує "антискульптурні матеріали": скло, картон, бляху тощо. — З Італії футуризм поширився в інші країни, де виникали мистецькі течії, споріднені з футуризмом. У Франції виступив Г. Кан з теорією "вільного вірша", там же повстали — пароксизм, динамізм, симультанізм. — В Англії виник — імажинізм (властиво, імажизм) та вортицизм (від лат. vortex — вихор.) В роках 1911-1912 футуризм оформився, як своєрідний напрям, у Росії, у чотирьох різних угрупованнях: "Гілея" (брати Бурлюки, Хлебніков, Маяковський, Каменський, Кручених та інші), "Асоціація егофутуристів" (Ігор Северянін, Гнедов та інші). "Мезонін поезії" (1913-1914) (В. Шершеневіч, Большаков, Рюрик Івієв) і "Центрофуга" (1914) (Бобров, Пастернак, ранній Асєєв). — Гасла футуризму безпосередньо ввійшли в життя в перші роки російської революції. Так, Натан Альтман, що оформлював революційні гасла, проголосив, що "лише футуристичне мистецтво є в сучасну добу мистецтвом пролетаріату". Мистецька революція, започтована футуризмом, покликала до життя (правда, на короткий час!) численні передові течії: кубізм, орфізм, дадаїзм, симультанізм, zenітизм, променізм, вортицизм, конструктивізм, супрематизм, імажинізм, ультраїзм тощо — перелічує сам Марінетті. З футуризму вийшли і видатні майстри сучасності, як Джойс, Дон-Пассос, Гемінгвей, Едшмід — у красному письменстві, Пікассо — в малярстві, наш Архипенко — в різьбярстві, Пискачов та Буріян — у театрі. У нас футуризм в літературі почав Михайло Семенко в р. 1912-1914. Розвинувся цей напрямок вже після приходу большевиків, які явно піддержували всі деструктивні напрямки. (див. — Егофутуризм). [86]

Funèbre (фр.) — похоронний, жалібний. "Marche funèbre" — жалібний марш, напр. у М. Вороного.

Функціоналізм (лат.) — напрям в архітектурі, що формувався в 20-х роках ХХ ст. і поширився в країнах Західної Європи та Америки. Функціоналізм підпорядкував архітектурні форми їхньому функціональному призначенню, заперечував національну своєрідність архітектури.

Фюоритюра (іт.) — "квітка", прикраса, оздоба в публичних промовах, лекціях, творах, напр., знана гоголівська "птиця-тройка" в "Мертвих душах". В Микити Шаповала у літературному перегляді продукції за р. 1913 є наприкінці оздоба — порівняння літературної творчої молоді з берізкама на узліссю — "Шуміть, білокорі берези...". У "Вальдшнепах" Миколи Хвильового: сидючи над степовим озерцем Карамазов із товариством слухають Аглаю, яка доводить, що від вогню жовтневої революції сьогодні лишився тільки "прекрасний димок" і, показуючи їм на далекий танучий у небі димок, вона каже: "Який прекрасний димок! Нюхайте ж, друзі мої, і переконайтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути у безвість, як і цей

прекрасний димок. Це, здається, в календарі написано. Але не завжди до календарної мудрості треба підходити з погордою. Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкладати нове багаття, бо тільки біля нового можна погрітись..."

X

Халдейк — халдейська мова.

Халтура (зіпсоване — культура) — примітивна вузько-просвітянська праця, проти якої багато писав М. Хвильовий, напр. в "Редактор Карк.": "...Як мені тяжко писати про халтуру; я дивлюсь в майбутнє, я звертаюсь до нащадків: — заплюйте темну тинь моїх сучасників від халтури!" Халтура ж була темою його памфлетів: "Сатана в бочці" та "Про Коперника з Фрауенбергу" і темою київської дискусії.

Хамелеон (гр.) — людина, що часто і безпринципово змінює свої погляди і переконання.

Характер — шрифт, літера, буква; відмінна ознака; почерк, вдача, якість, властивість.

Характеристика дійових осіб показує найістотніше в змальованому героєві: те, що належить йому переважно, те, що вказує на його відмінні риси. Користується для цього автор: описом зовнішності, описом вчинків, рисами характеру в точному розумінні цього слова. Напр., характеристика М. Драгоманова подана В. Стефаником. Характеристика може бути розкрита автором в низці подій і обставин, може бути дана розповіддю про дієву особу самого автора, чи інших осіб твору. Може бути дана від самої дієвої особи, її власними словами. Часто письменник характеризує дієвих осіб через мову їх, опис оточення тощо; іноді автор підкреслює своє особливе ставлення до героя. [3]

Харківська школа романтиків. Дослідники українського романтизму ділять їх на три групи чи генерації. 1. До найстаріших зараховують: 1. Левка Боровиковського (1806-1889), що народився у дрібній панській сім'ї, коло м. Хорола на Полтавщині. Учився Боровиковський в Полтавській гімназії, закінчив (1830) словесний відділ Харківського університету. Будучи студентом, надрукував українську баладу "Маруся", в основу якої взяв баладу Жуковського "Світлана", але в значній мірі переробив її, пристосувавши до умов українського життя, так мовити — локалізувавши її дію. Потім учителював у Курському, пізніше в Полтаві. Року 1852 вийшли його байки "Байки і прибаютки" з передмовою Амвросія Метлинського (177 номерів). Більшість з них були байки, тобто алегоричні оповідання дидактичного змісту. Сюжети їх Боровиковський запозичив в Крилова (російський байкар) та Красицького (польський байкар), але це не переклади, а самостійне оброблення мандрівного сюжету ("Климів млин", "Муха", "Метелик", "Пані", "Жевжик", "Лихтар", "Перо і каламар" та інші). Значна частина їх — це коротенькі оповідання з народного життя, побутові сценки, народні перекази і казки, які Боровиковський назвав "прибаютками" (напр.: "П'яний", "Чуренка жінка із шинка", "Свій дім — своя воля"). Крім опублікованого Боровиковський зібрав багато етнографічного матеріалу, так, в листі його до М. Максимовича (1836) він перелічує: 1. Зібрав народних українських прислів'їв і приказок, всього понад тисячу; 2. Баєчки на українській мові в кількості — 250, з них 200 оригінальних; 3. Народних українських пісень (ще не видані або варіанти виданих. Л. Б.) — коло 150; 4. Словар української мови, з

показником пнів слів на літери А. Б. В. Г.; 5. Власні вірші на українській мові: 12 баляд, 12 дум, переклади кримських сонетів А. Міцкевича, пісень 20 та інших п'єс – 26. Крім того Боровиковський записував народні забобони, повір'я, перекази, засоби народного лікування хвороб та інше. Мова Боровиковського чиста й багата з лексичного боку. Пише він полтавською говіркою. Охоче користується народними приказками, влучними виразами, але й сам творить такі художні речення, що увіходять до всенародного вжитку (напр., в байці "Найкраща птиця" вираз: "Найлучча птиця – ковбаса"). В ліричних творах "Чорноморець" Боровиковський йде торгованими шляхами, обробляючи романтичні сюжети або наслідуючи народні пісні, як напр., "Бандурист", надрукований вперше в повісті Євг. Гребінки "Золотаренко":

– "Задзвонили в Батурині у великий дзвін,

Прощається із Богданом весь гетьманський двір..."

2. Срезневський Ізмаїл (1812-1830) – професор Харківського, а потім Петербурзького університетів, знаний російський вчений – філолог. З походження москвин, Срезневський, живучи в Харкові, дуже захопився уламками української народної поезії. 1832-1833 рр. він скрізь мандрував та записував пісні, а особливо на Катеринославщині, в маєткові пана Подільського, біля Дніпра, де він учив дітей його. – "Я тепер, мамо, – пише він звідти до матері 1833 року, – знаю старовину запорізьку, як своє власне життя. Поволі я зібрав відомостей дуже багато." Він вишукував там, на Запорізьких землях, старих колишніх запорожців і записував од них думи й пісні. Так виникла чимала збірка, куди ще додано було "Перекази літописців" – "Запорожская Старина" у шости частинах, видана у рр. 1833-1838, що велику службу справила в пробудженні української інтелігенції, хоч наукова критика виявила там багато фальшованих, підроблених творів у дусі того романтичного часу (див. "фальсифікат"); тут автор мав на меті "виявити важливість української поезії з боку історичного та етнографічного". Його український твір – "Корній Овара", М. 1836.

3. Шпигоцький Опанас, автор "Малороссійская баллада", уміщений у виданню "Украинскій Альманах" – 1831 р.

II. До пізніх романтиків належать:

1. Метлинський Амвросій (Могила) (1814-1870). Народився недалеко м. Гадяча на Полтавщині. Учився в гадяцькій школі, потім у харківській гімназії і Харківським університеті. Студіюючи в університеті в 30-х роках він тут зійшовся з Петром Гулаком-Артемовським та гуртком української інтелігенції, що мав великий вплив на розвиток української літератури (І. Срезневський, М. Костомаров, Ол. Корсун, Іван Бецький та інші). В 1839 р. Метлинський видав збірку своїх українських поезій під заголовком: А. Могила "Думки і пісні та ще де-що", додавши цікаве передне слово про значіння української мови. 1854 року Метлинський видав великий і коштовний збірник пісень – "Народныя южно-рускія песни". Помер Метлинський в 1870 році. А. Метлинський був один із найвиразніших представників романтичного напрямку. У своїх віршах він ідеалізує минуле України, він хоче "на бандурі розігратись, в старині-бувальщині покохатись", він прислухається до козацької спадщини і "плаче-оплакує козаків, своїх братів, кості по степах в пісках ховає, пісню поминальну співає". Згадуючи "про де-що", поет хоче, щоб це миле, колишнє життя "з нами шуміло, гуло і гуркотіло, стогнало, рехло", щоб "вітер схватився", щоб "в лузі, в діброві загомніло", щоб "море повстало і заревло" і щоб під цю лиху годину вийшов гетьман з козаками і розповів би про своє героїчне життя. Гетьман, козаки, степ, поле, вітер, море, могили, спис,

рушниці, бандура – ось ті допоміжні образи, що ними користується поет-романтик. Вірші Метлинського з боку форми не дуже вдосконалені: найчастіше це силябична метрика, що інколи наближається до тонічного розміру народних пісень; певного ритму майже немає у віршах Метлинського. Тут кожний рядок має свій розмір, кожне слово – свій наголос. Рими у віршах Метлинського здебільшого дієслівні, малохудожні. Значіння поезії Метлинського в тім, що він збагатив українську поезію новими мотивами – відтворення минулого життя України. Продовжуючи перекладну діяльність Гулака-Артемовського, Метлинський дає зразки чеської, польської та німецької поезії і цим підносить значіння української мови як культурного фактора (див.: К. Студинський – "Літературні Замітки" Л. 1901).

2. Костомаров Микола (1817-1885). Народився в сім'ї багатого поміщика на Воронежчині. Учився в Воронізькій гімназії, а після у Харківському університеті. Живучи в Харкові близько познайомився з професорами і письменниками – Гулаком-Артемовським, Ол. Корсуном, І. Срезневським та іншими, що тоді дуже цікавились українською літературою та українською етнографією, збирали пісні й давні перекази та видавали їх у світ. Під впливом цих видань і особистих знайомств Костомаров починає пильно вчити українську мову, а через деякий час – писати вірші на цій мові. Року 1833-1840 Костомаров друкує в Харкові драматичні сцени – "Сава Чалий", збірник віршів – "Українські балади" і "Вітка"; пізніше містить вірші в тодішніх літературних збірниках (під ім'ям Ієремії Галки). В 1845 році Костомаров прибуває до Києва для праці в І-й гімназії і збирання матеріалів з історії України по київських архівах. Тут Костомаров зустрівся з тодішньою українською молоддю – Опанасом Марковичем, Миколою Гулаком, Василем Білозерським, Паньком Кулішем, Тарасом Шевченком та іншими. Після де-яких нарад вони вирішили (на початку 1846 року) закласти "Братство на честь Кирила і Методія первоучителів слов'янських". Мета цього "Товариства": національно-політичне й соціальне визволення українського народу з рук російського царату й утворення вільної федерації з усіх слов'янських народів. Головні думки Товариства подав Костомаров у "Статуті" Товариства. Через донос їх Товариство викрили і всіх братчиків-провідників заарештовано та розіслано в силку. Року 1847 і Костомарова одправлено до Саратова, де він працював науково, студіюючи старі часи на Україні. Року 1859 – дозволено Костомарову повернутись з заслання і він живе в Петербурзі, між іншим багато працює в українському журналі "Основа" (1861-1862), а також допомагає виданню книжечок для української школи й народу. Поетична діяльність Костомарова припиняється, а виступає він тільки як історик та публіцист. В 1885 році Костомаров помер.

ІІІ. До останньої, наймолодшої групи належать:

1. Корсун Олександр (1818-1891) – родом з Таганрогу, син заможного поміщика. В 40-х роках учився в Харківському університеті і тут служив (до 1848). Тут він видав 1841 р. альманах "Сніп", де вмістив твори таких українських письменників: 1) М. Костомарова – трагедія "Переяславська ніч"; 2) Порфирія Кореницького – сатирична поема "Вечорниці"; 3) Петра Писаревського – віршова повість "Стецько-можебилиця", кілька байок; 4) Степана Писаревського, батька Петра; 5) Марти Писаревської, дружини Степанової – кілька віршів, між іншим – наслідування італійському поетові Петрарці: "Петраркина пісня" – "Не можна нам прожити вмісті:/ Прощай, коханочко моя!/ Нехай без тебе зв'яну я,/ Як на морозу жовкнуть листи..."; 6) Петренка Михайла

(народж. 1817 р.), автора кількох мелянхолійних віршів, м. інш. думки "Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...", під заголовком "Небо"; 7) Самого О. Корсуна – кілька оригінальних та перекладних віршів. Під заголовком "Українські повір'я" Корсун видав сім народніх казок, деякі сперті на апокрифичних переказах. Поетична діяльність Корсуна з художнього погляду мало чого варта, а з громадського боку це була людина дуже поміркована.

2. Кореницький Порфирій – досить талановита людина, життя якої склалося дуже невдало. В 40-х роках він умістив свій кращий твір, поему "Вечорниці" у "Снопі" – "Хмара хмару швидко гоне,/ Грім по небу торохтить,/ Вітер плаче, вітер стогне,/ Дощ по вікнах торощить..." та байку "Панько та верства" в альманаху "Ластівка" (1841), пізніше знайдено ще два його твори ("Нехай" і "Дяк і гуси") ...

3. Писаревський Петро – уривок з повісті – "Стецько-можебилиця": – "Перевесла в полі дівчата крутили,/ Бо жито дожале, зостався ячмінь,/ І жати не можна, так хлопці косили,/ Та й той увесь скверній, хоч зараз покинь..."

4. Бецький Іван – видав у 1843-1844 рр. три збірки під заголовком "Молодыкъ. Украинскій литературный сборникъ", але тільки в одному маємо поетичний український матеріал: 1) Квітчині повісті – "Перекотиполе", "Підбрехач"; 2) М. Костомарова; 3) Шевченкові вірші та баляда "Утоплена"; 4) Шоголева Якова (1824-1898), який пізніше і не увів їх у свої збірки, кажучи, що "... й змістом і формою вони настільки мізерні, що їх неможливо було й завести в мої збірки" – "Ворскло" – 1883 р. і "Слобожанщина" – 1898; 5) Ол. Чужбинського-Афанасієва; 6) Бодяньського Осипа; 7) А. Могили; 8) Петренка Михайла і 9) 25 народніх пісень. В другому збірникові (на 1844 рік) кілька історичних та етнографічних статей, крім того – цінну критичну статтю М. Костомарова – "Обзоръ сочиненій, писаннихъ на малороссійскомъ языкѣ". (Ол. Дорошкевич – 20 і 40 роки в українській літературі).

Про харківський гурток українських письменників знаходимо спомини Миколи Костомарова, що містяться в його автобіографії – "Літературное наслѣдіе". СПб. 1890. ... "У цей час я споріднився з цілим гуртком молоді, таких же як і я відданих ідеї відродження української мови й літератури. Це були: Корсун, юнак, вихованець Харківського університету, родом з Таганрогу, син досить заможного поміщика; Петренко М., бідний студент, родом з Ізюмського повіту, юнак мелянхолійного характеру, що у своїх віршах завжди звертався до своєї родини, до своїх родинних відношень; Шоголів Як., студент університету, юнак з великим поетичним талантом, який, на жаль, рано зник; його жива уява найчастіше неслась у старе козацьке життя; Кореницький, сільський дякон; в його віршованій поемі "Вечорниці" помітний великий нахил до сатири і вплив "Енеїди" Котляревського; самий твір його написано тим же розміром і складом, що й "Енеїда"; нарешті, семинарист Писаревський (Петро), син батюшки, що писав вже по українському, і видав драму "Купала на Івана"; цей юнак володів добре мовою, вірш його був правильний і звучний, але великого творчого таланту він не виказував; Корсун упорядив видання українського збірника ("Сноп") і наповнив його віршами, як власними, так і своїх співробітників. Самому видавцеві належали віршовані оповідання, взяті з народнього вимислу про мандрування Христа з апостолом Петром по світу і про різні пригоди, що були з ними; оповідання переказано правдиво, але цензура не дозволила друкувати ім'я Христа та апостола Петра, і Корсун мусів замінити їх іменами "Білбога" та "Юрка". – Я вмістив туди переклад

декількох єврейських мелодій Байрона і трагедію "Переяславська ніч", написану п'ятистоповим ямбом без рим, не розбиваючи на дії, з хором, що надало їй характер наслідування стародавній грецькій трагедії. Сюжет трагедії взято з доби Хмельницького, з самого початку його повстання, але ж мені значно пошкодило довір'я, що я надав таким мутним джерелам, як "Історія Руссов" Кониського (?!) і "Запорожская старина" Срезневського; крім того я ухилився од суворой відповідности умовам віку, який я взявся відбивати, і впав у бундючність та ідеальність, що розвинулась в мені під впливом Шіллера. – Слідом з'явився другий діяч по відродженню української літератури: то був Бецький Іван, що почав готувати збірника, якого хотів заповнити статтями, писаними по-українському, або які мали відношення до України. Познайомившись зо мною, він виявив добре бажання зібрати воедино розкидані сили духовних діячів і скерувати їх до того, що мало місцевий етнографічний та історичний інтерес. Я зрадів такому появленню, тому що бачив в цьому зорю того літературного відродження, що давно стало моєю улюбленою мрією. В цей час я познайомився з Григорієм Федоровичем Квіткою і став частенько їздити до нього в село Основу, недалеко від Харкова, де він жив у маєтку свого брата, займав там невеликий будинок, що стояв окремо від панських будівель. Я дуже полюбив цього дідуся, що від щирого серця любив свою народність. Його дружина справила на мене приємне вражіння; вона не була родом з України, але говорила з великою любов'ю про все українське. Іноді я їздив до нього з Бецьким, іноді з Корсуном... [22]

"Хатина вуйка Томи" (1852) – твір американської письменниці Бічер-Стоу. Ця книга відіграла роль оскаржуючого акту проти кріпацтва в Америці, та без сумніву, багато спричинилася до визволення з неволі американських муринів. [4]

Хемія – походження слова хемія точно не встановлено, правдоподібно, що слово хемія походить від єгипетського – chemia, що має означати і чорноземну країну Єгипет і, в переносному розумінні, щось темне, повне таємниць.

Химера (гр.) – у давньо-грецькій мітології страховисько з головою лева, тулубом кози й хвостом дракона; переносно - витвір хоробливої уяви, фантастична, дивовижна мрія; у рослинстві - організм, що складається із спадково різних тканин, трапляються вони в природі і утворюються внаслідок щеплення..

Хирограф (гр.) – писар.

Хирологія – мова глухонімих.

Хиролог – той, що орудує мовою глухонімих.

Хіязма (гр.) – (Khiasmus) – типово клясична фігура; рівнобіжні два речення, але в протилежнім зіставленні. За графічною подібністю до грецької літери χ ("хі"), коли паралельні речення написати дещо змінивши: прийменник, прикметник, іменник на: прийменник, іменник, прикметник, напр.:

"На ясні зорі, на води тихі...",

або: –" Вчора плакав попід тином,
В степу плаче нині..."

або: – "Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним..."

(Т. Шевченко, "Неофіти"),

тут ми бачимо рівнобіжні два речення, але в протилежнім зіставленні.

Хіастичний паралелізм (в Шевченка в будові оклику – "Палач ти (как видно) по призванію і тільки по названію лікарь!" ("Журнал").

Перетин чи цезура виступає звичайно у всіх видах віршу і грає важливу роль у вірші. Відповідно до закінчення, після якого йде цезура, називаємо її чоловічою, жіночою або дактилічною. Але цезура, розділяючи ритм віршу на групи, вимагає також, щоби кожна група творила якнайбільшу змістову єдність, напр.: – "Візьму ті квіти і// їх понесу з собою" – тут неприємний для вуха розділ. В музиці: межа між частинами музичного твору. [11]

Цел – відділ у друкарській касі.

Цензор (лат.) – рецензент, критик.

Цензура (лат.) – критика; контроль, перевірка, перегляд; приговор, заборона. – Історія цензури українського слова є багато-томовим актом обвинувачення тих режимів і впливових кіл, в руках яких була доля його. М. Драгоманов писав: "Перечитуючи, навіть, історію русько-українського письменства д. Ом. Огоновського бачиш, що слід би нам завести особну частину: історію пропавших творів русько-української літератури..." ("Австро-руські спомини", ст. 57). Вона в цілості ще не написана, хоча писали про неї чимало осіб (С. Єфремов, П. Стебницький, М. Драгоманов, О. Лотоцький, В. Данилов, І. Айзеншток, Е. Лемке, Фабрикант, Ф. Савченко та інші). Ми згадаємо лише пару епізодів з історії цензури українського слова в Росії... Вже в початку XVII ст., а саме 1627 року "Учительна Євангелія", видана в Рахманові на Волині (1619 року), з наказу московського царя і патріярха була в Москві спалена за "еретичні" західні впливи. А в кінці XVII ст. заборонялось в Московщині друкувати українські релігійні книжки без цензури. Петро I наказує відібрати всі книжки, раніше випущені і виправити в них мову, щоб не різнилася від мови московської (1720). В 1753 р. перероблено було "Четыї Мінеї" на московську мову, а оригінал знищено. В церквах наказано правити "голосом свойственным великароссійскому наречію". У 1724 р. накладено 1000 карб. кари на архимандрита Київської Печерської Лаври за надрукування "Тріоді" "не ва всьом с великароссійской сходной". Одночасно видано було наказа церквам і школам здати всі книги українського друку для відсилки їх до Москви і заміни на московські... В другій половині XIX ст. відновились загальні переслідування українського друку й українського слова; гніт цензури все зростав і вершком його був клясичний вираз тодішнього російського міністра народньої освіти, "ліберала" Валуєва: "не было, нет і быть не может нікакова малороссійскаво языка" (1863). І в зв'язку з заборонаю друкувати популярні книжки для народу... 18 травня 1876 року появилвся таємний царський указ про заборону української літератури в Росії, який припинив на довший час майже всі прояви українського літературного життя. Особливо тяжкі були перші п'ять років. За цей час на Україні не появилось на полі красного письменства майже нічого нового... Початок 80-х років приніс значне пожвавлення українського літературного руху, чому сприяло часове послаблення цензурних утисків. Але при кінці 80-х років у Росії цензурні утиски знову поновились, бо той же закон 1876 року (т. зв. "Закон Юзефовича") заборонив уживати фонетичного правопису, т. зв. кулішівки. Це спонукало українських письменників звернутись до Галичини і там друкувати свої писання, котрі через свої теми та їх освітлення не могли побачити світу в Росії... В 1882 році почав свою працю український театр, не зважаючи на тяжкі заборони (самих театральних українських творів перейшло через цензуру, або в цензурі застряло за перше півстоліття рахуючи від "Наталки-Полтавки", більше як 3000 (Антонович Д.)); обмеження репертуару чисто побутовими п'єсами, заборона грати в Києві і на цілім Правобережжю, одночасно

грою українських і російських п'єс в однаковій кількості дій тощо... І лише з кінцем 90-х років у Росії трохи послабили спеціальні утиски проти українського слова, але українська наука, журналістика, преса, шкільництво, видавництва на Україні російській до самого 1905 року були під забороною ганебного указу 1876 року. Але й після 1905 року волі українське слово не мало, діяла "попередня цензура", яка штрафувала видавців, забороняла розповсюдження видань. А з оголошенням першої світової війни р. 1914 – знову заборонено було інакше, ніж офіційним російським правописом (ярижкою) і лише революція 1917 р. дала на якийсь час волю українському слову, щоби з приходом до влади большевиків дістати її во сто крат лютішу й ганебнішу... Клясичною ілюстрацією діяння різного роду цензур є доля творів Тараса Шевченка, яких не милували ніякі режими, царських і московських генералів, большевицькі, республіканські польські, нацистівські, гитлярівські. Від часів Вісаріона Бєлінського до Микити Хрущова відношення росіян до творів Т. Шевченка мало що й змінилось... [51]

Цикл (гр.) – ітеративна фігура поетичної мови, коли повторюється початкове слово, або початкове речення, або, навіть, ціла строфа при кінці того самого речення, строфи або цілого твору; певний період часу, на протязі якого повторні явища проходять повне коло свого розвитку; певна група наук; низка епічних творів, об'єднаних спільністю дієвих осіб або оточення, в якому відбуваються дії, так, що в першій половині ХІХ ст. французький письменник Оноре де Бальзак дав цикл романів під заголовком – "Людська комедія" ("La comédie humaine"), де дав грандіозний образ французького суспільства в добу між двома імперіями. За ним пішов Еміль Золя, створивши в більш, як у двох десятках своїх романів епопею "Ругон Макари". Після першої світової війни подібну суспільну вежу дав Ромен Ролян своїм "Жаном Кристофом". Тепер один з найславніших французьких письменників Жюль Ромен випустив в Нью-Йорку (1946) у світ тринадцяту книгу (по два і більше томи в книзі) свого великого циклу романів під назвою – "Люди доброї волі", який він почав писати в 1931 році. В своїх романах письменник охопив Європу і особливо Францію 1933 року, описуючи цілу добу та даючи яскраву різносторонню картину життя людей різних верств і прошарків. Зразок циклу із переставленими рядками, наче в рямці двох паралельних образів, маємо в поемі Т. Шевченка "Тополя":

– "Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все в гору та в гору!"...

і закінчується пісня дівчини:

– "Рости ж, серце тополенько,
Все в гору та в гору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!..." [2]

Цинкографія – виготовлення друкарських кліш через перенесення образка на цинк при допомозі фотографії і травлення кислотою. [5]

Циркомфлекс (гр.) – наголос висхідноспадний (â), коли тон зразу підвищується, а далі знижується; (старо-слов'янське – "комора").

Цитата (лат.) – точно наведене місце з якогось тексту; дослівна виписка певного місця з якогось твору або дослівно наведені чийсь слова в доказ певного міркування. [*]

Цицєро (лат.) – великий друкарський шрифт.

Ч

Часопис = див. Газета.

Частушка – російські короткі чотиривіршові народні пісні, подібні до наших коломийок, як напр., всім відоме "яблочко".

Четві-Мінеї = див. Життя.

Черенки – букви до друку вилиті зі стопу óлива, антимону й цини; шрифт. [5]

Чичероне (іт.) – провідник, що дає пояснення при огляді музеїв, виставок, міст, тощо.

Чоловіче закінчення – коли рядок віршу (незалежно від розміру) закінчується ударним складом, напр., "У далені горять вогні..." [*]

Чужі строфи. Крім суто-народніх українських строф наші поети користуються, і то в значно більших розмірах, чужими строфами. Число їх дуже велике, і що не поет, то творить собі нові й нові строфи в різних ритмах і з найрізноманітнішими римами. Окремих назв для них, здебільшого, немає, як це було колись у стародавніх греків та римлян, а звуться вони за числом рядків із означенням ритму. Отже бувають: 2-рядкові (ямбічні, трохеїчні, анапестичні й т. далі), трьохрядкові, чотирорядкові й багаторядкові. – До 3-рядкових належить т. зв. терцина, придумана італійським поетом Данте Аліг'єрі, що цією формою написав свій славетний твір – "Божественна комедія" (переложена частинно (I розділ) на українську мову Вол. Самійленком). Терцина Данте – це три рядки списані в 5-ти тактовім ямбі. Рими в терцині все такі: $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{4}$ і 3 наступної строфи й т. д. Кінець терцини творить окремий рядок, який все римується з другим рядком останньої терцини (aba, bcb, cdc, ded, ...e). Тепер поети не все придержуються ритму, якого вживав Данте, і користуються всіма можливими ритмами, тільки звертають увагу на риму, щоб вона йшла так, як у справжній терцині Дантового типу, напр.: "Терцини" – Гуго фон Гофманстала в перекладі Мих. Ореста:

–"І ми, і сни – з одної речовини,	a
І очі розмикають сни нараз,	b
Немов під вишнями мала дитина,	a
Що з крон їх місяць повний через нас	b
Свій починає білозлотний біг.	c
–"Зринають не інакше сни у нас,	b
Живуть усміхненим дітям, і їх	c
Піднесення не менше імените,	d
Як прокид місяця з дерев нічних.	c
Снуванню їх відкритим є укритє;	d
Як духів рухи в зачині, вони	e
Живуть такими в нас і будуть жити.	d
Одним є три: людина, річ і сни".	e

З 8-ми рядкових строф найбільш відома октава, що її придумав італійський поет Торкватто Тассо, який списав нею свою величну епопею – "Визволеній Єрусалим". Ця строфа зветься ще станцю і є улюбленою формою українських поетів. Справжня станца повинна мати ямбічний ритм і то 5 ямбів, а рими йдуть так: $\frac{1}{3}$ і 5, $\frac{2}{4}$ і 6, 7 і 8 – париста рима (див.: Октава).

Бувають у нас строфи – 9-ти і 10-ти рядкові (напр.: в "Енеїді" І. Котляревського) а то і 12-ти рядкова строфа (напр.: І. Франка – "Весно, що за чудо ти твориш в моїй груди...").

Взагалі модерні поети творять все нові й нові, дуже майстерні, строфи з різними римами, з різною довжиною рядків (напр.: у "Зів'ялім

листю" І. Франка – "Чого являєшся мені/ У сні...", в поезіях Олеся, Г. Чупринки, П. Тичини, М. Вороного та інших).

Найбільш вишуканою формою є т. зв. сонет – це сполука різних строф в певну одиницю. Сонет (первісно пісенька з ліричним, любовним змістом) придуманий італійським поетом Фр. Петраркою. Ритмом сонету є 5-ти тактовий ямб, а сам сонет складається з 14-ти рядків, розділених на 4-ри строфи: два катрени (4 рядки) і 2 терцини. В сонеті все римується: $1/4$, 5 і 8; $2/3$, 6 і 7; 9, 10, $11/12$; 13 і 14 – переплетеними римами. Так виглядає канонічний сонет типу Петрарки. Але поети не дуже стисло держаться того типу (особливо у нас) і часто змінюють ритм, а дивляться лише, щоби було 14 рядків. З таких сонетів глузує І. Франко в епілозі до своїх сонетів (див.: "Сонет"). М. Вороний подає сонет в 10 рядків, т. зв. "безголовний" з таким же наголовком "Le sonnet sans tête":

– "Ось вам сонет, що зветься "безголовний".
Так охрестив його колись Мейнар.
Sans tête... (comme votre poete!) (як ваш поет!)
Чи вільно в дар
Вам принести такий зразок віршовий?
В нім тільки першої строфи нема,
А врешті, – форма віршу та ж сама,
Обмежена лиш десятьма рядками.
Що не звіршовано – це мій секрет
І... друже мій, хай буде це між нами,
Коли скажу його вам tête à tête". [75]

III

Шабльон (нім.) – пересічність, неоригінальність; зразок, по якому готується масовий виріб речей. [*]

Шапірограф – досить примітивний прилад для розмноження дрібних друків на машинці.

Шарада (фр.) – ребус, загадка, в якій треба відгадати слово або речення, даючи пояснення тільки його поодиноких частин, складів, букв, напр.: Бог-дан, Хмель-ниць-кий, Бук-о-вина і т. п.; загадка, в якій задане слово ділиться на частини, з яких кожна уявляє собою самостійне слово чи образ, з яких складається загальне слово. [*]

Шарж (фр.) – змалювання чогось у потворному або карикатурному вигляді; твір або гра на сцені, що карикатурно прибільшує риси особи, з метою її висміяти; перебільшення, утрировка. У нас майстром шаржу в мистецтві є Е. Козак (ЕКО), а джерелом їх – часопис "Лис Микита". В літературі шаржі писав талановитий (розстріляний у 1934 році большевиками) Едвард Стріха (псевдонім Костя Буревія), а тепер – Степан Риндик ("Логос"). [2]

Шевченкознавство – це наукове вивчення життя і творчості Тараса Шевченка. В головних рисах воно складається з необхідности зладити повне, критично-перевірене видання творів поета. Але для того треба: "пильно зайнятися критикою, освіченою вже традицією, текстів творів Поета, його історії й варіантів, дати коментар їх і в наслідок усієї роботи – прийти до певного канону-тексту". (професор А. Машкин, "Чер. Шлях" 1924, № 4-5). "Необхідно видати його (Т. Шевченка) листування й "Щоденника". Зладити нову, велику, критичну біографію Шевченка, (написав П. Зайцев, видано НТШ в Мюнхені, 1955 р. під заголовком – "Життя Тараса Шевченка"). Подати історію видань творів Поета і, нарешті, перевидати головніші старі критичні розвідки про

Поета..." (професор М. Плевако: "Шевченко і критика" ("Ч. (умацький) Шл. (ях), 1924, X.) Головніші представники Шевченкознавства у нас: Ол. Кониський, М. Драгоманов, І. Франко, Юл. Романчук, В. Шурат, П. Зайцев, Ол. Дорошкевич, Дм. Антонович, Ол. Новицький, Мих. Новицький, Б. Навроцький, акад. Ст. Смаль-Стоцький, Є. Ю. Пеленський, В. Дорошенко та інші (Див.: акад. Ст. Смаль-Стоцький – "Обов'язки української науки супроти Шевченка" в книжці – "Шевченко. Інтерпретації. Вар., 1934).

Шедєвр (фр.) – зразок мистецтва, архитвір, зразковий твір, напр.: драматична поема Лесі Українки – "Одержима", або ж її "Лісова пісня", "Оргія", "Камінний господар"; І. Франка: "Зів'яле листя", "Мойсей", "Смерть Каїна"; М. Коцюбинського: "Тіні забутих предків"...
[*]

Шифр (фр.) – умовні знаки для секретного листа. [*]

Шкіц (нім.) – ескіз, начерк, зарисовка контурів; підготовча праця.

Шмуцтитул (нім.) – картка паперу в книжці перед титуловою сторінкою, на якій подають, звичайно, скорочений титул, напр.: у першому виданні поетичних творів Т. Шевченка р. 1840 – шмуцтитул: Кобзарь. [5]

Шпаннунг (нім. Spannung) – найвища точка напруження у творі, що буває перед розв'язкою та іменується, звичайно, тим німецьким словом. Шпаннунг є наче б антитезою в простій діалектичній будові фабули: тезіс – зав'язка, антитезіс – шпаннунг, синтеза – розв'язка. [83]

Шпація (нім.) – сліпий друкарський матеріал для виюстування (виповнення) рядків на дану ширину складу, а також для розрядки (розстрілення) друку. В кожному кеглі (розмірі письма) є шпації тонкі (волосові), середні й грубі. [5]

Шпальта = Гранка.

Шпіц = Кінцівка.

Шпона = Інтерлінія.

Шрифт (нім.) – друкарський матеріал – літери, розділові знаки, математичні, хемічні і т.п. знаки, що вживаються при складанню й друкові. В історичній послідовності шрифти були: древні єгипетські (гієрогліфи), асирійсько-вавилонські, єврейські, грецькі, руни, кирилиця, арабські, хінські, латинські, німецька скоропис, латинські друковані, німецька готика, рондо, стенографія; до шрифтів треба віднести і автографи, монограми та ініціали. – Шрифти, яких тепер вживають великі друкарні, називаються: кирилицею, академічним, елізаветським звичайним і курсивом, Ренатою, Альдіною, Паневропою, гротеском і т. п. Шрифти ці різняться своїм рисунком і бувають також – звичайні, курсиви та напівжирні... – На Україні та Московщині до 1708 року книжки друкувалися слов'янським шрифтом і тільки того року введено було царським указом т. зв. "Громадський шриффт", тобто наказано було букви кириличні заокруглити на зразок латинських. Першою книгою, видрукованою в Москві цим шрифтом була "Геометрія". [*]

Штамп (нім.) – шаблон, трафарет; переносно – художній прийом або зворот мови, що багаторазово механічно повторюється без творчого осмислення.

Штандпункт (нім.) – вихідна точка твору; головна ідея твору, провідна думка його. Напр.: в старовинному нашому літопису таким штандпунктом була "гаряча любов літописців до своєї рідної землі, що червоною ниткою проходить од перших, до останніх карток". [24]

Штеги = Марзани.

Штрих (нім.) – риска, лінія на малюнку, характеристична риса характеру, дії тощо; основний, найпростіший елемент малюнка; спосіб добування звуку на струнних, смичкових інструментах. [*]

Шумка = Козачок – одна з форм народної поезії. Складається з чотирьох віршів, які по-парно, а то й через один римуються. Кожний вірш має два такти, а кожний такт має по чотири склади однакової стійності:

– "Сонце гріє,/ вітер віє,
А дівчина/ з жалю мліє./
Знати, знати/ по тім личку,/
Що тужила/ цілу нічку.../

В римуванні є різні відміни: $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$, але є й $\frac{1}{3}$, $\frac{2}{4}$. [75]

Ш

Щедрівка – назва "щедрівка" стоїть в зв'язку з "щедрим", тобто багатим вечером, що замикає різдвяний цикл свят. Однак теперішні колядки і щедрівки покриваються своїм змістом і розміром, за винятком групи щедрівок складених віршом 4+4, якого не стрічаємо в колядках (цей вірш типовий для південно-слов'янських колядок). Різниця між колядками і щедрівками виявляється ще в тім, що "колядують", звичайно, парубки, а "щедрують" – дівчата й діти. Приклад стародавньої щедрівки:

– "Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на здоров'я!
Стояла світілька новозроблена,
А в тій світільці три віконечка:
В першому оконечку ясний місяць,
В другім оконечку ясне сонечко,
В третім оконечку ясні зіроньки.
Що ж то місячик? То подарик!
Що сонечко? То господицька!
Ясні зірки – то його дітки!" (Чубинський)

Будьте здорові, господароньку!
(Стародавня Лемківська коляда)

А ти, пташоньку та соколику!
Святий вечір, Божий вечір!
Високо літаєш, низенько сідаєш!
Святий вечір, Божий вечір!
В чистенькім полі світлонька стоїть.
Святий вечір, Божий вечір!
У тій світлонці господарейко!
Святий вечір, Божий вечір!
Господарейко встає раненько.
Святий вечір, Божий вечір!
Встає раненько, миє личенько.
Святий вечір, Божий вечір!
Личко вмиває, рушничком втирає!
Святий вечір, Божий вечір!
Ставить стolonьки у три рядоньки,
Святий вечір, Божий вечір!
Стелить обруси самі льнянії,
Святий вечір, Божий вечір!

Ставить кубоньки у три рядоньки,
Святий вечір, Божий вечір!
В однім кубоньку миро і кадило
Святий вечір, Божий вечір!
В другім кубоньку зелене вино
Святий вечір, Божий вечір!
В третім кубоньку солодкий медець!
Святий вечір, Божий вечір!
Кладе хлібонько житній, пшеничний!
Святий вечір, Божий вечір!
Житній, пшеничний, Богу величний!
Святий вечір, Божий вечір!
Бо ся сподіє гостя любого.
Святий вечір, Божий вечір!
Гостя любого – Бога самого!
Святий вечір, Божий вечір!
Будьте здорові, господароньку,
Святий вечір, Божий вечір!
Не сам з собою, а з челядою!
Святий вечір, Божий вечір!

Шедрий вечір

(Стародавна колядка)

Шедрий вечір всім Вам щаслива година!

Породила Діва Предвічного Сина!

Ладо, Ладо, Ладо!

Все на світі радо!

Шедрий вечір на землі!

Не в пишних палатах Бога породила,

А в біднім вертепі Господа повила!

Ладо, Ладо, Ладо!

Все на світі радо!

Шедрий вечір на землі!

Не білі перини Господу стелила,

На в'язанці сіна Вічного повила!

Ладо, Ладо, Ладо!

Все на світі радо!

Шедрий вечір на землі!

Не межі царями Господь нам явився,

А між вівчарями в яслах положився!

Ладо, Ладо, Ладо!

Все на світі радо!

Шедрий вечір на землі!

Пастирі убогі до стайні приходять,

На в'язанці сіна Господа знаходять!

Ладо, Ладо, Ладо!

Все на світі радо!

Шедрий вечір на землі!

[41]

Щоденник – запис подій за днями. Напр., щоденник, що залишив Григор Орлик (1702-1759), визначний козацький політичний діяч, син Пилипа Орлика. Або: "Дневныя записки" підскарбія генерального Якова Марковича (в роках 1717-1768), що вийшли у 4-х томах під редакцією Олександра Лазаревського у Києві, 1913 р., заходами Наук. Товариства ім. Т. Шевченка; дуже цінним і оригінальним літературним пам'ятником є "Щоденні записки" (Журнал) Т. Шевченка опрацьований і виданий ВУАН в р. 1927-м з великим коментарем багатьох

шевченкознавців під редакцією акад. Сергія Єфремова. Або щоденник О. Кониського, якого не можна було свого часу видати та який загинув, коли та можливість настала. Цікавим документом є також "Щоденник" Євгенія Чикаленка, що подає нам закулісну історію нашої преси і літературного життя по першій революції на Україні. І художній твір О. Кобилянської, повість "Царівна" написана, наче б щоденник героїні – Наталки Верковичівни; "Щоденник" Микити Шаповала в двох частинах. [21]

Ю

Ювенальний – (лат.) юний, юнацький, статево не зрілий.

Юліанський календар – старий стиль запроваджений Юлієм Цезарем у 46 р. до н.е. У цьому календарі з кожних 4 років 3 роки були по 365 днів, а четвертий (номер якого ділиться на 4) – 366 днів. Оскільки тривалість юліанського року довша за справжню на 11 хв. 14 сек., то за 128 років це призводило до запізнення початку календарного року майже на одну добу. У зв'язку з цим у 1582 р. папа римський Григорій XIII провів реформу юліанського календаря; було запроваджено григоріанський календар (новий стиль). Середня тривалість року в григоріанським календарі лише на 26 сек. довша за справжню. Григоріанський календар запроваджено в Україні лише з 14 лютого (1 лютого за старим стилем) 1918 р. Різниця між юліанським і григоріанським календарем становить: у XVIII ст. – 11 діб, у XIX ст. – 12 діб, у XX ст. – 13 діб.

Юриспруденція – (лат. - знання права) – сукупність правових наук, правознавство. Вживається також для позначення теоретичної діяльності в галузі права й практики застосування права.

Юси – носові голосівки староболгарської мови. [75]

Юстунок – прогалинний матеріал – металевий матеріал, нижчий від черенок, яким заповнюють порожні місця в наборі. Сюди належать: шпації – для юстування рядків на повну ширину і для розрядки друку; півфірети – для юстування відступів між словами; фірети – для юстування абзаців; півквадрати, конкорданси і квадрати – для виповнення неповних рядків. [5]

Я

"**Язичіє**" – назва мовної мішанини, що нею писали прихильники, т. зв., мовної єдності з Росією (в Галичині, на Буковині та на Закарпатті); стара книжна мова, далека від народньої, побудована на основі церковно-слов'янської мови (Г. Шевчук); основою язичія була церковно-слов'янська мова, форми російські й українські; слова українські, російські, польські, подекуди мадярські та місцевих говірок; зневажлива назва, кинена Б. Грінченком в час мовної дискусії (1891-1893) усього специфічного в галицькій книжній мові; т. зв. "язичіє ругенське".

Ямб (гр.), а згодом латинська віршова міра: двоскладова стопа з наголосом на другому складі (– –). Найбільш уживаний розмір в українській поезії. Двохстоповий ямб – досить рідка форма, але дуже звучна. Виступає він зі всіма видами нарослих закінчень; чотиристоповий ямб, найбільш поширений вірш, як дуже гнучка форма, поети залюбки користуються ним в більших творах, напр.: П. Куліш: "Молитва", "Епілог" (Хуторна поезія). – Буває, що він

заокруглюється ще одним складом, не творячи окремого такту. Буває помісь 4-х з 3-х стоповим ямбом; 5-ти стоповий ямб (або квінарій) – його ужив П. Куліш в поезії: – "Наро́/де без/ пуття́,/ без че́/сти, без/ пова́ги..."/. Цей вірш без рими наз. білим віршом (тобто неримованим). Він уживається в драмах (Шекспіра, а у нас, напр., ужив його М. Костомаров у своїй трагедії – "Переяславська ніч", М. Сарицький, Леся Українка); 6-ти стоповий (або сенарій) ямб, звичайно, має обов'язкову цезуру після 3-ї стопи. Без цезури трапляється винятково, передовсім у вільному вірші. Шостистоповий ямб часто заокруглюється ще одним складом, звється він Александрійським віршом. Його вживали в драматичних діялогах грецькі поети, а також французькі псевдоклясики. 7-ми і 8-ми стоповий ямб досить рідкі форми, малогнучкі й важкі. У нас ним залюбки користувався Богдан Ігор Антонович (1909-1937). Ці розміри повинні мати цезуру після 4-ої стопи. В 9-ти стоповим ямбі цезур буває нераз кілька. Ось для прикладу 9-ти стоповий ямб Б. Антонича: – "Лопá/та со́н/ця гру́/не в жов/ту, те́п/лу рінь, // копа́/ючі/ моги́/ли, Лопáта со́н/ця // хрест стрункі́х вітрів, // шака́лів похоро́нний о́браз...". Спершу ямб уживали в глумливій поезії, потім в трагедіях, епіграмах, байках. Винахідником його є грецький сатирик Архілох (VII в. до Хр.). В нас ямбом зачав писати І. Котляревський ("Енеїда"). Ямбом написав Т. Шевченко третину (31%) своєї поетичної продукції. В Самійленка М. Зеров називає ямбографом. Законодавцем ямбографічної моди був французький поет Огюст Барб'є (1805-1882), що дав цілу збірку під тою ж назвою – "Ямби" й поеми, які мали великий успіх серед поетів московських, а через них і на нашого М. Самійленка ("Поступ", "Сон" та інші). [11, 75]

Ямби (гр.) – спочатку так називали в стародавній Греції вірші жартівливого характеру, що передавали народну мову, яка вживалась під гру на ямбині, фракійському інструменті. Згодом ямби стали одним з видів сатиричної поезії. Відомі сатиричні ямби старогрецького поета Архілоха (VII в. до нашої ери), також римського поета Горація (I ст. до нашої ери). Сатиричні ямби писав також французький поет XVIII в. Барб'є. Схема ямба: { ' – ' – ' – ' – ' – ' }.

Ярижка (І. Огієнко – ерыжка від букви ы) або "романівка" (від роду Романових) – назва українського правопису, що ним писали наші письменники до Куліша на Східній Україні, а в рр. 1876-1905 та в час першої світової війни (1914-1917) він був одиноким офіційно дозволеним правописом для української (лише!) белетристики на Наддніпрянщині. Ним користувався часопис "Кіевская Старина", тодішні альманахи ("Степ", "З-над хмар і долин", "З початку життя", "Дубове листя" і т. п.) та видавництво "Вік" – в Києві і так зване, "Благодійне Товариство..." в Петербурзі. Назву свою дістало від уживання йорів – "ъ" та "ы". [*]

Ярмо – синтактична фігура поетичної мови; ярмом називали об'єднання двох підметів одним присудком, напр.: – "затихло все... Тільки дівчата/ та соловейко не затих." (Т. Шевченко – "Садок вишневий коло хати...").

Ясон – у давньо-грецькій мітології герой, який очолював похід аргонавтів у царство Еета (в Колхіду) по золоте руно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович, Дмитро – Українська Культура. УТГІ. Регенсбург, 1947.
2. "Арка" – література, мистецтво, критика. Мюнхен 1947: №№ 1, 2-3, 4, 5, 6 –1948: №№ 1, 2, 3-4, 5.
3. Білецький, Леонід, д-р – Історія української літератури. Т. I. Народня поезія. Авгсбург, 1947.
4. Бочковський, Ольгерд – Вступ до націології. УТГІ. Регенсбург, 1947.
5. Видавничий Посібник для автора, редактора і коректора. "Укр. В-во". Краків-Львів, 1941.
6. Гаєвський, Степан, проф. – Франків "Мойсей". (Розвідка і текст поеми). На чужині, 1948.
7. Гнатишак, Микола – Історія української літератури. Чч. I і II. В-во "ЮГ", Прага.
8. Гніздовський, Як. – Український гротеск. "Арка", ч. 6, Мюнхен, 1947.
9. Гординський, Святослав – Микола Зеров. "Українські Вісті", 1947.
10. Гординський, Святослав – Сімоводраківка. До історії однієї пародії. "Арка", ч. 2-3, Мюнхен, 1947.
11. Гординський, Святослав – Три Прометей. (У сторіччя "Кавказу"). "Час", № 11, 1947.
12. Гординський, Святослав – Український вірш. Поетика. Мюнхен, 1947 (циклостиль).
13. Гордієнко, С. – Перше вільне слово за кордоном. "Українські Вісті", 1946.
14. Грицай, Остап, д-р – Творчість Євгена Маланюка. "Літературний Зошит МУР", ч. 2, 1947.
15. Грінченко, Борис – Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала "Киевская старина". Редактировала съ добавлениемъ собственныхъ матеріаловъ Б. Д. Гринченко. К., 1909.
16. Грінченко, Борис – Огляд української лексикографії. ЗНТШ, т. LXVI.
17. Грунський, Микола – Джерела до вивчення історії української мови. "Укр. Вид-во", Львів, 1943.
18. Державин, Володимир, проф. – Курс загального мовознавства. Авгсбург, 1947 (циклост.).
19. Державин, Володимир – Поезія і поетика Миколи Зерова. "Орлик", чч. 2, 3, 1948.
20. Домбровський, В. – Поетика. Теорія драми (в записках).
21. Дорошенко, Дмитро – Слов'янський світ в його минулому й сучасному. Тт. I-III, Берлін, 1922.
22. Дорошкевич, Олександр – 20-40 роки в українській літературі. Шкільна бібліотека. Київ, 1918.
23. Дорошкевич, Олександр – Підручник історії української літератури. К., 1924, "Книгоспілка".
24. Єфремов, Сергій – Історія українського письменства. Т. I. Берлін, 1917. 3-є видання.
25. Животко, Аркадій – Історія української преси. УТГІ. Регенсбург, 1946.
26. Завадович, Г. – Чому Корнійчук, а не Куліш. "Український Вістник". Берлін, 1944.
27. Завадович, Г. – Пам'яті Ревуцького Дм. "Укр. Вістник", 1944.

28. **Зерницький, О.** — "Соціалістичний реалізм" і літературна дійсність. "Вперед", ч. 3, 1949.
29. **Зеров, Микола** — До джерел. Історично-літературні та критичні статті. "Укр. В-во". Краків — 1943 — Львів.
30. **І. П.** — Микола Зеров, його життя і діяльність. До "Джерел", ст. 7-15.
31. **Клен, Юрій** — Спогади про неокласиків. Мюнхен, 1947.
32. **Клен, Юрій** — "Попіл імперій". Ч. I. Післямова Гр. Шевчука. В-во "Золота Брама", 1946 (циклост.).
33. **Ковалів, Панько** — Видатний дослідник української мови (Євген Тимченко). "Укр. Вістник". Б., 1944.
34. **Ковалів, П.** — Василь Сімович — оборонець рідної мови. "Укр. Вістник". Б., 1944.
35. **Ковалів, П.** — Вплив народньої поезії на творчість Тараса Шевченка. "Рідне слово", ч. 3/4, 1946 (циклостиль).
36. **Ковалів, П., проф.** — Правописна правда. "Укр. Вісті", I., 1948.
37. **Колесса, Філарет** — Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Віршова форма поезій Т. Шевченка. Львів-Київ. 1943. Т. II.
38. **Колесса, Філарет** — Фолклорний елемент в поезії Т. Шевченка. Львів-Київ. 1939.
39. **Колесса, Філарет** — Мотиви народніх пісень і дум у лірично-рефлексійних поезіях Шевченка.
40. **Колесса, Філарет** — Признаки народньо-пісенного стилю в поетичній мові Шевченка.
41. **Колесса, Філарет** — Усна народня словесність. УЗЕ. III.
42. **Колісний, П.** — Епітети і метафори, як народньо-поетичні форми в поезіях Т. Шевченка. "Рідне Слово", ч. 3-4. 1946.
43. **Косач, Юрій** — Театр екзистенціалізму. "Арка", ч. 1, 1947.
44. **Косач, Юрій** — Джон Гелсвортси і реабілітація аристократії. "Українська Трибуна", 1919.
45. **Кузеля, Зенон, проф., д-р** — Історичний розвиток і сучасний стан українського словництва. "Час", 1947.
46. **Лев, Василь, д-р** — Західно-українські признаки мови Івана Франка в його ранніх творах. "Рідне Слово", ч. 6. 1946.
47. **Ледяньський, Сергій** — "Літературна Січ". "Український Вістник". Б., 1944.
48. **Лисько, Зиновій, д-р** — Музичний словник. Стрий. 1933.
49. "Літературно-Науковий Вісник". Кн. I. (На чужині), Регенсбург, 1948.
50. "Літературно-Науковий Збірник". Тт. I-III. ГанOVER.
51. **Лотоцький, Олександр** — Сторінки минулого. Т. 2. Варшава, 1938.
52. **М(аланюк), Є(вген)** — В Кулішеву річницю (1897-1947). "Українська Трибуна". 7.I.1948.
53. **М. Т.** — Володимир Свідзінський (1885-1941) поет і перекладач. "Український Вістник". 1944.
54. **Ніховський А.** — «Vita nova». Київ, 1919.
55. **Огієнко, Іван** — Вплив української церкви і культури на московську. Тарнів 1922.
56. "Орлик" — Місячник культури і суспільного життя. 1947: чч. 1, 9, 10, 11, 12. 1948: чч. 2, 3, 4.
57. **Панейко, Ол.** — Правописний словник. Львів, 1943.
58. **Пеленський, Євген Юлій** — Шевченко — клясик. 1855-1861. "Укр. В-во", Львів-Краків, 1942.
59. **Пеленський, Є. Ю.** — Григорій Квітка-Основ'яненко.

60. Пеленський, Є. Ю. — Іван Величковський. Писання.
61. Пеленський, Є. Ю. Великдень в історії української поезії. "Вільна Думка", чч. 13-14. Сідней. 1950.
62. Петренко, Павло — "Під прапором мистецтва". (До 25-тих роковин смерті Миколи Євшана /28.11.1919/).
63. Петренко, Павло — Українські ваганти. "Літ. Н. Зб.", № 2. 1947.
64. Петров, В. — Веснянки і гаїлки. "Укр. Трибуна". 1948.
65. Порський, В. — Сонет у Лесі Українки. (Пам'яті Миколи Зерова). "Світання" — літературний альманах, ч. 3. 1945. В-во "Брама Софії".
66. Радзикович, В. — Історія української літератури. Часть I і II. Мюнхен, "Вернигора", 1947.
67. "Рідне Слово" — вісник літератури, мистецтва і науки, чч. 3-4, 5 і 6, Мюнхен, 1946.
68. Рудницький, Ярослав, д-р — Наголос в поезії Тараса Шевченка. Авгсбург, 1947.
69. Рудницький, Яр., д-р — Нарис української діалектології. 1946.
70. Рудницький, Яр., д-р — Новий правопис. "Арка", ч. 6, 1947.
71. Рудницький, Ярослав — П. Куліш — редактор Шевченкового "Кобзаря". "Арка", ч. 3-4, 1948.
72. Рудницький, Ярослав — Франко як редактор Шевченкового "Кобзаря". "Рідне Слово", ч. 6, 1946.
73. Самчук, Улас — "Ost", роман, ч. 1. Регенсбург, 1948.
74. Синявський, Олекса — Норми української літературної мови. "Укр. В-во". Львів, 1941.
75. Сімович, Василь — Віршовання (додаток до "Грамматика української мови"). Берлін, 1919.
76. Сімович, Василь — Іван Франко, його життя та діяльність.
77. Сімович, Василь — Завертаймо до академічного правопису. "Краківські Вісті", №5, 1942.
78. Січинський, Володимир — Український древорит XVI-XVII століть. "Арка", ч. 3-4, 1948.
79. Смаль-Стоцький, Степан, д-р — Ритміка Шевченкової поезії. Прага, 1925.
80. Степовий, Олекса — Теперішні українські народні легенди. "Український Вістник". Берлін, 1944.
81. Степовий, Олекса — Українська казка. "Сьогодні", ч. 2 (грудень), 1947.
82. "Сьогодні" — література — наука — мистецтво, чч. 1 і 2, Авгсбург, 1947.
83. Томашевській Б. — Теория литературы. Поэтика. ГИЗ. М.-Л., 1930.
84. Українська Загальна Енциклопедія (УЗЕ) т.т. I-III.
85. Франко, Іван — "Зів'яле листя", лірична драма. Передне слово до першого (львівського) видання — 1897. Передне слово до другого (київського) видання. Львів, 1910. 10.XI.
86. "Хорс" — Красне письменство та мистецтво. Регенсбург, №1. 1946.
87. Чапленко, Василь — Українізми в мові Миколи Гоголя. УВАН, №37, 1948.
88. Чижевський, Дмитро — Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України. "Арка", ч. 3-4, 1948.
89. Чижевський, Дмитро — Український літературний барок. Нариси. Частина перша. Прага, 1941.
90. Чижевський, Дмитро — (Про І. Величковського). Розділ III. "Майстер малих форм". Стор. 31-50.
91. Шаля, Іван — Нарис історії розвитку байки. З книги: Ол. Дорошкевич — 20-40 роки в українській літературі. К., 1922.

92. Шамрай, Агапій – Леся Українка і англійська література. "Радянська література", ч. 10-11. 1945.
93. Шевченко, Тарас – "Кобзарь". Повне видання Тт. I-IV. (Передрук редакції Б. Лепкого).
- 94 Шевчук, Гр. – Одна чи дві літературних мови. "Рідне Слово", ч. 3-4, 1946.
95. Шевчук, Гр. – Історія Едварда Стріхи. "Арка", ч. 6, 1947.
96. Шевчук, Гр. – Без металевих слів і без зідхань даремних. (Поезія Олени Теліги). "Арка", ч. 1, 1947.
97. Шерех, Юрій, проф. – Граматика української мови, ч. II. Синтакса. Мюнхен, 1947.
98. Шерех, Юрій – "Поет" Теодосія Осмачки. "Укр. Трибуна", 1948.
99. Шерех, Юрій – Нотатки про новітню західню драматургію. "Літературний зошит МУР-у, ч. 2-3, 1947.
100. Шерех, Юрій – Галичина в формуванні нової української літературної мови. "Рідне Слово", ч. 6, 1946.
101. Шерех, Юрій – Мовна дискусія 1891-93 років і участь в ній Івана Франка. "Рідне Слово", ч. 6, 1946.
102. Шерех, Юрій – Поезія Миколи Зерова. "Хорс". I. 1947.
103. Шерех, Юрій – Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, Видавництво "Молоде Життя", 1951.
104. Л. Тимофеев и Н. Венгров – Краткий Словарь литературоведческих терминов. Пособие для учащихся средней школы. Москва, 1952. Ст. 160.

